Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КРИЛОВА ВСЕЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 111:[111.32+316.3]:2-38(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ФЕНОМЕН ХАРИЗМИ В БУТТІ ЛЮДИНИ ТА СПІЛЬНОТИ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.О. Крилова

Науковий консультант: Бондаренко Віктор Дмитрович –
доктор філософських наук, професор

Київ 2025

Крилова В.О. Феномен харизми в бутті людини та спільноти. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.* Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 033 – філософія (09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії). Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

У даному дослідженні проведено комплексний та системний аналіз феномену харизми в бутті людини та спільноти, її дійсних та імітаційних проявів, а також екзистенціальних та світоглядних основ, які спрямовують розвиток і самореалізацію особистості та спільноти особистостей.

Відзначено, що питання харизми пов'язане не лише з особистісним, а й з соціальним буттям людини. Харизма людини як екзистенціальна сила та шарм дає їй можливість притягувати увагу, впливати, актуалізовувати інших у співтворчості або маніпулювати ними, змінюючи при цьому, навіть хід історії. Виявлена і розвинута харизма сприяє досягненню повноти життя і самореалізації людини у суспільстві. Конструктивна харизма, як показник зрілості й цілісності людини та спільноти, дає можливість розширювати власну відповідальність у різних сферах життя, розвиваючи їх та проявляючи у них креативність.

Основою дослідження виступає низка методологічних підходів, серед яких теоретично значущим став концептуальний підхід до харизми М. Вебера, що дав можливість осягнути як особистісні, так і соціальні виміри цього феномену. Для усвідомлення конструктивних і деструктивних проявів харизми у спільноті та соціумі плідними стали ідеї, запропоновані у гуманістичному психоаналізі Е. Фромма, який дослідив біофільну і некрофільну орієнтацію особистості. Філософія діалогу М. Бубера дозволила осмислити відносини харизматичної особистості у парі та сім'ї, а також харизматичного лідера у спільноті за моделями «Я – Воно», «Я – Ти». Філософія Й. Хейзинги дозволила усвідомити феномен харизми в контексті ігрової діяльності людини у суспільстві.

Методологічний підхід В. Андрущенка, застосований до феномену організованого суспільства й до свободи в бутті людини та країни, виявився евристично цінним для осмислення конструктивної харизми. Продуктивною стала методологія метаантропології, розроблена Н. Хамітовим, яка дозволила усвідомити екзистенціальні й соціокультурні трансформації носія харизми і його світогляду в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини. Значущою виступила методологічна стратегія соціальної метаантропології С. Крилової, яка дала можливість розглянути феномен суб'єкта харизми в контексті його суспільного буття, осягнувши специфіку групової харизми спільноти. При осмисленні гендерних особливостей у діяльності й життєвому світі харизматичної особистості плідним виявився підхід андрогін-аналізу Н. Хамітова і С. Крилової, що дозволив проаналізувати критерії конструктивної цілісності харизматичної особистості, пари та сім'ї особистостей, поєднаних любов'ю. В результаті була розроблена авторська методологічна стратегія – *метаантропологія харизми*, яка дозволила зробити ряд евристичних висновків щодо буття носія харизми та харизматичної спільноти в суспільстві. Дана стратегія дозволяє комплексно і системно осягнути феномени дійсної та імітаційної харизми людини, пари та спільноти, їх екзистенціальні, світоглядні, соціокультурні аспекти й потенції.

Осмислення екзистенціальних типів харизми у контексті означених вище вимірів буття у рамках метаантропології харизми привело до розгортання нами підходу, згідно з яким набуття людиною філософського світогляду спонукає актуалізацію дійсних конструктивних проявів харизми у спільноті та суспільстві через взяття відповідальності за себе, свій життєвий і творчий шлях, відносини, а також відданість цілям та сенсам свого буття.

Дані методологічні підходи були реалізовані на основі загальнонаукових методів пізнання, серед яких варто виділити герменевтичний і компаративістський підходи, які дають можливість коректно витлумачувати наукові тексти та здійснювати порівняння їх ідей з життям, а також

біографічний підхід, що дозволив здійснити аналіз харизми на основі прикладу конкретних особистостей та спільнот.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в створенні цілісної концепції харизми людини та спільноти і на основі класичних й сучасних підходів до феномену харизми, розробці нової авторської методології – метаантропології харизми. У роботі доведено, що в широкому сенсі харизму можна визначити як екзистенціальний шарм і магнетизм, здатність надихати і впливати на інших, тоді як в найбільш конструктивних формах харизма є здатність надихати і вести за собою гуманістично, без маніпуляцій, яка зумовлена духовно-душевною цілісністю особистості та спільноти.

Евристична продуктивність метаантропології харизми полягає у тому, що у межах даного підходу аналізуються тілесність людини, духовність та душевність як прояви харизматичної особистості, цілісність якої породжує її дійсний екзистенціальний шарм.

Метаантропологія харизми – методологічна стратегія, що системно досліджує феномени дійсної та імітаційної харизми людини, пари та спільноти, їх екзистенціальні, світоглядні, соціокультурні аспекти й потенції у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. В цих вимірах виокремлюються екзистенціально-тілесний, екзистенціально-особистісний та екзистенціально-комунікативний типи харизми людини, яким певною мірою відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. В координатах даного підходу харизма особистості може розвиватися до цілісності тілесності, душевності й духовності, що породжує конструктивний екзистенціальний шарм і співтворчу екзистенціальну комунікацію.

У роботі доведено, що у буденному бутті людини особистісна харизма здебільшого підмінюється фізичною магнетичністю та яскравою зовнішністю, як чоловічою, так і жіночою. Тому виникає зовнішня харизма, що визначається як екзистенціально-тілесна або харизма привабливості.

Виявлено, що у граничному бутті людини пробуджується внутрішня харизма як екзистенціально-особистісна, що виступає харизмою

інтелектуальності. Така харизма зазвичай набуває егоцентричного характеру, тому стає засобом маніпуляції. У цьому вимірі буття людина та спільнота воліють створювати та використовувати різноманітні технології харизми з метою підкорити собі послідовників, соціум, і навіть увесь світ, що говорить про нецілісність такої харизми.

У дисертації проаналізовано, що у метаграничному бутті людини виникає екзистенціально-комунікативна або цілісна харизма, що гармонійно поєднує тілесне, духовне і душевне начала людини. Даний тип харизми передбачає відкритість до діалогу, щирість, здатність до актуалізації харизми інших та співтворчості з ними, тому проявляється як на рівні особистості, так і у парі й у спільноті харизматиків.

У дослідженні обґрунтовані поняття дійсної та імітаційної харизми людини. Визначено, що імітаційна харизма демонструє особистісну нецілісність й виражає відмову людини від щирості заради раціональної прорахованості, маніпуляції замість актуалізації, що дає відчуття безпеки і влади над собою та Іншим. Імітаційна харизма виступає вдаваним, технологічним екзистенціальним шармом, який не надихає послідовників, а маніпулює ними та контролює їх. Дійсна харизма людини, у конструктивних її проявах, розкривається у сміливості бути собою і виступає таким проявом екзистенціального шарму людини і спільноти, що характеризується цілісністю, органічністю, щирістю та відкритістю до діалогу.

Доведено, що дійсна харизма може мати конструктивний і деструктивний характер. Критерієм конструктивної (гуманістичної) харизми є щира життєвість, що реалізується через творче й людяне здійснення своєї місії у суспільстві, критерієм деструктивної харизми є те, що вона реалізується у процесі маніпулятивного егоцентричного самовираження, направленого на оволодіння Іншим. Імітаційна харизма є апріорі деструктивною, виключаючи ті її модуси, коли вона зовсім не впливає на оточуючих.

Усвідомлено, що пара люблячих чоловіка та жінки, які виявили та реалізували харизму на особистісному рівні, за умови особистісного діалогу

може утворювати подвійну харизму (харизму пари). Така харизма проявляється у союзі, в якому партнери об'єднали свої творчі й життєві здобутки у єдине ціле, зберігаючи свободу самореалізації.

Осмислено феномен конструктивної харизми сім'ї як цілісної спільноти батьків і дітей, що проявляється у співтворчій взаємодії її членів, які перебувають у партнерській єдності. У такій сім'ї співтворчість реалізується на основі любові, свободи, поваги, актуалізації харизми, лідерського харизматичного потенціалу усіх її членів.

Досліджено феномен харизми різноманітних спільнот, що виникає у процесі об'єднання харизми особистостей з метою здійснення спільної місії і виражається у харизматичній комунікації.

Визначені провідні харизматичні образи інтелектуалів сучасності, які максимально впливають на суспільні процеси – вченого, викладача університету, експерта, актора, харизма яких посилюється, коли вони виступають ще й медійними персонами. Академічна харизма, яка виявляється в ученого та викладача університету, здатна впливати не лише на професійну спільноту, а й на суспільство в цілому, розвиваючи у його членів критичне і креативне мислення.

Досліджено питання харизматичної комунікації у спільноті, що реалізується у рамках комунікативної системи «лідер – послідовник», «послідовник – послідовник» та «спільнота – оточуючі». Запропоновано поняття «конструктивна харизматична комунікація», яка є суб'єкт-суб'єктною, і «деструктивна харизматична комунікація», яка є суб'єкт-об'єктною, що визначають конструктивність або деструктивність спільноти. Прикладом деструктивної спільноти з суб'єкт-об'єктною харизматичною комунікацією є тоталітарні (неототалітарні) спільноти, в тому числі релігійні.

Харизматична комунікація стає конструктивною лише у випадку, коли відбувається на рівні діалогу харизматичних Я і Ти, які приймають екзистенціальний шарм одне одного, акцентуються на ньому і реалізуються у співтворчості, яка збагачує суспільство.

У роботі доведено, що сім’я глибинно впливає на особистісне ядро харизматичної людини та її світоглядні цінності. Сім’я може бути як джерелом життєвої сили людини, що актуалізує її харизму, так і деактуалізуючим харизму людини началом, у випадку, коли серед її членів реалізується деструктивна харизматична комунікація.

Усвідомлено, що конструктивна харизматична комунікація у сім’ї – це така комунікація, у якій кожен член родини відчуває свою цінність, значущість і має свободу для виявлення та реалізації харизми, властивої лише йому. Така комунікація породжує групову харизму сім’ї.

Доведено, що харизматичне лідерство у сім’ї як спільноті рідних людей засновується на виявленій та реалізованій у взаємодії між ними харизмі одного або декількох її членів, що дає імпульс харизматичного розкриття іншим членам родини.

Осмислено, що діяльність конструктивного харизматика як лідера спільноти може бути означена як гуманістичне і демократичне харизматичне лідерство. Таке лідерство означає толерантне спрямування спільноти, що об’єднує її учасників на основі актуалізації їх власної виключності.

Розвинуто положення про те, що деструктивні прояви харизматичного лідера у спільноті проявляються у формі його авторитарності або тоталітарності, що формує відповідні типи суспільства. Авторитарне харизматичне лідерство виражається в домінанті лідера спільноти замість акценту на її місії, водночас постулюючи зворотне. Наростання акценту на особистості лідера і «абсолютній правильності» його світогляду робить його тоталітарним харизматичним лідером, що призводить до повної нетерпимості до позицій опонентів і прагнення знищити їх.

Доведено, що людяність є основою конструктивної харизми спільноти як професійного колективу за умови особистісної і творчої єдності його членів. При гуманному керівництві лідера харизматична комунікація стає справжнім мистецтвом співтворчості учасників колективу. У такій атмосфері, з одного боку, кожен демонструє готовність зробити власний внесок на благо загальної

місії, а з іншого, – проявити теплоту розуміння один одного та відкритість до ідей колег. В результаті такої духовно-душевної єдності, вмотивованості та цілеспрямованості професійний колектив неодмінно набуває харизми та випромінює її у світ.

Осягнені феномени харизми чоловіка та жінки в сучасному західному світі та проаналізований вплив, який вони здійснюють на відносини у парі та соціальну реалізацію. Доведено, що харизма чоловіка та жінки найбільш суттєво проявляється саме у їх особистості, яка, з одного боку, є вищою за стать, а з іншого, – якісно поглиблюється саме через статеву природу, визначаючи напрям самовираження особистості.

Досліджено феномен медійної харизми як відтвореного засобами медіа образу. Медійна харизма, в залежності від екзистенціального виміру буття людини та її світогляду, може виражатися як демонстративність та маніпулятивність, у вищих же своїх проявах стає продовженням її конструктивної харизми.

Розгорнуто поняття конструктивного (гуманістичного) харизматичного лідерства, що є об’єднуючим чинником ефективної демократичної спільноти. У професійному колективі таке лідерство засновується не лише на управлінській компетентності лідера, а й означає сприяння всебічному харизматичному розвитку послідовників та здійснення продуктивної, співтворчої комунікації з ними на шляху досягнення спільної гуманістичної місії.

Ключові слова: харизма, дійсна харизма, імітаційна харизма, людина, спільнота, суспільство, буття людини, світогляд, екзистенціальні виміри, соціокультурні виміри, академічна харизма, харизма експерта, медійна харизма, мистецтво, харизма пари, харизма спільноти, любов, актуалізація, маніпуляція, метаантропологія, метаантропологія харизми.

ANNOTATION

Krylova V.O. Phenomenon of charisma in human and social being. *Qualifying scientific work on the rights of a manuscript*. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 033 – philosophy (09.00.03 – social philosophy and philosophy of history). Ukrainian state university named after Mikhaylo Drahomanov.

This study provides a comprehensive and systemic analysis of the phenomenon of charisma, its real and imitative manifestations in the existence of man and community, as well as existential and ideological foundations, which guide the development and self-realization of personality and the community of personalities.

It is noted that the issue of charisma is associated not only with personal, but also with social human being. Human charisma as an existential force and charm gives a man an opportunity to attract attention, influence, actualize others in co-creation or manipulate them, thereby changing even the course of history. The revealed and developed charisma contributes one's achievement of the fullness of life and self-realization of a person in society. Constructive charisma as an indicator of maturity and integrity of a person and a community makes it possible to expand one's responsibility in different spheres of life, developing them and showing creativity in them.

The basis of the study is a number of methodological approaches, among which the conceptual approach to charisma by M. Weber became theoretically significant, which made it possible to comprehend both the personal and social dimensions of this phenomenon. For the awareness of constructive and destructive manifestations of charisma in the community and society, the ideas proposed in the humanistic psychoanalysis of E. Fromm, who studied the biophilic and necrophilic orientation of the personality, are fruitful. The philosophy of dialogue by M. Buber made it possible to comprehend the relationships of a charismatic personality in a couple and a family, as well as a charismatic leader in a community according to the models «I – It», «I – You». The philosophy of J. Huizinga allowed us to understand the phenomenon of charisma in the context of human play activity in society.

The methodological approach of V. Andrushchenko, based on the phenomenon of organized society and freedom in the existence of a person and a country, turned out to be heuristically valuable for understanding constructive charisma. The methodology of meta-anthropology developed by N. Khamitov became productive, which allowed us to understand the existential and sociocultural transformations of the bearer of charisma and his worldview in ordinary, boundary and meta-boundary dimensions of human being. The methodological strategy of social meta-anthropology by S. Krylova, which allowed us to consider the phenomenon of the subject of charisma in the context of its social being, while comprehending the specifics of the group charisma of the community, became significant. While understanding gender characteristics in the activity and life world of a charismatic personality, the androgynous analysis approach of N. Khamitov and S. Krylova proved fruitful, which allowed us to analyze the criteria for the constructive integrity of a charismatic personality, a couple, and a family of personalities, united by love. As a result, the author's methodological strategy – *the meta-anthropology of charisma* was developed, which allowed us to make a number of heuristic conclusions about being of a bearer of charisma and a charismatic community in society. This strategy allows for a comprehensive and systematic understanding of the phenomena of a real and imitative charisma of a person, a couple, and a community, their existential, ideological, socio-cultural aspects, and potentials.

Understanding the existential types of charisma in the context of the above-mentioned dimensions of being within the framework of the meta-anthropology of charisma has led us to develop an approach, according to which, the acquisition of a philosophical worldview by a person encourages the actualization of real constructive manifestations of charisma in a community and society through taking responsibility for oneself, one's life and creative path, relationships, as well as commitment to the goals and meanings of one's being.

These methodological approaches were implemented on the basis of general scientific methods of cognition, among which it is necessary to highlight the hermeneutic and comparative approaches, which make it possible to correctly

interpret scientific texts and compare their ideas with life, as well as the biographical approach, which allowed to analyze charisma, based on the example of specific personalities and communities.

The scientific novelty of the dissertation research consists in the creation of a holistic concept of charisma of a person and a community and, on the basis of classical and modern approaches to the phenomenon of charisma, the development of a new author's methodology – the meta-anthropology of charisma. The work proves, that in a broad sense charisma can be defined as an existential charm and magnetism, the ability to inspire and influence others, while in its most constructive forms charisma is the ability to inspire and lead humanistically, without manipulation, conditioned by the spiritual and soulful integrity of a personality and a community.

The heuristic productivity of the meta-anthropology of charisma is, that within the framework of this approach, human corporeality, spirituality and soulfulness are analyzed as manifestations of a charismatic personality, the integrity of which generates its real existential charm.

Meta-anthropology of charisma is a methodological strategy that systematically studies the phenomena of real and imitative charisma of a person, couple and community, their existential, ideological, socio-cultural aspects and potentials in the ordinary, boundary and meta-boundary dimensions of human being. In these dimensions, existentially-corporeal, existentially-personal and existentially-communicative types of human charisma are distinguished, which correspond to a certain extent to the ordinary, personal and philosophical types of worldview. In the coordinates of this approach, the charisma of a person can develop to the integrity of corporality, soulfulness and spirituality, generating constructive existential charm and creative existential communication.

The work proves that in ordinary human being, personal charisma is mostly replaced by physical magnetism and a bright appearance, both male and female. Therefore, external charisma arises, defined as existential-corporeal or charisma of attractiveness.

It was revealed, that in boundary being of a person, internal charisma awakens as an existentially-personal, which acts as a charisma of intellectuality. Such charisma usually acquires an egocentric character, therefore it becomes a mean of manipulation. In this dimension of being, a person and a community prefer to create and use various technologies of charisma in order to subjugate followers, society, and the whole world, which shows the incompleteness of such charisma.

The dissertation analyzes that in the meta-boundary being of a person, existential-communicative or holistic charisma arises, harmoniously combining the corporeal, spiritual and soulful principles of a person. This type of charisma implies openness to dialogue, sincerity, the ability to actualize the charisma of others and co-creation with them, therefore it manifests itself both at the level of the personality, and in a couple, and in a community of charismatics.

The study substantiates the concepts of real and imitative charisma of a person. It is determined, that imitative charisma demonstrates personal incompleteness and expresses a person's refusal of sincerity for the sake of rational calculation, manipulation instead of actualization, which gives a sense of security and power over oneself and the Other. Imitative charisma acts as a feigned, technological existential charm, that does not inspire followers, but manipulates and controls them. Real charisma of a person in its constructive manifestations is revealed in the courage to be oneself and acts as such a manifestation of the existential charm of a person and a community, characterized by integrity, organicity, sincerity and openness to dialogue.

It has been proven, that real charisma can be constructive and destructive. The criterion of constructive (humanistic) charisma is sincere vitality, realized through creative and humane fulfillment of one's mission in society, the criterion of destructive charisma is that it is realized in the process of manipulative egocentric self-expression, aimed at mastering the Other. Imitative charisma is a priori destructive, excluding those of its modes, when it does not influence others at all.

It is realized, that a pair of loving men and women, who have identified and realized charisma on a personal level, can form a double charisma (charisma of a couple) in a personal dialogue. Such charisma manifests itself in a union, in which

partners have combined their creative and life achievements into a single whole, preserving the freedom of self-realization.

The phenomenon of constructive charisma of a family as an integral community of parents and children is understood, which manifests itself in the co-creative interaction of its members, consisting of a partnership unity. Co-creation in such a family is released on the basis of love, freedom, respect, actualization of charisma, leadership and charismatic potential of all its members.

The phenomenon of charisma of various communities, which arises in the process of uniting the charisma of personalities with the purpose of implementing a joint mission and is expressed in charismatic communication, is studied.

The leading charismatic images of modern intellectuals, who have the greatest influence on social processes are identified – a scientist, a university teacher, an expert, an actor, whose charisma is enhanced when they also act as media personalities. Academic charisma, manifested in a scientist and a university teacher, is capable to influence not only on the professional community, but also society as a whole, developing critical and creative thinking in its members.

The issue of charismatic communication in a community, implemented within the framework of the communication system «leader – follower», «follower – follower» and «community – others», are studied. The concept of «constructive charismatic communication», which is subject-subject, and «destructive charismatic communication», which is subject-object, are proposed, determining the constructiveness or destructiveness of a community. An example of a destructive community with subject-object charismatic communication are totalitarian (neo-totalitarian) communities, including religious ones.

Charismatic communication becomes constructive only when it occurs at the level of dialogue between the charismatic I and You, accepting each other's existential charm, focusing on it and are realized in co-creation, which enriches society.

The work proves, that family has a profound influence on the personal core of a charismatic man and his ideological values. The family can be both a source of a

person’s vital force, actualizing his charisma, and a beginning, that de-actualizes a person’s charisma, in the case when destructive charismatic communication is realized among its members.

It is realized, that constructive charismatic communication in a family is such communication, in which each family member feels their value, significance and has freedom to identify and implement the charisma, inherent only to him. Such communication generates group charisma of the family.

It is proved, that charismatic leadership in the family as a community of relatives, is based on the charisma of one or several of its members, identified and implemented in the interaction between them, which gives impetus to charismatic developing to other family members.

It is understood, that the activity of a constructive charismatic person as a leader of the community can be designated as humanistic and democratic charismatic leadership. Such leadership means a tolerant directing of the community, uniting its participants on the basis of actualization of their own exclusivity.

The provisions are developed, that destructive manifestations of a charismatic leader in the community are manifested in the form of his authoritarianism or totalitarianism, which forms the corresponding types of society. Authoritarian charismatic leadership is expressed in the dominance of the community leader instead of an emphasis on his mission, while simultaneously postulating the opposite. The increasing emphasis on the personality of the leader and the «absolute correctness» of his worldview makes him a totalitarian charismatic leader, which leads to complete intolerance of the opponents positions and the desire to destroy them.

It has been proven, that humanity is the basis of the constructive charisma of a community as a professional team, provided there is personal and creative unity among its members. With the humane leadership of the leader, charismatic communication becomes a genuine art of co-creation of the team members. In such an atmosphere, on the one hand, everyone demonstrates a willingness to contribute to the common mission, and on the other, to show warmth of understanding of each other and openness to the ideas of colleagues. As a result of such spiritual and soulful

unity, motivation and purposefulness, the professional collective certainly acquires charisma and radiates it into the world.

The phenomena of male and female charisma in the modern Western world are considered, and the impact, which they have on the relationships in a couple and social realization is analyzed. It is proved, that the charisma of a man and a woman is most significantly manifested in their personality, which, on the one hand, is higher than gender, and on the other hand, it is qualitatively deepened through the sexual nature, determining the direction of self-expression of the personality.

The phenomenon of media charisma as an image, reproduced by means of media is studied. Media charisma, depending on the existential dimension of a person's being and its worldview, can be expressed as demonstrativeness and manipulativeness, in its highest manifestations it becomes a continuation of its constructive charisma.

The concept of constructive (humanistic) charismatic leadership, which is a unifying factor of an effective democratic community, is developed. In a professional collective, such leadership is based not only on the managerial competence of the leader, but means promoting the comprehensive charismatic development of followers and implementing productive, co-creative communication with them on the path to achieving a common mission.

Keywords: charisma, real charisma, imitative charisma, person, community, society, human existence, worldview, existential dimensions, socio-cultural dimensions, academic charisma, expert charisma, media charisma, art, couple charisma, community charisma, actualization, manipulation, meta-anthropology, meta-anthropology of charisma.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у виданнях, індексованих у Scopus і Web of Science

1. Podlevska N., **Krylova V.**, Hereha M., Halukha L., Panochko M. (2024). Intercultural communication in ukrainian higher education institutions. *Conhecimento & Diversidade, Niterói, v. 16, n. 42 Abr./Jun.* https://doi.org/10.18316/rcd.v16i42.11683

2. Nikitchenko L., **Krylova V.**, Arkushyna H., Davydova Z., Samborska O. (2024). Innovative approaches to learning and teaching in ukrainian higher education. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society (BRAJETS) v.17, n.1, Jan-Mar,* p. 495-505. http://dx.doi.org/10.14571/brajets.v17.n1.495-505

3. Krylova S., **Krylova V.**, Manoylo N., Gerasymova E., Tabler T. (2024) «Knowledge and Power Relationships between Artificial Intelligence and the Human Condition: Reflections from Contemporary Social Philosophy» *Interacción y Perspectiva. Revista de Trabajo Social Vol. 14 No 2 / julio-septiembre.* p. 360- 370. https://doi.org/10.5281/zenodo.10909683

Статті у зарубіжних виданнях та наукометричних базах даних

4. Krylova V. (2024). The phenomenon of human charisma on social media: modern challenges and tendencies. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences, No. 2.* P. 65-73. https://doi.org/10.30525/2592-8813-2024-2-9

5. Крилова В. (2023). Харизматична єдність чоловіка та жінки у люблячій парі: екзистенціальні й світоглядні вияви. *Interdisciplinary journal «Scientific-Discussion» № 82.* С. 10-15. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf

6. Крилова В. (2023). Сутнісні ознаки харизми і геніальності людини: компаративістський аналіз на основі метаантропології харизми. *Knowledge, Education, Law, Management. № 6 (58).* С. 66-72. https://doi.org/10.51647/kelm.2023.6.11

7. Крилова В. (2024). Буттєві прояви конструктивної та деструктивної харизми людини. *Knowledge, Education, Law, Management. № 1 (61).* С. 97-103. https://doi.org/10.51647/kelm.2024.1.14

8. Krylova V. (2024). Charisma of a community as a result of the values unity of its participants: a socio-meta-anthropological analysis. *Interdisciplinary journal «Scientific-Discussion» № 90.* P. 45-50. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2024/07/Scientific-discussion-No-90-2024.pdf

9. Крилова В. (2024). Харизматичне лідерство як чинник об'єднання і розвитку спільноти. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». № 9 (40). SÉRIE "Filozofie".* С. 344-356. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-9(40)-343-356

10. Крилова В. (Світла), В. (2024). Харизматичний лідер і спільнота в контексті авторитарного, тоталітарного та демократичного суспільства. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». Вип. 12 (43). SÉRIE «Filozofie».* С. 289-306. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-289-306

11. Крилова, В. (Вселена Світла). (2024). Осмислення проблеми харизми в історії філософії та в сучасному науковому дискурсі. *Interdisciplinary journal «Scientific-Discussion»* № 96. С. 5-13. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2025/01/Scientific-discussion-No-96-2024.pdf

Статті у фахових періодичних виданнях

12. Крилова В. (Світла В.) **(**2022). Харизма людини як духовно-душевна та тілесна цілісність: метаантропологічний аналіз. *Культурологічний альманах. Серія «Філософія»*. Вип. 3. С. 131-136. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.18

13. Крилова В. (Світла В.) (2022). Світогляд харизматичної людини: прояви та динаміка. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 39.* С. 28-33. https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.5

14. Крилова В. (Світла В.) (2023). Харизма викладача в екзистенціальних вимірах буття. *Вища освіта України № 1 (88).* С. 87- 95. DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).11

15. Крилова В. (Світла В.) (2023). Харизма і краса людини: аспекти взаємодії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* Випуск 46, с. 93–99. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.11

16. Крилова В. (Світла В.) (2023). Текст як результат харизми автора. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 40.* С. 27-31. https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.5

17. Крилова В. (Світла В.) (2023). Екзистенціальні та світоглядні основи харизми людини та їх особливості в соціокультурному просторі. *Культурологічний альманах. Серія «Філософія»*. Вип. 1. С. 251-256. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.34

18. Крилова С., **Крилова В. (Світла В.)** (2023). Харизма людини у еру інформаційних технологій та мас-медіа. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* Вип. 47. С. 84–91. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.10

19. Крилова С., **Крилова В. (Світла В.)** (2023). Феномен академічної харизми вченого в науці та освіті. *Вища освіта України № 2 (89).* С. 46-52.

DOI 10.32782/UDU-VOU.2023.2(89).06

20. Крилова В. (Світла В.) (2023). Екзистенціально-комунікативні основи харизми експерта як чинник соціального визнання. *Культурологічний альманах. Вип. 2.* С. 191-196. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.26

21. Крилова В. (Світла В.) (2023). Феномени харизми чоловіка та жінки в сучасному західному світі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* Вип. 48, С. 79–85. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.10

22. Крилова В. (Світла В.) (2023). Харизма люблячої пари як прояв комунікативного андрогінізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип*. 42. С. 76-81. https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.13

23. Крилова (Світла) В. (2023). Актуалізація харизматичного потенціалу людини у просторі люблячої пари. *Перспективи. Соціально-політичний журнал. Вип. 3.* С. 12-19. https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.2

24. Крилова В. (Світла В.) (2024). Медійна харизма як результат поєднання екранного образу і реальних рис особистості та її прояви у кінематографі. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип*. 48. С. 57-63.

DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.9

Матеріали тез конференцій:

25. Крилова (Світла) В. (2023). Екзистенціальні аспекти харизми чоловіка та жінки в сучасному світі. *Prospects of modern science and education.* The 5th International scientific and practical conference» (February 07 – 10, 2023. Stockholm, Sweden). International Science Group. P. 492-496. 664 p.

26. Крилова В. Харизма експерта як чинник соціально-комунікативного успіху. І Матеріали міжнародного наукового симпозіуму *«Соціальні комунікації: виклики сьогодення (до Дня журналіста)» 06 червня 2023 року.* 388 с. С. 70-73.

27. Крилова В. (2023). Прояви дійсної та імітаційної харизми в бутті людини Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 49. Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 122 с. с. 9-13.

28. Крилова В. (2023). Екзистенціальні трансформації харизми і краси в бутті людини. *Actual problems of modern science.* The 4th International scientific and practical conference (January 31 – February 3, 2023. Boston, USA). International Science Group. P. 337-340. 492 p.

29. Крилова (Світла) В. (2023). Конструктивні та деструктивні прояви харизми людини та їх критерії. *Scientific directions of research in educational activity*. The 6th International scientific and practical conference (February 14 – 17, 2023. Osaka, Japan). International Science Group. P. 383-387. 545 p.

30. Крилова В. (Світла В.) (2024). Гуманістична місія як чинник харизми андрогінної пари: методологія метаантропології та андрогін-аналізу. *VIII Міжнародна науково-практична конференція «Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності» (29-30 червня 2023 року).* Проблема гуманізму в умовах війни та миру. Збірник наукових праць / За ред. Н. Хамітова і С. Крилової. К.: КНТ, 2024. С. 106-106. 208 с.

31. Крилова (Світла) В. (2024). Специфіка впливу сім'ї на актуалізацію харизми особистості. *World educational trends: lifelong learning in the information society.* The 7th International scientific and practical conference (October 15 – 18, 2024. Athens, Greece). International Science Group. P. 221-224. 337 p.

32. Крилова (Світла) В. (2024). Формальна і неформальна харизма лідера спільноти. The 8th International scientific and practical conference "Modernization of innovative development of professional education" (October 22 – 25, 2024. Amsterdam, Netherlands). International Science Group. 318 p. P. 231-234.

ЗМІСТ

ВСТУП……..24

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ…….....41

1.1. Дослідження проблеми харизми в історії філософії та в сучасному науковому дискурсі…….…….....41

1.2. Окреслення понятійного апарату та розробка методології дослідження…….……..57

1.3. Метаантропологія харизми як нова методологічна стратегія…….……...107

Висновки до першого розділу..……...…….……...110

Розділ 2. ХАРИЗМА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ ЛЮДИНИ І СПІЛЬНОТИ.....112

2.1. Харизма людини та спільноти як цілісність їх буття. 112

2.2. Зовнішня і внутрішня харизма.....119

2.3. Світогляд харизматичної людини як єдність устремлінь, цілей і цінностей та його прояви у суспільстві……...……...…..126

2.4. Екзистенціально-комунікативні основи харизми людини: любов до себе та Іншого, щирість, іронія/самоіронія, відкритість до діалогу……...135

2.5. Конструктивна й деструктивна харизма як прояв любові та пристрасті до себе й Іншого…….....146

2.6. Дійсна й імітаційна харизма як результат актуалізації і маніпуляції собою та Іншим у спільноті…….152

2.7. Харизма і краса людини: аспекти взаємодії……160

2.8. Харизма і геніальність в бутті особистості і спільноти: сутнісні відмінності…….……16
8
2.9. Чоловіча й жіноча харизма: соціокультурні стереотипи й архетипи……182
Висновки до другого розділу……..…….192

Розділ 3. ВИЯВИ ХАРИЗМИ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ…….....197
3.1. Феномен академічної харизми вченого та його тексту. ……...197
3.2. Академічна харизма викладача університету…….…...213
3.3. Проблема харизми експерта……223
3.4. Актуальність харизми у медійному просторі та екранних мистецтвах……229
Висновки до третього розділу……263

Розділ 4. ХАРИЗМА ЛЮБЛЯЧОЇ ПАРИ ТА СІМ'Ї……...……..268
4.1. Феномен подвійної харизми пари як прояв комунікативного андрогінізму. …….……268
4.2. Можливості пари та сім'ї у актуалізації харизми особистості…….……..277
4.3. Спільність інтересів, цілей та цінностей як умова харизматичної єдності особистостей……..…….....294
4.4. Маніпуляція як шлях до згасання особистісної і подвійної харизми чоловіка та жінки й можливості виходу за її межі…….…….305
4.5. Місія пари та сім'ї як фактор об'єднання особистих творчих здобутків чоловіка та жінки у суспільстві……...……321

Висновки до четвертого розділу……327

Розділ 5. ХАРИЗМА ЛІДЕРІВ І СПІЛЬНОТ..……...……..332

5.1. Феномен харизматичного лідерства як чинник об’єднання і розвитку спільноти. ……..…….....332

5.2. Харизматичний політичний лідер в контексті демократичного, авторитарного, тоталітарного суспільства: конструктивні й деструктивні прояви…….……..…….....363

5.3. Харизматичне лідерство у професійному колективі…….....378

Висновки до п’ятого розділу……..388

ВИСНОВКИ …….....393

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....401

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання харизми є актуальним в усі часи, тому що воно пов’язане не лише з особистісним, а й з соціальним буттям людини. Харизма людини як екзистенціальний шарм і внутрішня сила дає їй можливість притягувати увагу, впливати, актуалізовувати інших у співтворчості або маніпулювати ними і, навіть, змінювати хід історії. Виявлена і розвинута харизма сприяє досягненню повноти життя і самореалізації людини у суспільстві. Харизма – це здатність викликати довіру і вести за собою людину або цілу спільноту. Харизма, як показник зрілості й цілісності людини та спільноти, дає можливість актуалізувати відповідальність у різних сферах життя, розвиваючи їх та проявляючи у них креативність.

Щире переживання особистістю харизми виражає усвідомлення власної винятковості та слідування їй у практиці життя, що дає можливість об’єднувати інших, спрямовуючи розвиток суспільства.

Проблема харизми загострюється в часи війни й повоєнного відновлення суспільства, що особливо актуально для сучасної України. Дійсно, питання харизми, харизматичної людини, її ролі у спільноті є вельми важливими у період відстоювання Україною своєї свободи та ідентичності, що в умовах війни потребує особливого зміцнення народного духу, національної стійкості та посилення суб’єктності у світі. Гуманістичні харизматичні лідери здатні не лише підтримувати окремих людей та цілі спільноти у кризові часи, а й змінювати їх долю, наповнюючи їх сенсами, давати духовні орієнтири у періоди світоглядних пошуків, утвердження, захисту і розвитку як особистості, так і суспільства.

Вияви харизми в бутті сучасної людини та суспільства все більше набувають значних трансформацій. Якщо на початку ХХ століття харизма вважалася екстраординарним природним даром людини, доповненим її особистими напрацюваннями, то протягом останніх десятиліть вона все більше набуває імітаційних рис, стаючи суто функціональним засобом комунікації та

досягнення соціального успіху. Харизматиком все частіше вважається той, хто володіє маніпулятивними поведінковими технологіями впливу, а не той, хто розкрив унікальність власної особистості у акті самотворення. Втрачаючи щирість, а інколи й людяність, харизма перетворюється на інструмент для досягнення влади над іншими.

Показовою є популярність сучасних технологій набуття харизми задля отримання вигоди внаслідок маніпуляцій. Про це свідчить велика кількість досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, тренінгів та програм, ведучі яких обіцяють зробити людину харизматичною за короткий час, описуючи маніпулятивні поведінкові прийоми, але зовсім не спонукаючи її харизматично мислити, діяти, жити, беручи відповідальність за власний особистісний розвиток і самореалізацію. По суті, пропонуються технології набуття не дійсної, а імітаційної харизми людини, що унеможливлює розкриття її особистості та веде до гальмування розвитку і, навіть, стагнації суспільства.

Спрощене сприйняття харизми як засобу, а не мети, призводить до того, що сучасні люди все більше прагнуть здаватися, а не бути, грати роль або демонструвати видимість себе не лише широкому загалу у соціумі, діяльності та відносинах, а й наодинці з собою.

Сьогодні харизма все більше втрачає душевність і духовну глибину. Це відбувається під впливом волі до влади і слави несправжніх харизматичних лідерів та їх послідовників. Заміна суспільного діалогу між лідерами і народами на його видимість унеможливлює конструктивність проявів харизми.

Такі тенденції присипляють пробудження дійсної харизми людини в усій її повноті, душевності й щирості, деформують її прояви у спільноті, відвертають особистість від критичного й креативного пізнання і самопізнання харизми, що дарує внутрішню ясність, органічність і гідність самореалізації, усвідомлення власних особистісних завдань та життєвої місії.

Сказане натякає на потребу комплексного осмислення феномену харизми в бутті людини та спільноти, її дійсних та імітаційних проявів, а також

екзистенціальних та світоглядних основ, які спрямовують розвиток і самореалізацію особистості та спільноти особистостей.

Ступінь розробленості проблеми. У даному дослідженні ми виходимо з того, що харизма, з одного боку, є виявом особистості, що виражає її світогляд та вроджені якості, з іншого боку, – це екзистенціальний шарм, властивий людині або спільноті, якого вони набувають шляхом власного становлення, соціальної самореалізації та взаємодії з оточуючими. Тому евристично цінними для осягнення феномену харизми як вродженої лідерської якості та особистісного надбання стають роботи таких античних мислителів як Сократ, Ксенофонт, Платон, Арістотель.

Для осягнення ідеї про те, що харизма має не лише індивідуальний, а й суспільний характер, необхідним є звернення до концепцій таких дослідників як М. Вебер, Д. Еммет, Р. Зом, Е. Трельч. Роботи даних авторів дають можливість осмислити персональну та соціальну значущість харизми.

Теоретично цінними у контексті дослідження харизми як результату переживання й усвідомлення власної виключності у суспільстві виступають роботи мислителів XIX ст. С. К'єркегора та Ф. Ніцше, а також XX ст. (М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс), які осягають людське буття в усій його неповторності й багатогранності.

Важливими для усвідомлення проблеми специфіки харизми як комплексного вияву людини та спільноти стають роботи Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ж. Лакана.

Значущими для осягнення можливостей розкриття харизми людини через творчість є роботи таких дослідників як Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, К. Естес, Дж. Ландрам, Е. Сторр, М. Фуко та ін.

Для осягнення харизми у контексті лідерства та аналізу критеріїв дійсної та імітаційної харизми, їх проявів у соціумі, плідними стають роботи таких дослідників у галузі соціології як Б. Аволіо, Й. Бенсман, Ж. Блондель, М. Гайвант, У. Гарднер, Р. Глассман, Р. Канунго, Д. Конгер, Р. Лінг, А. Уілнер, К. Фрідріх, Р. Хаус та ін.

Евристично значущими для усвідомлення комунікативних аспектів харизми стають дослідження класиків філософії діалогу (М. Бубер, Е. Левінас) та психоаналізу (З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг та ін.).

Теоретично продуктивними для аналізу особливостей набуття харизми, опанування харизматичної комунікації, є роботи сучасних дослідників у галузі філософії харизми та лідерства, філософії актуалізації і маніпуляції (Д. Абербах, Дж. Антонакіс, Р. Даліо, В. ван Едвардс, О. Кабейн, П. Кінг, Дж. Н. Ландрам, Е. Лей, Н. Б. Енкельман, Й. Менге, Дж. С. Най, Р. Ріджио, Ч. Хуперт, Е. Шостром та ін.).

Важливими є твори представників філософської есеїстики і філософського мистецтва (Г. Гессе, Т. Драйзер, Д. Лондон, С. Моем, Д. Остін, К. Естес, А. Камю, О. Уальд та ін.).

Важливе теоретичне значення для осягнення проблематики даного дослідження мають роботи сучасних українських вчених, які аналізують специфіку сучасного українського суспільства на шляху до суб'єктності, можливості його розвитку в глобалізованому світі в умовах війни та миру, а також тенденції сучасної освіти, науки й культури (В. Андрущенко, Т. Андрущенко, М. Бойченко, В. Бондаренко, К. Ващенко, В. Вашкевич, В. Воронкова, Т. Глушко, І. Голубович, О. Добродум, І. Єршова-Бабенко, Т. Жижко, О. Кивлюк, М. Козловець, Н. Кочубей, В. Кремень, М. Култаєва, В. Кушерець, Т. Матусевич, М. Нестерова, В. Муляр, Л. Панченко, С. Пирожков, Н. Радіонова, Д. Свириденко, С. Сторожук, С. Терепищий, М. Триняк, Л. Шашкова, А. Ярошенко та ін.).

Значущими для осягнення харизми у контексті проблеми тілесності людини та її проявів у соціумі є дослідження таких сучасних вітчизняних авторів як А. Возний, Л. Газнюк, О. Гомілко, І. Ігнатенко, І. Кобзєва, В. Косяк, М. Плющева, Л. Сидоренко, В. Слюсар, О. Шабаліна та ін.

Для осмислення соціокультурних, екзистенціальних, світоглядних та гендерних аспектів буття харизматичної людини та спільноти теоретично плідними виступають концептуальні стратегії метаантропології, соціальної

метаанропології та андрогін-аналізу Н. Хамітова і С. Крилової. Ці підходи розвиваються в дослідженнях О. Войнова, Л. Гармаш, Д. Д. Діліпа, В. Довбні, О. Зайченко, В. Калуги, С. Киселиці, Р. Кузьменко, О. Коломійця, Н. Манойло, Н. Мрінської, Н. Павленко, А. Пашинської, М. Препотенської, О. Рубан, О. Романової, Д. Свириденка, Л. Сулєйманової, Ф. Фоміна, О. Широкої та ін. Дотичні до цих підходів і проблематики українські дослідники В. Жулай, А. Кравченко, Я. Любивий, Є. Мулярчук, Н. Шакун, Л. Шкіль та інші, праці яких є також теоретично важливими для осягнення феномену харизми в бутті людини та спільноти.

Для осмислення особистісних аспектів харизми та специфіки харизматичного лідерства в сучасному суспільстві плідними видаються роботи українських соціологів і соціальних психологів (Є. Головаха, О. Донченко, О. Злобіна, Н. Костенко, М. Корнєв, А. Лобанова, Н. Паніна, Ю. Пачковський, Л. Снісарчук, В. Тарасенко, Л. Хижняк, С. Щудло, Ю. Яковенко та ін.).

Важливо виділити дослідження релігійних вимірів харизми, харизматизму та харизматичних церков, які осмислюють М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний, В. Любащенко, П. Павленко, О. Сладнева, В. Титаренко, Л. Филипович, В. Єленський, С. Ярмусь, О. Ярош та ін. Важливі аспекти і передумови осягнення проблеми харизми й харизматичної єдності у контексті релігійної консолідації зустрічаються у роботах таких дослідників як В. Бондаренко, В. Боєчко, Д. Гетьман, О. Гуцуляк, І. Козловський, В. Мельник, М. Мокієнко, О. Стовпець, В. Шаян та ін.

Аналіз робіт указаних авторів свідчить про те, що феномен харизми потребує комплексного аналізу та осмислення його екзистенціальних і соціальних аспектів. Це дозволить усвідомити не лише критерії дійсності та конструктивності харизми особистості, її впливу на Іншого, а й можливості її розгортання до харизми спільноти – комунікативної харизми.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідницької роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики

Українського університету імені Михайла Драгоманова й безпосередньо пов'язана з темою «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти», що входить до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затвердженого вченою радою університету 13 жовтня 2017 року. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 1 від 22 грудня 2022 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексний аналіз феномену харизми як вияву особистості та спільноти.

Для досягнення поставленої мети необхідним видається вирішення наступних дослідницьких *завдань:*

- проаналізувати літературу з проблеми харизми в історії філософії та в сучасному науковому дискурсі;
- окреслити понятійний апарат і розробити методологію дослідження;
- визначити специфіку метаантропології харизми як нової методологічної стратегії;
- дослідити гендерні й екзистенціальні аспекти харизми людини та спільноти;
- осмислити феномен харизми людини та спільноти як цілісності їх буття;
- осягнути специфіку внутрішньої й зовнішньої харизми;
- проаналізувати світогляд харизматичної людини як єдність устремлінь, цілей і цінностей та його прояви у суспільстві;
- дослідити такі екзистенціально-комунікативні основи харизми як любов до себе та Іншого, щирість, іронія/самоіронія, відкритість до діалогу;
- усвідомити феномени деструктивної та конструктивної харизми людини як прояви любові та пристрасті до себе й Іншого;
- виявити аспекти дійсної та імітаційної харизми як результату актуалізації та маніпуляції собою та Іншим у спільноті;

- визначити аспекти взаємодії харизми і краси людини;
- дослідити сутнісні відмінності харизми й геніальності особистості та спільноти;
- осмислити соціокультурні стереотипи й архетипи чоловічої та жіночої харизми;
- проаналізувати вияви харизми інтелектуалів у сучасному соціокультурному просторі;
- осягнути специфіку феномену академічної харизми вченого та його тексту;
- дослідити феномен академічної харизми викладача університету;
- проаналізувати проблему харизми експерта;
- усвідомити актуальність харизми у медійному просторі та екранних мистецтвах;
- осмислити феномени харизми пари та сім'ї;
- дослідити феномен подвійної харизми пари як прояву комунікативного андрогінізму;
- виявити можливості люблячої пари та сім'ї у актуалізації харизми особистості;
- проаналізувати спільність інтересів, цілей та цінностей як умову харизматичної єдності особистостей;
- дослідити феномен маніпуляції як шляху до згасання особистісної і подвійної харизми чоловіка та жінки й можливості виходу за її межі;
- осмислити проблему місії пари та сім'ї як фактору об'єднання особистих творчих здобутків чоловіка та жінки у суспільстві;
- осягнути специфіку харизми лідерів і спільнот;
- дослідити феномен харизматичного лідерства як чинника об'єднання і розвитку спільноти;

- провести аналіз, конструктивних та деструктивних проявів харизматичного політичного лідера в контексті демократичного, авторитарного, тоталітарного суспільства;
- розглянути аспекти харизматичного лідерства у спільноті як професійному колективі.

Об'єктом дослідження є соціальне буття людини у його цілісності й, одночасно, неоднозначності, плюральності та суперечливості.

Предметом дослідження є харизма в бутті людини і спільноти.

Методологія дослідження. Для осягнення як особистісних, так і соціальних вимірів харизми важливим став концептуальний підхід до харизми М. Вебера. Плідними для усвідомлення конструктивних і деструктивних проявів харизми у спільноті та соціумі є концепти «біофільна орієнтація» і «некрофільна орієнтація», запропоновані у гуманістичному психоаналізі Е. Фромма. Філософія діалогу М. Бубера дозволила осмислити відносини харизматичної особистості у парі та сім'ї, а також харизматичного лідера у спільноті за моделями «Я – Воно», «Я – Ти». Філософія Й. Хейзинги дала можливість усвідомити феномен харизми в контексті ігрової діяльності людини у суспільстві.

Методологічний підхід В. Андрущенка, застосований до феномену організованого суспільства й до свободи в бутті людини та країни, виявився евристично цінним для осмислення конструктивної харизми. Методологія метаантропології, що запропонована Н. Хамітовим, дозволила усвідомити екзистенціальні й соціокультурні трансформації носія харизми і його світогляду в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини. Методологічна стратегія соціальної метаантропології С. Крилової дала можливість розглянути феномен суб'єкта харизми в координатах не лише особистісного, а й суспільного буття.

Для осмислення гендерних особливостей у діяльності й життєвому світі харизматичної особистості евристично плідним виявився підхід андрогін-аналізу. Даний підхід також дозволив концептуалізувати конструктивну

цілісність харизматичної особистості, пари та сім'ї особистостей, поєднаних любов'ю.

В аналізі змістовних характеристик трьох вимірів буття в контексті метаантропології харизми був розгорнутий підхід, згідно якому найбільш плідним для носія харизми є філософський світогляд, який репрезентує метаграничне буття людини. На основі всіх вказаних вище методологічних стратегій був розроблений авторський методологічний підхід, який отримав назву «*метаантропологія харизми*». Даний підхід дозволив зробити низку нових висновків щодо буття носія харизми та харизматичної спільноти в суспільстві.

Зазначені методологічні стратегії поєднуються з герменевтичним і компаративістським підходами, які дають можливість коректно витлумачувати наукові тексти та здійснювати порівняння їх ідей з життям, а також з біографічним підходом, що дозволяє здійснювати аналіз харизми на основі прикладу конкретних особистостей та спільнот.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в створенні цілісної концепції харизми людини та спільноти і на основі класичних й сучасних підходів до феномену харизми розробці нової авторської методології – метаантропології харизми.

Уперше:

- доведено, що в широкому сенсі харизму можна визначити як екзистенціальний шарм і магнетизм, здатність надихати, впливати на інших і вести за собою. В своїх конструктивних формах харизма реалізується гуманістично, без маніпуляцій, адже вона зумовлена духовно-душевною цілісністю особистості та спільноти;

- обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології харизми, який дозволяє комплексно і системно осягнути цей феномен не лише у поведінкових, а й у екзистенціально-світоглядних вимірах буття людини та спільноти. Метаантропологія харизми – методологічна стратегія, що системно досліджує феномени дійсної та імітаційної харизми

людини, пари, сім'ї та спільноти, їх екзистенціальні, світоглядні, соціокультурні аспекти й потенції у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. В цих вимірах виокремлюються екзистенціально-тілесний, екзистенціально-особистісний та екзистенціально-комунікативний типи харизми людини, яким певною мірою відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. В координатах даного підходу харизма особистості може розвиватися до цілісності тілесності, душевності й духовності, що породжує конструктивний екзистенціальний шарм і співтворчу екзистенціальну комунікацію;

- доведено, що у буденному бутті людини особистісна харизма здебільшого підмінюється фізичною магнетичністю та яскравою зовнішністю, як чоловічою, так і жіночою. Тому виникає зовнішня харизма, що визначається як екзистенціально-тілесна або харизма привабливості;

- виявлено, що у граничному бутті людини пробуджується внутрішня харизма як екзистенціально-особистісна, що виступає харизмою інтелектуальності. Така харизма зазвичай набуває егоцентричного характеру, тому стає засобом маніпуляції. У цьому вимірі буття людина та спільнота прагнуть створювати та використовувати різноманітні технології харизми з метою підкорити собі послідовників, соціум, і навіть увесь світ, що говорить про нецілісність такої харизми;

- проаналізовано, що у метаграничному бутті людини виникає екзистенціально-комунікативна або цілісна харизма, що гармонійно поєднує тілесне, духовне і душевне начала людини. Даний тип харизми передбачає відкритість до діалогу, щирість, здатність до актуалізації харизми інших та співтворчості з ними, тому проявляється як на рівні особистості, так і у парі й у спільноті харизматиків;

- обґрунтовані поняття дійсної та імітаційної харизми людини. Визначено, що імітаційна харизма демонструє особистісну нецілісність й виражає відмову людини від щирості заради раціональної прорахованості, маніпуляції замість актуалізації, що дає відчуття безпеки і влади над собою та Іншим. Імітаційна

харизма виступає вдаваним, технологічним екзистенціальним шармом, який не надихає послідовників, а маніпулює ними та контролює їх. Дійсна харизма людини, у конструктивних її проявах, розкривається у сміливості бути собою і виступає таким проявом екзистенціального шарму людини і спільноти, що характеризується цілісністю, органічністю, щирістю та відкритістю до діалогу;

- доведено, що дійсна харизма може мати конструктивний і деструктивний характер. Критерієм конструктивної (гуманістичної) харизми є щира життєвість, що реалізується через творче й людяне здійснення своєї місії у суспільстві, критерієм деструктивної харизми є те, що вона реалізується у процесі маніпулятивного егоцентричного самовираження, спрямованого на оволодіння Іншим. Імітаційна харизма є апріорі деструктивною, виключаючи ті її модуси, коли вона зовсім не впливає на оточуючих;

- усвідомлено, що пара люблячих чоловіка та жінки, які виявили та реалізували харизму на особистісному рівні, за умови діалогу може утворювати подвійну харизму (харизму пари). Така харизма проявляється у союзі, в якому партнери об'єднали свої творчі й життєві здобутки у єдине ціле, зберігаючи свободу самореалізації;

- осмислено феномен конструктивної харизми сім'ї як цілісної спільноти батьків і дітей, що проявляється у співтворчій взаємодії її членів, які перебувають у партнерській єдності. У такій сім'ї співтворчість реалізується на основі любові, свободи, поваги, актуалізації харизми, лідерського харизматичного потенціалу усіх її членів;

- проаналізовано феномен харизми різноманітних спільнот, що виникає у процесі об'єднання харизми особистостей з метою здійснення спільної місії у суспільстві і виражається у харизматичній комунікації;

- досліджено феномен харизматичної комунікації у спільноті, що реалізується у рамках комунікативної системи «лідер – послідовник», «послідовник – послідовник» та «спільнота – оточуючі». Запропоновано поняття «конструктивна харизматична комунікація», яка є суб'єкт-суб'єктною, і «деструктивна харизматична комунікація», яка є суб'єкт-об'єктною, що

визначають конструктивність або деструктивність спільноти. Прикладом деструктивної спільноти з суб'єкт-об'єктною харизматичною комунікацією є тоталітарні (неототалітарні) спільноти, в тому числі релігійні;

- визначені провідні харизматичні образи інтелектуалів сучасності, які максимально впливають на суспільні процеси, – вченого, викладача університету, експерта, актора, харизма яких посилюється, коли вони виступають ще й медійними персонами.

Уточнено, що:

- академічна харизма, яка виявляється в ученого та викладача університету, здатна впливати не лише на професійну спільноту, а й на суспільство в цілому, розвиваючи у його членів критичне і креативне мислення;

- сім'я глибинно впливає на особистісне ядро харизматичної людини та її світоглядні цінності. Сім'я може бути як джерелом життєвої сили людини, що актуалізує її харизму, так і деактуалізуючим харизму людини началом, у випадку, коли серед її членів реалізується деструктивна харизматична комунікація;

- конструктивна харизматична комунікація у сім'ї – це така комунікація, у якій кожен член родини відчуває свою цінність, значимість і має свободу для виявлення та реалізації харизми, властивої лише йому. Така комунікація породжує групову харизму сім'ї;

- харизматичне лідерство у сім'ї як спільноті рідних людей засновується на виявленій та реалізованій у взаємодії між ними харизмі одного або декількох її членів, що дає імпульс харизматичного розкриття іншим членам родини;

- діяльність конструктивного харизматика як лідера спільноти може бути означена як гуманістичне і демократичне харизматичне лідерство. Таке лідерство означає толерантне спрямування спільноти, що об'єднує її учасників на основі актуалізації їх власної виключності;

- деструктивні прояви харизматичного лідера у спільноті проявляються у формі його авторитарності або тоталітарності, що формує відповідні типи суспільства. Авторитарне харизматичне лідерство виражається в домінанті лідера спільноти замість акценту на її місії, водночас постулюючи зворотнє;

- наростання акценту на особистості лідера і «абсолютній правильності» його світогляду робить останнього тоталітарним харизматичним лідером, що призводить до повної нетерпимості щодо позицій опонентів і прагнення знищити їх;

- людяність є основою конструктивної харизми спільноти як професійного колективу за умови особистісної і творчої єдності його членів. При гуманному керівництві лідера, харизматична комунікація стає справжнім мистецтвом співтворчості учасників колективу. У такій атмосфері, з одного боку, кожен демонструє готовність зробити власний внесок на благо загальної місії, а з іншого, – проявити теплоту розуміння один одного та відкритість до ідей колег. В результаті такої духовно-душевної єдності, вмотивованості та цілеспрямованості, професійний колектив неодмінно набуває харизми та випромінює її у світ.

Набули подальшого розвитку:

- положення про важливість самопізнання людиною особливостей власної харизми. Самопізнання харизми виступає актом, у процесі якого, шляхом діалогу з собою та Іншим, людина виявляє екзистенціальні, світоглядні й соціокультурні обмеження, що заважають конструктивній самореалізації у соціумі, звільняється від них, осягає власні сильні якості й таланти, усвідомлює свої цінності й унікальність – наявну й потенціальну;

- ідея про феномен самотворення харизми як процесу, у якому людина творить сама себе і акцентує увагу на розгортанні реальних харизматичних потенцій. Харизматична особистість реалізує свій ідеальний соціальний образ, в цьому процесі вона не відкидає свою тілесність і не концентрується на ній, а переживає й виражає її як продовження особистості;

- розуміння того, що у своїх конструктивних проявах харизматичне Я не протистоїть харизматичному Ти Іншого, не тисне на нього, не маніпулює, не принижує його цінності та гідність, а сприймає як унікальне харизматичне Ти. Харизматична комунікація стає конструктивною лише у випадку, коли відбувається на рівні діалогу харизматичних Я і Ти, які приймають

екзистенціальний шарм одне одного, акцентуються на ньому і реалізуються у співтворчості, яка збагачує суспільство;

- теза про те, що концепт харизми особистості повинен бути доповнений концептами харизми спільноти – пари, сім'ї, колективу, суспільства;

- положення про те, що тілесність харизматичної людини є продовженням її особистості, результатом стилю життя та внутрішнього стану. Неодмінним аспектом харизми є тілесна гармонія, що означає відповідність форм тіла людини її статі та особистісній місії;

- осягнення феноменів харизми чоловіка та жінки в сучасному західному світі та аналіз впливу, який вони здійснюють на парні відносини та соціальну реалізацію. Доведено, що харизма чоловіка та жінки найбільш суттєво проявляється саме у їх особистості, яка, з одного боку, є вищою за стать, а з іншого, – якісно поглиблюється саме через статеву природу, визначаючи напрям самовираження особистості;

- аналіз медійної харизми як відтворення засобами медіа образу. Медійна харизма, в залежності від екзистенціального виміру буття людини та її світогляду, може виражатися як демонстративність та маніпулятивність, у вищих же своїх проявах стає продовженням її конструктивної харизми;

- осмислення поняття конструктивного (гуманістичного) харизматичного лідерства, що є об'єднуючим чинником демократичної спільноти. У професійному колективі таке лідерство засновується не лише на управлінській компетентності лідера, а й означає сприяння всебічному харизматичному розвитку послідовників та здійснення продуктивної, співтворчої комунікації з ними на шляху досягнення спільної місії.

Теоретичне значення дисертації визначається системним підходом до аналізу харизми людини та спільноти як екзистенціального шарму, що усвідомлюється не як поведінкова технологічна практика, а як особистісний вияв людини, з одного боку, та результат її світоглядно-творчого становлення й актуалізуючої взаємодії з собою та соціумом – з іншого. В результаті

комплексного аналізу феномену харизми виокремлюються такі поняття як харизма люблячої пари та сім'ї, а також групова харизма спільноти.

За допомогою авторського методологічного підходу – метаантропології харизми – усвідомлено, що у буденному бутті виникає екзистенціально-тілесна харизма людини та спільноти, що виступає таким екзистенціальним шармом, який характеризується акцентом на тілесності як найвищій цінності; граничне буття породжує екзистенціально-особистісну харизму, що виражає обдарованість, інтелектуальність і цілеспрямованість людини та спільноти, з одного боку, та їх владний характер і нецілісність, – з іншого; у метаграничному бутті виникає екзистенціально-комунікативна харизма, що виражає цілісність особистості та спільноти у їх тілесно-гендерному, світоглядно-екзистенціальному та комунікативно-творчому аспектах. Такий екзистенціальний шарм реалізується у діяльній любові до себе та до Іншого як цінності, а також у гуманістичній співтворчості з соціумом й актуалізації харизми спільноти послідовників.

Ідеї, концепти та методологічні здобутки даної дисертаційної роботи виступають основою подальших досліджень розвитку та реалізації харизми у суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що питання, які були проаналізовані у дослідженні, набули особливої уваги у колі філософів, соціологів, психологів. Результати даного дослідження можуть бути корисними як для теоретиків, так і для практиків, спеціалістів з гуманітарних дисциплін, у яких виникає можливість евристично застосовувати методологію метаантропології харизми у власній науковій та професійній діяльності.

На основі даного дисертаційного дослідження виникає можливість створити лекційні курси та спецкурси з соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури, метаантропології, філософії діалогу, філософії психоаналізу.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження, в якому авторка надала свої креативні ідеї та створила концепцію, що дозволило системно вирішити поставлені дослідницькі завдання і зробити аргументовані висновки.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 3 статті (у співавторстві) у виданнях, які індексуються у Web of Science, 21 – у фахових виданнях України та зарубіжних фахових виданнях (2 у співавторстві, 10 з-поміж яких внесені до міжнародних наукометричних баз), 8 тез виступів на наукових конференціях місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Кандидатська дисертація на тему «Кіно і телебачення як феномени екранної культури» була захищена у 2014 році. Її матеріали не були використані у даному дослідженні.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, на методологічному семінарі «Філософська антропологія як метаантропологія» Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, круглих столах, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях (2022-2024 рр.); The 5th International scientific and practical conference «Prospects of modern science and education». (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. International Science Group. 2023.; Міжнародному науковому симпозіумі «Соціальні комунікації: виклики сьогодення (до Дня журналіста)» 06 червня 2023 року; ІІ міжнародній науковій конференції «Актуальні наукові проблеми та інноваційні рішення в контексті XXI століття» 17-го лютого 2023 р.; The 4th International scientific and practical conference «Actual problems of modern science». (January 31 – February 3, 2023). Boston, USA. International Science Group. 2023.; The 6th International scientific and practical conference

«Scientific directions of research in educational activity» (February 14 – 17, 2023) Osaka, Japan. International Science Group. 2023; Звітно-науковій конференції «Філософський дискурс в умовах війни: культурні, релігійні, наукові та освітні перспективи», УДУ імені Михайла Драгоманова 23 травня 2023 р.; VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності», 29-30 червня 2023; III Міжнародній науково-практичній конференції «Образи сучасності в гуманітарному знанні» Київ, 23 жовтня 2023; VII Міжнародній науково-практичній конференції «World educational trends: lifelong learning in the information society», 15-18 жовтня 2024 р., Афіни, Греція; VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Modernization of innovative development of professional education», 22-25 жовтня 2024 р., Амстердам, Нідерланди.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження визначається метою та поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, п’яти розділів, двадцяти чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Список використаної літератури включає в себе 506 позицій, з них 231 джерело – дослідження іноземних науковців. Загальний обсяг роботи – 448 сторінок тексту, з них – 400 сторінок основного тексту.

Розділ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дослідження проблеми харизми в історії філософії та в сучасному науковому дискурсі

Поняття «харизма» (від грець. harisma – божественний дар) набуло різних інтерпретацій від античності до сьогоднішнього дня. Харизма осягається як божественний дар, якість особистості або життєве надбання людини в залежності від історичного періоду і контексту дослідження (релігійний, філософський, соціологічний, культурологічний, політичний та ін.), що розкриває її сутність та призначення.

Феномен харизми пройшов специфічний шлях філософського осягнення й трансформації. Ще у античній міфології уособленням харизми вважалися «Харити» – давньогрецькі богині, які відрізнялися своєю виключною красою, грацією та вишуканістю. Головною чеснотою харит вважалося вміння приносити радість, любов та наснагу людям. Юні володарки харизми були музами, які надихали митців на творчі злети, наповнюючи спілкування з ними неповторною духовною глибиною та щирістю. Харити володіли мистецтвом причаровувати оточуючих, викликаючи у них захват і шану, й передавали це мистецтво богам, які в свою чергу досягали визнання оточуючих.

Давньогрецькі мислителі осягають харизму через усвідомлення героїчного потенціалу людини. Герой є володарем надзвичайної сили та відваги і уособленням справжньої величі. Він часто виступає напівбожеством, що несе іншим благодать та бажані трансформації в житті. У різні періоди історії герой змінює свої ролі, стаючи «пророком», «поетом», «воїном» або «пастирем», «письменником», «вождем» [Karlyle, 1906]. Місія героя – трансформувати цей світ силою власної особистості, відкриттів та подвигів у світі потойбічному [Campbell, 1968].

Гомер, Гесіод, Софокл та інші описують унікальну природу героїв, що виражається у войовничості, шляхетності й навіть безсмерті. Герой проявляє свою харизму через такі надлюдські риси, як духовна і душевна сила, виключна хоробрість, неймовірна фізична й особистісна незламність, віра у себе, шляхетність, самовідданість, часто людяність тощо.

Харизму як вроджену лідерську якість та особистісне надбання аналізують такі мислителі античної філософії Аристофан, Ксенофонт, Сократ, Платон, Арістотель.

Феномен харизми виступає характеристикою ідеальності людини та суспільства у роботах Ксенофонта, який описує харизматичного лідера як благословенного Богом правителя, що зачаровує усіх оточуючих своєю мудрістю, з одного боку, та «щедрістю душі», – з іншого [Xenophon, 1998]. Описуючи життєвий шлях спартанського політичного лідера Агесілая, автор відзначає його аскетизм, працелюбність та відвагу, що є «боргом лідера», який виділяє його серед всіх «простих смертних» [Xenophon, 1998].

Платон закладає передумови розуміння харизми у своєму вченні про людину, розвиваючи ідеї андрогінізму, як цілісності жіночого і чоловічого, співвідношення божественного і людського начал, а також ідею безсмертя душі [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 260]. Платон вважає, що особистісна сила та унікальність здебільшого властива філософам, воєначальникам та діловим підприємцям, які формують ідеальну державу. На думку автора, ідеальний правитель відрізняється здатністю управляти свідомістю людей, для чого необхідні такі чесноти, як справедливість, моральність, рішучість, мудрість, мужність, розсудливість тощо [Plato, 2018]. Можна сказати, що у цих чеснотах і розкривається харизма правителя.

Арістотель усвідомлює харизматичне начало людини, аналізуючи важливість ораторства, що розкривається у здатності переконувати публіку за допомогою мистецтва риторики. Справжній оратор, на думку мислителя, повинен здійснювати блискуче інтелектуальне враження під час публічних виступів. Арістотель також окреслює критерії затребуваності людини у

соціальних відносинах, зокрема у дружбі та любові, серед яких виділяє щирість, скромність, доброчесність, емпатичність тощо [Aristoteles, 1909].

Передумови розуміння харизми як незворушної іронічності щодо себе та світу є помітними у вченні Піррона, що акцентує увагу на необхідності людини піднятися над усім непізнаваним [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 60].

Важливий світоглядний імпульс для розуміння харизми як морального феномену пропонують представники філософії стоїцизму як непохитної мужності жити (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій). Луцій Анней Сенека вбачає буттєве завдання людини у необхідності досягнення морального ідеалу для самої себе та інших [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 60-61]. Епіктет акцентує увагу на людській волі, силі та відповідальності, завдяки яким вона повинна не лише постулювати, а й практикувати принципи моральності, живучи в гармонії з природою [Епіктет, 1976]. Марк Аврелій аналізує особистість у контексті її взаємодії з суспільством як вираженням універсальної природи світу, та її розум, що кристалізується у цьому суспільстві. Розум при цьому усвідомлюється мислителем як частка Бога в людині [Аврелій, 1986: 15].

Передумови осягнення божественної природи харизми зустрічаються у працях мислителів середньовіччя Аврелія Августина, Фоми Аквінського, Данте Аліг'єрі та інших. Бог як трансцендентний персоналізований принцип буття, по суті, сприймається взірцем харизматичності, а людина з харизмою – духовним провідником, володарем божественного дару. Апостол Павло у «Першому посланні до Коринтян» Нового заповіту Біблії пише про «виявлення Духу» [Біблія, 2007: 307] або «дари милости» [Біблія, 2007: 307], божественні «дари», наприклад, «дари вздоровлення, допомоги, управління, різні мови» [Біблія, 2007: 308], закликаючи людей дбати про них і прагнути до них усім своїм єством як до праведної дійсності, реалізуючи їх у практиці свого життя та щедро розділяючи їх з іншими [Біблія, 2007: 308]. Біблейські Ісус та Мойсей уособлюють харизматичних лідерів, які були благословенні Богом і реалізували його волю на Землі, що надавало їм беззаперечного авторитету серед послідовників.

Ідеї про богоподібність людини, її творчу активність та тлумачення Біблії як шляху до злиття з Богом, що передують розумінню харизми, зустрічаються у роботах представників епохи Відродження М. Фічіно, М. Лютера [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 90-97]. Унікальність «нових володарств» держави, здобутих завдяки відвазі, досліджує Н. Макіявеллі [Макіявеллі, 1976: 51-55]. Автор аналізує також правне володарство, яке досягається «через прихильність народу» [Макіявеллі, 1976: 70] і церковне володарство, про яке «піклується…Бог» [Макіявеллі, 1976: 78].

Основи розуміння соціального аспекту феномену харизми закладють мислителі епохи Нового Часу та Просвітництва (Б. Франклін, Г. Е. Лессінг, Й. Г. Гердер, молодий Е. Кант, Ф. Шиллер, Е. М. Форстер), що акцентують свою увагу на суспільному мотиві людини [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 124].

Важливі ідеї про свободу людини творити себе та своє життя, практично реалізовуючи таким чином результати свого пізнання, що закладають світоглядну основу розуміння харизми як вияву особистості, яка розвивається, пропонують такі мислителі Німецької класичної філософії як І. Кант, Й. Г. Фіхте.

Філософські передумови осмислення феномену харизми як специфічної риси унікальної особистості є помітними у роботах Ф. Ніцше, який досліджував «Надлюдину» як наступну після людини якість існування, що характеризується могутньою волею до влади над собою [Ніцше, 1976].

Проблема цілісності людини, що є важливою для усвідомлення специфіки природи харизми як комплексного вияву особистості та спільноти, зустрічається у роботах таких філософів та психоаналітиків ХХ століття як Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда та інших. Для усвідомлення як персонального, так і соціального характеру харизми, її свідомих і несвідомих аспектів плідними виступають ідеї З. Фройда, Ж. Лакана, К. Юнга, Е. Фромма.

З. Фройд аналізує специфіку владного впливу політичного вождя, який авторитарно управляє людськими масами. Автор описує особистісний портрет такого вождя, головною рисою якого є неймовірна сила «Мана», яка в усі часи

була табуйованою для простих людей і належала лише вельможам. З. Фройд зазначає, що ця сила «виходить від королів та вождів, завдяки якій до них небезпечно наближатися (Mana)» [Freud, 1949: 96]. Автор зазначає і такі риси вождя як безмежна владність та гіпнотичність, що позбавляють людей поряд власної волі. З. Фройд пише, що у присутності такого гіпнотизера людина «може мати лише пасивно мазохістичну орієнтацію» [Freud, 1949: 99]. Тому вождь сприймається масою так, як у давні часи первісний батько сприймався первісною ордою і виступає для них груповим ідеалом, з яким вона себе ідентифікує [Freud, 1949: 100].

Концепція авторитарної особистості Е. Фромма сприяє осмисленню авторитарних проявів харизми та харизматичного лідерства. Мислитель вважає, що авторитарність людини має садомазохістичний характер, що спрямовує її у поведінкові крайнощі: лише панування або лише підпорядкування, тому вона «не може відчувати солідарність» [Fromm, 1969: 196]. Авторитарна особистість володіє мужністю, проте це не є мужність як хоробрість, це є мужність як покірність перед випробуваннями долі. На думку Е. Фромма, авторитарна особистість може діяти задля чогось «більшого, ніж її власне Я», більшого, ніж її віра, знімаючи з себе відповідальність за власні діяння. Проте, демонструючи силу, така людина насправді відчуває її нестачу. Автор акцентує увагу на тому, що активність авторитарної особистості заснована на «глибинному почутті безсилля, яке вона намагається здолати» [Fromm, 1969: 194]. Шарм авторитарної особистості – це шарм бунтаря, який, на думку Е. Фромма, ніколи не стане революціонером, через залежність від «вищих сил», «минулого, боргу, природи» [Fromm, 1969: 194]. Авторитарна особистість стверджує власний героїзм через ідентифікацію з харизматичними авторитетами, з одного боку, та підкорення більш сильним, – з іншого. Проявляючи мазохізм, як волю до розчинення власного «Я» у чомусь більшому й сильнішому, з одного боку, і водночас, садизм, як волю до влади над іншими, така особистість втікає від власної свободи, замикаючи себе у колі страждання [Fromm, 1969: 194].

У контексті дослідження харизми як результату переживання людиною власної унікальності у єдності з іншими, важливими виступають роботи філософів-екзистенціалістів М. Гайдеггера, М. М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартра та К. Ясперса, які осягають людське буття в усій його неповторності й багатогранності.

Комплексне осмислення феномену харизми й харизматичного лідерства здійснюється у дослідженнях таких мислителів XIX-XX століття як М. Вебер, Д. Еммет, Р. Зом, К. Мьорсдорф, Е. Трельч, К. Фрідріх та інші.

Р. Зом осягає харизму людини як дар Бога, що спонукає людину служити йому шляхом управління церквою як «харизматичною організацією» [Lowrie, 1904: 147], що відкидає правове законодавство, зберігаючи церковні традиції. Автор алегорично порівнює церкву з тілом людини, яке завдяки харизмі зростає і творить Тіло Христове в любові. Тому для продуктивної діяльності харизматичної організації необхідними стають такі чесноти людини як смирення і лагідність [Lowrie, 1904: 197]. Харизма лідера церкви, за переконанням автора, виражається у дарах апостольства, вчительства та пророкування, що підкріплюються любов'ю та об'єднує послідовників у духовну громаду, в якій діють не закони права, а закони загальної згоди та духовної згуртованості. Харизматичний авторитет лідера як божественне обдарування забезпечує йому прихильність послідовників і означає смиренність перед самим Богом [Lowrie, 1904: 148-149; 156.]

М. Вебер пропонує цілісну концепцію харизми як визнаної оточуючими екстраординарності людини, що забезпечує їй авторитетність у соціумі [Weber, 1978: 241].

Досліджуючи ідеальні форми держави, філософ осягає харизму як одну із основ панування. Вебер зазначає, що «харизма – це «авторитет небуденного особистісного дарування» [Weber, 1946: 4]. Автор аналізує цей феномен як унікальну якість особистості, «завдяки якій вона вважається екстраординарною та сприймається як обдарована надприродними, надлюдськими або, принаймні, особливо винятковими силами або якостями. Такі сили або якості вважаються

недоступними для іншої людини, такими, що мають божественне походження або є зразковими, і на їх основі особистість розглядається як «лідер»» [Weber, 1978: 241]. Дослідник підкреслює, що харизма лідера тісно пов'язана з народним визнанням. За переконанням автора, харизма – магнетична сила людини, що виступає і даром, і вмінням одночасно, тому що потребує від лідера постійного виправдовування очікувань послідовників [Weber, 1978: 241-242]. М. Вебер виділяє спадкову, родову та службову харизму, а також осмислює специфіку сприйняття харизматичності лідера послідовниками, що полягає у поклонінні як борзі перед ним. Харизматичне панування аналізується автором як одне із трьох інших, серед яких – так зване, традиційне та легальне панування, які поступаються першому менш значним ефектом впливу на масову свідомість людей. На думку М. Вебера, правління харизматичного лідера-вождя прирівнюється до акту творення нових принципів і законів держави [Weber, 1978: 1277].

У дослідженнях Е. Дюркгайма поняття «сакральне» можна співвіднести з поняттям харизматичного. Природа священного, за переконанням автора, полягає у його недосяжності, забороненості, таємничості та фундаментальній сутнісній відмінності від усього повсякденного, світського, об'єктивованого, – такого, що може бути використане людиною та спільнотою практично. Дослідник підкреслює об'єднуючий, ритуальний характер священного, який суттєво проявляється й у харизматичному лідерстві, особливо в авторитарному його аспекті. На думку автора, релігія стає «моральною спільнотою» [Jones, 1986], у якій лідер та кожен учасник виходять за межі свого Я, наповнюючись почуттям колективного піднесення, долаючи буденність [Durkheim, 1995].

Світоглядні передумови осягнення деструктивних проявів харизми людини прослідковуються у роботах Х. Арендт, Ж. Бодрійяра, Г. Дебора, Г. Маркузе, Дж. Орвелла, Е. Фромма, Е. Шострома та інших.

Важливі ідеї для осмислення сутності харизми у межах аналізу ігрового аспекту буття людини у соціумі зустрічаються у дослідженнях Е. Берна, Р. Кайуа, Дж. Г. Міда, Й. Хейзинги та інших.

Харизма як вирішальний аспект соціального та політичного лідерства, успішного особистісного управління та комунікативного впливу на людей аналізується такими дослідниками у галузях лідерства, політології та соціології XX-XXI століття як Б. Аволіо, Ж. Блондель, Б. Басс, І. Валерстайн, У. Гарднер, Кл. Гіртц, Л. Грінфельд, Д. Ептер, Л. Каваллі, Дж. Конгер та Р. Канунго, Б. Нанус, Р. Нільсен, У. Сватос, Р. Такер, Е. Р. Уілнер, У. Фрідланд, К. Фрідріх, Р. Хаус, Б. Шамір, Е. Шилз та інші. Лідерство дослідники називають «харизматичним» (Р. Хаус, Дж. Конгер, Р. Канунго, Б. Шамір та інші), «моральним», «транзактним» і «трансформаційним» (Р. Такер, Б. Басс та інші), «візіонерським» (Б. Нанус), «надихаючим» або «мотивуючим» (Дж. Едеір, Б. Нанус, Д. Нільсен та інші).

Завершені теорії харизматичного лідерства представлені у роботах соціологів та політологів Б. Аволіо, Б. Басса, Дж. Бернса, Р. Канунго, Дж. Конгера, Р. Такера, Р. Хауса, Б. Шаміра та інших. У роботах названих дослідників харизма лідера постає не лише як основа керівництва різноманітними структурами, а й як запорука їх успішності та мотиваційне джерело для колективу.

Р. Хаус досліджує феномен харизми у рамках комунікативної системи «лідер-послідовник». Харизматичний лідер, на думку автора, виступає дієвим і поведінковим взірцем наслідування для послідовників, а тому здійснює високий рівень «харизматичного впливу». Таку стратегію лідерства автор називає «стратегією рольового моделювання» [House, 1976: 9-10], коли харизматичний лідер свідомо створює імідж привабливого, турботливого, успішного чи компетентного, викликаючи прихильність [House, 1976: 15]. Р. Хаус зазначає такі якості харизматичного лідера як «артикулювання ідеологічних цілей», виявлення власних очікувань та демонстрація впевненості, що приводить до підвищення рівня впевненості послідовників [House, 1976: 16-17], а також «пробудження мотивів» шляхом окреслення ролі послідовників у досягненні загальної місії [House, 1976: 22-28].

У рамках теорії трансформаційного лідерства Дж. Бернс, Б. Басс, Б. Шамір та інші осягають харизматичне лідерство як здатність надихати послідовників шляхом апелювання до їхніх власних цінностей, «високих цілей», а також створення «колективної ідентичності» у їх власній Я-концепції [Conger, Kanungo, 1998: 18]. Транформаційне лідерство, на думку Б. Басса, розкривається на основі спільності інтересів, цінностей лідера та послідовників. Трансформаційні лідери, за переконанням дослідника, не зловживають владою, а виступають перш за все «моральними лідерами». Вони мотивують послідовників перевершувати самих себе, досягаючи успіху заради благополуччя суспільства [Bass, 1974: 872-873]. За словами автора, харизматичне лідерство характеризуються здатністю лідера не лише мотивувати послідовників виконувати завдання, прояснюючи загальні найближчі цілі, а й вірою у «краще майбутнє для послідовників з точки зору їх самовираження, самооцінки та самопослідовності» [Bass, Ridgio, 2005: 39].

За переконанням Б. Шаміра, Б. Басса та Б. Артура, харизматичний лідер досягає не лише високого рівня вмотивованості команди як інструменту досягнення успіху, а й поєднує колег як особистостей, що прагнуть самовираження у контексті здійснення спільної місії. Харизматичний лідер вибудовує комунікацію з колективом, що культивує у нього віру в себе та власні здібності, і водночас підвищує самоузгодженість послідовників та колективну ефективність організації. На думку авторів, харизматичний лідер стимулює у колег почуття самоповаги та власної цінності, досягаючи таким чином їх прихильності, а також самоідентифікації з колективом як спільним діяльним буттям. В результаті у послідовників формується така Я-концепція, що включає самовираження, самоефективність, гідність і послідовність [Shamir, House, 1993: 583].

За переконанням Б. Аволіо, харизматичний лідер виступає особистістю, що переживає інтерес до самої себе [Avolio, 1999: 74], є чесною з самою собою, тому отримує від послідовників подібне ставлення. Харизматичне лідерство, на думку автора, «виходить з того, ким ти є, що ти робиш і як це впливає на

можливість людей досягти повної реалізації їхнього потенціалу» [Avolio, 1999: 10]. Б. Аволіо аналізує проблему «повного спектру лідерства» як системи якісних, підтримуючих відносин між лідером та його послідовниками, що надає або забирає у них «життєву силу» [Avolio, 1999: 10-11]. Автор зазначає, що «життєва сила є ідеальним поєднанням колективізму та індивідуалізму» у організації, що веде усіх її учасників до «досягнення своїх найвищих прагнень» [Avolio, 1999: 11-12].

Дж. Конгер і Р. Канунго у своїх дослідженнях також аналізують харизму й харизматичне лідерство у координатах ефективної взаємодії лідера та послідовників. Харизма й харизматичне лідерство, на думку авторів, виступає «атрибуцією, заснованою на сприйнятті поведінки лідера його послідовниками» [Conger, Kanungo, 1998: 47]. Згідно з думкою дослідників, харизматичність лідера визнається його послідовниками консенсуально, за умови здійснення ним найбільшого обсягу впливу на них. Чим більший вплив лідера, тим скоріше послідовники привласнять йому харизматичні лідерські якості [Conger, Kanungo, 1998: 48]. Дж. Конгер і Р. Канунго описують процес реалізації харизматичного лідерства як комплексного поступального процесу. Цей процес починається з оцінки лідером наявної ситуації у організації, продовжується формуванням та артикуляцією стратегічного бачення мети колективу і завершується створенням умов для її досягнення, управлінням вражень від своєї особистості як зразкової та побудовою довірчих відносин з послідовниками [Conger, Kanungo, 1998: 50]. Харизматичний лідер, на відміну від нехаризматичного, проявляє такі особистісні якості як чуттєвість до оточуючої ситуації та цілей послідовників, ідеалізоване бачення майбутнього та його виклад оточуючим, пристрасне пропагування свого бачення спільної діяльності та готовність ризикувати, пов’язана з нею, особистісна сила, заснована на професіоналізмі, за допомогою якої лідер створює засоби досягнення загальної мети, мотивує і об’єднує колектив у організації [Conger, Kanungo, 1998: 51].

Харизма як якість особистості, що переживає самотність та проявляється у лідерстві в кризових ситуаціях, осмислюється у роботах Ж. Блонделя, С.

Московічі, Е. Фромма, С. Пазиніча. Н. Хамітов аналізує харизму у контексті осмислення екзистенціальних ролей людини як Генія, Героя та Святого [Хамітов, 2016: 39-44].

Важливі філософські передумови осягнення особистісних можливостей розкриття харизми людини через творчість є помітними у роботах таких дослідників як К. Естес, Е. Кант, Дж. Ландрам, Е. Муньє, Е. Сторр та інших.

Значущі аспекти осмислення феномену харизми автора й харизматичного авторського твору пропонуються у роботах Ж. Делеза, Ж. Дерріди, Д. Остін, М. Фуко, К. Юнга та інших. Академічну харизму, яка виражається через опублікований науковий текст з оригінальними ідеями автора аналізують В. Кларк, С. Крилова.

Феномен раціонального та ірраціонального начал харизми, зокрема політичної харизми, аналізується у роботах таких дослідників як Й. Бенсман, Р. Глассман, М. Гайвант, Р. Лінг, С. Московічі.

Значний внесок у розуміння проблематики харизми та її імітацій зробили Т. Адорно, Ж. Бодрійяр, Г. Маркузе, Е. Фромм, які досліджували феномен суспільства масового споживання та його вплив на природу людини.

Ідею штучності харизми у соціально-політичному контексті досліджують Й. Бенсман та М. Гайвант, пропонуючи концепт «псевдохаризми». Р. Глассман аналізує «сфабриковану харизму», Р. Лінг – «синтетичну харизму». Названі автори, до яких доєднуються К. Левенштайн та В. Сватос, наголошують на можливості відтворення, імітації харизми в сучасності. Дослідники опонують концепції харизми М. Вебера, що засновується на ідеалістичному баченні лідера, як надзвичайної особистості, здатної вести людей за собою й ініціювати значущі соціальні трансформації, зазначаючи появу імітаційних форм харизми, що ґрунтуються на фабрикуванні, вдаванні лідером харизматичних якостей і свідомому навіюванні власної цінності послідовникам за допомогою певних інституцій.

Псевдохаризма у політиці трактується Й. Бенсманом і М. Гайвантом як система маніпулятивних поведінкових прийомів, що створює образ незвичайної

авторитетної особистості з певними цінностями, та вселяють цей образ у масову свідомість завдяки використанню певних харизматичних символів [Bensman, Givant, 1975: 612]. Автори зазначають, що «концепція псевдохаризми припускає, що харизма – це низка прийомів, які служать іншим цілям, завданням» [Bensman, Givant, 1975: 613]. За переконанням дослідників, штучність такої харизми проявляється у відсутності спонтанності та інтуїтивності людини. Тому псевдохаризма виступає раціональним засобом для впровадження у суспільстві певних цінностей. Й. Бенсман і М. Гайвант підкреслюють, що «використання харизми як екрану для конкретних ідеологічних та матеріальних інтересів» забезпечує досягнення цілей політичних псевдохаризматичних лідерів, що мають на меті лише збереження влади [Bensman, Givant, 1975: 612].

Р. Глассман аналізує феномен сфабрикованої харизми у контексті харизматичного лідерства як ілюзорній надбудові поведінки, що фізично або психічно звеличує будь-яку людину навіть у випадку відсутності у неї «природньої» харизми [Glassman, 1975: 619]. Сфабрикована харизма виступає ірраціональним компонентом легітимності, штучним вдаванням божественної спорідненості, вважає Р. Глассман [Glassman, 1975: 626]. Дослідник аналізує можливість передачі «природньої» харизми лідера його послідовникам шляхом близької комунікації з ними, проте також відзначає можливість такої передачі «неприродним» наступникам шляхом використання методів, створених за допомогою засобів масової інформації [Glassman, 1975: 630].

У ракурсі дослідження медійних аспектів харизми теоретично плідним видався концепт «синтетичної» харизми Р. Лінга. Синтетична харизма, на думку дослідника, є фальшивою тінню харизми справжньої, вона є результатом взаємодії політичних та медіа-організацій, які за допомогою висвітлення передвиборчих кампаній отримують привабливий контент і регулярні перегляди глядачів. Р. Лінг зазначає, що синтетична харизма, це – ірраціональний «образ харизми» [Ling, 1987: 157], що використовується зацікавленими впливовими інституціями задля досягнення власних

раціональних цілей [Ling, 1987: 157]. Синтетична харизма, за переконанням дослідника, це – маркетинговий інструмент, стратегія досягнення влади і впливовості через цю владу. Завданням лідера з синтетичною харизмою є не реальне виведення держави з кризи шляхом взаємодії з послідовниками, а створення ілюзії цієї кризи та ілюзії «отримання трансцендентності» завдяки його правлінню [Ling, 1987: 158].

Сутнісні парадокси феномену харизми у політиці, релігії та масмедіа як результату пережитих людиною екзистенціальних травм осягає Д. Абербах. Автор аналізує компенсаторний характер харизми відомих особистостей, які залишаються заручниками свого минулого, мистецьки відтворюючи бажаний, ідеальний образ себе, проживаючи його не у реальному житті, а у своїй діяльності. Віра у свою унікальність, з одного боку, та робота ЗМІ, – з іншого, викликають довіру у послідовників, які сприймають таких харизматиків саме так, як вони себе представляють. За переконанням Д. Абербаха, саме глибинні внутрішні конфлікти та душевні надломи стають рушійною силою успішної самореалізації багатьох відомих особистостей та спрямовують вектор розгортання її харизми [Aberbach, 1996].

Аспект ефективності харизматичного політичного лідера аналізується Д. Ептером. Дослідник осягає феномен харизми, що виникає на перетині традиційних та сучасних форм правління в суспільстві як «нормативне явище, на основі якого будується політична легітимність» лідера [Apter, 1968: 765]. Д. Ептер відзначає, що харизматичний лідер, на відміну від інших політичних лідерів є не лише популярним діячем, який вдало грає свою роль, а тим, хто демонструє ефективність у поєднанні «можливостей планування з моральною ідеологією» [Apter, 1968: 762]. Автор доходить до висновку, що харизма, яка виражається лише у популярності, проте позбавлена стратегічності, може бути «не менш поверховою, ніж рішення, запропоновані самими лідерами» [Apter, 1968: 762-763].

Харизму у контексті використання політичних технологій аналізує американський письменник Дж. МакГінніс. Поняття «ефекту харизми», що

напрацьовується та реалізується людиною у комунікації з іншими завдяки таким психологічним поведінковим інструментам як увага, взаємозв'язок та гармонія, аналізує Е. Лей [Leigh, 2009].

Особливості набуття харизми, опанування харизматичної комунікації та досягнення харизматичного лідерства у своїх роботах аналізують такі сучасні дослідники у галузях психології лідерства та успіху у соціальних відносинах як Дж. Антонакіс, Е. Дж. ДуБрін, В. ван Едвардс, Ніколаус Б. Енкельман, О. Ф. Кабейн, П. Кінг, Дж. Н. Ландрам, Дж. С. Най, Б. Мартінс, Й. Менге, Л. Оакес, Р. Ріджио, Ч. Хуперт та інші. Дослідники впевнені у тому, щоб досягти успіху, варто напрацювати ряд навичок та психо-емоційних станів, необхідних для харизматичної комунікації з іншими. Це підвищить рівень успішності особистої діяльності й діяльності колективу. Дослідники пропонують дієві інструменти впливу саме через певний стиль поведінки, який дозволяє людині, налаштовуючи себе на харизматичний настрій, досягати мети, отримувати щось від інших, самостверджуватись, бути успішним. Харизма у їх дослідженнях здебільшого виступає таким засобом самопрезентації, який включає у себе практику набуття внутрішньої впевненості або роботу з мовою тіла, подачею голосу, контролем виразу обличчя, постави тощо.

Р. Даліо аналізує власні «принципи життя та праці», які виступають основою його світогляду та цілісного управління персоналом. До них автор відносить: прийняття та перетворення реальності, оцінку головних «бар'єрів» особистості (власних «Его» та «сліпих зон»), збереження неупередженості (відкритості до думки Іншого). Кожен життєвий принцип, на думку Р. Даліо, – це унікальна форма спілкування людини зі світом, яку автор закликає створити для себе, спираючись не лише на власний життєвий досвід, а й на досвід оточуючих людей [Dalio, 2017].

Дослідниця у галузі біхевіоризму О. Ф. Кабейн визначає харизму як «навичку, яку можна опанувати і відпрацювати на практиці» [Cabane, 2013: 7]. Автором осмислюються присутність, сила та доброта як необхідні компоненти харизми. О. Ф. Кабейн також аналізує такі типи харизми як зосереджена,

доброзичлива, надихаюча, владна, й пропонує рекомендації для їх розвитку. Дослідниця переконана, що людина здатна використовувати усі типи харизми в життєвій практиці, якщо зможе вжитися у характерні для них «психо-емоційні стани» і почне діяти, перебуваючи у них [Cabane, 2013: 7].

Концепцію «магнетичної харизми», як засобу контролю над собою, впливу на людей та вмінню справляти незабутнє враження на оточуючих, пропонує П. Кінг. Автор переконаний, що харизма є вагомим інструментом побудови «рапорту», тобто встановленню специфічного контакту з особистістю/групою особистостей, заснованого на довірі, повазі та взаєморозумінні [King, 2018].

Важливі теоретичні основи для осягнення феномену харизми людини та її проявів у суспільстві закладаються такими сучасними українськими філософами як В. Андрущенко, Т. Андрущенко, М. Бойченко, В. Бондаренко, В. Воронкова, Л. Газнюк, Т. Глушко, О. Гомілко, Т. Жижко, О. Кивлюк, Н. Кочубей, М. Нестерова, Д. Свириденко, С. Сторожук, С. Терепищий, М. Триняк та інші.

Аналіз різноманітних аспектів харизми викладача є помітним у роботах вітчизняних дослідників у контексті осмислення феноменів науки, освіти та виховання. Неможливо не згадати філософсько-педагогічний і науковий спадок Б. Грінченка, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, які розвивали гуманістичний підхід до викладання та лідерства. Засновуючись на загальнолюдських цінностях, ці видатні вчителі минулого акцентували свою увагу на вихованні учня як всебічно розвиненої особистості та її творчих здібностях, духовності та працездатності.

Осягаючи філософію освіти як дієвий чинник державотворчих процесів, В. Андрущенко аналізує головні завдання викладача, серед яких – виховання учня як суб’єкту інновацій. Дослідники Є. Біденко, С. Гончаренко, С. Магера, В. Матяшук аналізують перспективи особистісного та ціннісного самовдосконалення викладача у процесі гуманізації освіти й виховання.

Формування і реалізацію харизми лідера-педагога та специфіку його впливу на учнів аналізують Л. Байдак, Г. Васянович, Р. Кириченко, О. Крекотень та інші.

Н. Хамітов та С. Крилова окреслюють стратегії особистості викладача у контексті осмислення сучасної української філософської освіти і науки в умовах глобалізації. Зокрема, С. Крилова досліджує красу стосунків учителя і учня в освітньому просторі. Д. Свириденко осягає питання флексибільного мислення викладача і студента, досліджуючи академічну мобільність в сучасних освітніх процесах. В. Кремень досліджує феномен людиноцентризму в освітньому просторі.

Звертаючись до здобутків вітчизняних мислителів, важливо виділити роботи з релігійних вимірів харизми, харизматизму та харизматичних церков, які осмислюють М. Бабій, О. Карагодіна, А. Колодний, В. Любащенко, П. Павленко, О. Сладнева, В. Титаренко, Л. Филипович, В. Єленський, С. Ярмусь, О. Ярош та інші. Важливі аспекти і передумови осягнення проблеми харизми й харизматичної єдності у контексті релігійної консолідації зустрічаються у роботах таких дослідників як В. Бондаренко, В. Боєчко, Д. Гетьман, О. Гуцуляк, І. Козловський, В. Мельник, М. Мокієнко, О. Стовпець, В. Шаян та інші.

У контексті осмислення особистісних аспектів харизми та специфіки харизматичного лідерства плідними видаються роботи таких українських дослідників як В. Бурлачук, М. Колодій, які аналізують феномен харизми в прогресивних умовах розвитку суспільства.

Теоретично-плідними для осмислення феномену харизми та харизматичного лідерства у політичних його вимірах виявилися роботи сучасних вітчизняних дослідників Д. Дандекара, І. Колісніченко, І. Купцової, І. Осадчука та інших. Передумови осмислення важливих лідерських якостей харизматичної людини у контексті аналізу феномену героїзму зустрічаються у дослідженнях А. Іщук, Л. Йовенко, В. Колкутіної, В. Микольченко, О. Євтушенко, С. Пазиніча, Н. Хамітова, Т. Цимбал та інших.

Феномен харизми актора та аспекти її розвитку досліджують Р. Біль, а також Ж. Нельсон, І. Чаббак та інші.

Передумови осягнення харизми у контексті проблеми тілесності людини як єдності тіла і душі, тіла й соціуму зустрічаються у роботах сучасних вітчизняних дослідників як А. Возний, Л. Газнюк, О. Гомілко, І. Ігнатенко, В. Калуга, М. Карповець, І. Кобзєва, Ю. Компанієць, В. Косяк, Ю. Мучинська, М. Плющева, Ю. Павлік, Ю. Семенова, Л. Сидоренко, В. Слюсар, Т. Чоп, Г. Чміль, О. Шабаліна та інші.

Огляд даних робіт демонструє, що значні окремі історичні, соціологічні, релігійні та психологічні аспекти харизми були достатньо розгорнуті у дослідженнях названих авторів, проте комплексного аналізу екзистенціальних, світоглядних та соціокультурних основ цього феномену, а також їх виявів у бутті людини та спільноти не вистачає. Тому актуалізується необхідність даного дослідження, що здійснюється на стику соціальної філософії та філософської антропології, що дозволяє більш чітко усвідомити взаємовплив харизматичної людини на спільноту і навпаки.

А зараз перейдемо до наступного підрозділу, у якому зробимо спробу усвідомити понятійний апарат нашого дослідження, а також розробити його методологію.

1.2. Окреслення понятійного апарату та розробка методології дослідження

У основі даного дослідження – методологічні напрацювання соціальної філософії, філософської антропології, філософії екзистенціалізму та персоналізму, сучасних підходів метаантропології та андрогін-аналізу, що об’єднують ці фундаментальні галузі знання.

Для комплексного дослідження феномену харизми у бутті людини та спільноти теоретично значущими виступають роботи Ж. Бодрійяра, М. Бубера, М. Вебера, О. Вейнінгера, Г. Дебора, О. Ф. Кабейн, Дж. Ландрама, Х. Ортеги-і-Гассета, З. Фройда, Е. Фромма, Й. Хейзинги, А. Шопенгауера, К. Юнга та інших.

Харизма у нашому дослідженні розуміється як виявлений та реалізований екзистенціальний шарм людини, що актуалізує оточуючих людей і соціум на конструктивні особистісні трансформації.

Для розуміння концепту «екзистенціальне», слід визначити концепт «екзистенція». Влучне визначення екзистенції дає І. Бичко, який зазначає, що екзистенція – це неповторна людська присутність у світі, що характеризується унікальністю і неповторністю [Бичко, 2002: 187]. Осмислюючи позиції М. Гайдеггера і Ж.-П. Сартра, І. Бичко пише, що екзистенція постає «ось-буттям», таким існуванням, яке передує сутності [Бичко, 2002: 187], тому сутність є похідною від екзистенції. І. Бичко робить висновок про те, що свобода екзистенції, означає її «недетермінованість зовнішніми щодо духовності чинниками, укоріненість у дусі» [Бичко, 2002: 187].

У словнику «Філософія науки і культури» Н. Хамітов визначає екзистенцію як «буття людини, яка переживає свою унікальність, кінцевість, самотність, а також можливість виходу за межі кінцевості і самотності, що складає справді людське існування» [Хамітов, 2024: 133]. Екзистенцію не можна усвідомити лише у науковому аналізі, осягнення її потребує есеїстичного і художнього мислення. Не можна не погодитися з Н. Хамітовим, який зазначає, що: «Екзистенція як унікальність і суттєвість людського буття не може бути до кінця об’єктивована в теоретичному пізнанні, вона стає доступною лише в переживанні і вживанні. Звідси зрозуміло, чому так багато представників екзистенціалізму філософствували не тільки у формі есе і трактатів, але й у стихії художньої прози» [Хамітов, 2024: 133]. Екзистенція проявляється через екзистенціали, які постають її ключовими елементами і проявами. Н. Хамітов вважає, що: «екзистенція розкривається в різних вимірах людського буття у вигляді екзистенціалів – вузлових ситуацій її прояву у світі (туга, жах, відчай, гнів, закоханість, самотність, надія, віра, любов, свобода тощо)» [Хамітов, 2024: 133-134].

Таким чином, екзистенціальне – все те, що має відношення до екзистенції як неповторного існування людини, яке зумовлює її сутність.

Спираючись на ці міркування, можна сказати, що харизма – це екзистенціальний шарм людини, що виражає переживання нею власної унікальності й неповторності у бутті, її волю до самовираження та визнання, а також внутрішній вектор її специфічних особистісних тенденцій і потенцій. Віднайшовши і реалізувавши свою унікальність, харизматична людина стає взірцем для інших, а тому вона здатна до утворення спільноти послідовників. Індивідуальна харизма лідера спільноти, яка умовно «передається» послідовникам через співпереживання й харизматичну комунікацію і реалізується у співтворчості, може поглибитися до харизми спільноти, як групового екзистенціального шарму, що може здійснювати вплив на інші спільноти та суспільство.

Що є буттям в контексті даного визначення харизми людини та спільноти? Е. Фромм визначає буття, протиставляючи його поняттю «володіння». На думку автора, це «такий спосіб існування, при якому людина і не має нічого, і не прагне мати щось, але вона є щасливою, продуктивно використовує свої здібності, перебуває в єднанні з усім світом» [Fromm, 2008: p. 16]. Протиставлення модусів «буття» і «володарювання» як екзистенціальних орієнтацій людини «мати» або «бути», стає методологічно плідним для постановки одного з ключових питань даного дослідження: чи володіють людина або спільнота харизмою як даром, даністю, чи харизма є характеристикою їх буття, як результату активного, творчого існування і переживання себе та особистісного єднання з іншими?

Пошук відповіді на це питання зумовлює необхідність детальніше розглянути названий підхід Е. Фромма. Дослідник зазначає, що люди, орієнтовані на володарювання, сприймають світ крізь призму того, що вони мають, у той час як люди, орієнтовані на буття, акцентують увагу на тому, хто вони є [Fromm, 2008: p. 29]. Перші постійно маніпулюють собою, оточуючими людьми і явищами як об’єктами, що потрібно використати задля набуття певного суспільного статусу, а з ним і почуття впевненості як стабільності власного буття. Другі вступають у взаємодію з іншими з цікавістю, жвавістю та

творчістю. У модусі володарювання людина ідентифікує своє «Я» за допомогою предметів, які вона має, тому вона проявляє себе у соціумі та комунікації як така, що конкурує, оцінює і змагається за першість у контексті завоювання цих предметів.

Е. Фромм відзначає штучність як основну характеристику владного модусу буття, наголошуючи на тому, що людина у ньому лише імітує вигідний для неї образ себе, тому є здатною «справити враження на багатьох, хоча це враження лише частково є результатом гарного виконання обраної ролі» [Fromm, 2008: p. 28]. Володарювання, на думку Е. Фромма, пов'язане з почуттям власності і владності над об'єктами, серед яких «Я» людини виступає найбільш важливим комплексним об'єктом. Це «Я» включає «наше тіло, ім'я, соціальний статус, все, що ми маємо (включаючи наші знання), наше уявлення про себе і той образ, який хочемо створити себе в інших людей» [Fromm, 2008: p. 59]. Спираючись на думку про те, що наше «Я» є поєднанням реальних якостей та «якостей фіктивних, якими обросло наше реальне «Я»» [Fromm, 2008: p. 59], автор наголошує на тому, що у модусі володарювання «Я» людини як річ «лежить в основі…самосвідомості» [Fromm, 2008: p. 59].

Можна констатувати надмірну прив'язаність «людини-володарювання» до усіх предметів особистої власності і необхідність знову і знову їх використовувати. Дана орієнтація, на думку Е. Фромма, занурює людину у замкнене коло нескінченного споживання, що призводить до послаблення тривоги, адже, те що людина вже має, в неї неможливо відібрати. Водночас, автор зазначає, що таке володіння речами спонукає людину споживати ще більше. В результаті будь-яке споживання вже не викликає у людини довготривалого задоволення. Е. Фромм пропонує формулу, за допомогою якої характеризує типового споживача: «я є те, чим я володію і що я споживаю» [Fromm, 2008: p. 23]. Тому відмова від контролю над усталеним, звичним, вивченим та відомим для людини з орієнтацією на володарювання, по суті, стає рівноцінною смерті.

Варто відзначити внутрішню несвободу людини з такою орієнтацією, адже навіть її впевненість визначається об'ємом речей, які вона здобула і зосередила у своїх руках. «Немає живого зв'язку між мною та тим, чим я володію. І об'єкт мого володіння, і я перетворилися на речі, і я володію об'єктом, оскільки маю силу, щоб зробити його моїм. Але тут має місце і зворотний зв'язок: об'єкт володіє мною, тому що моє почуття ідентичності, тобто психічне здоров'я ґрунтується на моєму володінні об'єктом (і якомога більшою кількістю речей). Такий спосіб існування встановлюється за допомогою живого, продуктивного процесу між суб'єктом і об'єктом; він перетворює на речі і суб'єкт, і об'єкт. Зв'язок між ними смертоносний, а не життєдайний» [Fromm, 2008: 63-64]. Закономірним виступає те, що така людина ставиться до інших як до речей, що забезпечують їй почуття впевненості.

Орієнтація на буття дає людині свободу від пут об'єктного сприйняття світу речей та прив'язаності до власного «Я». Такі люди проникають в суть речей і пізнають дійсність [Fromm, 2008: 81], вони не ховають своє обличчя під вдаваною маскою, органічно та сміливо виражають себе у житті, діяльності та комунікації. Людина модусу буття усвідомлює і переживає себе як самостійну особистість, дає волю власним почуттям, а тому здатна переживати повноту взаємодії з оточуючим світом. Люди з орієнтацією на буття здатні «забувати про себе, про свої знання, про позиції, які займають» [Fromm, 2008: 29], у результаті чого виникає абсолютно нова якість взаємодії з іншими.

Модус буття сповнений творчості, активності та продуктивності в їх найконструктивніших сенсах. Продуктивні особистості сповнені нових ідей та життєвості, тому, на думку Е. Фромма, вони «оживляють усе, чого б вони не торкнулися…реалізують свої власні здібності, а також вдихають життя в інших людей та речі» [Fromm, 2008: 75].

Застосовуючи даний підхід Е. Фромма до феномену харизми в бутті людини та спільноти, можна припустити, що орієнтація на володарювання та буття реалізуються у полярних один до одного виявах екзистенціального

шарму людини. «Мати харизму» і «бути харизматичним»: різниця відчувається навіть у самому формулюванні цих процесів. Таке висловлювання як «моя харизма» повідомляють про те, що людина усвідомлює свою харизму як окрему від себе субстанцію, у той час як вислів «Я – харизматичний/харизматична» демонструє ідентифікацію людини з власним екзистенціальним шармом як природнім для неї і властивим їй, таким, що складає невід'ємну частину її особистості.

Коли харизма сприймається людиною як об'єкт, вона неодмінно стає інструментом, засобом, а не метою, станом, буттям. Маючи харизму як поведінковий інструмент, уявно приміряючи її як дивний костюм, людина може лише вдавати харизматичне буття, як щиру органічність і свободу самовираження, проте так і не наважитися торкнутися власної харизматичної унікальності через страх, недовіру до себе, глибинну невпевненість та інші внутрішні конфлікти. Відчуженість людини від справжності власної харизми, породжує і відчуженість від справжності харизми інших, нездатність її розгледіти, визнати. Така відчуженість породжується витісненням людиною щирості власного буття «за покликом душі» на користь контролю над власним буттям і буттям інших.

Відмова людини від розгортання власної дійсної конструктивної харизми та використання *імітаційної* означає вибір у бік штучного само-буття і самотності у ньому. У цьому випадку харизма не виступає екзистенціальним шармом, а залишається маскою, що приховує справжні мотиви, цінності, цілі та почуття. Людина, яка сприймає харизму як щось об'єктивоване, окреме від себе, те, що вона може мати, втрачає будь-який шанс на розвиток власної особистості та співтворчості з іншою особистістю. Харизма як об'єкт набуває інструментального та функціонального характеру, і реалізується через вибудовування маніпулятивної поведінки, яку рано чи пізно помічають оточуючі. Сутність такої поведінки полягає у проявах авторитарності замість авторитетності.

Авторитарний харизматик не здатен помічати харизми Іншого, адже насправді не розкрив своєї, він не здатен і харизматично взаємодіяти з цим Іншим. У цей час авторитетний харизматик ініціює взаємодію з Іншим на основі бачення і переживання унікальності власної особистості та особистості цього Іншого як харизматичної.

Харизмі людини, що обирає буття замість володарювання, чужа будь-яка маніпуляція, адже вона є виявом особистості, що вірить у дійсність власного «Я» як джерела і осереддя життєвої, чуттєвої комунікативної та творчої правди. Така харизма породжує щирий екзистенціальний шарм і авторитет, що викликає співпереживання і визнання оточуючих. Тому ми приходимо до того, що екзистенціальним шармом (харизмою) є буттєвий вияв людини, що демонструє рівень пробудженості (актуалізованості) її особистості, цілісності її світогляду, духовної глибини та здатності долати свої межі.

Даючи визначення поняттю харизми, неможливо не помітити його фундаментального зв'язку зі світоглядом людини. В. Діденко і В. Табачковський осмислюють світогляд як «самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним» [Діденко, Табачковський, 2002: 569]. Дослідники роблять висновок, що світогляд – це «форма і спосіб сприйняття суб'єктом світу через потреби розвитку особистості…система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки» [Діденко, Табачковський, 2002: 569-570].

Можна констатувати, що світогляд визначає харизму людини, що обирає ті чи інші цінності як основу своєї життєвої філософії, на яку вона свідомо чи несвідомо спирається у процесі власного становлення та взаємодії з соціумом. Тому харизма стає й світоглядною характеристикою, яка, за умови своєї пробудженості та конструктивної дійсності, надає людині не лише перевагу у соціумі завдяки особистим досягненням, а й виражається у щирій любові, свободі та розумінні себе й інших.

У контексті дослідження важливо уточнити поняття «особистість», адже наявною є його відмінність від понять «індивід» та «індивідуальність». На думку Н. Хамітова, особистість виражає оригінальність та неповторність людини, проте, на відміну від індивідуальності, виступає показником її глибинного внутрішнього само-творення. Автор зазначає, що «особистість є результатом передусім морального зусилля, що породжує духовну й душевну неповторність. У світлі цих міркувань людина може бути визначена як особистість у біологічному тілі та соціальному середовищі» [Хамітов, 2024: 210]. Поняття «індивід», за переконанням дослідника, виражає відділеність та відмінність людини від інших людей, й корелює з поняттям «особа» [Хамітов, 2023: 92; 134]. «Індивід, індивідуум (від лат. individuum неподільне) – поняття, що визначає одиничне в його відмінності від загального та особливого, окрему живу істоту…Індивід відрізняється від індивідуальності, яка є неповторністю та своєрідністю індивіду. Індивідуальність є те особливе, що відрізняє індивіда від інших індивідів даного класу, а також від будь-якого іншого індивіду», – зазначає автор [Хамітов, 2023: 92]. Осягаючи далі поняття індивіду та індивідуальності, Н. Хамітов зазначає, що: «У глибинній психології К. Юнга індивідуальність – це найбільш глибока структура внутрішнього світу індивіду, що корелює з поняттям «самість» і розкриття якої відбувається в процесі індивідуації. У персоналізмі та персоналістично орієнтованій психології індивідуальність – це поверхневий вияв своєрідності індивіду, більш глибинним є особистість» [Хамітов, 2023: 92].

Варто наголосити, що феномен харизми є тісно пов’язаним із феноменом особистості. По суті, харизма, у найширшому сенсі, виступаючи виявом особистості, її світогляду, само-відношення та світовідношення, і є особистість. Індивідуальність, це – характеристика відмінності людини від інших, проте ця відмінність не обов’язково пов’язана з харизмою і не завжди потребує харизми. Особистість завжди розвивається з властивих їй тенденцій, тому вміщає і певні тенденції розвитку харизми, які можуть розкритися або не розкритися в залежності від сили волі, моральності та творчого потенціалу людини. Звідси

можна зробити висновок, що там, де є особистість з її специфічними проявами і потенціями, там неодмінно є виражена або невиражена харизма.

Актуалізація харизми залежить від актуалізованості особистості. В даному дослідженні під актуалізацією ми розуміємо «спрямованість особистості на творчий розвиток…спрямованість на діалогові стосунки зі світом» [Хамітов, Крилова, 2018: 7]. Саме розвиток і здатність до діалогу надають харизматичній особистості впевненості, сміливості, життєвості, динамізму та глибини, і водночас, звільняє її від егоїзму і нарцисизму, спрямовуючи до конструктивної взаємодії з оточуючими.

Е. Шостром противляє актуалізацію, що заснована на чесності з собою та іншими і водночас, на певній комунікативній близькості, маніпуляції, як внутрішній неправді, що спричинює відчуження між людьми. Тому актуалізація виражає людяність, що базується на любові до себе. Згідно з думкою автора, «актуалізація – це альтернатива, що передбачає людяність, віру в себе і свої можливості і водночас усвідомлення власної обмеженості та любов до себе, незважаючи на цю обмеженість» [Shostrom, 1967]. Усвідомлення важливості актуалізації для виявлення, розвитку і реалізації особистості, її соціальної дії та взаємодії, дає можливість більш повно розкрити динамічний характер харизми, а також проаналізувати її конструктивні аспекти.

Переходячи до аналізу природи харизми, методологічно плідною видається ідея М. Вебера про харизму як якість особистості, що виражається у її особистісній силі, екстраординарності та соціальній впливовості [Weber, 1978: 279].

Даний підхід М. Вебера до харизми як підтвердженої даності спонукає поставити запитання: чи можливо навчитися харизмі, або відтворити її, чи вона завжди залишається вродженою, природньою якістю, властивою «обраним»? Завдяки цьому питанню ми приходимо до одного з головних положень нашого дослідження про те, що харизма – це вияв особистості, що виступає результатом її світоглядних та екзистенціальних трансформацій, росту над

собою, подоланню власних меж та створення продуктивних відносин із соціумом на основі бачення харизми інших та співтворчості з ними.

М. Вебер аналізує чистоту харизми, що виражається у тому, що вона є «чужою усякому володарюванню» і створює у послідовників «відчуття місії, завдання» [Weber, 1978: 282]. Ця ідея дозволяє нам глибше усвідомити актуалізуючий аспект харизми, що проявляється у вірі харизматичної особистості не лише в себе, а й у своїх послідовників, у виявлені їх особистісних потенцій, баченні їх харизматичного потенціалу та прояві цього бачення у діяльній любові, розумінні та відкритості.

Важливим є акцент М. Вебера на аспектах ірраціональності й щирості чистої харизми людини і неможливості її запозичення, надбання або копіювання. Автор співставляє «революцінізуючу» силу розуму людини, яка виникає завдяки розвитку інтелектуальних здібностей та силу харизми як «трансформації зсередини» [Weber, 1978: 283], що виникає в результаті пікового переживання особистості, що може змінити як хід її думок, так і дії, розгортання подій її життя та погляд на світ. Такий підхід М. Вебера спонукає до концептуального дослідження *дійсної та імітаційної харизми*, їх критеріїв та проявів як всередині особистості, так і у соціумі.

Важливою виступає ідея автора про рутинізацію харизми лідера, у випадку раціональної повторюваності її проявів. Рутинізація виступає результатом затвердження існуючої влади харизматика та набуття цією владою масового характеру [Weber, 1978: 290]. Розвиваючи названі ідеї автора, ми приходимо до того, що дійсна конструктивна харизма виступає результатом щирого самовираження особистості, у порівнянні з імітаційною, що виникає шляхом застосування певних поведінкових прийомів та технологій впливу на оточуючих.

Важливо зазначити, що М. Вебер наголошує на необхідності існування комунікативної системи «харизматик-послідовники», що створює простір для розгортання харизми лідера соціальної групи, встановлення довіри до нього та вільного *визнання* його значимості. Виділяючи спадкову, родову та службову

харизму, М. Вебер осмислює специфіку сприйняття харизматичності лідера послідовниками, що полягає у добровільному поклонінні його харизматичній виключності як закономірному борзі перед ним [Weber, 1978: 242]. Дослідник пише: «Саме визнання з боку тих, хто підпорядковується владі, має вирішальне значення для дійсності харизми. Це визнання є вільним…і полягає у відданості відповідному одкровенню, поклонінню герою або абсолютній довірі до лідера» [Weber, 1978: 242]. Отже, загальне визнання харизми лідера оточуючими робить його лідерство «легітимним» чинником соціальних відносин.

Розвиваючи дані ідеї, ми приходимо до того, що визнання харизматичного лідера послідовниками може виникати не через почуття обов'язку чи боргу, а через щире захоплення його особистістю, як прикладом наслідування, а також усвідомлення можливостей, що відкриваються у взаємодії з ним, та власної вигоди від цих можливостей. Така вигода може полягати у отриманні від харизматичного лідера необхідних актуалізуючих імпульсів (знань, ідей, почуттів, цінностей…та ін.), можливості співтворчості та розвитку у ній, знаходження нових смислів життя та діяльності, активне перетворення себе та набуття нової харизматичної якості.

Необхідним видається додати, що у контексті аналізу впливу харизматичного лідера на послідовників, М. Вебер аналізує феномен «харизматичної громади» як організованої групи, що підпорядковується його владі. [Weber, 1978: 243]. Така громада виражає єдність послідовників лідера, (яких він обрав як харизматичних), що визнають його першість та сприяють його інтуїтивному керівництву й вирішенню усіх важливих завдань.

Такий підхід дозволяє розглянути харизму людини та умови її вираження у контексті побудови якісних, надихаючих та співтворчих відносин як з самою собою, так і соціумом. Об'єднання харизматичних потенцій і харизми людей, їх талантів і здібностей, може привести до утворення специфічної групової конструктивної харизми – *харизми спільноти*, що кристалізується в результаті продуктивної взаємодії харизматичного лідера та його послідовників у різних

сферах діяльності. Визначення феноменів спільноти та харизматичної спільноти ми дамо трохи пізніше.

Проаналізуваваши деякі екзистенціальні та соціальні аспекти поняття харизми, перейдемо до наступного питання: чи завжди харизма людини або спільноти є конструктивною? Відповідь на це питання дасть нам можливість усвідомити моральні аспекти цих феноменів. Звернемося до теоретичного підходу Е. Фромма, згідно з яким він аналізує принципи некрофілії (руйнування, знищення життя, любові до смерті, деструктивності) та біофілії (росту, творчості, любові до життя, конструктивності) як ті, якими скеровується людина із глибини своєї душі [Fromm, 1964: 38]. Аналізуючи дані принципи, дослідник має на увазі фундаментальне особистісне спрямування людини, переважаючу світоглядну позицію, що скеровують її поведінку та реалізацію у соціумі. Автор характеризує біофілію та некрофілію як «тотальну орієнтацію, цілий спосіб буття людини. Він проявляється у його тілесних процесах, у його почуттях, його думках та жестах» [Fromm, 1964: 45].

В залежності від того, яка орієнтація переважає у особистості соціального, політичного лідера, він здійснює той чи інший вплив на людські маси. Е. Фромм пише, що: ««некрофілія» означає «любов до мертвого» (як і «біофілія» – «любов до живого», або «любов до життя»)» [Fromm, 1964: 39]. Некрофіла характеризують цінності сили, влади, закон і строгий порядок. Він прагне підкорення свободи Іншого через насилля і садизм, виражає прив’язаність до спогадів минулого замість переживання радості теперішнього моменту [Fromm, 1964: 40-41]. Е. Фромм описує некрофіла як особистість, що породжує деструктивність і насолоджується нею, об’єктивуючи людей навколо себе і раціоналізуючи власні внутрішні переживання. Автор зазначає, що особистість з некрофільною орієнтацією «скеровується бажанням перетворювати органічне на неорганічне,…підходить до життя механічно, так, ніби усі живі люди виступають речами. Всі життєві процеси, почуття й думки перетворюються на речі…Він відчуває глибинний страх перед життям, через те, що воно невпорядковане і неконтрольоване за самою своєю природою»

[Fromm, 1964: 41]. Захоплення силою виражає волю некрофіла до вбиства і необхідність усе контролювати. Тому Е. Фромм зазначає, що він глибинно «закоханий у вбивць, і зневажає тих, кого вбивають» [Fromm, 1964: 40].

Дослідник підкреслює двоїстість образів некрофільних вождів (таких як Гітлер, Сталін), які, скеровуючись волею до вбивств, створюють у соціумі хибний образ захисників і рятівників [Fromm, 1964: 40-41].

Е. Фромм підкреслює, що, на відміну від некрофіла, який внутрішньо відокремлюється від соціуму і любить смерть, біофіл налаштований на інтеграцію з іншими, любить життя, сповідує цінність творчості, ініціює особистісне зростання, здатен дивуватися і виражає сміливість створювати новизну навколо себе без внутрішньої прив'язаності до усталеного [Fromm, 1964: 47]. Характеризуючи лідера з біофільною орієнтацією, автор зазначає, що: «життєві пригоди стають для нього більш цінними, ніж безпека…Він бачить ціле, а не лише частини, бачить структури, а не суми. Він хоче формувати і впливати через любов, розум і власний приклад; не за допомогою сили, не тим, що він розділяє речі й управляє людьми бюрократичним способом, як речами. Він насолоджується життям і всіма його проявами» [Fromm, 1964: 47].

Розвиваючи думки Е. Фромма, варто зазначити, що в більшості випадків харизматичні лідери постають перед людьми як достойні підтримки і визнання, мужні особистості. Проте, чи завжди це так? Часто-густо такі лідери можуть приховувати свої некрофільні наміри, лише імітуючи гуманістичність харизми, самовіданність, самопожертву, любов до людей та життя. Тому міркуючи далі, ми приходимо до необхідності аналізу *конструктивної та деструктивної харизми людини* як особистісного вияву, що може заперечувати, знищувати життя або, навпаки, творити його з любов'ю.

Отже, деструктивна харизма засновується на світогляді людини, у якому панують цінності інтелектуальної, матеріальної, творчої, політичної або іншої влади, а також слави, що досягаються шляхом застосування різноманітних форм маніпуляції. Дана харизма людини також засновується на таких її якостях

як егоцентризм, приниження та придушення інших. Егоцентризм деструктивного харизматика робить його сліпим до харизми оточуючих і нарцисичним, тому він краще принизить інших, ніж вступить у діалог як продуктивну взаємодію з ними. В результаті така деструктивно-харизматична людина приходить до внутрішнього і зовнішнього пригнічення себе. У першому випадку вона придушує власний страх перед новими поворотами та ситуаціями життя, у яких їй доведеться незвично проявляти себе, а також страх перед Іншим як неконтрольованим суб'єктом, який має інші цінності, що можуть відрізнятися від її цінностей, а отже піддавати сумніву її внутрішню опору.

У другому випадку людина з деструктивною харизмою, прямо або опосередковано пригнічує інших, маніпулюючи ними за допомогою імітації доброчесної, гуманістичної харизми. Звідси деструктивна харизма виступає харизмою пригнічення будь-яких конструктивних імпульсів як незначимих, незрілих, наївних. Така харизма завжди є результатом внутрішнього конфлікту особистості, яка переносить цей конфлікт у сферу відносин із іншими, не рідко звинувачуючи світ і людей у своїх проблемах. Деструктивна харизма часто виникає через жалість до себе, що, на думку С. Крилової, з одного боку, «є зацикленістю на нинішньому стані Его, нездатністю побачити власні перспективи, що породжує світоглядну установку на те, що всі проблеми викликані зовнішніми причинами» [Крилова, 2022: 280], з іншого боку, «це зацикленість на інших, на прагненні маніпулювати ними, підкорити своїй волі» [Крилова, 2022: 264]. Внутрішні конфлікти, біль, або невизначеність життєвого шляху призводять до того, що людина виражає деструктивну харизму як помсту, бунт, боротьбу як докази власної значимості або самоствердження.

Для реалізації такої харизми потрібен образ іншого як ворога або кривдника, що виступає винуватцем, тригером усіх страждань харизматичної особистості. Завдяки цьому образу або реальній персоні реалізується деструктивність харизми, що проявляється у силі і праві здійснювати особисте правосуддя. Або ж цим Іншим може стати і сама харизматична людина, що

буде постійно переживати почуття провини та діяти із стану цієї провини. Як було зазначено вище, така людина завжди заперечує радість і повноту життя, вбачаючи у них інфантильність та поверхневість.

Деструктивна харизма людини може дієво виражатися і у створенні маніпулятивних, авторитарних відносин, ініціюванні монологічної комунікації, агресивної конкуренції, а також соціально-небезпечної діяльності. Люди з такою харизмою не завжди до кінця усвідомлюють її деструктивність, адже вона виступає їх правдою життя, їх орієнтиром і своєрідною моральною нормою. Завдяки непохитній егоцентричній силі та переконаності у власній правоті, деструктивні харизматики можуть здійснювати колосальний вплив на соціум, згуртовувати значні маси людей заради досягнення руйнівних, непродуктивних або ілюзорних цілей. Вони можуть ініціювати та очолювати соціальні рухи, протести, воєнні дії, при цьому суттєво не вирішуючи ні свої внутрішні проблеми, ні проблеми своїх послідовників.

Деструктивний харизматик тяжіє до руйнівності у своїх думках, поведінці, вчинках, оточенні, демонструючи озлобленість або навіть агресію по відношенню до несправедливості життя, долі, влади, суспільства тощо.

Деструктивний екзистенціальний шарм виступає так званою «негативною чарівністю» особистості, що виражається у поведінковій відстороненості, відчуженості, саркастичному знеціненні нею життєвих ідеалів, як невиправдано пафосних і непотрібних людству. Тому навіть збираючи навколо себе значні маси людей, якими він вдало проманіпулював, деструктивний харизматик не знаходить внутрішньої втіхи, а іноді й загострює свій внутрішній конфлікт, отримуючи лише тимчасове визнання та ілюзію єднання з іншими, що розсіюється тоді, коли з’являється новий потужний маніпулятор масовою свідомістю. Рано чи пізно деструктивно-харизматична людина отримує поразку у битві з собою, іншими або життям, зустрічаючи відразу, відчуження, розчарування послідовників. Це можна прослідкувати на прикладі безумовно деструктивного харизматичного лідера-політика Адольфа Гітлера та відносно деструктивного харизматичного лідера-вченого Джуліуса Роберта

Оппенгеймера, власна зухвалість яких реалізувалася ціною життя величезної кількості людей, що призвело їх до відчуття глибинної внутрішньої самотності.

Важливо дати визначення і конструктивній харизмі. Це – екзистенціальний шарм, що виражається у дієвому продуктивному перетворенні людиною та спільнотою себе та світу навколо. Це припускає і внутрішню активність як осмислення своїх переживань, і зовнішню активність, спрямовану на реалізацію людиною своїх талантів, здібностей. Конструктивна харизма виражає радісну життєвість, енергійність, спонтанність, творчість, любов та свободу. Такий екзистенціальний шарм завжди є результатом гуманістичного світогляду людини, здатної вступати у здорову взаємодію з Іншим, як самобутнім харизматиком. Людина з конструктивною харизмою створює можливості замість проблем, вивчає життя як мистецтво і надихає своїм прикладом навчатися цьому мистецтву інших. Така харизматична особистість не бореться з власною долею, а спрямовує її власною любов'ю до життя, розумінням його проявів та активній конструктивній взаємодії з цим життям.

Конструктивно-харизматична людина внутрішньо вільна від волі до конкуренції та маніпуляції, адже вона переживає свою самобутність і самоцінність, діяльно виражаючи їх у створенні конкретних проектів або життєвих подій. Така харизматична особистість вільна і від потреби постійно отримувати підтвердження власної величі, адже щиро переживає велич самого життя у всій його повноті та силі. Можна сказати, що впливовість конструктивної харизми людини реалізується силою її любові, творчості й самовідданості. Прикладом таких харизматичних особистостей можуть бути Далай Лама, Магатма Ґанді, Мати Тереза та інші.

Теж саме можна сказати і про спільноту з конструктивною харизмою. Це така спільнота, учасники якої виражають волю до творчості й співтворчості себе та комунікації з Іншими, зростають разом і реалізують спільні цінності любові, свободи, цілісності й толерантності. Така спільнота переживає єдність на основі спільної філософії, проявляє самовідданість у служінні місії, тому

робить свій вклад у розвиток суспільства, створює й передає важливі гуманістичні сенси своєю діяльністю.

Виходячи з того, що харизма є перш за все результатом *переживання людиною себе* та свого особистісного становлення у соціокультурному просторі, варто наголосити на важливості любові до себе як її невід'ємної екзистенціальної основи. Саме любов до себе, що виражається у свідомому особистісному зростанні формує дійсну конструктивну харизму людини, на відміну від егоїзму, який засновує лише маніпуляцію власною харизмою та імітацію харизми.

У цьому контексті плідним виступає підхід Е. Фромма про любов до себе як необхідну передумову любові до Іншого. Автор відрізняє любов до себе від егоїзму, що полягає у задоволенні своїх потреб за рахунок Іншого. «Егоїстична людина зацікавлена лише у самій собі, хоче всього для себе, відчуває задоволення не коли віддає, а лише коли бере», – Е. Фромм [Fromm, 1956: 60]. Людина, яка любить себе, за переконанням філософа, здатна не лише наповнити своє Я турботою та підтримкою, а й любити і турбуватись про Я іншого. Дані види любові є пов'язаними одне з одним і зумовлюють одне одне. Е. Фромм підкреслює, що: «любов до інших і любов до себе не протистоять одне одному. Навпаки, спрямованість на любов до себе може бути виявлена у кожного, хто може любити інших. Любов взагалі неподільна, це зв'язок між «об'єктами» любові й особистістю, що любить» [Fromm, 1956: 59].

Як було зазначено вище, любов до себе виступає фундаментальним чинником дійсної конструктивної харизми, адже така харизма завжди є гуманістичною щодо себе, спільноти, соціуму, світу. Ознаками такої харизми є життєвість, щирість, спонтанність, віра у себе, почуття власної гідності, тощо. Егоїзм же породжує лише імітацію харизми та її ознак, маніпуляцію та деструктивність. Егоїстична людина обмежує свою харизму зневірою у любов як до себе, так і до Іншого.

Важливим для нашого дослідження є бачення Е. Фроммом любові як активної, дієвої сили, що існує в людині [Fromm, 1956: 20]. Активність любові,

на думку автора, виражається у динамічному стані перебування у ній як діяльності [Fromm, 1956: 22], у якій людина орієнтована віддавати, а не брати. Е. Фромм пише, що «дарування є найвищим проявом потенції. У самому акті дарування я переживаю свою силу, своє багатство, свою владу» [Fromm, 1956: 23]. На думку Е. Фромма, самовідданість завжди породжує радість у відповідь і намір розділити цю радість разом. Теж саме відбувається і з любов'ю, що здатна бути джерелом самої себе. Дослідник зазначає, що: «В акті дарування народжується особливе почуття, і обидва залучені у нього учасники відчувають вдячність за те, що виникло для них. Зокрема щодо любові це означає, що любов є сила, яка породжує любов» [Fromm, 1956: 25].

Варто зазначити, що здатність любити себе та партнера і викликати його любов, створюючи близькість, є надзвичайно важливою для розвитку харизми людини. Тому любляча пара виступає сприятливим простором для взаємної актуалізації харизматичного потенціалу особистості. Саме переживання любові харизматичних чоловіка та жінки, як взаємного конструктивного перетворення особистості одне одного засновує *подвійну харизму* як *екзистенціальний шарм пари,* вияв і результат їх харизматичної єдності. У випадку відсутності любові до себе та Іншого харизма пари та індивідуальна харизма людини, стає лише інструментом досягнення влади над Іншим та оточуючими, породжуючи нещирий, раціональний союз чоловіка та жінки.

Активність любові як акту самовіддачі породжує і динамічність харизми людини, яка може розвиватися, поглиблюватись і змінюватись у взаємодії з Іншим під час різних періодів життя.

Можна припустити, що любов, як основа дійсної конструктивної харизми людини, визначає і її сутність – бути спрямованою на себе та соціум заради єднання в усій своїй унікальності і виключності. Пробуджуючи власну харизму, людина неодмінно прагне виразити її, для чого їй необхідна взаємодія у люблячих відносинах з Іншою людиною, соціумом, а також діалог з ними.

Методологічно плідним для дослідження харизматичного союзу особистостей виступає підхід М. Бубера про діалогічний простір Я-Ти

комунікації, у якому реалізується бачення партнера як особистості, вічного Ти, що дозволяє вибудувати продуктивні відносини, на відміну від «Я-Воно» як комунікативної системи об'єктивації Іншого та світу за відсутності особистісного діалогу. Діалогічні відносини, на думку М. Бубера, відкидають володарювання, вони виражають вільне єднання особистостей, які лише підсилюють свободу один одного у союзі. «Коли говорять Ти, той, хто говорить не володіє нічим, він справді нічого не має. Але він перебуває у відносинах», – зазначає автор [Buber, 1937: 4]. Важливо підкреслити, що, за переконанням М. Бубера, бачення людини як Ти припускає усвідомлений фокус уваги на цілісності як «неповторності та бездоганності його форми», єдності усіх його можливих елементів [Buber, 1937: 7]. Така цілісність, на думку автора, і є запорукою дійсності Ти. Абстрагування від названої цілісності призводить до об'єктивації Іншого як «виразу закономірностей», які то поєднуються, то розпадаються [Buber, 1937: 7]. Водночас, М. Бубер висловлює думку, що сила Ти проявляється у «силі його виключності» [Buber, 1937: 7], яка заволодіває Я. При цьому автор уточнює, що визнання сили виключності Ти не означає повного поклоніння йому, а припускає акцент на його виключності у взаємодії з ними без придушення Я [Buber, 1937: 7-8].

Отже, бачення не лише Я, а й бачення Ти як цілісності виступає умовою утворення справжньої взаємодії особистостей, заснованій на повазі, любові та конструктивному впливі одне на одного. М. Бубер зазначає, що сприйняття Іншого як «Воно», «суми властивостей» [Buber, 1937: 10] означає усвідомлення його нецілісності, що робить його визначеним та зрозумілим, а отже нецікавим. Автор порівнює Воно із завершеним твором, який людина вивчила, проте який не залишив у її душі жодного сліду. М. Бубер пише, що: «Завершений твір – це річ серед речей, що може бути пережитою та описаною як сума якостей» [Buber, 1937: 10]. Отже, на думку, автора, Воно можна раціонально описати, присвоїти, проте не можливо пережити як дійсність та співпережити цій дійсності [Buber, 1937: 63].

М. Бубер робить висновок, що дійсні продуктивні відносини людей можливі лише завдяки взаємозв'язку їх вищих особистісних проявів (Я і Ти), у процесі якого і відбувається їх індивідуальне становлення. «Я стаю Я, через свою співвіднесеність з Ти…Будь-яке справжнє життя – це зустріч» [Buber, 1937: 11].

На основі даного підходу виокремлюється концепція харизматичних Я і Ти, здатних виявляти й актуалізовувати один одного у продуктивній взаємодії. Даний підхід стає плідним і для осмислення аспектів особистісного діалогу між харизматиком-лідером спільноти та його послідовниками.

Харизматичне Я виступає комплексом світоглядних цінностей, екзистенціальних основ (не лише постульованих людиною як ідеальні, а й пережитих нею цінностей) та визначеності життєвої місії людини, що взаємно посилюють одне одне. Харизматичне Я виступає результатом усвідомлення власної унікальності і харизми та ідентифікація себе як харизматичної особистості.

Бачення і розвиток власного харизматичного Я стає необхідною умовою бачення харизматичного Ти іншої людини та плідної взаємодії або співтворчості з ним у продуктивному харизматичному союзі.

«Воно» не може бути харизматичним у очах інших. Бачення людини як «Воно» означає незначущість її особистості, що відхиляє можливість продуктивної харизматичної взаємодії. «Воно» означає відсутність харизми і викликає лише поблажливість замість поваги, а в інших випадках – пряму маніпуляцію.

З іншого боку, будь-яке Ти може потрапляти під маніпуляцію, знецінюючи власну харизму у процесі досягнення чужої мети. Тоді харизматичне Ти перетворюється на Воно у очах маніпулятора, а харизма Ти розчинюється у груповому служінні нав'язаній місії. Сам же маніпулятор визнає та оголошує своє харизматичне Я як гіднішу та сильнішу від інших, залишаючись засліпленим власним егоцентризмом чи нарцисизмом. У таких умовах діалог, харизматична актуалізація та конструктивна співтворчість

стають неможливими. Залишається лише вдавання діалогу або деструктивна взаємодія, дійсна конструктивна ж харизма Я і Ти присипляється, адже служить лише потребі маніпулювати та повчати, самоствердживючись за рахунок Іншого.

Дійсно, конструктивний харизматичний, продуктивний діалог між Я і Ти означає бачення і визнання екзистенціального шарму одне одного як їх неповторного харизматичного начала. Такий діалог породжує відносини особистостей, у яких харизма одне одного не придушується або копіюється, а приймається як унікальність Я партнера й актуалізується за щирим покликом серця.

Методологічний підхід В. Андрущенка, застосований до феномену організованого суспільства й до свободи в бутті людини та країни, може бути евристично цінним для осмислення конструктивної харизми [Андрущенко, 2006; Андрущенко, 2023]. Дослідник вважає, що саме діалог вільних особистостей створює організоване суспільство як демократичне, порядок в якому відбувається без репресивності та саморепресивності. Можна припустити, що харизматичні лідери в такому суспільстві будуть конструктивними й глибинно гуманістичними.

Варто зазначити, що надзвичайно важливим є діалог харизматичних представників влади та опозиції у суспільстві, який забезпечує не лише права й свободу особистості, а й продуктивний динамічний розвиток країни, а також створює умови для діалогу з іншими країнами на світовій арені.

В. Андрущенко осмислює опозицію як необхідний структурний елемент політичної системи суспільства, що дозволяє відслідковувати його актуальні тенденції. Згідно з думкою автора, «наявність опозиції передбачає свободу думок, поглядів, діяльність різноманітних суспільних об’єднань, незалежність засобів масової інформації, розмаїття оцінок, що дозволяє розглядати її як своєрідний «лакмусовий папірець», за зміною кольору якого можна зробити висновок про загальну ситуацію, що складається у суспільстві, ефективність тих чи інших змін, їх сприйняття чи не сприйняття народними масами» [Андрущенко, 2006: 302].

Організоване суспільство, на думку В. Андрущенка, за умови сталого розвитку у ньому діалогічності та динамічності, може не лише гідно проходити усі випробування, а й створювати нові можливості для його громадян, при цьому актуалізуючи у них важливий сенсовий тонус. Автор усвідомлює потенції такого суспільства, які полягають у тому, що воно «має поступово «піднятись сходинами» суспільного зростання приблизно за такою моделлю: «долати, щоб жити» – «жити долаючи» – «жити, щоб творити» – «творити, щоб жити» – «жити творчо, добротно, у справедливості» [Андрущенко, 2006: 294].

Розвиваючи методологічний підхід В. Андрущенка у поєднанні з підходами Е. Фромма, варто зазначити, що біофільна орієнтація конструктивних харизматичних лідерів у демократичному організованому суспільстві розкривається не лише у факті боротьби з існуючими проблемами, доказі власної конкурентної спроможності або значимості, а й через утвердження цінності життя і творчості кожної людини та окреслення її можливих перспектив у даному суспільстві. Саме у таких умовах органічно пробуджується не лише харизма лідерів, а й харизма всіх потенціально спроможних до цього членів суспільства, набуваючи при цьому своїх дійсних конструктивних проявів.

Ми виявили, що лише переживаючи унікальність власної особистості й харизми та співпереживаючи неповторній харизмі Іншого, стає можливою конструктивна харизматична комунікація та взаємодія людей. Проте неоднозначність буття людини й спільноти та його багатошаровість, спонукають нас до потреби проаналізувати різноманіття екзистенціальних проявів харизми у різних вимірах цього буття.

У цьому контексті необхідним стає звернення до методологічних можливостей метаантропології Н. Хамітова. Автор визначає метаанропологію як філософію трансцендування та філософську теорію, що вивчає екзистенціальні виміри буття людини та його межі, умови комунікації у просторі даних вимірів, а також «архетипові основи цивілізації та культури» [Хамітов, 2022: 16]. Метаантропологія це – вчення про буденне, граничне і

метаграничне буття людини, а також буденний, особистісний та філософський типи світогляду, що відповідають цим вимірам буття [Хамітов, 2022: 18].

Варто зазначити, що методологія метаантропології вивчає екзистенціальні виміри буття людини не лише як статичну даність. У межах даної теорії Н. Хамітов наголошує на потребі актуалізації особистості через можливість світоглядних трансформацій людини, що приводить до значущих змін її життя та відносин із соціумом. Необхідно уточнити, що у контексті даного методологічного підходу граничне буття людини виступає корелятом екзистенції, а метаграничне буття – корелятом трансценденції [Хамітов, 2022: 17]. Автором робиться акцент на розгортанні особистісних потенцій людини шляхом виходу за свої межі та набутті внутрішньої цілісності. Тому метаантропологія, на думку Н. Хамітова, виступає філософією розвитку людини.

Поняття «екзистенція» й «трансценденція» є важливими у контексті комплексного аналізу харизми не лише як засобу ствердження людиною унікальності власного існування, а й як результату її особистісного розвитку, творчого й соціального самовираження. Тому ми приходимо до розуміння харизми як *актуалізуючого* екзистенціального шарму людини, що спонукає інших на важливі життєві й особистісні трансформації. Важливо зазначити, що харизма у дійсних конструктивних проявах виявляється та переживається людиною саме у акті самотрансценденції як особистого перетворення та прояву волі до такого перетворення, в результаті чого оновлюється і її екзистенція.

Можна припустити, що у буденному бутті людини виникає екзистенціально-тілесна харизма, у граничному – екзистенціально-особистісна, у метаграничному – екзистенціально-комунікативна харизма. Дані типи харизми демонструють різні прояви людини у зазначених вимірах буття і сутнісно відрізняються одне від одного в залежності від типу світогляду (буденного, особистісного, філософського), яким вона скеровується у акті самовираження та відносин з іншими. Це дозволяє осягнути як світоглядні основи харизми людини, так і її екзистенціальні основи, якими, у контексті

даного дослідження виступають любов, свобода, іронія, самоіронія, а також відкритість до діалогу.

Виходячи з того, що індивідуальне буття людини, її колізії та розвиток є тісно пов'язаними з її соціальним буттям, Н. Хамітов, розділяє метаантропологію на персоналістичну, яка «досліджує становлення людського буття в екзистенціально-особистісних вимірах» [Хамітов, 2022: 20] та комунікативну метаантропологію, що «вивчає умови і логіку комунікації між різними людськими співтовариствами…проте…займається не просто комунікативними, а екзистенціально-комунікативними вимірами буття людини» [Хамітов, 2022: 20].

Осягаючи особистісні й комунікативні аспекти харизми у координатах метаантропології як комплексного методологічного підходу, варто зазначити, що названі вище буденний, граничний і метаграничний екзистенціальні виміри буття виявляють низку ціннісно-вольових імпульсів, якими скеровується людина, маючи відповідний тип світогляду. Стисло опишемо кожен з цих вимірів буття людини, а також типи світогляду, що реалізуються у них.

Буденне буття постає як «родове та цивілізаційне буття людини», у якому вона скеровується волею до самозбереження та продовження роду [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 271-272]. Автор зазначає, що «ставлення до буденного буття як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала» [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 271-272]. У буденному бутті існують невизначеність, передбачуваність, стереотипність як у стилі мислення, так і в стилі поведінки людини. У даному вимірі буття людини виникає буденний світогляд, що має несамостійний, некритичний, нетворчий характер. Н. Хамітов зазначає, що: «буденний світогляд є насамперед результатом впливу сім'ї і того соціального середовища, у яке людина включена в дитячі і підліткові роки життя. Людина з буденним світоглядом абсолютно залежить від пануючих ідеологічних установок і цінностей» [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 352].

Отже, несамостійність світогляду буденної людини є результатом впливу оточуючих, авторитет яких поглинає її власну волю до особистісного

самовираження. Така несамостійність зумовлює повну довіру людини іншим, скерованість їхньою думкою та несвідоме делегування їм власного вибору. Відсутність особистісного розвитку позбавляє людину з буденним світоглядом лідерських рис, присипляє волю до креативного перетворення себе і світу й унеможливлює виявлення особистісної харизми.

Граничне буття відкриває людині небуденний простір, у якому пробуджується і реалізується її особистість. Н. Хамітов зазначає, що: «На відміну від буденного буття, буття граничне є виміром людського буття, в якому відбувається свідомий вихід за межі буденності з її безособовою гармонією в екзистенціальний простір, де людина актуалізує особистісні ознаки, стаючи одночасно відкритою світові та самотньою по відношенню до нього» [Хамітов, 2022:33].

Граничне буття є досить суперечливим, адже репрезентується як волею людини до пізнання, творчості, так і волею до влади. Як зазначає Н. Хамітов, граничне буття суттєво відрізняється від граничної ситуації – терміну (Grenzsituation) екзистенціальної традиції XX століття, введеного К. Ясперсом [Хамітов, 2022:33]. Існування у просторі граничного буття демонструє вибір людини жити у стані розвитку, виходу за свої межі, конструювання свого життя, на відміну від короткострокового перебування у граничній ситуації. Н. Хамітов так прояснює цю відмінність: «якщо гранична ситуація здебільшого постає результатом зовнішніх по відношенню до людини обставин, то граничне буття є наслідком усвідомленого та вільного виходу в поза-буденні стани. В цих станах граничність втрачає свій випадково-ситуативний характер, і сама набуває ознаки специфічного буття» [Хамітов, 2022:35].

У граничному бутті людина набуває особистісного світогляду, що є самостійним, критичним і творчим [Хамітов, 2022:43]. Самобутність такого світогляду виражається у здатності людини обирати світоглядні цінності, ідеали, робити власні висновки, оцінюючи події та ситуації, а також бути автором власного життя. «Це світогляд людини, що усвідомлює і долає стереотипи середовища, а тому стає недоступною для маніпуляцій.

Особистісний світогляд означає постійне самопізнання, погляд всередину себе, пильну увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу» [Хамітов, 2022:43-44], – зазначає Н. Хамітов. Людина з таким світоглядом проявляє творчість та постулює свободу. Автор підкреслює: «Саме творчий характер особистісного світогляду дозволяє вирішувати проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору і свободи досягнення обраного» [Хамітов, 2022: 44].

Проте, незважаючи на самобутність та незалежність, особистісному світогляду бракує цілісності, що дозволяє людині об'єднати свої знання та переживання в єдину світоглядну систему. У пошуку сенсу життя, людина з таким світоглядом часто заплутується у внутрішніх та зовнішніх життєвих протиріччях, що можуть породжувати стани самотності, відчуження, фрустрації та екзистенціального вакууму. «Людина, що володіє особистісним світоглядом, далеко не завжди здатна об'єднати внутрішній світ у таку цілісність, де частини необхідно й вільно поєднані одна з іншою. Особистісний світогляд тому є лише ступінь до філософського світогляду», – робить висновок Н. Хамітов [Хамітов, 2022: 44].

Метаграничне буття людини, за переконанням автора, є екзистенціальним виміром, у якому долаються обмеженість буденного і нецілісність граничного буття. У метаграничному бутті людина скеровується волею до любові, свободи і толерантності. Важливим є те, що у цьому вимірі буття людини не лише характер її пізнання, а й характер творчості та відносин з іншими набувають нової якості, виходячи за рамки лише самовираження та екзистенціально-світоглядних пошуків. «Творчість як об'єктивація у метаграничному бутті переходить у творчість як актуалізацію – само-творення і творення продуктивної комунікації» [Хамітов, 2022: 36].

Можливість творення себе та конструктивної взаємодії з іншими демонструє якісну внутрішню трансформацію особистості, а також її діалогічну відкритість світові, що виникає на основі ясності світогляду й цілісності особистості. Це дозволяє людині вирішувати буттєві колізії, перетворюючи як свій внутрішній світ, так і світ навколо себе. Тому людське буття виходить за

межі лише трансцендування й само-трансцендування. На думку автора, воно стає «антропо-трансцендуванням – особистісним трансцендуванням, що не лише входить у потаємні глибини особистості, а й відкриває її іншій особистості; в результаті людське буття і набуває статусу антропотрансценденції – стану…й буттєвого виміру, в якому відбувається поєднання свободи та любові, що трансформує творчість у співтворчість та буттє-творення» [Хамітов, 2022: 36].

Метаграничне буття людини породжує філософський світогляд, який окрім самостійності, критичності й творчого характеру, виражає системність і внутрішню цілісність, що відкривають людині можливість досягти внутрішньої гармонії, надають їй дійсної цілеспрямованості, ясності життєвого шляху, забезпечують конструктивність творчості та співтворчості. Осягаючи філософський світогляд як цілісний світогляд, Н. Хамітов зазначає, що: «Саме він дає людині можливість сформулювати глобальну мету й усвідомити стратегії життя, що ведуть до неї» [Хамітов, 2022: 45].

Набуття людиною філософського світогляду приводить до актуалізації дійсних конструктивних проявів харизми через взяття відповідальності за себе, свій життєвий і творчий шлях, відносини, а також відданість цілям та сенсам свого буття.

Варто закцентувати увагу на тому, що метаантропологія як філософія розвитку, трансцендування людини, засновується на ідеї про те, що кожної миті буття людини не є строго однозначним, а реалізується у всій своїй багатогранності. Н. Хамітов пише про взаємопов’язаність усіх означених екзистенціальних вимірів буття людини та їх можливу проявленість у її житті різною мірою. «Актуальним стає координативне розуміння буденного, граничного й метаграничного вимірів людського буття, згідно з яким вони є самоцінними й знаходяться у взаємодії, яка складає живу й колізійну реальність людини. При цьому, вказуючи на багатовимірність людини, можна говорити про домінанту якогось із вказаних вимірів у даний момент, його актуалізованість», – зазначає автор [Хамітов, 2022: 37].

Щоб усвідомити як метаантропологічний методологічний ключ відкриває феномен харизми людини та спільноти у окреслених вище вимірах буття людини, повернемося до більш детального аналізу *екзистенціально-тілесної, екзистенціально-особистісної* та *екзистенціально-комунікативної харизми*.

Екзистенціально-тілесна харизма людини виникає як результат буденного світогляду людини і є таким екзистенціальним шармом, що знаходить своє вираження у акценті на тілесності як найвищій цінності. Людина з такою харизмою культивує матеріальні цінності й реалізується у їх просторі. При цьому екзистенціально-тілесна харизма має обмежене вираження через непробуджену особистість людини. Такий екзистенціальний шарм виражається у тілесному магнетизмі й спрямований на притягнення уваги оточуючих зовнішніми засобами, що замикає його у колі окремих спільнот, наприклад, у сімейній, дружній чи інших спільнотах.

Екзистенціально-тілесна харизма – це харизма привабливості, вона виражає емоційність, енергійність, яскраву індивідуальність людини, яка демонструє образ себе як надзвичайно популярного представника власної статі. Така людина не є зацікавленою у виявленні харизми за межами тілесності, у особистісному перетворенні себе та свого життя, тим більше життя інших. По суті, езистенціально-тілесна харизма людини є лише одним з проявів харизми, а не харизмою у чистому вигляді, адже вона виключає особистісну активність.

У граничному бутті відбувається пробудження особистісної харизми людини завдяки динамічному розвитку її світогляду, що стає можливим у пізнанні, самопізнанні та творчості. На основі особистісного світогляду виникає *екзистенціально-особистісна харизма* людини, що виражає її обдарованість та цілеспрямованість, з одного боку, а також владний характер та нецілісність, – з іншого.

Більше того, у даному вимірі буття людина реалізує волю до *пізнання особливостей власної харизми*, як пізнання власної унікальності й неповторності. Пізнання особливостей власної харизми виступає актом саморефлексії й самоаналізу, у процесі якого, шляхом діалогу з собою та

іншими, людина осягає власні сильні якості й таланти, усвідомлює власні цінності. Такі внутрішні перетворення можуть вести людину до виявлення і розгортання власного неповторного екзистенціального шарму. Водночас, людина виявляє особистісні та світоглядні обмеження, що заважають бажаному самовираженню та самореалізації у соціумі, проте не завжди звільняється від них через особистісну нецілісність.

Результати пізнання особливостей власної харизми людини виражаються у самотворенні харизми, що може набувати різних форм, від фруструючих до надихаючих. *Самотворення харизми* – процес самовираження особистості, у якому людина творить сама себе, засновуючись на дослідженні та переживанні власних харизматичних тенденцій та якостей. У вищих своїх проявах харизматична особистість усвідомлює бачення себе і реалізує свій ідеальний соціальний образ, і, нарешті, переживає й виражає своє тіло як продовження власної особистості.

Повернемося до людини з екзистенціально-особистісною харизмою. Така людина бажає виділитися із натовпу, довести свою інтелектуальну й творчу виключність, знайти послідовників та отримати їх визнання. Проте через нецілісність світогляду, надмірну волю до влади та егоцентризм людини, її екзистенціально-особистісна харизма може технологізуватися, і, втрачаючи щирість, стати засобом маніпуляції як у соціумі, так і у парних стосунках, призводячи людину до самотності.

Технологізацією харизми є опанування людиною ряду поведінкових, комунікативних прийомів з метою управління або маніпуляції свободою самовираження і вчинків інших людей та спільнот, а також досягнення завдяки такому управлінню або маніпуляції певного соціального статусу та визнання. Ми приходимо до того, що технологізація харизми означає її раціоналізацію, що проявляється у імітації харизматичних ознак. Технологізована харизма, по суті, не є харизмою, адже вона є сукупністю окремих відтворених, напрацьованих людиною харизматичних якостей замість розкриття специфічних рис власної особистості. Технологізуючи харизму, людина імітує

її, відмовляється від можливості виразити власну унікальність у акті живої комунікації, спонтанних життєвих ситуаціях, відносинах або творчості. Тому технологізація харизми є неприйняттям спонтанності власної особистості, показником внутрішньої несвободи, відмовою від себе заради відповідності певним стандартам поведінки і відносин, що гарантовано приведуть до успіху й популярності.

Ми прийшли до думки, що технологізація харизми породжує *імітаційну харизму*. Необхідно дати визначення цьому феномену. Отже, імітаційна харизма – це вдаваний, відпрацьований, прорахований екзистенціальний шарм, що насправді не надихає оточуючих, людина лише маніпулює ними, контролює їх, давить на них. Така імітація не є харизмою, більше того, вона стає перепоною на шляху повноцінного розкриття харизми особистості, повноти її життя та продуктивної соціальної комунікації. Більше того, імітаційна харизма є апріорі деструктивною, виключаючи ті її модуси, коли вона зовсім не впливає на оточуючих.

Осягнувши специфіку імітаційної харизми, проаналізуємо й харизму, протилежну їй. Це – дійсна харизма, яка може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. *Дійсна деструктивна харизма*, це такий екзистенціальний шарм людини, що реалізується у процесі маніпулятивного егоцентричного самовираження, направленого на оволодіння Іншим. Така харизма породжує *дестуктивну харизматичну комунікацію*, яка є суб'єкт-об'єктною і визначає деструктивність спільноти. Прикладом деструктивної спільноти з суб'єкт-об'єктною харизматичною комунікацією є тоталітарні (неототалітарні) спільноти, в тому числі релігійні.

Дійсна конструктивна харизма, яку можна ще назвати *гуманістичною харизмою*, виступає таким екзистенціальним шармом людини, що характеризується цілісністю, органічністю, щирістю та відкритістю до діалогу. Критерієм дійсної конструктивної або гуманістичної харизми є щира життєвість, що реалізується через творче й людяне здійснення своєї місії у суспільстві. Така харизма породжує *конструктивну харизматичну*

комунікацію, яка є суб'єкт-суб'єктною, адже дійсний конструктивний харизматик не маніпулює, а надихає та актуалізує харизму Іншого у процесі співтворчого діалогу.

Необхідним є осягнення, за яких умов харизма людини може розкритися у всій своїй повноті та конструктивній дійсності й реалізуватися шляхом плідної гуманістичної комунікації в щирих відносинах? За умови, коли харизма людини виникає як результат філософського світогляду як цілісного світогляду метаграничного буття.

На цьому етапі дослідження ми приходимо до осмислення екзистенціально-комунікативної харизми людини, як такої, що виражає цілісність особистості у її тілесно-гендерному, світоглядно-екзистенціальному та комунікативно-творчому аспектах. Даний екзистенціальний шарм людини засновується на діяльній любові до себе та Іншого як світоглядній цінності, реалізується у гуманістичній взаємодії з соціумом й виражається у актуалізації харизми оточуючих.

Екзистенціально-комунікативна харизма динамічно розкривається у акті самотворення харизми як вдосконалення своєї особистості й тіла заради служіння власній місії та людству. Тому самотворення харизми як процес побудови людиною шляху власного особистісного становлення, що відповідає її природним, вродженим здібностям та поклику серця, у контексті екзистенціально-комунікативного екзистенціального шарму набуває найвищої органічності та щирості. У цьому процесі людина виявляє і переживає власну унікальну мову особистості й мову тіла у їх цілісності, а також створює такий стиль самовираження, який максимально точно відображає її внутрішній світ. Така органічність та щирість виражають індивідуальну філософію особистості, її цілі, а також життєву місію.

Виходячи зі сказаного, варто зазначити, що екзистенціально-комунікативна харизма виступає дійсною конструктивною харизмою людини, адже розкриває особистість у всій її унікальності, повноті та цілеспрямованості.

Осягнувши буттєві й світоглядні аспекти харизми, перейдемо до гендерних її аспектів. Це дасть можливість дослідити специфіку проявів екзистенціального шарму людини у контекстах її фізичної та екзистенціальної статі. Евристично значущим для осягнення гендерних аспектів харизми виступає підхід *андрогін-аналізу*, вбудований у проект метаантропології, який досліджує екзистенціальну стать, а, точніше, чоловіче та жіноче начала як духовність та душевність. Андрогін-аналіз, як зазначають його автори Н. Хамітов та С. Крилова, це теорія і практика вивчення і глибинних трансформацій особистості та відносин між особистостями завдяки усвідомленню способів взаємодії екзистенціальної чоловічості, що трактується як духовність і екзистенціальної жіночості, що осмислюється як душевність [Хамітов, Крилова, 2022: 11]. У координатах даного підходу духовність і душевність проявляються у відмінних одне від одного типах внутрішньої активності особистості. Н. Хамітов зазначає, що духовність є категорія, яка окреслює теоретичну, художню, моральну й аксіологічну активність людини [Хамітов, Крилова, 2022: 63]. Духовності дослідник протиставляє душевність, що спрямовує людину до створення відносин і переживання глибоких людських почуттів. «Душевність…виражає спрямованість людини передусім не до трансцендентного, а до ближнього, здатність до конкретно вираженої любові та співчуття» [Хамітов, Крилова, 2024: 34].

Взаємодія екзистенціальної чоловічості та екзистенціальної жіночості всередині особистості може мати як конструктивний, так і деструктивний, нецілісний характер. Для набуття зрілості й конструктивності особистості необхідно вийти на такий рівень самоусвідомлення, де вона гармонійно поєднує духовність та душевність. «Особистість є єдністю духовності і душевності, відчуження яких породжує внутрішню самотність», – пишуть Н. Хамітов та С. Крилова [Хамітов, Крилова, 2022: 11].

Специфіка взаємодії духовності і душевності всередині особистості та у відносинах особистостей розкривається у трьох фундаментальних стратегіях, запропонованих у теорії андрогін-аналізу. Цими стратегіями виступають

екзистенціальний сексизм, екзистенціальний гермафродитизм, андрогінізм (екзистенціальний андрогінізм) [Хамітов, Крилова, 2023: 12], які виявляють певну кореляцію з поняттями буденного, граничного і метаграничного буття людини [Хамітов, Крилова, 2022: 11-12].

Авторами зазначається, що стратегія екзистенціального сексизму (або стратегія домінанти) «це – стратегія домінуючої статі. Її природа полягає у розвитку чоловічості або жіночості в особистості чи парі за рахунок придушення своєї протилежності» [Хамітов, Крилова, 2022: 11]. На думку дослідників, у межах названої стратегії як жінка, так і чоловік максимально відповідають своїй статі, демонструючи пряму її домінанту або тяжіють до проявів протилежній статі, виражаючи зворотну статеву домінанту [Хамітов, Крилова, 2022: 11-12]. «У випадку прямої домінанти маємо маскулінного чоловіка та фемінну жінку. З'єднані у сім'ю, такі чоловік і жінка рано чи пізно особистісно відчужуються...Поняття зворотної домінанти окреслює буття фемінного чоловіка та маскулінної жінки. В обох випадках відбувається диспропорція особистісного зростання, яка призводить до зростання внутрішньої самотності», – пишуть Н. Хамітов та С. Крилова [Хамітов, Крилова, 2022: 12].

У випадку другої стратегії екзистенціального гермафродитизму, відбувається придушення душевності й духовності, що призводить до особистісної деградації й глибинної самотності чоловіка та жінки. Даючи визначення екзистенціальному гермафродитизму, дослідники зазначають, що: «Це – стратегія середньої статі. Розвиваючись у річищі такої стратегії, людина або сім'я приходять до вирівнювання чоловічості та жіночості за рахунок гальмування їх зростання. Особистість з такою стратегією жертвує особистісною динамікою заради завершеності та безпеки» [Хамітов, Крилова, 2022: 12].

Як було зазначено вище, у контексті андрогін-аналізу авторами підкреслюється важливість набуття внутрішньої цілісності особистості, яка змогла б актуалізувати у собі духовність та душевність, гармонізуючи їх прояви

у своєму житті. Така цілісність характеризує третю стратегію особистості – стратегію андрогінізму (екзистенціального андрогінізму). Реалізуючи дану стратегію, людина актуалізує власну стать і особистість, отримуючи внутрішню гармонію, що приводить її до повноти самореалізації та творчості, а також конструктивних відносин з партнером, сім'єю та соціумом. Описуючи екзистенціальний андрогінізм, Н. Хамітов та С. Крилова зазначають: «Це – стратегія актуалізованої статі. Тут маємо найбільш конструктивне розв'язання суперечності екзистенціальної чоловічості та жіночості в межах особистості та сім'ї. Андрогінізм є ознакою динамічної цілісності людської особистості та відносин між особистостями завдяки гармонійному зростанню як духовно-чоловічого, так і душевно-жіночого начал людського буття» [Хамітов, Крилова, 2022: 12-13].

Застосовуючи підхід андрогін-аналізу до проблеми харизми, видається можливим поглибити розуміння цього феномену, проаналізувавши його у контексті особистісної цілісності людини, що розкриває нові перспективи дослідження. Дана методологія розширює можливості осмислення закономірностей взаємодії харизматичних чоловіка та жінки у відносинах один з одним та соціумом, а також взаємодії харизматиків у спільноті.

У координатах андрогін-аналізу можна припустити, що різне співвідношення духовності і душевності, вітальності й інтелектуальності, всередині особистості визначає специфічні прояви харизми чоловіка та жінки. Надлишок душевності та вітальності у основі екзистенціально-тілесної харизми буденного буття пригнічує особистісну харизму людини, адже вона переживає себе у контексті власної фізичної статі, її закономірностей та завдань. Стать та її природні вияви заміщають харизму як вияв особистості та визначає вектор зовнішнього самовираження й самореалізації людини, оголюючи її тілесно-емоційний магнетизм.

Екзистенціально-особистісна харизма людини, заснована на переважанні інтелектуальності, може проявлятися у комунікативній відстороненості та внутрішній стриманості, авторитарності та маніпуляції іншими за допомогою

статі, а в крайніх випадках – ігноруванні власної статі й деструктивних вчинках, що будуть нівелювати й повноту розкриття особистості у просторі відносин з соціумом. З іншого боку, інтелектуальність у основі особистості спонукає її бути активною, внутрішньо зростати, виходити за свої межі, без чого неможливе харизматичне становлення людини.

Екзистенціально-комунікативна харизма розкривається через цілісність духовного і душевного начал особистості, що надає їй внутрішньої гармонії, продуктивності, конструктивності та гуманістичності. На шляху розкриття екзистенціально-комунікативної харизми людині необхідно досягти такої цілісності, водночас поєднуючи власний тілесно-статевий магнетизм з конструктивними інтелектуально-творчими здібностями, що означає найбільш повне розгортання особистості, яка знаходиться не у протиріччі зі своєю статтю, а у гармонії з нею. Як було зазначено вище, це також спрямовує і конструктивний вектор реалізації харизми людини у відносинах та соціумі. Екзистенціально-комунікативна харизма як духовно-душевна та тілесна цілісність спонукає людину до створення щирих, продуктивних відносин на основі співтворчості з іншими та актуалізації їх харизми. В результаті людина набуває андрогінного екзистенціального шарму, що розкривається на основі її унікальних особливостей, цінностей, талантів та здібностей, які вона є здатною розвивати і реалізовувати упродовж усього життя, як самостійно, так і ініціюючи актуалізуючу взаємодію з іншими.

У цьому контексті можна говорити про гуманістичний екзистенціальний шарм, який не лише виокремлює людину серед інших та здійснює враження тієї чи іншої інтенсивності, викликаючи у оточуючих захват, заціпеніння, трансовість чи інші стани. Це – щирий захват від екзистенціально-комунікативного шарму людини, викликаний співпереживанням щодо повноти її життя та досконалості її світогляду, що розкривається у її проникливості та толерантній комунікації.

Духовно-душевна й тілесна цілісність харизматичної людини виражає відповідність її слів та вчинків, її вербалізованого кредо та практики її життя.

Саме ця відповідність харизматичної особистості закладає основу її авторитетності й викликає значну довіру послідовників. Тому людина з екзистенціально-комунікативною харизмою актуалізує внутрішні й зовнішні трансформації оточуючих шляхом власного, дієвого прикладу, харизматичної комунікації та співтворчості. Послідовниками такого харизматика не стають з почуття боргу, провини, стадності, болю, а стають через глибинне співпереживання йому, відчуття спорідненості з ним та отримання від нього потужних імпульсів цілісності й натхнення, віри у власні харизматичні потенції, самостійно пережити які вони не можуть.

Нами був застосований термін «харизматична потенція». Це – поняття, що описує можливість розгортання екзистенціального шарму людини на будь-яких етапах розвитку її світогляду незалежно від виміру її буття. Для поглиблення даного аспекту дослідження евристично плідним стає підхід метаантропологічного потенціалізму Н. Хамітова і С. Пирожкова, який дослідники розробили у співавторстві. Суть даної методології полягає в тому, що вона дозволяє осмислити можливості сталого якісного оновлення і продуктивної самореалізації людини та суспільства. Таке осмислення дозволяє прийти до розуміння цивілізаційних перспектив розвитку будь-якої особистості і країни шляхом системного аналізу їх наявних станів і тенденцій розвитку. Завдяки такому аналізу стає можливим усвідомлення конкретних завдань і кроків особистості та суспільства, які приведуть до набуття суб'єктності як їх нової якості [Пирожков, Хамітов, 2020: 51-52]. «Метаантропологічний потенціалізм постає як методологія розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів», – зазначають дослідники [Пирожков, Хамітов, 2020: 50].

Метаантропологічний потенціалізм вивчає можливі буттєві й ціннісні трансформації людини і людства взагалі, що приводять до розкриття ними цілісності тілесних, духовних та душевних можливостей і набуття суб'єктності як важливого етапу повноцінної самореалізації у соціумі. Автори пишуть, що

«під життєвим потенціалом у широкому сенсі можна розуміти цілісність головних можливостей людини – і тілесних, і душевних, і духовних, тоді як суб'єктність означає міру актуалізації цих можливостей. Метою будь-якої відкритої та гуманістичної соціальної системи є розкриття життєвого потенціалу людини, її самореалізації до рівня суб'єктності, що стає умовою розкриття потенціалу і набуття суб'єктності всією цією системою» [Пирожков, Хамітов, 2020: 50].

Для більш детального осмислення потенцій людини і соціальної системи, у координатах метаантропологічного потенціалізму та буденного, граничного й метаграничного вимірів буття, а також створення проекту їх розвитку як важливої основи суб'єктності, Н. Хамітов та С. Пирожков роблять деякі уточнення понять, замінюючи категорію «буденне» на категорію «наявне». Це дає можливість проаналізувати існуючий стан людини і соціальної системи та осягнути їх перспективи у проєкті їх метагараничного буття [Пирожков, Хамітов, 2020: 51]. Таким чином, створюється «модель бажаного стану суб'єктності, яка одночасно виражає реально можливий стан» особистості та суспільства [Пирожков, Хамітов, 2020: 51]. Завдяки такому аналізу стає можливим вироблення і реалізація комплексного стратегічного плану дій для досягнення суб'єктності, що актуалізує граничне буття людини і соціальної системи. Автори зазначають, що «оформлення цілісної стратегії втілення проєкту метаграничного (позамежного) буття соціальної системи та людини в ній через перехід потенціального в актуальне, можливого в дійсне, а тому практичного набуття стану суб'єктності, що передбачає граничне буття цієї системи» [Пирожков, Хамітов, 2020: 51].

Методологія метаантропологічного потенціалізму стає теоретично плідною для осягнення харизми людини, пари та спільноти у контексті тих особистісних можливостей, що складають ядро особистості і визначають подальше розгортання її екзистенціального шарму у відносинах з собою, партнером та соціумом. Запропонована С. Пирожковим та Н. Хамітовим послідовність аналізу явища від наявного до потенційного, дозволяє усвідомити

практичні виміри набуття людиною, парою та спільнотою харизми, а також реалізації її як власної унікальності. В контексті такого харизматичного аналізу особистості важливою стає потреба осягнення наявного стану її харизми та визначення бажаного вектору актуалізації екзистенціального шарму. Це спонукає до окреслення стратегії особистісного розвитку та досягнення такого розкриття людиною харизматичного потенціалу, який дозволить їй набути цілісності тілесних і душевно-духовних аспектів її харизми та органічно реалізуватися у відносинах з оточуючими та соціумом. Таке розкриття харизми людини дає їй можливість створювати харизматичні спільноти, а також приводить до ефективної та конструктивної співтворчості й гідної самореалізації.

Що ж відбувається у випадку, коли людина не виявила свої харизматичні потенції? Вона імітує екзистенціальний шарм, копіює поведінкові аспекти екзистенціально-особистісної харизми і вбудовує їх у себе, наслідує не своїм цінностям або раціонально відтворює набір якостей екзистенціально-особистісної харизми. Імітуючи харизму, не розвиваючи свої харизматичні потенції, людина демонструє відсутність віри у себе. Не розвинувши в собі ті якості, які б пробудили її харизму, вона грає у житті не свою роль, а тому втрачає можливість пробуджувати харизму інших.

Якщо дійсна конструктивна харизма людини виражає щирість та спонтанність особистості, то імітаційна харизма більше нагадує гру. Неможливо не відзначити різноманіття проявів гри у рамках аналізу харизми, що розкривають мотиви харизматичної людини. Така людина може проявляти *грайливість* харизми, може *грати у* харизму і *грати власною* харизмою або *харизмою інших*.

У контексті аналізу ігрових аспектів дійсної та імітаційної харизми евристично плідним видається підхід Й. Хейзинги про «людину-граючу», що виконує свою роль у соціальному житті, перебуваючи «на межі жартівливого та серйозного» [Huizinga, 1949: 5]. Автор протиставляє буденність грі як формі діяльності людини і як специфічному прояву її особистості. На думку Й.

Хейзинги, гра допомагає людині вийти за межі буденності через відтворення певного ігрового простору навколо себе, у якому вона тотально перебуває, і який органічно переживає.

З одного боку, автор осмислює гру як наділену сенсом форму діяльності духу, а з іншого боку, як соціальну функцію і визначальний фактор культури [Huizinga, 1949: 4-5]. Основою гри виступає образне втілення людиною життя, і разом з тим – спостереження за проявами відтворених образів [Huizinga, 1949: 4].

Виступаючи значущим аспектом соціального життя людини і культури, гра викликає задоволення та почуття свободи, адже має елемент вдавання, що витісняє серйозність. Проте гра може і захопити людину, що призведе до своєрідного злиття дійсної та уявної реальності. Згідно з думкою дослідника, свідоме поринання людини у гру відбувається через те, що ігрова реальність робить життя більш насиченим, дає їй можливість реалізувати себе у відповідності до свого ідеалу, за межами лише біологічних функцій і, одночасно, знайти однодумців, формуючи з ними певні соціальні зв’язки. Автор так описує персональні й соціальні аспекти гри: «прикрашає життя, посилює його і…стає необхідністю як для окремої людини,…так і для суспільства через закладений у неї сенс, через її значення, її виразну цінність, духовні і соціальні зв’язки...Її вираження задовольняє усі суспільні ідеали. Таким чином, вона займає своє місце у сфері, що є вищою за суто біологічні процеси харчування, розмноження та самозбереження» [Huizinga, 1949: 9]. На думку Й. Хейзинги, гра має декілька функцій: боротьба та демонстрація, які виявляють її змагальний характер. Автор зазначає, що гра засновується на аспектах змагання або демонстрації. Й. Хейзинга пише, що «ці дві функції можуть об’єднуватися таким чином, що гра «демонструє» змагання за щось або стає змаганням за кращу демонстрацію чого-небудь» [Huizinga, 1949: 13].

Вільний характер гри на момент її здійснення стає новою буттєвістю для людини, проте вона не лише «грає» у Іншого, вона стає цим Іншим, залишаючись у реальній дійсності, проте й одночасно змінюючи дійсність.

Тому фундаментальною ознакою гри, як зазначає Й. Хейзинга, є «презентація, перехід зі звичайної дійсності у вищий порядок дійсності» [Huizinga, 1949: 13].

Базуючись на даному підході, можна сказати, що харизма як вияв особистості, може ставати як засобом для створення ігрової реальності, так і сама виступати такою реальністю, у просторі якої людина конструює певний ідеальний образ себе, приміряє його на себе, і буквально стає цим образом. Іншими словами, харизма може бути інструментом гри, завдяки якому людина реалізує у одному випадку – природній, у другому випадку – уявний образ себе, у третьому – особистісну потенцію як власну буттєву реальність. Екзистенціально-тілесна харизма людини не припускає тотального перевтілення, адже здебільшого складає наявні природні риси людини та її зовнішні дані. Людина з такою харизмою може змінити ці дані, проте вона все одно буде залишатись у рамках поверхневої харизматичності, до кінця не усвідомленої і глибинно не прийнятої нею самою. Тому і розгортати своє життя або умовно творити дійсність екзистенціально-тілесний харизматик може лише як свою тілесно-емоційну дійсність, яка стає тілесно-об’єктивованим буттям. У межах даного екзистенціального типу харизми, людина умовно відіграє загальноприйнятий образ, нав’язаний їй соціумом та культурою. Проте, екзистенціальний шарм людини при її безпосередності або навіть наївності та емоційній прямоті, може набувати *грайливості*, що посилює її магнетичність та привабливість. При цьому людина з екзистенціально-тілесною харизмою не ініціює гру як свідому особистісну маніпуляцію собою або іншими.

Екзистенціально-особистісна харизма людини, з одного боку, виражає реально напрацьований пізнанням і творчістю образ особистості. З іншого боку, вона може ставати штучним образом, ігрове перевтілення у який компенсує відсутність у людини певних рис, що є невластивими їй у реальному житті. Харизма стає інструментом розгортання життєвої гри, включаючи у себе грайливість не як безпосередність, а як вдавання певного уявного образу, привабливого для людини. Відіграючи певні моделі поведінки, визнані соціумом як успішні і привабливі, така людина замикає свою особистість у

кайдани гри як імітації, брехні, нещирості. Така людина *грає харизмою і за допомогою харизми*, притягує подібних імітаційних харизматиків, відтворюючи ігрову, нещиру дійсність, у якій комунікація та відносини з іншими стають лише черговою маніпуляцією.

Успішність гри імітаційного екзистенціально-особистісного харизматика залежить від того, наскільки вдало він зіграє свою роль, реалізує уявний образ як свій власний, природній у соціумі. Імітаційна екзистенціально-особистісна харизма накладає табу на щирість та життєвість, а тому реалізується у оточенні з жорсткими правилами поведінки, які обов'язково включають маніпуляцію як контроль над щирістю та життєвістю, контроль над власним харизматичним Я, як Я уявним. Успішна маніпуляція породжує азарт, що втягує людину у гру як харизматичну буттєвість. Проте це лише *імітація харизматичної буттєвості*, адже вона глибинно усвідомлюється і переживається харизматиком як вдавана, ігрова, а її шаблонність знімає з людини відповідальність за розвиток і творіння власної особистості. Як пише Й. Хейзинга: «актор на сцені повністю поглинутий своєю грою, проте повсякчас усвідомлює цю гру» [Huizinga, 1949: 18].

Екзистенціально-комунікативна харизма людини є результатом *звільнення від потреби гри* як імітації екзистенціального шарму, адже вона виражає щирість та глибину особистості, яка розвинула і продовжує розвивати свої харизматичні потенції. Такий екзистенціальний шарм є виявом особистості, яка проживає внутрішню свободу і силу творити своє життя як власну дійсність і органічно проявляється у ній, з любов'ю приймаючи не лише виклики ззовні, а й виклики самій собі. Можна сказати, що екзистенціально-комунікативний харизматик виступає творцем себе, своїх відносин та життя, тому він здатен актуалізувати подібне харизматичне творення у оточуючих людей. Він не є заручником уявного штучного образу, не боїться відповідальності за власні прояви, він дієво перетворює і реалізує себе у всій повноті щирості, адже ця щирість є іманентною для нього. Можна сказати, що екзистенціально-комунікативна харизма людини є *харизмою повноти*

життєвості, а тому відкидає гру як штучну надбудову особистості, невластиву їй самій.

Ми визначили, що харизма людини зумовлюється її світоглядом та динамікою розвитку її особистості. Наявним є те, що і соціум, у якому живе харизматик тією чи іншою мірою може впливати на формування і вираження його екзистенціального шарму. Час, у який живе людина, соціальні, культурні та інші канони, спільнота, у якій вона знаходится або яку утворює, спричинюють той чи інший розвиток її харизми. Тому на даному етапі дослідження необхідно проаналізувати характер соціального впливу на харизму людини та ключові екзистенціально-соціальні чинники формування харизми спільноти, що утворюється під впливом харизматичного лідера.

Це потребує звернення до методологічного підходу *соціальної метаантропології* Світлани Крилової, у межах якого автором досліджуються фундаментальні екзистенціальні аспекти трансцендування соціуму у його буденному, граничному і метаграничному бутті.

Розвиваючи підхід метаантропології, що осмислює умови персонального трансцендування людини, соціальна метаантропологія акцентує увагу на фундаментальних екзистенціальних аспектах трансцендування суспільства. Даний підхід «системно досліджує архетипові підстави виходу соціуму за межі буденності в граничні та метаграничні онтологічні стани» [Крилова, 2022: 26]. Дослідниця зазначає, що, у своєму буденному бутті суспільство засновується на волі до самозбереження та продовження роду, а тому «розвивається переважно в пандемографічному напрямі; члени такого суспільства через низький економічний рівень не живуть, а виживають, або, навпаки, заради економічного процвітання і добробуту відмовляються від дітонародження» [Крилова, 2022: 26].

Суспільство у своєму граничному бутті, згідно з думкою С. Крилової, скероване волею до влади, демонструє більш глибокі та неоднозначні процеси, «прагнучи до панування над усім світом» [Крилова, 2022: 26], та, водночас, спрямовується «до пізнання та творчості, до розвитку духовності та культури»

[Крилова, 2022: 26]. На думку автора, саме таке суспільство вирощує геніїв, здатних представити його на світовій арені [Крилова, 2022: 27]. Аналізуючи екзистенціальний стан суспільства у його метаграничному бутті та окреслюючи перспективи розвитку такого суспільства, дослідниця підкреслює такі його фундаментальні прояви: «вихід до толерантності, соціальної відповідальності й соціального партнерства, які є…дійсними проявами краси в її соціальних вимірах» [Крилова, 2022: 27].

Доповнюючи підхід соціальної метаантропології, підходом культурної метаантропології, предметом якої виступають «трансформації культури в екзистенціальних вимірах буття людини» [Крилова, 2022: 479], дослідниця осмислює культуру «не лише як творення артефактів, а й як *життєві практики*…формування тілесності, світогляду, вчинків та відносин» [Крилова, 2022: 27], які є властивими людині у її особистісному й соціальному бутті.

На думку С. Крилової, вирішальним критерієм конструктивності та моральності буття людини в культурі та суспільстві виступає її краса як «краса вчинків та відносин», що поєднується з «красою спілкування» [Крилова, 2022: 32]. Автор акцентує увагу не лише на зовнішніх, а й внутрішніх вимірах краси людини, сутнісною ознакою якої є цілісність «краси світогляду, краси вчинків та краси відносин», які, відповідно, відображають цілісне пізнання та мислення, цілісну свободу та цілісну любов [Крилова, 2022: 177].

Якими ж виступають екзистенціальні і соціальні чинники утворення харизми спільноти? Для початку дамо визначення феномену спільноти. Під спільнотою у даному дослідженні розуміється коло людей, об’єднаних спільними мотивами розвитку, відпочинку або будь-якої діяльності під керівництвом лідера. Це може бути пара закоханих, сім’я або група особистостей (бізнес-команда, освітня секція, наукова школа, тощо), яка об’єднує людей певною ідеєю, діяльністю або місією. Дійсна конструктивна харизматична спільнота стає простором взаємного переживання ціннісної єдності у процесі здійснення спільної діяльності або місії, що реалізує унікальні

здібності її учасників та може приносити значні конструктивні результати у суспільстві.

Міркуючи далі, варто закцентувати увагу на тому, що харизматичною спільнота стає за умови існування у ній лідера-харизматика, який, актуалізуючи харизму послідовників, створює можливості для розвитку групової харизми. Актуалізація такої харизми лідером відбувається через приклад власної особистості, а також створення діалогічного простору взаємодії на основі комунікації та співтворчості. Переживаючи співтворчість як вищий прояв харизматичної взаємодії, що відбувається з метою здійснення спільної місії, спільнота особистостей може утворити і виразити групову харизму.

В цілому екзистенціальні та соціальні чинники утворення харизми спільноти є неодмінно пов'язаними з метою її існування та діяльності, а також зумовлені тими вольовими та, як було зазначено вище, світоглядними імпульсами, якими скеровуються лідер та його послідовники. Такі імпульси зумовлюють утворення філософії спільноти як сукупної філософії усіх її членів. Цінності, цілі та місія колективу, що об'єднує харизматичних людей на шляху їх діяльного, творчого об'єднання збігаються з їх індивідуальними цінностями, цілями та місією і визначають філософію спільноти.

Аналізуючи харизму спільноти, варто виділити харизматичний професійний колектив, що припускає динамічність взаємодії учасників через активність їх залучення у цілі певної організації, у якій вони співпрацюють, а також їх особистісне зростання шляхом отримання об'ємного екзистенціального досвіду.

Застосовуючи методологічний підхід соціальної метаантропології, припустимо, що у суспільстві буденного буття, що розвивається у пандемографічному напрямі, наявною виступає *практичність* харизми спільноти та колективу, що є здебільшого спрямованою на отримання матеріальної вигоди або сімейного, професійного, соціального статусу. Лідер-харизматик надихає колег своєю матеріальною власністю, фінансовим достатком та щасливою родиною, орієнтуючи послідовників на смиренне

виконання рутинної роботи або навчання з метою отримання подібних благ. Він виражає свою харизму у досягненні певного фінансового рівня і направляє актуалізацію та реалізацію харизми його послідовників у відповідному напрямі.

Отже, лідери зазначених професійних колективів здебільшого апелюють до матеріальних цінностей їх учасників, спонукають до здійснення матеріальних мрій, придбання омріяних речей і насолоди цими речами. Звідси і харизма колективу стає вираженою через речі, якими вони володіють та вміння переживати захват від такого володіння. Харизма, по суті, «перебуває» у речах і, фактично, тілах учасників спільноти, що виступають мірилом й показником фінансового достатку, а іноді навіть розкоші. Проте харизматики у подібному колективі часто приносять у жертву власну внутрішню свободу заради практичності й комфорту, до якого вони так прагнуть. З іншого боку, групова харизма такого колективу виражається і через прояви душевної теплоти, емоційності та дружелюбності, які його учасники проявляють одне до одного. Це згладжує можливе внутрішнє почуття самотності, що може виникати у людини в оточенні речей та під час гонитви за речами. В цілому множинна харизма в суспільстві буденного буття відповідає соціально визнаним стандартам успіху, а саме – фінансова забезпеченість, особиста та професійна влаштованість. Щирість життєвості харизми такої спільноти розкривається у розумінні життя як простору і можливості комфортного існування, тому на його досягнення і спрямовуються харизматичні інтенції колективу буденності.

Варто наголосити на взаємозв’язку індивідуальної харизми людини з загальною харизмою спільноти. У колективі з буденною світоглядною орієнтацією вираження і почуття людиною власної харизматичності як виключності набуває повноти саме у рамках самоідентифікації з харизматичною спільнотою.

Члени практичного харизматичного професійного колективу є найбільш помітними у своїй єдності на чолі з лідером, проте вони залишаються харизматиками-виконавцями, які вписані у контекст харизми спільноти. Вони

можуть проявляти індивідуальну харизму, але бути взаємозамінними, працюючи, наприклад, позмінно.

Практичні харизматичні колективи та спільноти цінують естетичність і зовнішню красу й оточують себе нею, їх учасники можуть допомагати одне одному у підтриманні даних цінностей та надихати своїм власним стилем життя і виглядом. Виходячи з того, що харизматичний професійний колектив переживає індивідуальну й спільну виключність і значущість у ракурсі задоволення власних матеріальних і тілесних потреб, можна сказати, що кожен його учасник транслює дане життєве спрямування одне одному та соціуму. Харизма таких спільнот просякнута волею до статусності у її зовнішніх проявах, тому люди можуть відвідувати дорогі заклади або робити дорогі покупки, підживлюючи власний екзистенціальний шарм їх наявністю.

Харизматичний колектив під керівництвом харизматичного лідера тут виступає простором, що дає людині можливість не лише самореалізуватись фінансово і дозволити собі жити комфортно, з задоволенням, а й розповсюджувати подібні життєві цінності у соціумі за допомогою власної роботи. Проте часто-густо справжнє задоволення й ейфорію свободи учасники практичного харизматичного професійного колективу відчувають після закінчення робочого дня, тому, що робота забирає більшу частину їх часу. У даному контексті варто підкреслити інструментальний, функціональний характер діяльності такого колективу як засобу вираження зовнішньої харизми учасників, а не їх самоцілі.

Варто наголосити, що подібні харизматичні спільноти можуть надихати і залучати у взаємодію лише подібну до їх цінностей аудиторію послідовників, інші ж можуть лише фрагментарно взаємодіяти з нею. Бути помітною частиною суспільства й сповідувати культуру споживання заради власного блага, матеріального або душевного – головна ціль харизматичної спільноти у її буденних проявах. Проте, члени такої спільноти не досягають особистісної харизматичної єдності, вони можуть залишатися душевно-дружніми ззовні, проте глибинно духовно-відчуженими одне від одного. Більше того,

реалізувавши власну харизму через володіння речами і досягнення відповідності загальноприйнятим стандартам зовнішньої краси та успіху, харизматичні спільноти у суспільстві буденного буття можуть бути морально спустошеними через гонку за здійсненням вражень у соціумі, з одного боку, та отриманням особистих вражень, з іншого боку.

Спільнота та, зокрема, професійний колектив суспільства у його граничному бутті, що скеровується волею до влади, виражає харизму через *амбітність*. Лідер такої спільноти кидає виклик собі й послідовникам, спонукаючи до особистісного проявлення і реалізації. Він демонструє високий інтелектуальний рівень, звеличуючи себе на фоні послідовників, породжуючи у них прагнення дотягнутися нього як «до зірки» та піти за ним.

Щоб перебувати у такій харизматичній спільноті, її учасникам необхідно постійно виходити за свої межі, висувати оригінальні ідеї, перебувати у так званому діловому та творчому тонусі. Вони можуть маніпулювати собою, щоб залишатися у такому тонусі та відповідати певному рівню харизматичності, володіти собою та ситуацією. З одного боку, харизматики у амбітному професійному колективі вимушені постійно доводити власну виключність, не відчуваючи справжньої любові до себе. З іншого боку, вони можуть імітувати харизму, демонструючи ігрову життєвість, придушуючи власну унікальність. Вони шукають визнання зовні, чекають його від Інших, підкорюючи нові й нові вершини у кар'єрі. Проте часто залишаються у стані внутрішньої незадоволеності, недостатності, відчувають самотність. Граючи вдаваною харизмою, члени амбітної спільноти втікають від щирості взаємодії один з одним та лідером. Сам лідер може і не помічати харизми своїх послідовників, або використовувати її для самоствердження. Такий лідер «бачить у людях, з якими має справу, не носіїв Ти..., але розглядає їх як осередки продуктивної сили та устремлінь, через які ці люди з властивими їм здібностями мають бути враховані та відповідним чином використані» [Buber, 1937: 47]. Подібна маніпуляція лідера спільнотою або колективом з практичною харизмою можлива і в суспільстві буденного буття.

Професійний колектив у суспільстві граничного буття може характеризуватися високою конкуренцією через владні тенденції та волю до слави, які розгортаються у процесі досягнення індивідуальних і загальних амбітних цілей. У своїх деструктивних проявах харизматики можуть навіть здійснювати «потворні вчинки» [Крилова, 2022: 193], породжуючи потворні відносини [Крилова, 2022: 361], підставляти одне одного, маніпулювати й висміювати з метою самоствердження або кар'єрного росту. Тому спільнота у суспільстві граничного буття може на людях проявляти надзвичайний екзистенціальний шарм, проте всередині мати значні конфлікти між учасниками. Такі спільноти можуть вдавати визнання гуманістичних цінностей, а насправді, вчиняти злочини по відношенню до суспільства та інших людей. Отже, можливим є ціннісне викривлення харизми спільноти, яка, з одного боку, виражається у взаємодії учасників на основі амбітних цілей, а з іншого, – болісній конкуренції, що зовнішньо може виглядати як постійний спільний розвиток, проте екзистенціально проявлятися у внутрішній розрізненості та конкуренції харизматиків.

Харизмі спільноти у граничному бутті суспільства може бути властива авторитарність через егоцентричність її членів. Такі харизматичні спільноти можуть придушувати своїх конкурентів, використовуючи різні технології маніпуляції. Мова йде про бізнесові підприємства, корпорації або наукові колективи, харизматичні члени яких, реалізовують свої амбіції у досягненні особистісного визнання, соціального успіху і слави. Члени такої спільноти самі загострено відчувають й переживають власну унікальність, і це об'єднує їх так міцно, як і спільна мета. Проте наявною може бути і доля розрізненості через можливий конфлікт індивідуальних цілей та цінностей харизматика й загальних цілей групи, у якій він перебуває. За певною межею такий харизматик вже не може існувати у рамках встановлених у групі норм взаємодії та комунікації, більше того відкидає співтворчість, стаючи незрозумілим одинаком-бунтарем, в результаті чого харизматична група може його витіснити.

Отже, якщо у суспільстві буденного буття спільнота виражає групову харизму практичності здебільшого через володіння речами та емоційність, то у суспільстві граничного буття амбітна спільнота харизматиків здатна здійснювати владу над людьми, масово маніпулюючи їх свідомістю. Можна констатувати, що така харизматична спільнота є простором постійного особистісного становлення, самовдосконалення, самовираження та самоствердження як її учасників, так і оточуючих, що надихаються її інтелектуально-творчою динамічністю, особистісною проявленістю та творенням речей навколо себе. Проте прояви авторитарності лідера харизматичної спільноти та егоцентризму її учасників можуть спричинювати відокремленість від інших спільнот у конкурентній боротьбі або ж у відстороненні їх від соціуму, так званого аутсайдерства.

Загалом названі харизматичні спільноти мають настільки потужний харизматично-інтелектуальний та пасіонарний потенціал, що вони здатні ініціювати соціальні, політичні та культурні революції, спрямовуючи суспільство до зростання або ж, навпаки, до занепаду. Проте егоцентрична амбіційність заважає груповій харизмі спільнот завжди залишатися відкритою до конструктивної взаємодії з іншими колективами та соціумом, в результаті чого вона може відокремлювати себе від соціуму, наголошуючи на елітарності власної діяльності, створюючи закриті клуби, де учасники взаємодіють з подібними собі однодумцями.

Харизма спільноти у просторі суспільства у його метаграничному бутті, що скеровується волею до толерантності та здійснює соціальне партнерство, виражає *натхненність*, що проступає у щирій життєвості та любові до життя в цілому. Щира життєвість харизми лідера такої спільноти доповнюється людяністю та гуманністю. Він реалізує власну харизму у творенні повноти власного життя, розвитку і конструктивної реалізованості у важливих його сферах. Творчість такого лідера-харизматика супроводжується нескінченним піднесенням та ентузіазмом, що може дивувати оточуючих. Діяльність групи під його керівництвом є результатом усвідомленої конструктивної місії, що

виходить за рамки власних вигід і часто має суспільне або навіть загальнолюдське значення.

Гуманістичність виступає тією моральною максимою лідера-харизматика та його спільноти, що спонукає його здійснювати конструктивні, красиві вчинки [Крилова, 2022: 410-411] й творити красиві відносини [Крилова, 2022: 37] з оточуючими зі стану діяльної любові до себе та інших. У такій харизматичній спільноті особистісний розвиток її учасників виступає вкладом у розвиток соціуму і навіть людства. Така спільнота стає простором об'єднання індивідуальних та групових цінностей учасників та їх харизматичних Я, що робить можливим новаторство і прогресивність, звільнені від болісної, пасивної або агресивної егоцентричності та жорсткої конкуренції.

Харизматичні спільноти та, зокрема, професійні колективи у метаграничному суспільному бутті діють як єдиний організм, де кожна його частина проявляє свою значущість через власний унікальний вклад в загальну справу. Досліджуючи утворення дійсної спільноти, М. Бубер зазначає, що вона виникає завдяки існуванню таких аспектів взаємодії людей, як відносини з так званим «осередком» та відносини одне з одним. Про таку взаємодію учасників спільноти та її лідерського складу автор пише: «Справжня спільнота...виникає...через, по-перше, їхню взаємодію з живим Центром, і, по-друге, їхнє перебування в живій взаємодії одне з одним» [Buber, 1937: 45].

Щира натхненність харизми лідера, яку він передає послідовникам стає основою харизми всієї спільноти і наповнює їх взаємодію вірою у себе і найкращу реалізацію спільної місії. Подібні харизматичні лідери та їх команди послідовників здійснювали важливі історичні перевороти, що знаменували розвиток людської та соціальної свідомості у різних сферах життях: фізики (Тесла, Енштейн, Ньютон та ін.), астрономії (Коперник, Галілей та ін.), медицини (Авіценна та ін.), психоаналізу (Фрейд, Юнг, Фромм та ін.), філософії (Конфуцій, Платон, Арістотель та інші). Саме завдяки своїй натхненій щирій харизмі лідери сформували такі колективи навколо себе, які допомогли їм здійснити найдивовижніші відкриття в історії людства, що

спрямували розвиток його життя до сьогодні. Це зумовлює безсмертність, вічність харизми таких лідерів та соціальних груп і одночасно її незмінну актуальність, що проступає крізь віки.

Отже, харизма спільноти у суспільстві метаграничного буття має дійсно об'єднуючий характер. Такий груповий екзистенціальний шарм наповнює членів спільноти й людство взагалі вірою у власні можливості та надихає харизматиків на нові конструктивні відкриття.

1.3. Метаантропологія харизми як нова методологічна стратегія

Окресливши ідеї та підходи, що стали методологічно плідними для даного дослідження, варто осягнути, як вони працюють у цілісності. Узагальнюючи сказане у попередньому підрозділі, варто зазначити, що феномен харизми у бутті людини аналізується як вияв особистості, результат світогляду людини та переживання нею власної виключності. З огляду на це ключовою філософською методологічною основою даного дослідження стає *підхід метаантропології* Н. Хамітова, що акцентується на осягненні фундаментальних світоглядних проявів і трансформацій людини у екзистенціальних вимірах її буття.

Виходячи з того, що можливість таких трансформацій набуває сили за умови виявлення особистістю закладених у неї здібностей та місії, у якій її харизма набуває повноти розвитку й реалізації, важливим стає і підхід *метаантропологічного потенціалізму*, розроблений С. Пирожковим та Н. Хамітовим. Являючи собою метод дослідження наявних потенцій людини та суспільства, а також розробку проектів їх розвитку, метаантропологічний потенціалізм дозволяє усвідомити харизму не лише як особистісний, парний або груповий результат, а й як процес їх внутрішнього становлення.

Осягнення гендерних аспектів харизматичної особистості та її здатності не лише до розвитку і творчості, а й любові до себе та інших потребує

звернення до підходу *андрогін-аналізу*. У межах даного підходу аналізуються духовність та душевність як вищі прояви екзистенціальної чоловічості та жіночості, що дозволяє нам осягнути харизму як тілесну, духовну та душевну цілісність. У контексті осягнення феномену харизми не лише однієї людини, а й харизми пари та спільноти, до названих ключових методологічних підходів нашого дослідження доєднується і підхід *соціальної метаантропології* С. Крилової. Даний підхід дозволяє осягнути соціальні аспекти харизми людини та її трансформації під впливом суспільства у його буденних, граничних і метаграничних вимірах.

Усвідомлення харизми людини, пари та спільноти, як прояву їх виключності, що розкривається у процесі взаємодії зі світом, потребує звернення *до підходу М. Вебера*. Мислитель аналізує харизму як екстраординарність людини, що відокремлює її від інших. Дана ідея дозволяє осягнути сутнісну основу феномену харизми взагалі, й проаналізувати дійсну та імітаційну харизму у бутті людини, а також їх фундаментальні відмінності.

Важливими стають ідеї Е. Фромма про любов до себе як основу любові до Іншого, а також екзистенціальну дихотомію життя і смерті у бутті людини, яка виражається у *некрофільній та біофільній орієнтації* особистості, що виражається у відповідних їм світоглядних позиціях *«мати» або «бути».* Ці ідеї дозволяють осягнути екзистенціальні основи харизми людини, ключовою з яких є любов до себе, проаналізувати конструктивні і деструктивні прояви харизми людини, а також протиставити людину, яка *має* харизму, як неживу маніпулятивну поведінкову технологію та людину, яка *є* харизматичною, проживаючи становлення власної особистості як власне буття.

Для осягнення феномену харизми пари і спільноти, а також їх фундаментальних аспектів, плідним виступає підхід М. Бубера про діалогічну взаємодію *«Я і Ти»,* як вирішальний чинник діалогічної, відкритої та сповненої співпереживання комунікації. На основі даного підходу кристалізується ідея харизматичного Я і харизматичного Ти як особистісних начал людини, що, за

умови любові, поваги і співпереживанню одне-одному, породжують продуктивні співтворчі відносини.

Ігрові аспекти імітаційної харизми усвідомлюються у контексті теоретичного *підхіду Й. Хейзинги про «людину граючу».*

На основі даних підходів виокремлюється проект авторської методологічної стратегії – *метаантропологія харизми*. Дана методологічна стратегія системно досліджує феномени дійсної та імітаційної харизми людини, пари і спільноти, їх світоглядно-екзистенціальні аспекти й потенції у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. У межах даного підходу аналізуються тілесність, духовність та душевність як прояви харизматика, цілісність яких породжує його дійсний конструктивний екзистенціальний шарм. При цьому виокремлюються екзистенціальна-тілесна, екзистенціально-особистісна та екзистенціально-комунікативна харизма як вияви особистості, яка має відповідні до них буденний, особистісний та філософський типи світогляду.

Варто відзначити, що методологічні підходи метаантропології, метаантропологічного потенціалізму, соціальної метаантропології та андрогін-аналізу складають теоретично-філософську основу підходу ***метаантропології харизми*** (даного дослідження). Названа методологічна основа доповнюється підходами М. Вебера про харизму як екстраординарність людини, ідеєю Е. Фромма про любов до себе, як основу любові до Іншого та його концепцією некрофільної та біофільної орієнтації особистості, що виражається у життєвому кредо «мати» або «бути», підходами М. Бубера про діалогічний простір «Я-Ти» і Й. Хейзинги про «людину граючу».

Важливо підкреслити, що у рамках підходу метаантропології харизми, дійсний конструктивний екзистенціальний шарм людини, усвідомлюється не як поведінкова технологічна практика, а як результат світоглядно-творчого становлення й актуалізуючої взаємодії особистості з собою та соціумом. Метаанропологія харизми дозволяє комплексно дослідити можливості виявлення і реалізації екзистенціального шарму у відносинах особистості з

самою собою, з люблячим партнером та спільнотою. В результаті ми приходимо до осягнення феноменів індивідуальної харизми людини, подвійної харизми люблячої пари та групової харизми спільноти.

Висновки до першого розділу

1. Харизма у дослідженні розуміється як виявлений та реалізований екзистенціальний шарм, що актуалізує інших і суспільство на конструктивні особистісні трансформації. Харизма є світоглядною характеристикою людини та спільноти, що, за умови своєї пробудженості та цілісності, надає їм не лише перевагу у соціумі завдяки особистим досягненням, а й виражається у щирій любові та розумінні себе та інших. Цілісність світогляду харизматичної людини приводить як до поглиблення якостей індивідуальної харизми, так і до розширення її до масштабу харизми пари, а потім і харизми спільноти.

2. Відмова людини від розгортання власної дійсної конструктивної харизми та використання імітаційної стає вибором у бік штучного само-буття і самотності у ньому. Харизма як об’єкт або раціональний інструмент впливу набуває інструментального та функціонального характеру і реалізується через вибудовування маніпулятивної поведінки, яку рано чи пізно помічають оточуючі. Сутність такої поведінки полягає у проявах авторитарності замість авторитетності.

3. Харизма є перш за все результатом *переживання людиною себе* та свого особистісного становлення у соціокультурному просторі. Варто наголосити на важливості любові до себе як її важливої екзистенціальної основи, що визначає характер реалізації харизми людини та спільноти. Саме любов до себе, що виражається у свідомому особистісному зростанні формує дійсну конструктивну харизму людини та спільноти, на відміну від егоїзму, який засновує лише маніпуляцію власною харизмою.

4. Можна говорити про конструктивну і деструктивну харизму людини та спільноти, критерієм яких умовно виступають *щира життєвість,*

що реалізується через творче здійснення місії, або ж *ігрова життєвість,* що реалізується у процесі маніпулятивного егоцентричного самовираження.

5. Воля людини до самоконтролю заради ефективності у соціумі разом з культом успіху нівелює спонтанність самовираження та мотивацію реалізувати власну унікальну харизму через пробудження і практику любові до себе та щирості власного буття.

6. Харизмі людини, що обирає буття замість володарювання, чужа будь-яка маніпуляція, адже вона є виявом особистості, що вірить у дійсність власного «Я» як джерела і осереддя життєвої, чуттєвої комунікативної та творчої правди. Така харизма породжує щирий екзистенціальний шарм і авторитет, що викликає співпереживання і визнання оточуючих.

7. У реаліях сучасних індустріальних та комерціалізованих суспільств харизма людини та спільноти все більше монологізується, вихолощуючи душевність і особистісну глибину, редукуючись під впливом волі харизматичних лідерів та їх послідовників до влади та слави. Існує потреба комплексного осмислення феномену харизми в бутті людини та спільноти, її дійсних та імітаційних проявів, а також екзистенціальних та світоглядних основ, які спрямовують розвиток і самореалізацію особистості та спільноти особистостей. Тому виокремлюється авторський підхід *метаантропології харизми* – методологічної стратегії, яка системно досліджує феномени дійсної та імітаційної харизми людини, пари та спільноти, їх світоглядно-екзистенціальні аспекти й потенції у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. У межах даного підходу аналізуються тілесність, духовність та душевність як прояви харизматичних особистостей, цілісність яких породжує їх дійсний екзистенціальний шарм. При цьому виокремлюються екзистенціальна-тілесна, екзистенціально-особистісна та екзистенціально-комунікативна харизма людини, засновані на відповідних до них буденному, особистісному та філософському типах світогляду.

Розділ 2
ХАРИЗМА ЯК ЦІЛІСНІСТЬ ЛЮДИНИ І СПІЛЬНОТИ

2.1. Харизма людини та спільноти як цілісність їх буття

Сучасна людина, знаходячись під впливом масової, екранної культури та соціальних мереж, у яких утворюються цілі спільноти, ведучи «екранний стиль життя» [Світла, 2020: 11-12], скеровується помітною волею до самовираження. У випадку, якщо така людина відчуває свою виключність через наявність виразних зовнішніх рис або внутрішніх якостей як харизму, вона воліє проявити їх у соціумі. Але чи будь-яка виключність є харизмою? І що є харизма? Чи має вона трансцендентний характер, який є незалежним від людини, приходить ззовні, чи може це глибинне особистісне напрацювання особистості?

У нашому дослідженні ми будемо розглядати харизму як природню якість людини, з одного боку, та як результат пробудження її особистості, – з іншого. Харизма є феномен людського буття, який виступає не лише поведінковою характеристикою або маніпулятивною програмою, а є перш за все духовно-душевною та тілесною цілісністю людини. Це – екзистенціальний шарм, що виражає таку цілісність. Разом із тим, харизма є результатом творчого самовиявлення і самовираження актуалізованої особистості та тією світоглядною основою, що формує її харизматичний світогляд.

Відповідаючи на питання чи має харизма трансцендентний характер, можна сказати, що, з одного боку, харизма, у конструктивних її проявах, є божественний дар у кожній людині, як протягом тисячоліть вважали люди в різних культурах, що підкреслює М. Вебер. У чому полягають прояви цього дару в людині? В унікальності її особистості, життєвій силі, спонтанності, інтуїтивності, натхненності, глибинній щирості душі та впевненому устремлінні духу, що долає обмеженість усього буденного. Дійсна гуманістична харизма існує в людині та спільноті людей задля звеличення

життя, його просвітлення та піднесення. Тому люди з пробудженою харизмою мають глибинне інтуїтивне відчуття і переживання власного зв'язку з трансцендентним у собі, яке актуалізується як духовно-душевна цілісність особистості. Такі люди ніби володіють більшим обсягом сили, волі та здібностей, тому щиро прагнуть до їх реалізації у житті. Наділеність конструктивним харизматичним началом дає людині динамізм перманентного внутрішнього устремління за свої межі та можливість виразити це у плодах своєї самореалізації у соціумі. Людина, яка відчуває і виявляє свою харизму, не може дозволити собі нехтувати нею, вона не може не реалізувати її у соціумі. Можна сказати, що харизма присутня в кожній людині як потенція, що проявляється у вигляді її сильних сторін, здібностей та устремлінь творити себе і світ навколо.

Виявлена, розвинута і реалізована у конструктивній творчій діяльності харизма людини стає її власним витвором. Отже, харизма постає одночасно і трансцендентним, і іманентним началом в бутті людини і суспільства. Важливо зазначити динамічно-комунікативний характер харизми, який виражається у тому, що вона може розвиватись і поширюватись серед інших людей, об'єднуючи їх у пару, сім'ю, спільноту. У цьому випадку харизма стає соціальним феноменом, харизмою пари або спільноти.

Чи можна штучно створити харизму? Так, якщо є завдання відтворити певний образ, який не відповідає справжній особистості задля досягнення маніпулятивної мети. У цьому випадку буде створена лише подоба харизми. Дійсну ж харизму не можна підробити, скопіювати, тому що вона може втратити свою дійсність, стаючи сфабрикованою й напрацьованою маскою на обличчі тих, хто жадає влади й маніпуляції. Харизму людина *виявляє* у собі як свою власну неповторну виключність і ділиться нею з іншими в процесі взаємодії з ними. Харизма, з одного боку, це – *екзистенціальний шарм*, що є сповненим щирості й любові, динамічного розвитку і самотворення, та заснований на переживанні їх усередині особистості, а також у стосунках між особистостями. З іншого боку, харизма людини може виражати й внутрішній

біль та протиріччя особистості, яка, переживаючи свою виключність, егоцентрично звеличує себе над іншими, воліє контролювати їх та навіть придушувати їх волю і харизму, що говорить про її деструктивність.

Володар конструктивної харизми притягує інших до себе своїм шармом, захоплює індивідуальною силою, причаровує особливим магнетизмом саме тому, що він виявив, розкрив їх у собі, а не скопіював або запозичив у Іншого. Тому у оточуючих не постає питання, чи взаємодіяти з харизматиком, вони усім своїм єством відчувають майбутні конструктивні зміни, які обіцяє така взаємодія, та особисту вигоду, що вони отримують, спілкуючись з ним.

Тому, з одного боку, конструктивна харизма є результатом переживання людиною власної виключності та яскравої комунікації з самою собою у процесі власного особистісного становлення і творчості, – з іншого боку, вона характеризується і переживанням неповторної, особистісної комунікації з Іншим та співтворчістю з ним. Це і приводить як до поглиблення якостей індивідуальної харизми, так і до розширення її до масштабу харизми пари, харизми колективу або харизми спільноти.

Конструктивно-харизматична людина уособлює приклад активного перетворення себе та виключної щирості, з якою вона діє і творить власне життя. Якщо розуміти конструктивну харизму як екзистенціальну рису актуалізованої особистості, що в першу чергу характеризується духовно-душевною та тілесною цілісністю, можна сказати, що одухотворена харизма, як особистісний порив до свободи та перетворення світу проявляється в людині через бачення власної місії та відданість їй. Одушевлена ж харизма, як воля до дієвого прояву любові, реалізується шляхом побудови «красивих стосунків» [Крилова, 2012: 18] із собою та Іншим через «*обмін* красивими вчинками» [Крилова, 2012: 18]. Така цілісність духовного і душевного начал розкриває в людині харизматичне світло її особистості, даруючи силу переконання, натхнення, тепла та мотивації.

Окремо варто відзначити такий неодмінний аспект конструктивної харизми як тілесна гармонія, що означає відповідність форм тіла людини її статі

та особистісному устремлінню. Харизматична людина не лише володіє сильним, здоровим, енергійним тілом, яке має привабливий вигляд через вроджені дані або фізичну натренованість, вона гармонійно почувається у цьому тілі. Це означає, що власна фізична форма, власне тіло є продовженням особистості харизматика, результатом стилю його життя. Корелятом такої тілесної гармонії виступає концепт флеш-іміджу, проаналізований сучасною дослідницею О. Гомілко, яка зазначає: «цей термін походить від англійських слів *flesh* – «тіло, плоть» та *image* – «образ», тобто буквально означає: «образ тіла»» [Гомілко, 2001: 110]. Філософ уточнює, що: ««образ» – це…не уявлення про тіло, а конкретна цілісність тих якостей та вправностей, котрі набуває людське тіло відповідно до тієї чи іншої культурної практики» [Гомілко, 2001: 110].

Якщо розглядати конструктивну харизматичну особистість та практику її особистого буття, можна сказати, що, з одного боку, вона сама творить своє тіло, підтримуючи його силу, енергійність та/або зовнішню форму. Причому вона робить це не лише з абстрактною метою самозбереження, а й задля здійснення своєї місії. З іншого боку, спосіб життя, що виникає в результаті служіння цій місії, формує і *харизму тіла* людини. У цьому контексті варто знову навести вислів О. Гомілко: «Флеш-імідж *підтримує* людську особистість у певних функціональних координатах буття, робить її тілесно готовою для певного способу життя, придатною для обраної нею справи і здатною виконувати її» [Гомілко, 2001: 110]. На думку дослідниці, флеш-імідж виступає специфічним результатом поєднання тих культурних та особистісних явищ, які засновують конкретну людину та її тілесність [Гомілко, 2001: 110].

Як було зазначено вище, однією з найважливіших якостей харизматичної людини є її внутрішній стан, що проявляється на тілесному рівні, й стає тілесним станом. О. Гомілко зазначає, що тіло виступає вираженням стану і способу життя людини, адже воно репрезентує її дійсність і водночас виступає окремою дійсністю. «Тілесний стан – це…*тіло як стан людини*: тілесність, котра виступає як *безпосередня* дійсність людського життя» [Гомілко, 2001: 111].

Виступаючи складовою флеш-іміджу, тілесний стан у «своїй сукупності й органічній єдності…постає як *вітальний тонус*, а у конкретності складових – як *тілесні переживання*, безпосередні людські відчуття» [Гомілко, 2001: 111]. Варто зазначити, що харизматичній людині може бути комфортно у своєму тілі у випадку, коли воно виступає продовженням його почуттів, цінностей і життєвих завдань.

Гармонія тіла конструктивної харизматичної людини виражається не лише у формі й стані тіла, а й у його моториці. О. Гомілко відзначає, що у контексті флеш-іміджу: «найбільшу вагу мають усталено значущі рухи, або *жести*, котрими маніфестується стан, прагнення та уподобання людини [Гомілко, 2001: 111]. Розвиваючи цю ідею, можна говорити про *харизматичну мову тіла*, що відображає внутрішню цілісність особистості, її наповненість смислами буття, почуттям доцільності власного тіла та його рухів. Така «мова» тіла може проявлятися, з одного боку, у сповнених пасіонарності та життєвості рухах, позах та міміці (наприклад: рівна постава, підняте підборіддя, прямий погляд та посмішка) або спокійних, вивірених рухах та вдумливій міміці, – з іншого (наприклад: тілесна грація, глибокий, пронизливий погляд).

Повертаючись до питання особистісного аспекту конструктивної харизми, варто підкреслити, що він розкривається у тому співвідношенні духовності та душевності всередині особистості, що визначає вектор виявлення її харизми, а тому неодмінно впливає на сценарій її життя й тілесну репрезентацію. У випадку переживання людиною життєвої стратегії екзистенціального сексизму [Хамітов, 2022: 117], коли вона тотально перебуває у власній фізичній статі, скеровується лише нею, ігноруючи особистісні прояви протилежної статі, її харизма стає однобокою. Якщо харизма реалізується лише у рамках статі та тілесності, вона обмежує сама себе, адже стать та тілесність – лише фізичні аспекти харизми.

Теж саме можна сказати і про харизму людини у контексті домінанти у неї душевності як екзистенціальної жіночності, яка реалізується лише у чуттєвій сфері людського життя. Людина, яка скеровується лише волею до

любові, співчуття та співпереживання у відносинах з іншими, тяжіє до вияву власної харизми саме через тілесність та емоційність.

При домінанті у людини душевності, тілесності та емоційності як безумовних цінностях, що спрямують її самовираження, харизмі людини може бракувати духовності як спрямованості до трансцендентного, і водночас, до пізнання ядра свого Я та реалізацію власних особистісних потенцій. Тому неможливо говорити про цілісність харизми і повноту харизматичного самовираження навіть за наявності у людини неймовірної чуттєвості та привабливості. Адже тут, в широкому сенсі, йдеться про *харизму фізичної або екзистенціальної статі, вираженої душевно й тілесно*.

Харизма у рамках буттєвої стратегії екзистенціального гермафродитизму [Хамітов, Крилова, 2022: 12] культивує інтелектуальність, що ще не стала духовністю як екзистенціальною чоловічістю. Тому харизматик набуває егоцентричності, з одного боку, і владності, – з іншого, адже саме вони дають йому можливість розвинути власну особистість й реалізувати важливі проєкти свого життя. Харизматичні фізичні прояви статі у стані такої цілеспрямованості можуть завмирати або навпаки раціонально використовуватись задля маніпуляції іншими.

Розвинутий інтелект людини, який по суті не має статі, і водночас піднімає її над власною фізичною статтю, виражає харизму особистості з домінантою духовності у найпростішій її формі. При цьому прояви харизми стають досить амбівалентними. З одного боку, це внутрішня замкненість харизматичної людини, відстороненість, тяжіння до усамітнення, цілеспрямованість, з іншого, –раціональна, демонстративна пасіонарність і дружність, що свідомо використовуються як інструменти впливу на оточуючих.

Харизматичне самовираження при домінанті інтелекту, який ще не став духовністю, здебільшого спрямовує самореалізацію особистості лише у руслі цінностей свободи та влади, нівелюючи цілісність екзистенціального шарму і повноту його реалізації у соціумі. Через нестачу любові, м’якості, чуттєвості,

харизма може виражатися у таких особистісних рисах як жорстокість, авторитаризм, егоїзм, нарцисизм тощо.

Тому важливо уточнити, що екзистенціальний шарм у межах стратегії екзистенціального гермафродитизму [Хамітов, Крилова, 2022: 12] це – *харизма раціонального інтелекту, виражена особистісно.* Харизма, виявлена лише через інтелект, аналогічно харизмі, проявленій лише через тіло, стає замкненою сама на собі. Така харизма виступає нецілісною через нестачу душевності та переважанні інтелектуальності, що замикає екзистенціальний шарм у межах однієї особистості та її внутрішнього світу. З одного боку, така харизматична людина відчужується від соціуму, а з іншого, – демонструє ефектну появу у соціумі, залишаючись у стані загостреної внутрішньої самотності.

Єдність духовного і душевного начал у екзистенціальному шармі людини формує її особистісну зрілість й, одночасно, конструктивну дійсність її харизми та повноту харизматичного самовираження. Особистість, у якій поєднуються екзистенціальна чоловічість та екзистенціальна жіночість як вищі аспекти чоловічості та жіночості, розкриває цілісну харизму людини у руслі стратегії особистісного андрогінізму [Хамітов, Крилова, 2022: 14-15]. Цілісність та глибина харизми реалізуються у щирому переживанні людиною не лише своєї статевої, а й особистісної унікальності, і разом з тим, – унікальності Іншого. Особистісна, духовно-душевна цілісність людини, доповнюючись тілесною гармонією, породжує цілісність її харизми, що виражається у органічності самовираження в контексті світоглядного поєднання цінностей любові, свободи й толерантності.

Можна зробити висновок, що виявлення і гармонізація унікальних аспектів душевного і духовного начал всередині особистості, і одночасно органічне вираження цих аспектів через тілесність, приводить до розкриття харизми людини у всій повноті її зовнішніх і внутрішніх проявів. Аналіз цих проявів пропонуємо здійснити у наступному підрозділі.

2.2. Зовнішня і внутрішня харизма

Харизма як вияв особистості здебільшого асоціюється з якістю внутрішнього світу людини. Таке бачення, з одного боку, є доречним, проте, з іншого боку, – породжує питання, чи може бути харизматичним зовнішній вигляд людини? Частково ми вже відповіли на це запитання у попередньому підрозділі, проте для більш розгорнутої відповіді окреслимо критерії, за якими можна вважати людину харизматичною. Серед цих критеріїв можна назвати магнетизм, інтелект, мудрість, відкритість, силу, життєвість, натхненність, але це – якості особистості, що розвиваються на основі світоглядних цінностей людини, що можуть ставати екзистенціальними основами її харизми.

Аналізуючи фундаментальні екзистенціальні основи конструктивної харизми людини, ми приходимо до усвідомлення таких невід'ємних її аспектів як цілісність особистості та її світогляду, визначеність сродної місії та цілеспрямованість у її здійсненні, відкритість до діалогу з іншою людиною як харизматичною, любов, свобода, щирість, толерантність, іронія тощо. На перший погляд може здаватися, що наявності цих аспектів достатньо, щоб назвати людину харизматичною. Проте, іноді спостереження за людиною, навіть за відсутності спілкування з нею, дарує переконаність у її харизматичності. В даному випадку, людина може приковувати увагу своєю тілесною гармонією, що повідомляє про її здоров'я, зовнішню красу, силу, енергійність, сексуальність та доглянутість. Вона може мати виразну міміку і погляд, сповнений привабливого сяяння, що повідомляє про радісність, задоволеність собою та життям, самодостатність. Така харизматична людина може значно виділятися стилем вбрання, що демонструє її естетичний смак і навіть художній погляд на себе та свій зовнішній образ. Тому варто виділити й такі критерії харизми людини як привабливість, вміння притягувати увагу оточуючих, здатність здійснювати незабутнє враження і захоплювати власною особистістю в цілому, а також здатність доносити оточуючим сенси й цінності через модель власного самовираження й самореалізації.

Попередньо окресливши дані критерії харизматичності, можна сказати, що зовнішньо красива, приваблива людина дійсно привертає увагу і може здійснювати враження харизматичної особистості та нести у світ певні цінності. Краса та привабливість є достатньо потужними факторами харизми у зовнішніх її проявах. Проте, коли мова йде не лише про яскраві прояви краси, тілесності, емоційності та душевності, а й про особистість, що потребує динамізму внутрішнього розвитку, зовнішня харизма видається недостатньо повною, цілісною, як було відзначено вище. Такій харизмі ніби чогось не вистачає, вона не може дати того трансформуючого імпульсу натхнення, який принесе іншим людям важливі життєві й особистісні метаморфози, хоча і значно хвилює їх уяву та навіть захоплює їх своєрідною естетично-емоційною довершеністю. Тому, при осмисленні харизми, що виходить за рамки лише зовнішності, емоційності та душевності, ми приходимо до усвідомлення нової її якості, що розкривається у тих трансформуючих світоглядних та екзистенціальних імпульсах, що транслюються харизматиком і актуалізують харизму Іншого, спонукаючи його зростати над собою і творити повноту свого харизматичного самовираження у житті.

Варто зробити попередній висновок про те, що харизма може бути як внутрішньою (проявленою на рівні світогляду, світовідношення, вчинків та творчих результатів особистості), так і зовнішньою (вираженою за допомогою яскравого іміджу, привабливих форм тіла, з одного боку, та спеціальних поведінкових прийомів, – з іншого).

Зовнішня харизма є **екзистенціально-тілесною – харизмою привабливості.** Внутрішня харизма, як **екзистенціально-особистісна,** є **харизма інтелектуальності**. На основі перших двох типів харизми виникає і третій, це – цілісна харизма як **екзистенціально-комунікативна харизма духовності, душевності й тілесності**. Остання реалізується і як індивідуальна харизма особистості, і як *харизма люблячої пари, групова харизма спільноти та зокрема, колективу харизматиків*.

На перший погляд, можна констатувати незалежність внутрішньої харизми від зовнішньої, адже навіть за умови відсутності яскраво-вираженої естетичності тілесності, людина може блискучо проявляти свої особистісні риси, викликаючи повагу і захват власною розвинутістю і творчістю, демонструючи внутрішню харизму. Проте така харизматична людина може виявляти невідповідність образу себе, який вона демонструє оточуючим, та справжньої себе через можливі внутрішні конфлікти, переживання і пошук сенсів, що можуть виражатися у дисгармонії не лише її рухів, міміки або інших тілесних проявів, а й у невідповідності її слів діям та вчинкам. Тому не викликає заперечень той факт, що доповнюючись зовнішньою красою як органічністю тілесного самовираження, внутрішня харизма набуває гармонійності і повноти, і навпаки. Для більшого усвідомлення означених типів харизми проаналізуємо їх екзистенціальні прояви у бутті людини, що значно впливають на характер її самовираження, відносин і самореалізації у соціумі.

2.2.1. Зовнішня харизма як екзистенціально-тілесна: харизма привабливості

Багатогранність феномену харизми взагалі та його сучасні трансформації зокрема, спонукають нас проаналізувати екзистенціальні аспекти харизми у буденному, граничному й метаграничному бутті людини, яким відповідають буденний, особистісний, філософський типи світогляду людини. Це дасть нам можливість здійснити необхідну концептуалізацію цього феномену у рамках даного дослідження.

Буденне буття, а з ним і буденний світогляд, на думку Н. Хамітова, виступає «сукупністю соціальних стереотипів свого часу» [Хамітов, 2022: 24], йому властива некритичність і нетворчість світогляду людини, а також воля до самозбереження та продовження роду, як було відзначено вище. Виходячи з цього, можна сказати, що на цьому рівні буття та світогляду особистісна харизма людини «спить» через надмірну акцентованість на зовнішніх,

матеріальних проявах життя, продиктованих масовою культурою. Особистісна харизма підмінюється фізичною привабливістю, як чоловічою, так і жіночою, проявляючись як *екзистенціально-тілесна харизма*. Це такий особистісний шарм, який засновується на силі тіла й красі зовнішності, коли людина володіє фізичним та емоційним магнетизмом, виражає себе через тілесність і будує комунікацію за домопогою привабливості.

Чоловік може проводити значну кількість часу у спортивному залі з метою збільшити м'язи та відтворити образ сильного захисника, притягуючи жіночу увагу. Жінка спрямовує усі зусилля на розвиток зовнішньої магнетичності, занурюється у шопінг, постійно поповнюючи свій гардероб модними, гламурними речами, збільшує форму губ, нарощує вії або працює над своїм тілом у спортзалі. Відповідно до підходу андрогін-аналізу, наявною тут виступає стратегія екзистенціального сексизму, статевої домінанти або домінуючої статі [Хамітов, Крилова, 2007, що цитується у книзі Хамітова, 2022: 54].

Скерована волею до самозбереження і продовження роду, людина з екзистенціально-тілесною харизмою підкреслює зовнішні прояви своєї статі, концентрує власні зусилля на вираженні сексуальності. Екзистенціально-тілесна харизма буденного буття апелює до тваринних інстинктів оточуючих, притягуючи увагу саме до фізичних даних людини, яка часто-густо сліпо наслідує іншим людям, модним тенденціям і течіям, в результаті об'єктивуючи саму себе й втрачаючи можливість розвинути унікальну харизму власної особистості. Душевність, що може проявлятися у даній харизмі виявляє внутрішній її аспект, проте вона є недостатньою умовою цілісності харизми, що породжує її обмеженість рамками статі й зумовлює короткочасність впливу на інших. Детальніше про це йтиметься у підрозділі про соціокультурні стереотипи й архетипи чоловічого та жіночого особистісного шарму. А перед цим проаналізуємо наступний екзистенціальний тип харизми людини.

2.2.2 Внутрішня харизма як екзистенціально-особистісна: харизма інтелектуальності

Якщо у буденному бутті людина у своєму стилі самовираження є несамостійною, а тому зливається з іншими через нетворчість і некритичність світогляду, ігноруючи розвиток особистісної харизми, то у граничному бутті, пробуджується її *екзистенціально-особистісна харизма.* Таке харизматичне пробудження відбувається під впливом бажання виділитися з натовпу, довести свою особистісну виключність, підкреслити інтелектуальність і талановитість. Для цього рівня буття, згідно з думкою Н. Хамітова, характерні воля до пізнання та творчості, з одного боку, та воля до влади, з іншого, а також критичність і творчість світогляду [Хамітов, 2022: 43-44]. Адже особистісний світогляд, як пише автор «означає постійне самопізнання, погляд всередину себе, пильну увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу» [Хамітов, 2022: 43], що потребує від людини внутрішньої дисципліни та волі до усамітнення [Хамітов, 2002: 137-138]. Така людина «долає стереотипи середовища, а тому стає недоступною для маніпуляцій» [Хамітов, 2022: 43]. З цього випливає і факт не лише пробудження *екзистенціально-особистісної харизми* людини, а й її динамічного розвитку та гіперболізації, іноді навіть неочікуваної для самого харизматика.

Важливо відзначити, що незважаючи на актуалізованість екзистеніально-особистісної харизми людини граничного буття, вона залишається нецілісною через внутрішні конфлікти і дисгармонію, що проявляються у внутрішньому світі харизматика і призводять до його екзистенціальної відстороненості від інших. Тому такий харизматик може набувати егоцентричності, залишаючись замкненим на собі й відчуженим від суспільства. Таке відчуження торкається і чоловічого й жіночого начал всередині особистості, що відповідно до підходу андрогін-аналізу, проявляється у стратегії «середньої статі» [Хамітов, 2022: 118] або гермафродитизації – «взаємного придушення чоловічості та жіночості людини заради адаптації…Актуальним максимумом стратегії

гермафродитизації є екзистенціальний гермафродитизм – свідомий чи напівусвідомлений процес деактуалізації як духовності, так і душевності в людському бутті» [Хамітов, 2022: 118].

При вираженій волі людини до влади у граничному бутті екзистенціально-особистісна харизма може стати засобом маніпуляції. У граничних ситуаціях життя, переживаючи внутрішні колізії, людина воліє створювати та використовувати різноманітні технології харизми з метою підкорення собі інших людей та, іноді, і весь соціум, а може й світ. Як відзначає Н. Хамітов, це може бути і екзистенціальний гермафродит, харизматичний лідер, який створює фанатиків, «не лише використовуючи, а й генеруючи ідеї, що руйнують людяність» [Хамітов, 2022: 120]. Яскравим прикладом носіїв подібної харизми можуть стати такі особистості як Адольф Гітлер, Чингісхан, Беніто Муссоліні. Можна зробити висновок, що екзистенціально-особистісна харизма – це такий екзистенціальний шарм людини та спільноти, що характеризується усвідомленим виявом власних інтелектуальних здібностей, талантів і активною реалізацією їх, з одного боку, а також маніпуляцією за допомогою них, – з іншого. За умови загострення внутрішніх колізій особистості така харизма може набувати авторитарності, егоцентричності, нарцисичності, що призводить до відчуження харизматика від Іншого та соціуму. Проте, за умови набуття особистістю цілісності, яка потенційно існує у даному типі харизми людини, її екзистенціальний шарм набуває гуманістичності й комунікативності, відкриваючись Іншому як харизматичному Ти.

2.2.3. Цілісна харизма як екзистенціально-комунікативна – харизма людини, пари харизматиків та спільноти харизматиків

Дійсна конструктивна (гуманістична) харизма, як *екзистенціально-комунікативна харизма* цілісності, що гармонійно поєднує не лише тілесні, а й

особистісні та комунікативні прояви харизматика, розкривається в метаграничному бутті людини, якому відповідає філософський світогляд та воля до свободи, творчості, толерантності й любові, як було відзначено вище [Хамітов, Крилова, 2024: 70-71; 310]. Така харизма проявляється у динамізмі творчого вдосконалення людиною своєї особистості без втрати відкритості світу й іншим людям, як харизматичним особистостям, та прояві щирої душевної теплоти по відношенню до них. Екзистенціально-комунікативний харизматик демонструє і *харизматичну мову тіла*, що відображає внутрішню цілісність його особистості, її смислову наповненість [В. Франкл, 1990] та відображає наявне почуття доцільності власного тіла та характеру його рухів.

Під впливом філософського світогляду, що є самостійним, критичним та творчим, системним і внутрішньою цілісним [Хамітов, Крилова, 2024: 310-311], формується і харизматичний світогляд людини, спрямований до здійснення місії заради загального блага. Тому саме харизматичні люди змінюють світ силою свого впливу, – людяності та особистісної чарівності. До відомих особистостей із екзистенціально-комунікативною харизмою можна віднести творців історії у різних сферах життя, це і релігійні лідери – Будда, Мойсей, Христос, Далай-Лама, і реформатори-гуманісти – Мартін Лютер Кінг, Еразм Ротердамський, Жан Кальвін, Наполеон Бонапарт, Магатма Ґанді.

Саме екзитенціально-комунікативна харизма, як було відзначено вище, гармонійно поєднує аспекти екзистенціальної чоловічості та жіночності як духовного та душевного начал особистості «через набуття стану андрогінної цілісності – андрогінізму (від грець. andros чоловічий, gines – жіночий)» [Шинкарук, Хамітов, 2002, що цитується у книзі Хамітова 2022: 104]. У координатах андрогін-аналізу така гармонізація проявляється у екзистенціальному андрогінізмі або стратегії актуалізованої статі, яка за переконанням Н. Хамітова «постає динамічною цілісністю людської особистості та відносин між особистостями завдяки гармонійному зростанню як духовно-чоловічого, так і душевно-жіночого начал людського буття» [Хамітов, 2022: 55]. Така духовно-душевна цілісність є основою харизми

людини, пари та спільноти з філософським світоглядом. Вона дарує харизматичне світло особистості, що виражає силу творчості, переконання, натхнення, тепла й мотивації. Завдяки цим якостям харизматик набуває справжнього особистісного шарму, який одразу помічають оточуючі, актуалізуючи і власну харизму у співтворчості з ним.

2.3. Світогляд харизматичної людини як єдність устремлінь, цілей і цінностей та його прояви у суспільстві

Ми виявили, що наявність лише тілесних та поведінкових аспектів харизми людини є необхідною, але недостатньою умовою для її цілісності. Фундаментальною основою харизми людини є її світогляд. Завдяки цілісності світогляду харизматичні особистості здатні не лише підтримувати людей у кризові часи, а й вести за собою, наповнювати долю інших сенсами, давати духовні орієнтири у періоди світоглядних пошуків та самоствердження як особистості, так і суспільства. Тому питання світогляду харизматичної людини є особливо актуальним у період як особистісних випробувань окремих людей, так і державних випробувань країн в процесі відстоювання своєї свободи та ідентичності, укріпленні народного духу та становленні суб'єктності на світовій арені.

Варто зазначити, що харизматична людина не завжди може бути щирою по відношенню до себе та інших. З одного боку, вона може виступати своєрідною опорою, демонструючи силу духу й інтелігентність, актуалізуючи харизму подібних собі сильних особистостей. З іншого боку, вона може дезорієнтовувати людей, бентежити скандальними лозунгами, породжуючи у них внутрішні конфлікти, поглиблюючи фанатичні схильності або ж суперечливі настрої.

Тому важливим є усвідомлення світогляду харизматичної людини, що дозволить осмислити її ціннісні, духовні та душевні основи. Це дасть можливість відрізнити справжність харизматика у часи засилля маркетингових

технологій впливу, а також світоглядної, політичної або психологічної пропаганди.

Теоретики і практики харизми Н. Б. Енкельман, О. Ф. Кабейн, П. Кінг, Ч. Хуперт пропонують дієві інструменти впливу саме через певний стиль поведінки, який дозволяє людині, налаштовуючи себе на харизматичний настрій, досягати мети, отримувати щось від інших, самоствердж уватись, бути успішним. З їх точки зору харизма – це такий спосіб самопрезентації, який включає у себе набуття внутрішньої впевненості та роботу з мовою тіла, подачею голосу, контролем виразу обличчя, постави тощо. Можна сказати, що даними дослідниками пропонується технологія напрацювання прийомів та станів зовнішньої харизми, яка допоможе комфортно соціалізуватись, відповідаючи певним запитам суспільства і навіть досягти успіху у певному соціальному колі. Але чи буде така харизма істинною, глибинно пережитою зсередини, такою, що залишає відбиток у серцях інших? Напевно, не завжди.

Значущою є саме така харизма, яка проявляється не лише у різних формах комунікації з іншими, вдало напрацьованих і використаних людиною задля досягнення успіху та визнання, а й глибинно переживається самою нею не лише через емоційні стани, а виражається у способі її мислення і буття.

Тому у даному дослідженні пропонується екзистенціально-світоглядна модель харизми, що розкриває цей феномен як якість внутрішнього світу людини та результат її погляду на світ. Отже, основою внутрішньої і зовнішньої харизми людини є певний тип світогляду, що формує каскад її цінностей, ядро сенсів та стиль життя і, разом з тим, – її екзистенціальні прояви. На думку Н. Хамітова, світогляд – це система «найбільш глобальних поглядів, цінностей, цілей і ідеалів людини» [Хамітов, Крилова, 2018: 91]. У координатах світоглядної системи людина формується як харизматична особистість і може проявляти свій екзистенціальний шарм у соціумі.

В. Діденко та В. Табачковський осмислюють світогляд як «самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним» [Діденко, Табачковський, 2002: 569]. Дослідники роблять висновок, що

світогляд – це «форма і спосіб сприйняття суб'єктом світу через потреби розвитку особистості…система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки» [Діденко, Табачковський, 2002: 569-570].

Розвиваючи думку В. Діденка і В. Табачковського, можна припустити, що той чи інший світогляд не лише формує харизму людини, а й спрямовує вектор її розвитку та реалізації у соціумі. Саме світоглядний вимір харизми поглиблює її розуміння від поведінкового рівня до екзистенціального. Значущим стає не лише те, як людина спілкується й зовнішньо презентує себе і свої сильні якості, а й те, як вона переживає власне буття, а також – буття Іншого, та на основі яких переживань і міркувань виражає себе як харизматична. У даних процесах і проявляється особистісний вимір харизми.

Отже, екзистенціальний шарм, дивовижний магнетизм та внутрішнє сяяння харизматика, – це перш за все, результати його світогляду, що формує його вчинки та відносини.

Н. Хамітов відзначає, що: «світогляд є не просто щось суб'єктивне і замкнуте в межах психічної реальності, це спосіб взаємодії зі світом, спосіб відкритості світу. Світогляд – це спроба осмислити себе і своє місце у світі» [Хамітов, Крилова, 2018: 91]. Погоджуючись з думкою філософа, варто відзначити, що харизма теж припускає певну відкритість та інтенціональність, що виражаються у діалогічній або монологічній взаємодії з Іншим та світом. Втім, така взаємодія, як і вплив харизматичної людини, можуть бути як прямими та реалізуватись у процесі комунікації, так і непрямими, такими, що відбуваються в результаті обміну творчими результатами на відстані, за відсутності особистого контакту. Наприклад, твір, фільм, малюнок, будь-який проєкт можуть так сильно вплинути на людину, що вона через знайомство з ними відчує особистісну харизму автора. Це відбувається і в тому випадку, коли захват від твору переноситься на саму особистість автора навіть тоді, коли його власна поведінка може залишатися нехаризматичною.

Як же формується світогляд харизматика і в чому його особливості? Для відповіді на це питання вдалим буде застосування підходу метаантропології, у контексті якої відзначається, що у буденному бутті виникає буденний світогляд, який має некритичний, нетворчий характер, що, на думку Н. Хамітова, зумовлює «підкореність… іншим, невизначеність власного шляху та небажання вибору» [Хамітов, 2022: 33]. За переконанням філософа, людина у буденному бутті скеровується волею до самозбереження та продовження роду, що спрямовує її до самореалізації у відповідності до соціальних стереотипів та очікуваннь роду і зумовлює її життєві цінності [Хамітов, 2022: 32]. Як було зазначено вище, така людина може виражати себе як екзистенціально-тілесний харизматик. Цінностями екзистенціально-тілесного харизматика, з одного боку, виступають: краса зовнішності, естетика тілесності та фізичне здоров'я, з іншого боку, – створення стосунків задля впливу на певну соціальну групу. Світоглядні акценти людини з екзистенціально-тілесною харизмою є досить парадоксальними, – з одного боку, така людина прагне виділитися з натовпу завдяки привабливості, яку вона глибинно переживає як умову успішного буття у соціумі й використовує як інструмент досягнення визнання, впливу і безпеки. З іншого боку, вона занадто залежна від вузького кола оточуючих її людей та їх думки, а також прагне бути прийнятою ними. Для цього екзистенціально-тілесному харизматику необхідно проявляти себе так, щоб злитися з цим колом оточуючих або близьких людей, не відрізнятися від них, ніби утворюючи «одне тіло», а отже, використовувати харизму як інструмент для здобуття їхнього визнання. Тому така людина часто намагається бути «у тренді», а отже, бути схожою на когось, часто озвучує чужі думки та наслідує стиль життя так званих «лідерів думки».

Людина з екзистенціально-тілесною харизмою може домінувати у парних відносинах або у колі близьких, проте їй бракує внутрішньої сили дивувати інших чимось абсолютно новим і незвичним. Така людина не бажає долати власні межі шляхом особистісного розвитку, – навпаки, вона тримається цих меж, «прикрашає» їх, свідомо залишаючись у так званій зоні емоційного й

соціального комфорту, що дає їй почуття внутрішньої стабільності, а також переживання власної виключності.

Подолання меж екзистенціально-тілесної харизми та пробудження екзистенціально-особистісної відбувається у граничному бутті людини, якому відповідає особистісний світогляд, що є критичним, самостійним та творчим [Хамітов, 2022: 43]. Н. Хамітов акцентує увагу на творчому характері даного світогляду, що дає можливість людині творити нові цілі, цінності та ідеали, а також проявляти свободу вибору, як було відзначено вище [Хамітов, Крилова, 2018: 92].

Харизматична людина з особистісним світоглядом прагне виокремитись серед інших, обирає і культивує внутрішню свободу та владу, а її екзистенціальний шарм виступає результатом активної цілеспрямованості у процесі персонального й соціального становлення. Така людина задає свій власний неповторний вектор розвитку і творчості, відчуваючи граничну потребу самореалізуватися у своїй улюбленій справі, для чого їй потрібне постійне самовдосконалення, самотворення.

Мотивами екзистенціально-особистісного харизматика у творчості частіше за все стає соціальне самовираження або внутрішній бунт. «Головною метою Бунтаря виступає повстання проти буденності, тоді як Володар у творчості реалізує волю до влади» [Світла, 2020: 24]. Обираючи усамітнення заради досягнення мети, харизматична людина з особистісним світоглядом спроможна стати справжнім професіоналом своєї справи або створити надзвичайні артефакти культури, здійснити великі наукові відкриття або навіть організувати державні перевороти. Така людина здійснює вплив власною інтелектуальністю, переконливістю, силою, творчістю або владністю, які виступають для неї найважливішими життєвими цінностями. Тому, з одного боку, екзистенціально-особистісний харизматик проявляє себе у соціумі як вишуканий інтелігент, з іншого боку, – як Бунтар або Володар. Сміливість та владність виокремлюють його з натовпу, тому він здатний створювати спільноти прихильників та послідовників, вести за собою буденні маси, більше

того, може маніпулювати масами, впливаючи на свідомість людей. Всі ці прояви у граничному бутті набувають характеру особистісної цілеспрямованості харизматика, проте, за умови нещирості, можуть стати й інструментами владної маніпуляції іншими.

Такі ціннісні коливання зумовлені нецілісністю особистісного світогляду людини [Хамітов, 2022: 42], яка акцентується на таких аспектах життя як розвиток, творчість, успіх, влада, принижуючи значимість таких цінностей як любов, відкритість, толерантність. Відсутність системності такого світогляду призводить до розбіжності у стилі мислення та життя екзистенціально-особистісного харизматика (теорії та практики). Наприклад, він може прагнути до створення і демонстрації певного образу себе, постулюючи цей образ як гуманістичний, у той час як його справжньою метою буде завоювання послідовників задля кар'єрного зростання або ж помста світові за пережиті внутрішні страждання. Саме у таких умовах виникає деструктивна екзистенціально-особистісна харизма людини, яка прагне до влади над іншими та реалізації цієї влади у соціумі. Прикладом деструктивного екзистенціально-особистісного харизматика у політиці може стати особистість, яка створює та використовує специфічні технології харизми, що сугестивно впливають на значні маси людей з буденним світоглядом задля перемоги на виборах і здійснення авторитарного правління. Жадаючи влади будь-якою ціною, такі лідери створюють не просто послідовників, а фанатиків, і своїм бездушним самовираженням можуть привести суспільство до війни, а в крайніх випадках, – до занепаду. Варто згадати фігуру Адольфа Гітлера, антигуманна політика якого стала однією з причин початку другої світової війни.

Територією домінування екзистенціально-особистісного харизматика можуть виступати і парні відносини, у яких він прагне використовувати грубі методи маніпуляції з метою підкорити своїй волі близьку людину. Акцентуючись на владному аспекті світогляду, екзистенціально-особистісний харизматик витісняє цінність любові, придушує свободу близької людини,

болісно ранить її почуття, а його гординя призводить до відчуження у відносинах.

Теж саме може відбуватися і у професійному колективі, в якому харизматичний керівник завойовує авторитет деспотичними методами управління або залякуванням підлеглих. Відсутність душевності вихолощує екзистенціально-особистісну харизму її володаря, який звеличує цінність влади. У цьому випадку діалог замінюється монологічним самолюбуванням харизматика в присутності Іншого, а часто й маніпуляцією його свідомістю задля досягнення власної мети. Така людина стає холодною та егоїстичною, й через це не може створити продуктивні відносини.

Конструктивна взаємодія можлива за умови набуття харизматичною людиною філософського світогляду, що актуалізується у метаграничному бутті людини і відзначається самостійністю, критичністю, творчим характером, а також системністю і внутрішньою цілісністю [Хамітов, Крилова, 2018: 92]. Людина з філософським світоглядом обирає цінності любові, свободи і толерантності, що «дає можливість любити себе та Іншого, принаймні бути толерантним і до себе, і іншого» [Крилова, 2022: 324].

Під впливом такого світогляду розкривається екзистенціально-комунікативна харизма людини як цілісність внутрішньої і зовнішньої краси, як єдність духовного, душевного та тілесного начал. Людина з екзистенціально-комунікативною харизмою долає стереотипність самовираження, виходить за рамки тілесної обмеженості та особистісної, маніпулятивної егоцентричності, здобуваючи внутрішню цілісність, а з нею і дійсний конструтивний екзистенціальний шарм особистості. Такий шарм виражається у світоглядній відкритості, взаємоповазі, взаєморозумінні, ентузіазмі. Його демонструє людина, яка постійно розвивається та творить блага не лише заради себе, а й заради інших. Прикладом екзистенціально-комунікативних харизматиків можна вважати таких особистостей як Григорій Сковорода, Далай Лама, Стів Джобс та інші.

Філософський світогляд людини з екзистенціально-комунікативною харизмою відображається й у практиці життя, тому її особистість здійснює неймовірний вплив на інших. Екзистенціально-комунікативний харизматик не потребує маніпулятивних поведінкових технік впливу, його харизма розкривається у акті динамічного розвитку власної особистості та щирої взаємодії з собою, Іншим та світом. Важливим виступає те, що він є відданим гуманістичній життєвій місії та актуалізує харизму інших у процесі конструктивної співтворчості. У такій взаємодії зникають соціальні, професійні чи особистісні рамки, існує лише спільна гуманістична мета, що є рушійною силою харизми. М. Вебер відзначає, що «чиста харизма є специфічно чужою усякому господарюванню. Там, де вона є, вона конструює не професію, а покликання…як відчуття місії, як внутрішнє завдання» [Weber, 1978: 244]. Отже, екзистенціально-комунікативна харизма у контексті реалізації людиною свого покликання набуває своєї повноти та конструтивної дійсності.

Вирішення екзистенціальних протиріч буденного і особистісного світогляду відбувається завдяки катарсичному прориву людини до філософського світогляду. Досягнувши його, вона здатна проявити екзистенціально-комунікативну харизму як цілісність, що складає як тілесну магнетичність, так і особистісну чарівність, а також любов, внутрішню свободу, світоглядну відкритість і толерантність.

Можна припустити, що такий унікальний світоглядний прорив відбувається завдяки переживанню людиною катарсайту. «Катарсайт (від катарсис [давньогрецьке κάθαρσις очищення] та інсайт [англ. insigt – проникливість]) – неологізм метаантропології, метаантропологічної естетики, метаантропології культури, філософського психоаналізу, який визначає специфіку філософського мистецтва через поєднання катарсису і інсайту при творенні та сприйнятті тексту…катарсайт постає кульмінаційним моментом, який дозволяє поєднати раціональне й чуттєве, есенціальне й екзистенціальне, душевність і духовність» [Хамітов, Крилова, 2022: 99].

Варто підкреслити, що людина не просто статично володіє екзистенціально-комунікативною харизмою, вона постійно розвиває її, надихаючи інших пройти колізійний, але гідний особистісний шлях від буденного до філософського світогляду, а отже, – від екзистенціально-тілесної до екзистенціально-комунікативної харизми. Людина з філософським світоглядом ніби випромінює катарсайтне харизматичне світло власної особистості, націленої на любов до себе та Іншого і віру у себе та Іншого.

Доречним буде зауважити, що екзистенціально-комунікативна харизма потребує не лише сталого розвитку світогляду, а й конструктивної творчої самореалізації особистості. За умови, якщо харизматик-лідер, залишається вірним своїй гуманістичній місії, а також одночасно зростає над собою, створює спільноту послідовників, разом з ним зростає і ця спільнота. При цьому саме толерантність екзистенціально-комунікативної харизми дозволяє лідеру не перетворювати послідовників на власних клонів, а творчо актуалізовувати їх індивідуальну харизму.

Можна зробити висновок, що в залежності від типу світогляду людини та рівня буття, в якому вона перебуває, можуть актуалізуватися екзистенціальні типи її харизми. Буденний, особистісний або філософський світогляд визначають ціннісні орієнтири харизматичної людини, її самореалізацію у соціумі та специфіку впливу на інших людей.

Осягнення світоглядної специфіки харизматичної людини відкриває можливості глибинного філософського аналізу її екзистенціальної та творчої взаємодії зі світом взагалі, а також у відносинах із собою та іншими, зокрема. На основі даних висновків нами планується здійснення аналізу аспектів реалізації харизматичної людини у люблячій парі та спільноті. Проте на даному етапі дослідження буде доречним усвідомити, у якій мірі світоглядні цінностті людини, які вона для себе обирає і оголошує перед іншими, можуть насправді щиро проживатися нею у практиці власного життя і соціальної комунікації.

2.4. Екзистенціальні основи харизми людини: любов до себе та Іншого, щирість, іронія/самоіронія, відкритість до діалогу

Аналіз питання світогляду як фундаментального основоположного чиннику харизми дозволив дійти висновку, що конструктивний екзистенціальний шарм не є лише навичкою, яку можна з легкістю напрацювати за короткий час, а й виявом сильної особистості, який пробуджується власним внутрішнім становленням та відданістю власній місії. Проживаючи певні цінності, а не лише оголошуючи їх для себе та соціуму, людина поглиблює виявлений у собі екзистенціальний шарм, реалізуючи його у практиці свого життя, відносин та комунікації.

М. Вебер переконаний, що віра оточуючих у наявність харизми їх лідера зумовлена необхідністю постійно підтверджувати її за допомогою творення своєрідного дива [Weber, 1978: 242]. На думку дослідника, значна соціальна впливовість лідера зумовлена його особистісними харизматичними якостями та вмінням реалізувати їх таким чином, щоб утримувати авторитет серед послідовників, підтверджуючи власну харизму як трансцендентну силу. М. Вебер зазначає, що: «Соціальні стосунки…суто особисті, засновані на дійсності та практиці харизматичних особистих якостей» [Weber, 1978: 246]. При цьому автор наголошує на унікальності даних якостей, а отже й унікальності харизми людини та неможливості їх примусового присвоєння. М. Вебер висловлює думку про те, що: «Харизма може бути лише «пробуджена» та «випробувана», а не «вивчена» або «внесена»» [Weber, 1978: 249]. У випадку відсутності підтвердження харизми, лідер позбавляється звання харизматичного у колі послідовників. «Якщо підтвердження та успіх довготривало відсутні, якщо здається, що магічні чи героїчні сили покинули лідера, і, перш за все, якщо його лідерство не приносить користь його послідовникам, то, швидше за все, його харизматичний авторитет зникне», – пише автор [Weber, 1978: 242].

Опонуючи даному твердженню, О. Ф. Кабейн визначає харизму як *практично напрацьовану поведінкову навичку*, що надає людині значної

впливовості. Авторка відзначає: «чудово мати харизму…це зробить вас більш впливовим, переконливим і надихаючим» [Cabane, 2012: 182]. Напрацювання та реалізація харизми, за переконанням дослідниці, відбувається шляхом створення та розвитку харизматичного психоемоційного стану, що характеризується такими аспектами як присутність, сила і теплота, які передаються сигналами тіла та поведінки людини. На думку автора, ці аспекти складають елементи харизматичної самопрезентації, демонстрація людиною яких спонукає оточуючих відчути свою значимість [Cabane, 2012:16].

Присутність, згідно з думкою О. Ф. Кабейн, є суцільна зосередженість людини на суті моменту «тут і зараз» і, водночас, надзвичайна уважність до оточуючих людей. Дослідниця стверджує: «Здатність бути повністю присутнім і цілком зосередитись змушує вас виділитися з натовпу; вона робить вас тим, хто запам’ятовується…Люди, що знаходяться поряд з вами, відчувають, що ви повністю приділили їм свою увагу, і що вони для вас зараз є найважливішими» [Cabane, 2012: 19].

Можна погодитись з думкою дослідниці, проте важливо уточнити, що така всепоглинаюча увага людини до оточуючого світу, здатність концентруватися на його ситуаціях можлива за умови пильної уваги до власного внутрішнього світу і чутливості до його сигналів, що виражає любов до себе, почуття власної значущості. На основі пильної любові до себе, почутті власної цінності виникає подібне ставлення до інших людей. Здатність людини фокусувати увагу на своїх власних цінностях, і завданнях, і водночас їх переживання як значущих, веде до поглиблення екзистенціального шарму і до нарощування особистісної сили.

За переконанням О. Ф. Кабейн, харизматичний поведінковий аспект сили виражається у здатності людини перетворювати світ навколо себе і проявляти владність. «Виглядати як сильна особистість означає бути здатним впливати на навколишній світ через вплив на інших чи владу над ними, великі суми грошей, досвід, інтелект, чисту фізичну силу або високий соціальний статус», – відзначає дослідниця [Cabane, 2012: 20]. Неможливо не погодитись з тим, що

харизма людини дійсно включає внутрішню, особистісну силу. Проте чи завжди сила екзистенціального шарму означає набуття людиною влади? Харизматик дійсно заволодіває увагою та прихильністю оточуючих, проте він може досягати їх кількома шляхами: примусом, маніпуляцією або ж натхненням, актуалізацією, якій передує самоактуалізація, що відбувається у процесі пізнання особливостей своєї харизми й самотворення харизми. Сила, спрямована на підкорення інших заради влади, стає примусом, явним або прихованим. Водночас як сила, направлена на пізнання і творення себе, що набуває помітних форм та результатів у практиці життя харизматика, викликає натхнення, захват оточуючих. Людина, яка пізнала свої сильні сторони, розвинула їх, і гуманістично реалізувала у соціумі здатна актуалізувати силу харизми інших.

Продовжуючи аналіз аспектів харизматичної поведінки, О. Ф. Кабейн наголошує на значимості прояву харизматиком теплоти по відношенню до інших людей, що забезпечує їх прихильність. Під такою теплотою, дослідниця розуміє доброзичливість до оточуючих людей. «Бути «теплим» означає сприйматися як наділений будь-якою з наступних характеристик: доброзичливий, альтруїстично налаштований, дбайливий або той, хто виявляє бажання позитивно впливати на наш світ», – пише О. Ф. Кабейн [Cabane, 2012: 20]. Варто доповнити, що для реалізації дійсної конструктивної харизми людини доброзичливість має бути щирою, йти з глибини серця, а не бути зіграною заради досягнення факту влади над іншими. У практиці життя доброзичливість лише тоді стає чесною та щирою, коли вона виражається у гуманістичності світогляду людини.

На думку О. Ф. Кабейн, окрім захвату, любові та довіри послідовників, харизматична людина може викликати у них такі негативні почуття як ревнощі, заздрість, чи обурення, що призведуть до їх відчуження по відношенню до неї [Cabane, 2012: 182] (згадаємо Моцарта і Сальєрі). Втім, дослідниця зауважує, що навіть у таких ситуаціях людина може *свідомо контролювати поведінкові*

прояви власної харизми, свідомо приглушуючи їх та підкреслюючи значимість інших людей [Cabane, 2012: 182-183].

Засновуючись на двох протилежних положеннях про харизму М. Вебера та О. Ф. Кабейн, варто відзначити, що вони демонструють певні крайнощі. Харизма – це, з одного боку, природна риса особистості, яку, людина може виявити як власну неповторну виключність, як було сказано вище. З іншого боку, харизма проявляється у формі екзистенціального шарму як результату самотворення, що виникає через переживання особистістю власної виключності й розкривається у її співтворчості та відносинах з іншими. Окреслена концепція харизми О. Ф. Кабейн акцентується на певних моделях поведінки, які сприймаються соціумом як харизматичні, тому людина може напрацьовувати їх, комбінувати у різних варіаціях і контролювати інтенсивність їх вираження. Трансцендентний характер харизми у концепції М. Вебера натякає на її екстраординарність, сугестивність і «залежність» від божественної милості, що приводить нас до висновку, що харизма не може бути природною якістю кожної людини, яку вона має можливість розвинути. Виходячи з твердження про те, що харизма є особистісним виявом не лише «обраної», а й кожної людини, ми приходимо до необхідності дослідження тих фундаментальних екзистенціальних факторів, за допомогою яких людина органічно *переживає власну харизму* як таку, яку не можливо ні просто отримати без певних зусиль, ні раціонально відіграти або відтворити за допомогою визначених поведінкових напрацювань.

Якими ж є основні екзистенціальні основи харизми? Це любов до себе та любов до Іншого, щирість, іронія/самоіронія, відкритість до діалогу.

Любов до себе та любов до Іншого дає людині можливість бути щирим в усіх сферах життя. Варто відзначити, що під любов'ю до себе розуміється не оспівування власного Его та задоволення його ненаситних потреб. Це – дієве ставлення людини до себе, що виражається у постійному духовно-душевному прогресі, що здійснюється шляхом гармонізації власної особистості, і водночас, катарсичній творчості власного життя. С. Крилова зазначає, що: «справжня

любов до себе – це один з піднесених проявів любові, який не має нічого спільного з егоїзмом та нарцисизмом. Справжня любов до себе протилежна і першому, і другому, це зростання і накопичення знань і почуттів, що дає можливість не тільки брати, але й віддавати, це спрямованість до нових обріїв самого себе» [Крилова, 2022: 371].

Дієва любов до себе створює таку особистісну наповненість та цілісність, яка не може бути непомітною для інших, тому стає своєрідним екзистенціальним магнітом людини, який формує її харизму. У вищих проявах харизма стає так званим «внутрішнім сяйвом» особистості, що причаровує і захоплює своєю яскравістю. Харизматик завжди віддає це сяйво, заряджаючи ним людей навколо. За переконанням С. Крилової, щире бажання віддавати з необхідністю породжує «таку відкритість світу, яка дозволяє знайти свою кохану людину, неповторну «половинку», з якою можна створити нову цілісність буття, а отже, любов до себе є дійсною можливістю набуття краси відносин у парі» [Крилова, 2022: 371].

Людина, яка з любов'ю творить себе, проявляючи індивідуальну харизму, як харизму цілісності, відкриває можливість творчої, конструктивної взаємодії з Іншим. Тому, на думку дослідниці, любов до себе стає важливою передумовою «еротичної» (парної) та «надеротичної» любові. Згідно з твердженням С. Крилової, «надеротичною» є любов до людей та світу в цілому [Крилова, 2022: 372]. Можна зробити висновок, що любов є екзистенціальним джерелом харизматичного сяйва особистості, що проявляється зовнішньо через натхнений, «сяючий» погляд, а внутрішньо – через акт творчого діяння, через красиве ставлення до інших людей та щире духовно-душевне піднесення.

Важливим постає питання: яку роль відіграє щирість у становленні харизми людини? Варто відзначити, що саме щирість відкриває можливість переживати харизму із глибини серця, віддано займатися своєю улюбленою діяльністю та проявляти себе у соціумі як натхнена й переконлива особистість. Саме щирість виступає критерієм істинності харизми, тому, що вона проявляє

глибинні прагнення людини і дає можливість впевнено реалізувати їх у практиці життя.

Варто зазначити, що всередині харизматичної особистості щирість може доповнюватися іронією та самоіронією, що виступають вираженням внутрішньої свободи людини та повного прийняття себе. Щира іронія взагалі, та самоіронія зокрема, є джерелом харизматичної чарівності, тому що вони руйнують пафос ідеалізації, відкриваючи харизматика оточуючим як живу людину з власними переживаннями та душевними колізіями.

А. Бергсон осягає іронію через аналіз феноменів сміху та комічного, що припускають емоційну відстороненість від реалій повсякденного життя, коли людина приймає позицію своєрідного глядача подій, а не їх учасника. Автор зазначає: «Комічне могло б здійснити свій вплив, торкаючись поверхні лише спокійної і незворушної душі. Байдужість є його природним середовищем, бо сміх не має більшого ворога, ніж емоції» [Bergson, 1913: 4]. Таке бачення дарує можливість не вживатись у деякі ситуації, а вийти за їх межі. На думку дослідника, не зважаючи на відстороненість, що є основою іронічного сприйняття, в іронії прослідковується певна діалогічність, інтенціональність, що надає сміху, викликаного нею, суспільного значення [Bergson, 1913: 8]. А. Бергсон наголошує на об'єднуючому аспекті іронії, що виникає у акті переживання сміху та комічного у комунікації людей, які є відкритими одне до одного. Дослідник зазначає: «Наш сміх – це завжди сміх певної групи…Яким би спонтанним не здавався сміх, він завжди припускає своєрідну таємну угоду, …майже змову з іншими реальними або уявними особами, що сміються» [Bergson, 1913: 6].

Іронія та самоіронія відкривають серця людей, створюють можливість для об'єднання, партнерства, дружби, любові. Вони будують міст розуміння і налаштовують на приємну взаємодію. Іронія є неодмінно харизматичною рисою особистості, що викликає взаємну симпатію між людьми та створює атмосферу довіри, легкості, душевності у їх комунікації. Виступаючи важливою складовою харизматичного бачення світу, іронія та самоіронія

привертають увагу до харизматика, роблячи людей навколо відкритими до конструктивної взаємодії.

Отже, вагомою особистісною характеристикою харизматичного світогляду є відкритість, що дозволяє бачити харизматичний потенціал Іншого, актуалізовувати його екзистенціальний шарм, а також надихати на цілісний розвиток й творчу реалізацію у житті. За цих умов можливий світоглядний, ціннісний, гуманістичний діалог, у якому реалізується Буберівське бачення «Ти» як частини мого Я [Buber, 1937: 28], а також Іншого як вічного, вищого «Вічного Ти» [Buber, 1937: 112], що уможливлює їх відносини та харизматичну співтворчість.

Вирішальним фактором взаємодії харизматичної особистості із соціумом виступає якість її відносин, що може засновуватись на повному/частковому підпорядкуванні чи партнерстві. С. Крилова визначає соціальне партнерство як процес «координаційної взаємодії не лише між групами, а й між особистостями» [Крилова, 2022: 491]. На думку автора, критерієм дійсності або формальності соціального партнерства виступає «краса відносин» [Крилова, 2022: 415], завдяки якій «відкрите суспільство набуває справжню культуру, стає культурою відкритого суспільства» [Крилова, 2022: 414]. Дійсно, форма соціальних відносин людини виступає одним з головних показників її харизматичності. Те, наскільки органічно людина проявляє харизму у відносинах із оточуючими, визначає межі конструктивності цих відносин.

Важливо відзначити, що органічність харизматичної особистості у стосунках з соціумом повинна неодмінно поєднуватись із самоусвідомленням, що дає їй можливість зростати над собою, поглиблюючи власну харизму. Тому ми приходимо до осмислення важливості не лише світоглядних, а й екзистенціальних основ харизми людини, завдяки яким вона виражається тим чи іншим чином у соціумі.

Названі вище екзистенціали (любов до себе, щирість, іронія/самоіронія, відкритість до діалогу) абсолютно по-різному проявляються у харизмі особистості та її відносинах із соціумом в буденному, граничному і

метаграничному бутті, яким відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду.

Свідомість екзистенціально-тілесного харизматика буденного буття форматується стереотипами соціуму, очікуванням якого вона прагне відповідати, хоча і може активно постулювати власні бажані цінності, тому наявним є значне протиріччя світогляду людини та способу її життя.

Таке світоглядне та екзистенціальне протиріччя яскраво виражається у тоталітарному суспільстві, яке пригнічує вільний розвиток особистості людини заради збереження влади лідера-харизматика. С. Крилова наголошує на «потворності» [Крилова, 2022: 354] таких відносин, у яких «страх стає головним мотивом життя людини, творчість та свобода згортаються, стаючи непотрібними» [Крилова, 2022: 422]. Розвиваючи думку автора, варто відзначити, що у людини, яка є підвладною волі інших у суспільстві, відсутнє будь-яке бажання проявити власну особистісну харизму, тому вона культивує тілесність, як єдине підвладне власній волі начало, що виступає для неї знайомим та зрозумілим. З іншого боку, через некритичність й несамостійність мислення, людина буденності може підсвідомо бажати авторитарного впливу у відносинах, що знімає з неї відповідальність за власний вибір.

Через деактуалізацію особистості екзистенціально-тілесного харизматика любов та щирість у його житті часто-густо переходять у фанатизм й підсвідоме служіння чужим цінностям. Людина з такою харизмою тяжіє до озвучування не своїх думок та жартів з метою досягнути якнайбільше симпатії оточуючих. Тому екзистенціально-тілесна харизма людини має лише натяк на іронію та діалогічність спілкування. Проте екзистенціально-тілесний харизматик часто випромінює теплоту і доброзичливість, про які було сказано вище. Аналізуючи різні стилі харизми, О. Ф. Кабейн описує доброзичливий стиль, як такий, що засновується на вмінні харизматичної людини створити комфортні умови комунікації. Автор підкреслює, що: «доброзичлива харизма в першу чергу заснована на теплоті. Вона поєднується з серцями людей, створюючи відчуття

того, що їх привітно вітають, про них дбають, огортають обіймами і насамперед цілком і повністю схвалюють усі їхні вчинки» [Cabane, 2012: 91].

У граничному бутті людини протиріччя між світоглядними та екзистенціальними аспектами екзистенціально-особистісної харизми зберігаються, більше того, навіть загострюються. Воля до самопізнання, творчості та влади стримує такого харизматика від проявів справжньої любові та щирості, замість яких він часто обирає маніпуляцію. Причинами можуть бути надмірна залученість у процес самопізнання, одержимість здійсненням відкриттів або небажання вийти за рамки штучно створеного маніпулятивного образу виключної особистості, коли екзистенціально-особистісний харизматик заграється у свою ж «гру», яку він виносить у соціальні відносини. Іронія такої людини замінюється сарказмом, а монологічність самовираження знищує діалогічність спілкування, перетворюючи його на комунікативне домінування.

У координатах підходу С. Крилової можна сказати, що екзистенціально-особистісні харизматики з волею до влади, є характерними для авторитарного суспільства, члени якого прагнуть до «субординативного спілкування, в якому одна людина владно домінує над іншою і прагне ствердитися за її рахунок» [Крилова, 2022: 421-422]. Варто відзначити, що за відсутності поваги до Іншого, субординативність знищує дійсну харизму, залишаючи лише її напускну подобу. Це спричинює і тимчасовий вплив авторитарного екзистенціально-особистісного харизматика, і його нещирість у відносинах з оточуючими.

Доречним у цьому контексті буде згадати проаналізований О. Ф. Кабейн владний стиль харизми, що засновується на силі і владності особистості, які вона виражає через демонстрацію впевненості та соціального статусу. «Якщо вам хочеться здобути владну харизму, то ваша головна мета полягає в тому, щоб випромінювати владу та силу…Такий стиль харизми здатний придушувати критичне мислення інших людей», – пише автор [Cabane, 2012: 93-94]. Можна сказати, що в екзистенціально-особистісній харизмі, що тяжіє до владної маніпуляції собою та Іншим через відтворення впливових поведінкових

прийомів, пасіонарність може поєднуватись із деструктивністю. Тому з'являються харизматики, які очолюють скандальні соціальні демонстрації, ініціюють державні перевороти, а іноді й війни.

Значні протиріччя між світоглядними та екзистенціальними основами харизми людини у метаграничному бутті розв'язуються, у випадку, коли виникає екзистенціально-комунікативна харизма. Цінності людини з такою харизмою не розбігаються з її способом самовираження і життя, а співпадають, що надає її екзистенціальному шарму надзвичайної органічності, впливовості та гуманістичності.

Екзистенціально-комунікативна харизма людини засновується на переживанні вищих проявів любові до себе та Іншого, щирості, іронії та діалогічності. Е. Фромм стверджує, що любов реалізується у житті людини як «повага до власної цілісності та унікальності, любов та розуміння себе, які не можуть бути відокремлені від поваги, любові та розуміння іншої людини» [Fromm, 1956: 58-59]. Тому любов до себе у екзистенціально-комунікативного харизматика, переходячи у любов до Іншого, дає можливість бути щирим в усіх сферах життя. Любов є джерелом харизматичного сяйва особистості, що випромінює щире духовно-душевне піднесення і проявляється через акт творчого діяння, і, водночас, через гармонійні, толерантні, співтворчі відносини з іншими людьми.

Можна констатувати, що саме щирість відкриває людині можливість переживати харизму із глибини серця, віддано займатися своєю справою та проявлятися у соціумі як натхнена, переконлива харизматична особистість. Щирість екзистенціально-комунікативного харизматика може доповнюватися іронією та самоіронією, яка є вираженням внутрішньої свободи та прийняття себе. Щира іронія та самоіронія є джерелом харизматичної чарівності, вона руйнує пафос ідеалізації, відкриваючи харизматика як живу людину із власними переживаннями та душевними колізіями, які він катарсично проходить, оновлюючи свій екзистенціальний шарм.

А. Бергсон підкреслює гуманістичний характер іронії, що виражається у можливості оминати конфлікти, а не акцентуватися на них під час комунікації з іншими, а також об'єднувати людей добротою сміху, який згладжує так звані гострі кути [Bergson, 1913: 177]. Автор зазначає, що «іронія посилюється тим більше, чим ми дозволяємо собі піднестися ідеєю добра, яке має бути: таким чином, іронія може внутрішньо спалахувати до того рівня, що стає своєрідним концентрованим, впливовим красномовством» [Bergson, 1913: 127].

Відкритість до діалогу у екзистенціально-комунікативній харизмі людини виражається у баченні особистісного потенціалу Іншого, що дозволяє актуалізовувати його харизму, а також надихати на цілісний розвиток й творчу реалізацію у житті. За цих умов виникає глибинно-ціннісний, світоглядний, гуманістичний діалог, який уможливлює продуктивну співтворчість харизматичних людей.

Екзистенціально-комунікативна харизма дозволяє людині бачити у послідовниках не власних клонів, а творчо актуалізувати їх особистісні прояви. Це є характерною ознакою соціального партнерства, що уможливлює розвиток відкритого суспільства, у якому «особистість, яка має свою справу, розвиває та вдосконалює її, відкрита до співпраці з Іншим, який теж має максимальну соціальну реалізацію і налаштований на розвиток суспільства через розвиток власної справи» [Крилова, 2022: 420-421].

Відкритість екзистенціально-комунікативної харизми до унікальності Іншого та діалогу з ним дозволяє особистості реалізувати здатність надихати послідовників. О. Ф. Кабейн аналізує надихаючий стиль харизми, як такий, що виступає надзвичайно впливовим, адже спонукає інших відчути душевне піднесення [Cabane, 2012: 89]. Дослідниця пише, що: «Надихаюча харизма може вдихнути палку віру і привести до колосальних змін…Для харизми, що надихає, велике значення має місія, основна ідея. Потрібно мати сильну проникливість і знати, як донести цю місію до розумів людей найбільш харизматичним чином» [Cabane, 2012: 90]. О. Ф. Кабейн пише, що надихаючий стиль харизми «вимагає сміливого бачення, яке супроводжується абсолютною

переконаністю; воно змушує людей у щось вірити та бути частиною такого бачення» [Cabane, 2012: 89].

Здатність харизматичного лідера надихати групи послідовників і залучати їх у взаємодію може привести його до створення спільноти. В результаті бачення загальної місії та співтворчої взаємодії у процесі служіння цій місії харизма лідера може породжувати *харизму спільноти*. За умови щирої залученості усіх учасників спільноти у цю взаємодію, кожен з них отримує можливість реалізувати потенціал власної індивідуальної харизми, розвиваючи та підсилюючи харизму спільноти.

Можна зробити висновок, що екзистенціально-комунікативна харизма людини – це завжди конструктивна харизма, що актуалізує харизму інших. Це означає створення продуктивної світоглядної та екзистенціальної синергії через відкриту діалогічну співтворчість з групою послідовників, натхнених особистістю лідера та виникнення групової харизми спільноти.

2.5. Конструктивна й деструктивна харизма як прояв любові та пристрасті до себе й Іншого

Сила харизми людини здатна здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на інших. Харизматики в усі часи спонукали значні історичні трансформації, а також змінювали безліч життів переконливістю власного екзистенціального шарму. Загалом харизму прийнято вважати конструктивною рисою особистості, проте, за умови грубої маніпуляції іншими, цей феномен набуває зворотної якості.

Для початку визначимося з поняттями конструктивної та деструктивної харизми. Конструктивна харизма людини – це такий екзистенціальний шарм, який є результатом любові до себе та інших, а також творчого вдосконалення особистості заради здійснення гуманістичної місії. Така харизма виражається у «безупинній роботі духу, що переборює власну обмеженість» [Хамітов, 2022:

45]. Критеріями конструктивності харизми є здатність до співтворчості з іншими, а також прояви любові та душевної теплоти по відношенню до них. Тому конструктивна харизма є харизмою відкритості, виступає результатом любові до себе, Іншого та світу, яка посилює людину на шляху активного розвитку та життєвого перетворення.

Завдяки цілісному баченню своєї місії та її гуманістичної користі для світу у конструктивного харизматика з'являється натхнення, а також бажання донести цю користь до інших, знайти однодумців для її реалізації. Щирість бажання у тандемі з системністю мислення породжують переконливість харизматика, тому він стає здатним надихнути колег, партнерів, друзів або навіть незнайомих людей зі схожими ідеалами та цілями або передати їм такі ідеї, які наповнять сенсом їх діяльність та буття. У цьому випадку харизма стає не інструментом, а закономірним результатом наповненості людини життєвістю, сенсом, щирістю та любов'ю. Завдяки цим якостям харизматик набуває справжнього конструктивного особистісного шарму, який одразу помічають оточуючі.

Як ми вже зазначали, саме конструктивна харизма є харизмою відкритості, виступає результатом любові до себе та світу, яка посилює людину на шляху активного розвитку та життєвого перетворення.

Поряд із харизмою особистості, заснованою на любові до себе і світу, яка творить життя та об'єднує людей, існує і деструктивна харизма, що умовно або фактично знищує усе живе всередині або навколо себе. Не любов, а пристрасть до себе формує деструктивну харизму як людини, так і спільноти. Така пристрасть проявляється у нарцисичності та егоцентричності, з одного боку, та вимогливості до себе і процесу свого становлення, – з іншого, звідси виникає її маніпулятивність. Це харизма замкненої на власному Его людини, яка частіше за все діє не зі стану любові, а зі стану болю та пам'яті про власні важкі життєві випробування. Ці випробування залишають глибинні душевні травми, за які харизматик підсвідомо мріє помститися світові та іншим людям. Можна сказати, що деструктивна харизма людини виступає таким екзистенціальним

шармом, який сформувався в результаті переживання власного душевного болю як результату внутрішньої боротьби й заснований на витісненні цього болю.

Деструктивна харизма є характерною для нецілісного, несистемного особистісного світогляду людини, який проявляється у внутрішніх конфліктах людини, яка може бути генієм у духовному, інтелектуальному, науковому або мистецькому плані, проте, підсвідомо або свідомо, пристрасно жаліти себе, перебуваючи у стані душевного хаосу та реалізуючи цю жалість у власному бутті.

Тому деструктивна харизма людини виражає жалість до себе, і водночас вона є сповненою пристрасті до себе, що проявляється у хворобливому звеличуванні власної особистості. Така харизма засновується на екзистенціальній, соціальній, духовній та душевній закритості при показній, штучній комунікативній відкритості. У авторитарних проявах така харизма набуває егоїстичного самоствердження, придушуючи особистість Іншого. Демонструючи екзистенціальну відстороненість від інших, людина з деструктивною харизмою притягує увагу лише одержимих фанатиків, позбутих власної думки та творчої сили. Деструктивною харизмою володіли Адольф Гітлер, Чингісхан, Беніто Муссоліні.

Деструктивна харизма виражається у надмірній авторитарності, бунтарстві, тиранії та диктаторстві як у соціальному, так і в приватному житті людини. Володарі деструктивної харизми загалом притягують увагу й симпатію схожих на себе, страждаючих шанувальників та послідовників, які мають схожий досвід переживань і сповнені внутрішньої ненависті до оточуючого світу.

Варто зазначити, що деструктивні харизматики використовують свій дар переконання задля внутрішнього та зовнішнього саботажу, жадаючи звільнення від гнітючих внутрішніх протиріч, пошуків сенсу, страждань та набуття свободи від нестерпного болю. Проте свобода, досягнута шляхом знищення ідеалів, бунту або помсти не дає харизматичному диктатору, тирану чи

бунтарю справжнього звільнення, а лише поглиблює у власній самотності й стражданнях через неї. Реваншистське об'єднання деструктивного лідера-харизматика з так званими харизматиками-однодумцями є лише ілюзією єдності, що закінчується з кожним значним викидом агресії у формі демонстрацій, революцій, війн, регулярних конфліктів у соціальному житті та можливого морального або іншого насилля у приватному.

Але, як було зазначено вище, й такі харизматики знаходять своїх пошановувачів, які є схожими на них і мають підсвідоме мазохістичне прагнення до регулярного переживання страждань, як під гнітом авторитарного чи тоталітарного лідера, так і через сприйняття творів деструктивних харизматиків. Можна сказати, що подібні твори виступають простором внутрішнього монологу деструктивного харизматика з самим собою, що залучає пошановувачів у цей простір своїх переживань і протиріч, які лише демонструються, проте не вирішуються. З іншого боку, подібні твори виступають своєрідним реваншистським або навпаки розгубленим діалогом автора-харизматика зі світом через артефакт своєї творчості, що дає пошановувачам ілюзію дотику до естетики так званого «високого мистецтва», що часто-густо є нецілісним, незавершеним та заперечуючим життя.

Окреслені прояви харизми набувають нового розуміння, якщо їх розглянути в контексті екзистенціально-тілесної, екзистенціально-особистісної та екзистенціально-комунікативної харизми людини.

Людина з екзистенціально-тілесною харизмою – харизмою привабливості виражає спрямованість на самореалізацію у сім'ї, професійному колективі або у інших вузьких колах. Нагадаємо, що така харизма проявляється у емоційній відкритості її володаря та демонструє його фізичне здоров'я, естетичну красу його зовнішності та тіла, магнетичність, а також доглянутість і дбайливість до себе. Екзистенціально-тілесна харизма є конструктивною, коли спонукає інших до фізичного розвитку та проявлення душевності у стосунках з іншими. Проте володар такої харизми може потрапити під вплив сильнішого за себе деструктивного харизматика, який має авторитет та визнання у соціумі й сліпо

йому служити. У цей момент екзистенціально-тілесна харизма людини набуває фанатичності і може набувати надлишкової експресивності та конфліктності. Така харизма стає деструктивною саме тоді, коли спрямовується на «служіння» іншим деструктивним харизматикам та їх цілям. По суті, володар такої харизми стає своєрідною «керованою лялькою» і розчиняє власний екзистенціальний шарм у здійсненні примарних цілей політиків, бізнесменів, лідерів думки та інших. Часто-густо деструктивна екзистенціально-тілесна харизма зводиться до вигукування людиною лозунгів на площах або ж так званого сімейного терору через відсутність достатнього рівня визняння і самореалізації.

Екзистенціально-особистісна харизма людини, що виражається у цілеспрямованості, інтелектуальності й творчості заради самоствердження, самовираження або влади набуває специфічних проявів конструктивності й деструктивності у бутті людини та спільноти. Володар такої харизми часто є сповненим захопленістю якоюсь ідеєю або справою. Конструктивною екзистенціально-особистісна харизма є тоді, коли спонукає інших до самовдосконалення і творчості, надихає на інсайти у різних сферах життя й демонструє честолюбство, внутрішню дисципліну. Результатом проявлення цих конструктивних якостей екзистенціально-особистісної харизми людини є отримання надзвичайних відкриттів у науці, проведення важливих соціальних реформ, реалізація успішних бізнес-проєктів, а також виникнення унікальних мистецьких напрямів та артефактів культури.

Деструктивність екзистенціально-особистісної харизми людини пов’язана з несистемністю її світогляду і зацикленністю на власних душевних та духовних протиріччях, як було зазначено вище. Тому, здебільшого, діяльність, творчість і відносини такого харизматика виражають ці протиріччя, які він не здатен вирішити сам. Це породжує авторитарність харизми, що стає харизмою пригнічення інших.

Володарями деструктивної екзистенціально-особистісної харизми виступають тирани, бунтарі та диктатори, як у соціальному, так і в приватному житті. До таких деструктивних харизматиків можна віднести і винахідників,

науковців та митців, екзистенціальний шарм яких, як було зазначено вище, побудований на сублімації болю у результатах власної діяльності та відносинах.

Володарі деструктивної екзистенціально-особистісної харизми безсумнівно використовують і культуру та мистецтво задля вираження свого болю через твори. Така діяльність виступає інтроверсивною формою вираження власних душевних переживань і внутрішніх протиріч. Це – авторська специфічна художня творчість, арт-хаусне кіно, або «кіно-самовираження» граничного рівня буття, поезія та літературні твори, у яких харизматичні автори виливають свій біль на оточуючих, не думаючи про те, як ці твори вплинуть на них.

Вихід за межі будь-якої деструктивності харизма людини отримує під впливом філософського світогляду, в результаті набуття якого виникає екзистенціально-комунікативна харизма особистості. Така харизма виражає екзистенціальний шарм людини, яка скеровується любов'ю до себе та Іншого, а тому приймає і актуалізує власну цінність і харизму, а також цінність і харизму Іншого. Екзистенціально-комунікативна харизма засновується на духовно-душевній та тілесній цілісності людини і демонструє дану цілісність у світогляді, діяльності, творчості та відносинах її володаря. Тому вона є харизмою у своєму вищому сенсі. Н. Хамітов пише, що: «креативність у метаграничному бутті виявляється у створенні простору свободи й любові, а в кризових суспільствах – передусім у творенні толерантності й порозуміння» [Хамітов, 2022: 187]. Погоджуючись з автором, варто відзначити, що екзистенціально-комунікативна харизма людини є результатом її творчого підходу до життя, власної діяльності та відносин із іншими, що засновується на любові й відкритості. Ці якості харизми є особливо цінними у часи важких соціальних випробувань.

Виходячи зі сказаного, варто зазначити, що найвищим ступенем конструктивності екзистенціально-комунікативної харизми людини є співтворчість з Іншим, що має на меті служіння гуманістичній місії. Тому

екзистенціально-комунікативна харизма проявляється у геніальних вченнях, артефактах, проєктах, що просвітлюють душі людей та приводять до пробудження їх власної харизми через набуття особистісної цілісності. Володарями конструктивної екзистенціально-комунікативної харизми є Магатма Ґанді, Мартін Лютер Кінг, Далай-Лама, Григорій Сковорода.

Можна зробити ще один висновок щодо конструктивності екзистенціально-комунікативної харизми людини, стверджуючи, що вона проявляється через актуалізацію інших людей на позитивні життєві й особистісні трансформації, а також ініціацію їх об'єднання у катарсичній співтворчості.

2.6. Дійсна та імітаційна харизма як результат актуалізації та маніпуляції собою та Іншим у спільноті

Під впливом масової та екранної культур сучасний соціум диктує розуміння харизми як комплексу напрацьованих методів впливу з метою досягнення комерційного успіху. Політтехнологи та рекламодавці пропонують спеціально розроблені технології фабрикування харизми, що немає нічого спільного зі справжньою, щирою, екзистенціальною, світоглядною харизмою особистості, проте культивують маніпуляцію заради володіння свідомістю мас через певний рівень публічності. Технологічність харизми людини починається з застосування прийомів маніпулятивної взаємодії, яка вивчається у межах таких популярних практик як нейро-лінгвістичне програмування, гіпнотичні техніки, невербальна комунікація (міміка, мова тіла), міфологізація тощо.

У цьому контексті слід пригадати підхід Д. Карнегі про ефективну комунікацію, засновану на безконфліктності, привітності та підкреслюванні значимості оточуючих людей з метою завоювання популярності серед них та досягнення їх лояльності. «Існує лише один спосіб змусити кого-небудь щось зробити…Так, лише один спосіб. І це – змусити іншу людину захотіти це зробити» [Carnegie, 1981: 18]. Автор закликає до розуміння Іншого та здатності

поставити себе на його місце, проте, водночас, пропонує ряд поведінкових принципів, які *змусять* його підкорити свою волю у випадку здійснення вдалої маніпуляції. Е. Шостром відзначає подібні протиріччя у підході Д. Карнегі, наголошуючи на його маніпулятивності, передбачуваності та пропонує пройти шлях від маніпуляції як знецінювання себе та відмови від розкриття своєї особистості, до актуалізації як переживання своєї унікальності й цінності, а також реалізації власного внутрішнього потенціалу. Е. Шостром наголошує на тому, що «маніпулятор, яким би хитрим він не був, є передбачуваним. І якщо правильно поставити йому діагноз, то зовсім нескладно розрахувати, як він поводитиметься в тій чи іншій ситуації» [Shostrom, 1967].

Проте технологічна маніпуляція Іншим та його харизмою завжди починається з маніпуляції собою та власною харизмою, а точніше її імітацією. Імітуючи харизму, як вияв *не своєї* особистості, людина реалізує волю до влади над собою, проживаючи не своє життя. Імітаційна харизма виражається у шаблонній, штучній, а отже, передбачуваній комунікації. Передбачуваність означає відсутність внутрішньої свободи, контроль над собою, що присипляє дійсну конструктивну харизму, яка розкривається у чуттєвості, уяві та спонтанності. Е. Шостром відзначає, що маніпулятор живе неповноцінним життям: «Маніпуляція іншими непомітно засліплює його. В результаті він буде здатний відчутно і виразно описувати красу заходу сонця, втім у нього не затремтить душа, у випадку, коли він побачить цей захід сонця на власні очі. Він втрачає здатність по-справжньому переживати» [Shostrom, 1967]. У контексті імітаційної харизми варто звернути увагу на відсутність щирості як основної складової дійсної конструктивної харизми у вищих її проявах. Втім, вивчаючи, засвоюючи та відпрацьовуючи різноманітні техніки, імітаційний харизматик лише поглиблює внутрішній конфлікт та наближає власну самотність, невизнаність у соціумі.

Аналізуючи гіпнотичність та привабливість влади і слави, Е. Фромм наголошує на певному стиранні меж між щирістю та обманом у ринковому суспільстві, в якому «комерційність та оптимальний прибуток складають

основні цінності, де кожна людина сприймає себе як «капітал», що вона повинна інвестувати на ринку з метою одержання оптимального прибутку (успіху)» [Fromm, 1992: 15]. Автор наголошує на разючій відмінності образу, що створюється рекламодавцями або самою особистістю від тієї людини, якою вона є насправді. Е. Фромм зазначає: «письменник, художник чи будь-хто інший, якщо він є посереднім як особистість, самозакоханим, агресивним, пиякою, непристойним володарем заголовків, то він – за наявності певного таланту – легко стане одним із «провідних художників або письменників» цього дня» [Fromm, 1992: 16].

Можна припустити, що цим «певним талантом» і стає імітаційна харизма як продумана техніка впливу, створена групами маркетологів та відпрацьована на практиці новоспеченим «харизматиком». Е. Фромм вдало наголошує на фантомності такої «харизми», яка у масовій свідомості людей розповсюджується на самого сфабрикованого харизматика, як її носія, звеличуючи його людські якості так, ніби він дійсно ними володіє. «Арт-дилери, літературні агенти, піарники, видавці – усі вони є фінансово зацікавленими у його успішності. Вони «зробили» його, і коли він стає національно розрекламованим письменником, художником, співаком, «знаменитістю», водночас, він стає і великою людиною» [Fromm, 1992: 16].

Погоджуючись з думкою автора і розвиваючи його ідею, можна сказати, що у комерціалізованому суспільстві існує певна розмитість розуміння дійсної харизми та неспроможність масової свідомості відрізнити її від харизми імітаційної. Наразі кожна людина може стати брендом, якщо опанує певні психологічні та поведінкові техніки й відтворить їх у соціальній комунікації вербально та невербально. Не можливо не помітити, що й саме поняття харизми набуло значного викривлення у світі сучасних технологій маніпуляції масовою свідомістю. Харизма все частіше розуміється як сума навичок спілкування, що дозволяють керувати сприйняттям людей, спрямовуючи його у потрібне русло з метою завоювання найбільшої кількості шанувальників та отримання підтримки від них.

«Харизма – це сума натяків та сигналів, які виходять від вас, і ця сума збільшується з кожним новим елементом», – відзначає П. Кінг [King, 1992]. З одного боку, можна погодитися з існуванням певних харизматичних аспектів подачі себе у соціумі, і навчитися з легкістю відтворювати їх у повсякденному спілкуванні. Це і тренування сигналів впевненості, постановка голосу, погляду, жестів, ритму рухів та солідності поз, які є справді дієвими та корисними для людини на шляху її становлення у соціумі, пошуку найбільш ефективних форм поведінки у ньому. З іншого боку, всі ці інструменти стосуються лише поведінкового рівня харизми. За відсутності особистісного становлення людини, раціональне використання лише поведінкових прийомів залишає її духовно-душевний світ у пасивному стані, призводячи її до культивації волі до влади, спонукаючи до вдавання замість буття, в результаті чого *вдавання стає буттям*. У цьому випадку напрацьована поведінка імітаційної харизми буде залишатися лише грою, яку використовує людина, щоб досягти своєї вигоди, у той час як дійсна харизма її особистості буде захованою углибині душі і непробудженою.

Варто відзначити, що в результаті такої гри у харизматика, людина ризикує звернути з власного неповторного життєвого шляху через поведінкову маску, під якою вона ховає своє справжнє обличчя. Маніпулюючи емоціями та враженнями інших, такий «харизматик», водночас маніпулює і собою, залишаючись спустошеним у душі, не маючи нічого окрім поведінкових прийомів. Харизма, набута шляхом маніпуляції лише поглиблює маніпулятора у самотності та посилює його внутрішній конфлікт.

Важливою відмінністю імітаційної харизми як технології є акцент людини на намірі *отримати* щось від інших, наприклад: любов, визнання, фінанси, кар’єрне зростання, підтримку тощо. Втім, справжня харизма, як було зазначено вище, засновується на щирому бажанні *дати* іншим людям благо через свою діяльність.

Аналізуючи принципи прояву харизми у комунікації, П. Кінг робить висновок, що харизматичні люди схожі на «акторів другого плану» [King,

1992], які у першу чергу дають висловитися іншим людям, беручи слово після них. Автор відзначає, що харизматиків «не хвилюють їхні власні слава і гордість…Вони вміють слухати, визнають потреби людей та часто відкладають свої потреби убік. Вони талановито відіграють роль актора другого плану в діалозі, дозволяючи бути на авансцені провідному акторові. Вони ніколи не наголошують на помилках людей... На підсвідомому рівні це притягує до них ще більше людей, тому що вони не судять, а демонструють лише визнання та підтримку» [King, 1992].

З одного боку, можна погодитися з такою позицією автора, щодо харизматичного спілкування, адже вона дозволяє іншій людині висловитися у присутності харизматика та реалізувати власну харизму. З іншого ж боку, наявність вдавання уваги та поваги, при відсутності щирого бажання пізнати Іншого та в перспективі вступити з ним у співтворчість, завжди відчувається співрозмовником, і навіть якщо йому буде приємно на початку розмови, згодом він може відчути нещирість, яка, в результаті, знищить будь-яке бажання взаємодіяти надалі.

Варто уточнити, що дійсна конструктивна харизма засновується не лише на вмінні комунікувати з будь-якою людиною і артикулювати певні заклики, вона проявляється й у щирому дієвому перетворенні себе та світу, яке не завжди потребує вербального доказу. Це і стиль життя, який харизматична людина вибудовує роками, внутрішня і зовнішня дисципліна наодинці з самим собою та творча незаспокоєність при гуманістичному настрої до своїх близьких людей та світу. Мова йдеться про мистецтво бути харизматичним і для самого себе, і для інших людей, надихати їх своєю дієвою життєвістю, відкритістю, розумінням та любов'ю. Йдеться також про харизму як буття, а не гру, хоча деякі елементи гри та, особливо, грайливості насправді можуть допомогти людині у процесі соціалізації за умови їх щирості.

Отже, у широкому сенсі харизма людини являє собою особистісну силу надзвичайного впливу на інших, як було відзначено вище. Проявляючи свій комунікативний характер, цей феномен розкривається у особливій взаємодії

людей, що веде до певних екзистенціальних трансформацій. Такі трансформації є можливими за умови впливу дійсної конструктивної харизми людини, яка засновується на щирості до себе, інших та власної місії. Володар такої харизми не намагається сподобатись іншим, він щиро існує, і це існування є його буттям. Імітаційна харизма заснована на маніпуляції собою, іншими та власною місією. Така маніпуляція відбувається шляхом створення та використання технологій впливу задля самоствердження, влади або успіху, як було відзначено вище.

У контексті поглиблення осягнення феноменів екзистенціально-тілесної, екзистенціально-особистісної та екзистенціально-комунікативної харизми виникають нові специфічні аспекти як їх імітаційності, так і дійсності.

Акцентована тілесність екзистенціально-тілесної харизми хвилює на фізичному рівні, збуджуючи уяву інших, притягуючи магнетизмом, проте не спонукає до особистісної взаємодії. Така харизма людини реалізується через наслідування трендовим тенденціям життя та поведінки. Через відсутність самовідчуття, що приглушується голосами політиків, рекламодавців та бізнесменів, володар такої харизми може проявитися та реалізувати себе лише у загальновизнаних рамках, заданих іншими харизматиками, що маніпулюють його свідомістю, здебільшого демонструючи імітаційну особистісну харизму. У гонитві за відповідністю обраній авторитетній соціальній групі такі харизматики активно «працюють» на чужі цінності та бренди, насправді підсвідомо відмовляючи собі у можливості розкрити свою дійсну неповторну харизму.

У контексті аналізу екзистенціально-особистісної харизми людини, що виражається у цілеспрямованості, інтелектуальності та творчості заради самоствердження, самовираження або влади, наявною стає двоїстість проявів дійсності та імітаційної харизми, з тяжінням до імітаційності. З одного боку, у такій харизмі людини виражається її захоплення динамічним процесом самовдосконалення й внутрішнього оновлення, з іншого – жага до розширення власної впливовості й стабільного підкорення Іншого.

Екзистенціально-особистісна харизма виходить за межі привабливості тілесних проявів у процесі пізнання особливостей власної харизми і самотворення харизми. Така харизма виражає внутрішню особистісну силу людини та її наполегливість у досягненні мети, тому частіше за все вона є сповненою екзистенціальної напруги. Воля екзистенціально-особистісного харизматика до слави і влади часто придушує натхнення й може спрямовувати його до маніпуляції, породжуючи імітаційну або технологічну харизму, що є результатом використання впливових комунікативних прийомів. У цей момент щирий «особистісний характер харизми» [Weber, 1978: 247] зникає, при наявності зовнішнього інтелектуального пафосу, а вплив харизматика частіше за все стає короткотривалим, незважаючи на його можливу потужність. З іншого боку, така харизма може ставати і деструктивною.

Імітаційна харизма людини передбачає відмову від щирості в нагоду раціональній прорахованості, що дає відчуття безпеки і влади над собою, іншими й своєю місією. Імітація харизми шляхом використання прийомів впливу унеможливлює особистісний діалог, вона замикається сама на собі, набуваючи зверхності та егоїстичності. У координатах вчення М. Вебера, можна сказати, що така харизма культивує раціональне панування, у той час як справжня, «чиста харизма» [Weber, 1978: 216] його відкидає. Автор наголошує на значущості особистісного аспекту харизми та її надзвичайній впливовості, і зазначає, що: «виступаючи, у традиціоналістські періоди, революціонізуючою силою розуму, що діє ззовні: змінюючи життєві обставини, а отже, і проблеми, і таким чином – ставлення людей до них, харизма інтелектуалізує особистість. З іншого боку, вона може викликати і значну внутрішню трасформацію через страждання, конфлікти або захоплення і привести до радикальної зміни основних установок людини та напрямку її дій на абсолютно нову орієнтацію у світі» [Weber, 1978: 245].

Дійсність особистісного шарму розкривається як цілісність у екзистенціально-комунікативному типі харизми людини. Такий екзистенціальний шарм людини випромінює любов до себе та щирість любові

до Іншого та його харизматичної цінності. У володаря екзистенціально-комунікативної харизми немає потреби в будь-якій раціональній імітації, адже дійсний конструктивний харизматичний вплив заснований на силі його щирої особистості, яка здатна бути собою «тут і зараз». М. Вебер відзначає, що: «харизматична влада відкидає минуле й у своєму сенсі є специфічною революційною силою. Вона не визнає присвоєння владних позицій через володіння власністю...Єдиною основою легітимності для неї є особиста харизма, якщо вона доведена; тобто, якщо вона отримує визнання і якщо послідовники та учні доводять свою корисність харизматично» [Weber, 1978: 244]. Отже, якщо екзистенціальний шарм людини засновується на щирості й водночас викликає щирість її послідовників, мова йде про дійсну конструктивну харизму.

Дійсний харизматик демонструє відкритість собі, Іншим та власній місії. Така відкритість є результатом самоактуалізації особистості, яка приводить її до творчої і співтворчої самореалізації. З точки зору М. Вебера така самореалізація харизматика відбувається через конструювання ним власного доленосного покликання, фундаментальної життєвої місії. Автор зазначає, що: «чиста харизма…конституює не професію, а покликання в емоційно-напруженому значенні слова – як відчуття місії, як внутрішнє завдання» [Weber, 1978: 244]. У контексті здійснення «внутрішнього завдання» дійсна конструктивна харизма відрізняється від імітаційної тим, що вона здатна постійно оновлюватись, розвиватись і зростати у різні періоди життя людини.

Отже, дійсність екзистенціально-комунікативної харизми виражається у сміливості бути собою, тому людина знаходить таку мову тіла та вираження власної особистості, що є зрозумілими іншим, більше того, надихають інших. Можна зробити висновок, що у своїй основі дійсна та імітаційна харизма людини здійснюють протилежний вплив на оточуючих. Імітаційний харизматик маніпулює, використовуючи слабкі сторони Іншого, нехтуючи взаємодією з ним як особистістю. Дійсний же харизматик надихає та актуалізовує оточуючих. Присутність дійсного харизматика наповнює комунікацію

глибиною розуміння, уваги й співтворчості, а також приводить його послідовників до розкриття власної харизми.

Постає нове запитання, чи завжди дійсна харизма є конструктивною? Неможливо заперечити дійсність харизми А. Гітлера, при тому, що, при усій її сугестивності, внутрішній силі, натхненності та переконливості, наявними є її егоїстичні, егоцентричні та маніпулятивні риси. Виходячи зі сказаного, варто уточнити, що дійсна харизма може виступати і як екзистенціальний шарм, що здійснює негативний вплив на інших. У випадку, коли особистість є сповненою внутрішніми конфліктами і протиріччями, що викликають жаліть до себе, її харизма втрачає цілісність, набуваючи деструктивного характеру. Тому можна говорити і про дійсну деструктивну харизму людини, яка демонструє те, що для такої людини цінність влади над собою та іншими стає важливішою за цінності любові та свободи.

2.7. Харизма і краса людини: аспекти взаємодії

Чи завжди харизма означає красу людини? Спробуємо осмислити специфіку взаємодії цих феноменів, особливо у контексті надмірного запиту на естетику людської зовнішності й культ успіху, продиктовані сучасною масовою культурою. Модератори соціальних мереж й куратори цієї культури диктують певний образ людини та її життя, створюючи красиві картинки з «ідеальними» особистостями й співпрацюючи з харизматичними блогерами або «лідерами думки» задля піару їх бізнесу. Як харизма, так і краса виступають могутніми засобами впливу на шляху досягнення високого рівня життя й набуття людиною так званої «нової версії себе» у суспільстві.

Відмовляючись від відповідальності за власний особистісний розвиток, людина все більше стає споживачем готових цінностей, знань, навичок самопрезентації, які диктує масова культура, нівелюючи будь-яку можливість проявити свої унікальність і харизму. Нав’язані засобами ЗМІ ідеали зовнішності, догляд за тілом та стилем, відповідність модним тенденціям життя

витісняють цінність внутрішньої краси й пробудження особистісної харизми людини.

З одного боку, людина все більше підміняє особистісну харизму красою зовнішності, маніпулюючи тілесною привабливістю. З іншого боку, наявною виступає гіпертрофія харизми, що перетворює її на технологію, позбавлену щирості, такою, що імітує як харизму, так і красу. Можна сказати, що під впливом масової культури сучасності відбувається «естетизація» харизми людини засобами соціальних та інших медіа. Така «естетизація» означає акцент на поверхневих проявах харизми і краси, що дозволяють людині моментально привернути увагу, проте нівелюють її унікальні особистісні прояви. Поглиблення таких тенденцій сьогодні зумовлює потребу системного аналізу феномену харизми у співставленні її з феноменом краси, а також осмислення аспектів їх взаємодії у бутті людини та його екзистенціальних вимірах.

Варто зауважити, що коли мова йде про харизму, здебільшого осмислюється особистість людини та її внутрішні якості, на відміну від краси, яка часто асоціюється з красою зовнішності. При більш детальному аналізі наявною виступає комплексність як харизми, так і краси, що об’єднують внутрішні і зовнішні прояви людини.

У контексті підходу С. Крилової, краса людини виступає синтезою краси її світогляду, вчинків та відносин. Дослідниця відзначає: «краса – це категорія, що виражає сприйняття й творення людиною гармонії власного буття і навколишнього світу. Краса містить у собі такі якості людини і навколишнього світу як досконаліть, виразність, завершеність» [Хамітов, Крилова, 2018: 56]. Водночас, автор аналізує феномен краси через аналіз таких її онтологічних корелятів як цільність, цілеспрямованість та цілісність [Крилова, 2022: 69-70].

Х. Джебран пропонує визначення краси, натякаючи на її нескінченність і багатогранність у бутті людини та світу. «Краса є Вічність, що дивиться у дзеркало. Але Вічність – це є ви, і дзеркало – це є ви» [Джебран, 2016: 88], – розмірковує автор.

Нагадаємо, що харизма, на думку М. Вебера, це – якість людини, що характеризує її як обдаровану специфічними, унікальними силами та здібностями, які є недоступними для інших, що робить цю людину досконалістю [Weber, 1978: 241] і веде до лідерства. На думку дослідника, неодмінним харизматичним аспектом лідерства у суспільстві виступає «праця з вірою та особистою самовіддачею» [Weber, 1919].

Н. Б. Енкельман під харизмою розуміє «мистецтво причаровувати оточуючих» [Enkelmann, 2003:7], акцентуючи увагу на внутрішній привабливості особистості та можливість напрацювання цієї привабливості.

Даючи дані визначення, варто поставити запитання, чи завжди краса є передумовою харизми, а харизма – результатом краси? Ці феномени є тісно пов'язаними. З одного боку, харизму і красу об'єднує те, що вони є могутніми факторами соціального впливу. З іншого боку, вони можуть проявляти себе як окремо, так і у взаємодії, в залежності від екзистенціального виміру буття, у якому перебуває людина, наскільки вона розвиває свою особистість та якими є її життєві прагнення. У цьому контексті виникає потреба системного аналізу феноменів харизми і краси та аспектів їх взаємодії в буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах буття людини та суспільства.

С. Крилова аналізує красу людини буденного буття за допомогою поняття «*цільність*», що характеризується душевністю та вітальністю. За переконанням авторки, цільна людина є «заспокоєною і завершеною» [Крилова, 2022: 65], а її краса проявляється саме «на рівні антропо-біологічних та соціальних характеристик» [Крилова, 2022: 477].

Застосовуючи ідею С. Крилової до предмету даного дослідження, можна сказати, що цільність людини буденного буття актуалізує її екзистенціально-тілесну харизму. Така харизма людини виражає цільність її індивідуальності, що виражається через тіло як центр її самоусвідомлення. В. Слюсар відзначає: «Форма тілесного відіграє важливу роль у формуванні самосвідомості особистості, адже саме тіло як її матеріальний субстрат обумовлює специфіку саморозвитку взагалі» [Слюсар, 2008: 12]. На думку автора, тіло, як «біологічна

оболонка» засновує індивідуальність людини, проте на рівні особистості наявним виступає «тілесне Я», що стає її складовою. В. Слюсар підсумовує свої міркування висновком про те, що: «одією з граней особистості є її тілесне (фізичне) Я, котре містить переживання власного тіла як прояву індивідуальності, образ тіла» [Слюсар, 2008: 12].

Повертаючись до специфіки взаємодії харизми і краси в буденному бутті людини, варто відзначити, що краса-цільність використовується нею як магніт, а екзистенціально-тілесна харизма виступає засобом утримання поряд із собою інших. Зовнішній аспект краси і харизми людини виражається у доглянутості, здоровому, сильному, естетично привабливому тілі, внутрішній аспект – у емоційності, енергійності та життєрадісності, що заряджають людей навколо. Таку людину можна описати за допомогою метафори «Людина-свято», яка прагне до яскравості та радісності свого буття через отримання різноманітних вражень та переживань без заглиблення у його сенси. Такі переживання є для неї самоціллю і дарують своєрідну повноту життя.

Нарощування тілесного магнетизму, підкреслення зовнішніх ознак власної статі та сексуальності, гламурність у вбранні та поведінці виступають ефективними інструментами вираження краси-цільності та екзистенціально-тілесної харизми людини у буденності. Яскравий естетичний образ виражає і підсилює харизму, притягуючи увагу представників протилежної статі. На думку С. Крилової, краса-цільність чоловіка та жінки має «біологічне коріння, яке розростається на ґрунті соціальних стереотипів» [Крилова, 2019: 73].

Розвиваючи ідею автора, варто відзначити, що на рівні світогляду культивація людиною краси-цільності та акцент на зовнішності у екзистенціально-тілесній харизмі повідомляє про цінність обміну увагою, емоційним теплом та сердечним прийняттям у просторі парних, сімейних стосунків, натякаючи на спроможність харизматика піклуватися як про себе, так і про близьких. Отже, екзистенціально-тілесна харизма людини використовується нею задля досягнення популярності у колі значущих для неї людей, а також отримання звань, які дає їй рід, колектив, друзі або ж – вона

сама. Це звання «гарної матері», «гідного батька», «надійного співробітника», «модниці», «красуні», «силача», «стиляги», «найкращого друга» тощо. Досягнувши бажаного звання, людина може навіть «вимкнути» харизму, ставши нецікавою самій собі, а отже й оточуючим.

В. Слюсар висловлює думку, орієнтуючись на соціум, а не на власні устремління і намагаючись створити у ньому максимально комфортні для себе відносини, людина підсвідомо придушує свободу творення власного шляху самовираження [Слюсар, 2008: 10]. Автор зазначає: «у нинішній…формалізованій системі суспільних відносин свобода самореалізації особистості детермінується соціальними факторами, в результаті цього певний індивід не має можливостей для вибору сфер та механізмів реалізації своєї життєвої програми через належність до певної соціальної групи, раси, національності чи статі» [Слюсар, 2008: 10].

Укорінюючись у так званих родових та соціальних програмах, краса-цільність та екзистенціально-тілесна харизма людини не отримують необхідного розвитку і поглиблення, а можуть і згаснути, щойно людина виправдає очікування оточуючих. Неможливо не погодитись з думкою С. Крилової, яка відзначає, що «зупинка…розвитку є втратою краси» [Крилова, 2019: 124]. Статичність, яка є притаманною красі-цільності розчинює її у часі. Теж саме відбувається і з екзистенціально-тілесною харизмою. У випадку, якщо носій такої харизми не розвиває свою особистість, його екзистенціальний шарм може набути рис нав’язливості, набридливості, вередливості, дріб’язковості або хворобливої вимогливості.

Виходячи з цього, можна сказати, що у буденному бутті краса-цільність та екзистенціально-тілесна харизма неодмінно доповнюють одна одну і реалізуються людиною у своїй єдності. Цільність як гармонія індивідуальності виражає лише одну з граней краси людини та її екзистенціально-тілесної харизми.

Поглиблення екзистенціального шарму і розгортання краси відбувається у граничному вимірі буття людини, де виникає *екзистенціально-особистісна*

харизма людини. Вона виражається у самодисципліні, інтелігентності, інтелектуальності, активному підході людини до власного розвитку та життя. На рівні світогляду така харизма людини виступає результатом культивування нею успішності, особистісної унікальності та надзвичайної впливовості у соціумі. Теж саме можна сказати і про красу. Екзистенціально-особистісний харизматик здатен створити власний неповторний образ і стиль й *використовувати* зовнішність та тілесність, маніпулюючи іншими.

Варто відзначити, що екзистенціально-особистісна харизма не залежить від зовнішньої краси, вона пов'язана з внутрішньою. Наявними є випадки, коли зовнішньо неприваблива людина надзвичайно причаровує власними особистісними рисами та поведінкою. Згідно з ідеєю С. Крилової, внутрішня краса особистості та супільства граничного буття виражається у *цілеспрямованості*, що є показником «динамізму та пасіонарності» [Крилова, 2019: 124]. Дослідниця відзначає, що краса цілеспрямованості «це, з одного боку…краса владної людини, суттєвими рисами якої є мужність і навіть зневага до небезпеки, влада над собою та обставинами життя, а з іншого, – це краса пристрасної активності творчої та пізнаючої людини» [Крилова, 2019: 478].

Неможливо не погодитись з тим, що саме наполегливість, неординарність і творчість відрізняють цілеспрямовану людину серед інших. Тому краса-цілеспрямованість може існувати автономно від екзистенціально-особистісної харизми, а може й стати її основою. У першому випадку мова йде про цілеспрямовану людину, яка більшою мірою належить самій собі у власній діяльності (наприклад – винахідник, творець, дослідник). У другому ж випадку, цілеспрямованість формує екзистенціально-особистісну харизму людини, як таку, що є результатом активної взаємодії з соціумом на основі чіткого бачення себе і своєї ролі в суспільстві.

Езистенціально-особистісний харизматик викликає надзвичайну повагу, часто навіть захват власною внутрішньою силою, він вражає оточуючих високим рівнем інтелекту, творчою занепокоєністю, що дають йому можливість отримати значні результати у діяльності, досягнути успіху в житті. Проте через

них він часто стає егоцентричним та егоїстичним у взаємодії з іншими. Так, наприклад, А. Гітлер дозволяв звертатися до себе не інакше як «Мій Фюрер» [Kershaw, 2000: 53]. У своїх дослідженнях постаті Гітлера Я. Кершоу підкреслює, що таке звернення зберігало значну особистісну дистанцію між Гітлером та усіма оточуючими його людьми, включаючи родичів. Автор зазначає: «Традиційний спосіб звернення до Гітлера, що встановився після 1933 року, «Мій фюрер» підкреслював формальність відносин. Авторитет його становища залежав від збереження німба, прикріпленого до нього, як він добре це розумів. «Таємниця» особистості Гітлера мала важливі функціональні, а також темпераментні причини. Повага до його авторитету була для нього важливіша за особисту теплоту» [Kershaw, 2000: 53].

Цілеспрямованість людини з екзистенціально-особистісною харизмою може набувати владності, тому, як було зазначено вище, така харизма стає інструментом маніпуляції іншими. Вона перетворюється на технологію, що дозволяє людині не лише впливати та переконувати, а й підкорювати інших своїй волі. Технологізація екзистенціально-особистісної харизми призводить до втрати щирості, тому така харизма стає неживою, штучною, авторитарною, породжуючи подібних маніпуляторів.

Осмислюючи прояви цілеспрямованості людини у відносинах, С. Крилова відзначає, що з одного боку, вона «може перекреслювати красу своєю владною жорстокістю, з іншого боку, краса пізнаючої та творчої людини може бути відстороненою та бездушною, а отже – недостатньою та неповноцінною» [Крилова, 2019: 75]. Дійсно, надмірне культивування власної особистості, егоцентричне звеличування себе, підкреслення своєї винятковості, обраності, талановитості, робить людину закритою по відношенню до інших, відчужуючи її від соціуму, а свідоме авторитарне домінування у відносинах рано чи пізно призводить до самотності.

Трансформація замкненості, контрольованості та маніпулятивності екзистенціально-особистісної харизми і краси відбувається у метаграничному бутті людини та суспільства, яке породжує *екзистенціально-комунікативну*

харизму. Варто підкреслити, що людина, цінностями якої є любов, свобода і толерантність, властиві для цього рівня буття, максимально реалізовує потенціал своєї харизми і краси. Вона реалізує не лише власну харизму і особистість в улюбленій справі, а й людяність у відносинах з оточуючими. Водночас, її краса може поєднувати природність та осмисленість зовнішнього самовираження, виражаючи органічність і гармонійність, що виникають як результат нової, усвідомленої і пережитої людиною якості себе у світі. Особистість, яка змогла проявити справжню любов до себе та Іншого і поєднати її з любов'ю до власної реалізації, звільняється від пут самотності, адже через цю любов вона внутрішньо відкривається світові та Іншому.

Комплексний прояв любові та свободи людини дозволяє їй розкрити екзистенціально-комунікативну харизму. Така харизма засновується на гуманістичному світогляді й світовідношенні та творчому розвитку особистості, а з ним – людяності. Екзистенціально-комунікативна харизма виражається у щирості та самовідданості, в служінні власній місії не заради слави або втіхи, а заради загального блага людства. Такий екзистенціальний шарм є результатом переживання повноти життя особистістю, яка робить кроки назустріч іншим особистостям і визнає їх красу та цілісність і харизму як цілісність.

Згідно з думкою С. Крилової, краса цілісності, що виникає у метаграничному бутті виражає красу у вищій її гармонії, єдності протиріч та дійсності. «Цілісність – розв'язання суперечності між цільністю та цілеспрямованістю, – ця категорія відображає єдність умиротворення та поривання, споглядання та активності, уявлення та волі», – зазначає дослідниця [Крилова, 2019: 65]. Розвиваючи думку автора, варто відзначити, що саме цілісність дозволяє людині розкрити красу і харизму в повній мірі, адже без неї неможливе гармонійне особистісне становлення, творчість та комунікація з іншими. Цілісність об'єднує духовне, душевне й тілесне начала, формуючи екзистенціально-комунікативну харизму людини. Цілісність харизматика є результатом незламної віри в себе, інших та свою місію. Саме така віра насичує

екзистенціально-комунікативну харизму людини силою духу, надає їй душевної ясності, енергійної переконливості, а також здатності трансформувати світ на краще.

Досліджуючи цілісну людину, С. Крилова виділяє таку її рису як щирість. Саме ця риса «дарує людині гармонію зі світом інших людей, об'єднує з ним, долаючи екзистенціальне та соціальне відчуження» [Крилова, 2019: 489]. Неможливо не погодитись з думкою авторки, адже сміливість бути щирим розкриває єдність дійсної конструктивної харизми і краси цілісності людини у їх внутрішніх та зовнішніх проявах. Щирість надає красі й харизмі людяного сяяння, проникливості та натхненності, що справляють незабутнє враження на оточуючих. Тому, за умови щирості, як краса цілісності, так і екзистенціально-комунікативна харизма людини набувають свого актуального максимуму.

Можна зробити висновок, що саме у метаграничному бутті людини як харизма, так і краса позбавляються безособовості, маніпулятивності й розкриваються у процесі гуманістичної діяльності та творчої комунікації з іншими. Конструктивна дійсність краси і харизми розкривається через їх цілісність як окремих феноменів, так і цілісність як єдність, у якій вони є взаємопов'язаними та рівноцінно доповнюють одна одну. Це зумовлює можливість поглиблення подальшого аналізу екзистенціальних проявів харизми і краси не лише у персональному бутті людини, а й у бутті пари, сім'ї та спільноти у наступних розділах дослідження. А на даному етапі роботи важливим видається проаналізувати як співвідносяться між собою феномени харизми та геніальності в бутті людини та спільноти.

2.8. Харизма і геніальність в бутті особистості і спільноти: сутнісні відмінності

Великі люди в усі часи демонструють новаторство й ініціюють світоглядні зміни. Харизматики ведуть за собою, вдихаючи у послідовників внутрішню силу, віру та актуалізуючи у них здатність до життєвих

перетворень. Генії дивують оточуючих власним новаторством, спонукаючи заперечити його або ж навпаки прийняти з надією на краще. Своїм прикладом та мужністю, і ті, й інші творять історію, підхоплюючи дух свого часу й трансформуючи буття і мислення людей. Харизма або геніальність великих особистостей змінюють існуючі правила і життєві погляди, нівелюючи так звані «застійні процеси» у соціумі та навіть світі.

Генії усіх народів володіють особливою духовною та інтелектуально-творчою силою, харизматики – впливовістю та переконливістю комунікації, що дає і тим, й іншим ключі до значних світоглядних і соціальних перетворень. Світоглядний переворот широкого загалу за ініціативою великих людей відбувається або через знецінення ними старого способу мислення і життя, або через мудру взаємодію з ним. Здебільшого відбувається перше. Втім, відомі генії-новатори, тією чи іншою мірою, являють собою субстрат знань їхніх попередників, а деякі з них мають достатньо харизми і оригінальності для того, щоб бути почутими своїми сучасниками. Прикладом таких людей можуть стати Нікола Тесла, Леонардо Да Вінчі, Олександр Македонський, Наполеон Бонапарт, Сократ, Рене Декарт, Конфуцій, Іммануїл Кант та інші.

Чи можна сказати, що харизма і геніальність – головні аспекти впливовості і величі особистості? Варто відповісти на це запитання схвально, адже як харизма, так і геніальність мають унікальні сутнісні ознаки, за якими ми визнаємо їх наявність у людині. Пропонуємо осягнути ці ознаки.

Неможливо ігнорувати той факт, що деякі люди народжуються з наявними задатками харизматичності, талановитості й навіть геніальності, які дозволяють їм досягати популярності у соціумі, проте це зовсім не означає відсутність можливості інших людей набути необхідних їм особистісних якостей, щоб пробудити, розкрити і реалізувати неповторність власного екзистенціального шарму. Цей шарм може динамічно розвиватися і розкриватися упродовж усього життя людини як всередині її особистості, так і у спільноті, у якій він актуалізується.

М. Вебер осмислює традиціоналізацію або рутинізацію харизми як результат набуття нею масового визнання й стабільності [Weber, 1978: 246-247]. Автор підкреслює, що «легітимність…носія харизми у цьому випадку пов'язана з…правилами, по відношенню до яких і виникає традиція (традиціоналізація)…Виходить що особистісний характер харизми зникає» [Weber, 1978: 247]. Чи дійсно це так? З одного боку, можна погодитися з автором, адже харизма конкретного лідера з часом ніби розчинюється, знаходячи продовження у його послідовниках, особливо у випадку, коли вони об'єднуються у нову харизматичну спільноту й виводять свій вплив за її межі. З іншого боку, дух харизматичного лідера, той початковий харизматичний, актуалізуючий імпульс, що відходить від нього, екстраординарність його світобачення й унікальність особистісного становлення завжди залишається вписаними у саму структуру, основу започаткованої традиції спільноти, у її настрій і спрямування, закарбовуючись у часі, а іноді й у вічності.

Виникає питання, чи пов'язані між собою харизма і геніальність у бутті людини та спільноти? Для відповіді на нього звернемося до визначення феномену геніальності. А. Шопенгауер трактує геніальність як пізнання, що є звільненим від служіння власній волі [Schopenhauer, 1966: 325] та виражається у об'єктивності споглядання світу [Schopenhauer, 1966: 241]. «Геніальність – це здатність перебувати в чистому спогляданні…тобто зовсім випускати з поля зору свої інтереси, свої бажання і цілі, повністю відмовлятися тимчасово від своєї особистості, залишаючись тільки чистим суб'єктом, що пізнає» [Schopenhauer, 1966: 309], – відзначає автор. Тому, на думку автора, геніальність виступає тією «здатністю духа», що може «творити істинні твори мистецтва» [Schopenhauer, 1966: 316].

Варто зазначити, що геній, як і харизматик – це завжди особистісно пробуджена людина, яка долає свої межі та заявляє про себе світові у завершених результатах власної діяльності або під час прямої комунікації з оточуючими. У деяких випадках відбувається поєднання першого і другого. Час, у який живе людина, її оточення, соціальний клас, освіта та навіть стать –

це ті чинники формування особистості, які виключають повну об'єктивність пізнання світу і творчості, більше того, сам творчий акт, як результат цього пізнання, набуває суб'єктивності тим більше, чим автор *переживає та усвідомлює* його як свою власну духовну місію заради блага світу.

К. Юнг висловлює думку, що «світ існує не лише сам по собі, але і так, як він постає переді мною…у нас навіть зовсім немає критеріїв, які допомогли б нам судити про таке життя, яке було б неасимільованим для суб'єкта…Переоцінюючи здатність до об'єктивного пізнання, ми визначаємо витіснення суб'єктивного фактору, і навіть пряме значення суб'єкта як такого…Немає для нас і світу, якщо хтось не говорить: «Я пізнаю», тим самим уже висловлюючи суб'єктивну обмеженість будь-якого пізнання» [Jung, 1921: 249]. Розвиваючи думку автора, варто відзначити, що суб'єктивність проявляється у світоглядній і творчій позиції особистості, яка не є тотожною індивідуальності, хоча друга теж характеризується суб'єктивністю. Якщо осягнути цю відмінність у контексті сутнісного аналізу харизми, можна сказати, що індивідуальність змушує оточуючих звернути на харизматика увагу, особистість – запам'ятати його, а геніальність – захоплюватися ним.

На перший погляд може здатися, що для харизми достатньо і яскраво вираженої індивідуальності, геній же – це завжди особистість з великої літери. Проте це не зовсім так. У контексті підходу метаантропології харизми, варто зазначити, що індивідуальність може проявлятися саме через екзистенціально-тілесну харизму, адже у людини спостерігається парадоксальне свідоме або несвідоме устремління виділитися серед оточуючих, при цьому перебуваючи з ними у тісному зв'язку. Таке виокремлення відбувається за рахунок підкреслення людиною власних природніх індивідуальних чеснот за відсутності особистісної пробудженості. Екзистенціально-особистісна харизма людини виявляє унікальність внутрішнього світу людини, її волю до самопізнання, самоперетворення та перетворення світу, проте їй не вистачає цілісності. Екзистенціально-комунікативна харизма демонструє справжній шарм цілісної особистості, а не її окремих аспектів. Людина з таким

екзистенціальним шармом здатна не лише геніально, а й делікатно перетворювати власне життя і життя послідовників силою творчості, глибиною почуттів, оригінальністю мислення та проникливістю комунікації.

Варто додати, що саме у інтелектуальному характері людини, що спрямовує творчість та її оригінальному світогляді, який «передбачає вже неабияку індивідуальність» [Schopenhauer, 1966: 91], на думку А. Шопенгауера, полягає сутність генія. Відштовхуючись від сказаного, варто відзначити, що оригінальність, індивідуальність та інтелектуальність – ознаки пробудженої особистості та харизми людини, проте індивідуальність не завжди передбачає інтелектуальність. Геніальність – це вияв унікальної свідомості особистості, що гармонійно поєднує пильність пізнання з активно-творчим, об'ємним і цілісним способом мислення.

На думку О. Вейнінгера «геніальна свідомість...має найсильнішу яскравість і найбільш виразну ясність» [Weininger, 1906: 111]. Автор переконаний, що геніальність більшою мірою виступає духовною сприйнятливістю до відмінностей усіх людей і речей [Weininger, 1906: 111]. О. Вейнінгер зазначає, що геній – це та людина, яка володіє розумінням усього, і, водночас, «його розуміння має особливу глибину саме тому, що він здатний порівняти кожен предмет з найбільшою кількістю речей і відповідно розрізнити їх» [Weininger, 1906: 111].

Ч. Ломброзо доводить спільність проявів геніальності та божевілля, які проявляються у схожому стані здоров'я людини, що сформувався під впливом оточуючого середовища, а також певних фізіологічних, психічних чи неврологічних особливостей, даних від народження або набутих упродовж життя. До них автор відносить схильність до блідості, дегенеративні процеси у різних частинах тіла, передчасну сивину і облисіння, худорлявість тіла, слабкість статевої та м'язової активності [Lombroso, 1891: 7], сомнамбулізму [Lombroso, 1891: 21], «виснаження і надмірної концентрації чутливості» [Lombroso, 1891: 33], «спазматичних і хореїчних рухів» [Lombroso, 1891: 38], меланхолії та мегаломанії (манії величі) [Lombroso, 1891: 40-45] тощо. Ч.

Ломброзо пояснює виникнення відкриттів та ідей геніїв їх надзвичайною чутливістю, уявою та значними підсвідомими імпульсами, які скеровують їх творчість, позбавляючи можливості супротиву [Lombroso, 1891: 341].

Дослідник аналізує різноманітні фізичні обмеження геніїв та геніальних безумців, багато з яких мали «об'ємні черепи…нерівної форми; крім того, у них, як і у божевільних, були виявлені серйозні модифікації нервових центрів» [Lombroso, 1891: 327].

Ч. Ломброзо акцентує увагу і на схожості внутрішніх станів геніальних людей та божевільних, які проявлялись у самотності, чуттєвій холодності, байдужості до виконання сімейних і соціальних ролей. Осмислюючи поведінку геніальних людей, що ледве досягли статевої зрілості, Ч. Ломброзо відзначає відсутність у них бажання побудувати сердечні стосунки з близькими людьми. «Я помітив в усіх дивну апатію до всього, що їх не стосується, вони, наче занурені в гіпнотичний стан, не помічають чужих переживань або навіть найнагальніших потреб. Якщо вони і помічали найдорожчих їм людей, то проявляли ніжність і навіть одразу поспішали допомогти їм, але це було схоже на солом'яне багаття, що невдовзі згасало, і поступалося місцем байдужості та втомі» [Lombroso, 1891: 63]. Автор аналізує особисті відносини Дж. Байрона, Г. Доніцетті, Т. Карлейля, Наполеона та інших, у яких вони проявляли егоїзм, дратівливість, а іноді й навіть жорстокість до своїх дружин та інших членів сім'ї [Lombroso, 1891: 60-62].

Втім, навіть за умови практичної цінності і значної переконливості власних доводів, Ч. Ломброзо, визнає, що не може охарактеризувати абсолютно всіх геніїв як божевільних одинаків. Він захоплено підкреслює такі головні риси геніальної людини зі здоровим «симетричним черепом» [Lombroso, 1891: 353] як сила розуму, усидливість, старанність, твердість характеру, уважність, цілеспрямованість. Водночас, автор виділяє і самовіданність геніїв, їх вірність своїй справі та близьким людям як прояви високих моральних цінностей та сили волі [Lombroso, 1891: 353]. «Галілей, Леонардо да Вінчі, Вольтер, Макіавеллі, Мікеланджело, Дарвін…в жодному з них любов до істини та краси

не заглушила любові до сім'ї та батьківщини. Вони ніколи не зраджували своїм переконанням та характеру, ніколи не відхилялись від власної мети, ніколи не залишали свою роботу наполовину незакінченою…Які здатності, наполегливість та віру виявляли вони, здійснюючи свої задуми, та яку помірність, яку цілісність характеру зберегли у своєму житті!» [Lombroso, 1891: 353].

Розрізняючи геніальність і талант, Н. Хамітов наголошує на схожості не геніальності, а саме таланту с божевіллям, адже талант має певну обмеженість у часі та просторі [Хамітов, 2022: 188-189]. Автор зазначає, що «і божевільна, і талановита людина замкнені у достатньо вузькому колі спеціалістів. І божевільний, і талант зупинилися на порозі геніальності – перший не зміг набути достатньої адекватності, другий – достатньо заглибитися у власну аутентичність. Генія відрізняє від божевільного й таланта гармонія аутентичності і адекватності, яка виводить його за межі свого цеху і своєї епохи, відкриваючи світу та іншим епохам» [Хамітов, 2022: 188-189].

Важливо прояснити, звідки виникає така масштабність мислення і творчості генія, та чи володіє харизматик такою масштабністю? Можна сказати, що генії переживають свою місію і присвячують їй усе життя. Така самовідданість культивується ними абсолютно природньо, тому у них не виникає потреби жити по-іншому, ніж саме так, як вони живуть. Їх життя сповнене колосальної мужності духу, напруги розуму і «граничного вияву творчих сил» [Хамітов, 2022: 189]. Геній здатен проявляти найпотужнішу концентрацію у служінні власній місії, свідомо відмовлятися від дрібних радощів життя, обираючи аскетизм і навіть відстороненість від соціуму, адже ніщо не повинно заважати йому на шляху досягнення задуманого.

Для повного розкриття харизми людині важливо виявити і реалізувати власні талант і здібності, знайти свою «сродну працю» і здійснювати за її допомогою місію свого життя. Саме таким чином харизматична особистість може найбільш конструктивно взаємодіяти з соціумом. Геніальність не обмежується розкриттям лише таланту, вона потребує надзвичайних

об’ємності мислення, багатогранності й глибини розуміння речей і людей, які свідомо проявляються генієм й поглиблюються ним упродовж життя.

Важливо зазначити, що сутність харизми здебільшого розкривається у побудові певної комунікації, взаємодії з іншими, сутність геніальності – в оригінальному осягненні істини, що меншою мірою залежить від прямої взаємодії з іншими, і часто відбувається під час усамітнення. Харизматик не зможе повноцінно розкрити власну харизму, якщо не буде прямо або опосередковано взаємодіяти з колом послідовників, які його визнали. В більшості випадків харизматику потрібен зворотній зв’язок від інших для повноцінної самореалізації. Його харизма реалізується у відносинах з людьми. Геній же здебільшого існує і творить більш автономно, проте він також, певною мірою, потребує визнання своїх відкриттів й наслідування власним ідеям. Як харизма, так і геніальність людини можуть бути монологічними або діалогічними, конструктивними чи деструктивними, проте у вищих проявах вони виражаються у цілісності особистості, що є відкритою до продуктивної особистісної взаємодії з іншими.

Чи можна сказати, що харизма характеризується екстраверсивним мисленням, а геніальність інтроверсивним? Для цього звернемося до визначення цих понять автором: «інтровертна точка зору є та, яка ставить его та суб’єктивний психологічний процес вище об’єкта і об’єктивного процесу або, принаймні, затверджує їх стосовно об’єкта. Таким чином, це ставлення надає суб’єкту більш високу цінність, ніж об’єкту», – пише К. Юнг [Jung, 1921: 5]. Екстравертне мислення, за переконанням автора, навпаки, «підпорядковує суб’єкта об’єкту, таким чином, щоб об’єкт мав вищу цінність. У цьому випадку суб’єкт має другорядне значення, а суб’єктивний процес іноді виглядає лише заважаючим або надлишковим доповненням об’єктивних подій» [Jung, 1921: 5].

На перший погляд може здатися, що геніальність потребує регулярного усамітнення, а харизма – контакту зі світом. Втім, харизма реалізується у екстраверсивному спілкуванні, проте породжується у інтроверсивному усамітненні, адже потребує значної особистісної роботи над собою, що

виражається у самопізнанні, подоланні своїх меж, внутрішньому зціленні від травм, прояснення світоглядної чіткості, пошуку та реалізації власної місії і творенні власної долі. Твори геніїв можуть бути екстраверсивними, коли автор, по-своєму схоплюючи тенденції свого часу і відштовхуючись від них, розвиває своєрідний діалог з сучасниками, сперечається, висловлює власні побажання через призму свого бачення, сформованого під впливом тенденцій саме цього часу. Тому світ в цілому або якась його частина набувають несподіваної цінності в очах генія, і може спонукати його до розвитку і творчості.

Дж. Ландрам наголошує на вольовому аспекті геніальності, як вирішальному її факторі. Автор зазначає, що сутність геніїв полягає зовсім не в їх природній, вродженій інтелектуальній особливості, генетичній обумовленості або соціальному положенні, а в надзвичайних сміливості і наполегливості, з якою вони трудяться у своїй діяльності і перетворюють цей світ революційністю власного мислення і щирістю буття. На думку дослідника, одним із визначальних критеріїв геніальності є жага до здійснення власних мрій. Тому, за переконанням Дж. Ландрама, генії є виключними мрійниками і фантазерами, що вірять у себе й силою власної працездатності втілюють свої мрії у дійсність. «Суперзірки та творчі генії – це люди середніх здібностей з анормальним ентузіазмом. Вони одержимі ідеєю «актуалізації» своїх потаємних мрій і образів себе. Такими не народжуються, такими стають…Великі вчаться бути такими» [Landrum, 1996: 233]. Дослідник аналізує Альберта Енштейна, Френка Ллойда Райта, Говарда Г'юза, Едіт Піаф, Наполеона Бонапарта, Адольфа Гітлера, Пабло Пікассо, Айседори Дункан, Амелію Ергарт та інших великих особистостей, підкреслюючи їх недосконаліть й важку долю, проте відзначаючи їх колосальну інтуїтивність, цілеспрямованість, самостійність і силу волі. «Вони були недостатньо освічені, щоб знати межі своїх можливостей і піднялися на вершину світу саме через своє наївне невігластво», – висловлює думку Дж. Ландрам [Landrum, 1996: 579].

Варто зазначити, що віра в себе, дійсно, є одним з вирішальних факторів як харизми, так і геніальності. Непохитність цієї віри становить особистісний

стрижень великої людини та визначає масштаб її реалізованості й визнання оточуючими. Віра у себе може проявлятися як прихильність до себе у контексті здійснення життєвого призначення харизматичної або геніальної особистості.

Дж. Ландрам відмічає, що віра у себе розкривається у контексті бачення власного образу, що формується під час фантазування й можливого наслідування відомим позитивним фантастичним і реальним героям. Водночас, таке наслідування, на думку автора, не є копіюванням долі героя, а можливістю пережити натхнення для більш потужного перетворення власного життя. Тому образ героя стає закликом до успіху. «Міфологічні давньогрецькі боги, «Надлюдина» Ніцше…реальні історичні персонажі, такі, як Богородиця, Марк Твен, Вольтер, Руссо чи Олександр Великий, можуть виховувати підсвідому віру у себе, коли навряд чи існують у світі речі неможливі. Оскільки велич цих кумирів пережила їх смерть, то й здатність перевершити їх також має бути більшою, ніж у простого смертного», – пише Дж. Ландрам [Landrum, 1996: 681].

Постає питання, чи завжди генії можуть бути прийнятими і схваленими іншими? Історія показує, що не завжди, і не одразу. Прикладами є Галілео Галілей, Андре-Марі Ампер, Поль Гоген, які не дожили до зворушливої миті світового визнання, перебуваючи «у тіні» упродовж усього життєвого шляху.

У чому причина того, що часто генії досягають прихильності загалу лише після власної смерті, на відміну від харизматиків, які більшою мірою завойовують визнання оточуючих саме за життя? Варто припустити, що це відбувається через випередження геніями свого часу, знецінення напрацювань своїх попередників деякими з них або надлишкову егоцентричність у взаємодії з іншими. Харизматики частіш за все націлені на увагу і взаємодію з оточуючими тут і зараз, тому, підсвідомо або свідомо, прагнуть контакту зі світом людей, активної комунікації з ними й отримання реакції на свою особистість та діяльність.

Для поглиблення та більшої деталізації наших міркувань про сутнісні ознаки харизми і геніальності у бутті людини, пропонуємо порівняти характер

взаємодії генія та харизматика з самим собою та соціумом з позицій методологій метаантропології та метаантропології харизми. У буденному бутті людини як харизма, так і геніальність знаходяться у зародковому стані через некритичність, нетворчість і несамостійність буденного світогляду, властивого цьому рівню буття та ігнорування людиною власної особистості [Хамітов, 2022: 41-42]. У граничному бутті людини, у якому актуалізується її особистісний світогляд, самостійний, критичний, творчий [Хамітов, 2022: 43-44], геніальність часто супроводжується самотністю, а геній може стати ізгоєм через егоцентризм і неспроможність конструктивно взаємодіяти з соціумом. «Генії можуть мати дуже небагато друзів через те, що їхній світлий погляд помічає незабаром всі недоліки, через які здоровий глузд завжди знову і знову обурюється величиною і неподобством останніх», – зазначає А. Шопенгауер [Schopenhauer, 1966: 204]. Тому геніальність у граничному бутті яскраво виражається саме у результатах творчості або діяльності генія, але не у відносинах із оточуючим світом. Ч. Ломброзо акцентує увагу на постійній меланхолічності багатьох геніїв, їх егоцентричності, ворожості до життя та оточуючих людей, схильності негативно трактувати їх вчинки [Lombroso, 1891: 40-45].

Чи можна сказати, що гранична геніальність характеризується граничною інтровертністю? Можна припустити, що так, адже світ виступає для генія «зовнішньою ознакою суб'єктивного змісту, втіленням ідеї, водночас, сама ідея завжди залишається суттєвою», – пише К. Юнг [Jung, 1921: 5]. Саме через інтроверсивність мислення й відкидання граничними геніями цінності відносин та усього, що відволікає від великих здійснень, вони можуть платити за свою геніальність самотністю й трагічним життям.

Екзистенціально-особистісний харизматик може проявляти авторитаризм або вдається до маніпуляцій іншими, що також призводить його до самотності, явної або прихованої. Такий харизматик може бути егоцентричним і владним, проте все одно притягувати схожих на себе людей своїм екзистенціальним шармом і маніпулятивною впливовістю, як було зазначено вище. Він може

активно прагнути слави і визнання, маніпулюючи свідомістю людей власною харизмою і навіть спонукати їх до деструктивних дій та вчинків. Але такий харизматик завжди залишається самотнім, навіть отримуючи значне визнання. Адже він насправді глибинно закритий від інших, тому спроможний лише на зверхні, формальні стосунки, головною умовою яких є його визнання і поклоніння його особистості. Чутливість та відкритість до ближнього у таких стосунках відсутня. Це можна сміливо назвати самоствердженням за рахунок інших. Насолода владою і славою у екзистенціально-особистісного харизматика тим чи іншим чином розділяється з іншими, у той час як генію граничного буття у меншій мірі потрібно розділяти свій успіх із кимось для того, щоб відчути значимість власних відкриттів і власної особистості. Він може бути налаштованим на владу над свідомістю людей через власні відкриття і завершені проєкти.

Виникає питання, чи можлива маніпуляція геніальністю? Напевно лише тоді, коли виникає так званий «злий геній», що продукує деструктивні ідеї і поширює їх у соціумі. Відкидаючи потребу зрозуміти глибинні потреби людства, такі генії та харизматики самоствердкуються зі стану внутрішнього болю й жалю до себе, через невирішені проблеми їх особистості та антигуманність мислення, що виникають у результаті цієї невирішеності. Вони реалізують власні танатичні схильності, створюючи зброю масового знищення або просто зброю (Р. Оппенгеймер, Е. Теллер), проводячи жорстокі досліди над людьми, використовуючи їх як матеріал для «гуманних» цілей (З. Рашер) або легітимізуючи власні злодіяння, зловживаючи владою (Ю. Цезар, А. Гітлер) та інші. Така перебільшена егоцентричність, що переростає у свавілля, відсутність співпереживання людству та розуміння його, повідомляють про редукцію мислення, породжену нецілісністю особистісного світогляду генія та екзистенціально-особистісного харизматика. Причинами цього часто стають глибинні душевні переживання, що не дають особистості розкритися сповна, впустити любов у своє серце, зрозуміти і відпустити важкий тягар внутрішньої

болі, пережитої в житті, яка може стати трампліном для справжнього польоту геніальності і харизматичності у найконструктивніших проявах.

Самостійний, критичний, творчий і цілісний філософський світогляд [Хамітов, Крилова, 2024: 310], який породжує екзистенціально-комунікативному харизму, дає людині можливість пережити цінність своєї особистості, а отже і особистості інших, що робить його взаємодію зі світом гуманістичною та співтворчою. Геній же поєднує у собі здатність до творчості зі здатністю до розуміння Іншого як особистості із потенційною геніальністю й харизматичністю. «Прийняття генієм можливості геніальності в Іншому відкриває його не лише світові та Вічності, а й своєму часу і своїм сучасникам. І відкриває не лише на рівні творів, а й на рівні буття. Це ми можемо почасти побачити в долі Гегеля і дуже яскраво – в долях Шеллінга та Гете», – відзначає Н. Хамітов [Хамітов, 2022: 192]. Геніальність доповнюється комунікативною мудрістю, а сам геній виступає, на думку О. Вейнінгера, «великим знавцем людей» [Weininger, 1906: 110], тому, що він: «часто бачить іншу людину наскрізь з першого погляду і одразу може дати повну її характеристику» [Weininger, 1906: 110].

Отже, цілісність генія та харизматика проявляється не лише у розумінні та реалізації себе, свого шляху та призначення, а розумінні Іншого та його шляху та призначення, а також баченні його суті, його особистості. Об’ємне і глибинне бачення і розуміння тенденцій людства на роки вперед виражає проникливість великих людей, які відчайдушно спонукають світ змінитися, вирости, вийти за свої межі, трансформуючись зсередини. Саме через цю проникливість та об’ємність мислення, що поєднується з гуманістичністю, генії можуть ставати пророками, а харизматики готувати свідомість людей до значущих змін у світі і здійснювати ці зміни. «Чим людина є ближчою до геніальності, тим більше людей вміщує вона у своїй свідомості, і тим реалістичніше, інтенсивніше відображені в ній дані люди», – відзначає О. Вейнінгер [Weininger, 1906: 106]. Варто додати, що у метаграничному бутті людини, геніальність розуміння людей та харизматичність взаємодії з ними,

доповнюється значною *актуалізацією* та конструктивним *перетворенням* їх не лише через співпереживання, а й через співтворчість. Геній бере на себе відповідальність вести розвиток людства у тому чи іншому напрямку, і від того, наскільки він проявляє творчу моральність, гуманістичність, цілісність знання, розуміння та співпереживання залежить у якому напрямі він це людство спрямує. «Геніальність – це найвища моральність…Геніальність досягається найвищим актом волі, у якому увесь всесвіт затверджується у особистості. Геніальність – це те, що «геніальні люди» беруть на себе; це найвеличніші зусилля і гордість, навеличніші щастя та екстаз для людини», – пише О. Вейнінгер [Weininger, 1906: 183].

Можна сказати, що у метаграничному бутті людини екстраверсія доповнює інтроверсію у мисленні генія не компенсаторно, вимушено, а за його свідомим вибором. Теж саме можна сказати і про харизматика, екстраверсія якого свідомо поєднується із невимушеною інтроверсією, що поглиблює особистість харизматика і додає його інтроверсії сенсу і натхнення. Таке поєднання створює внутрішню рівновагу людини та її здатність гармонійно вибудовувати своє життя і відносини.

Важливо усвідомити наступне питання, чи завжди геній є харизматиком, а харизматик генієм? Із зазначеного вище, ми бачимо що такий зв’язок не є закономірністю. Більше того, геніальна людина у більшості випадків може бути зовсім нехаризматичною, а харизматична геніальною, проте є генії, які розкрили власну харизму як у творчості, так і у відносинах, наприклад, Галілей, Леонардо да Вінчі, Вольтер, Макіавеллі, Мікеланджело, Дарвін, як було зазначено вище у цитаті Ч. Лоброзо [Lombroso, 1891: 353]. Філософський світогляд відкриває можливість поєднання геніальності й харизматичності, що вирішує проблему трагізму долі генія через вирішення його внутрішніх протиріч. Лише генії метаграничного буття людини і екзистенціально-комунікативні харизматики можуть бути конструктивними для людства й гідно представляти його глибинні потреби та спричиняти трансформації у світі силою свого розуміння, чуттєвості й мудрості.

Можна зробити висновок, що за умови набуття людиною філософського світогляду й особистісної та комунікативної цілісності як харизма, так і геніальність набувають своїх вищих проявів у її бутті. Більше того, харизма розкривається у геніальності комунікації, а геніальність у харизматичності творчості.

2.9. Чоловіча й жіноча харизма: соціокультурні стереотипи й архетипи

Протягом останнього десятиліття наявною виступає трансформація чоловічої та жіночої харизми шляхом екзистенціальних змін всередині особистості, що є найбільш помітними у західному світі.

Осмислюючи харизму жінки у контексті архетипового сприйняття, можна припустити, що це – харизма фемінності, яка засновується на таких рисах, як сердечність, ніжність, доброзичливість, турбота, прагнення до любові, співчуття тощо. Харизма чоловіка характеризується маскулінністю, а отже — силою, волею, цілеспрямованістю, прагненням до влади, свободи, самоствердження. Проте, у сучасних реаліях культу успіху, гендерної рівності та узаконення одностатевих шлюбів у деяких західних країнах, традиційне розуміння чоловічої та жіночої харизми оновлюється. Змінюються і ціннісні орієнтири чоловіка та жінки, що значно впливає на вираження їх харизми як у відносинах із самими собою, так і у відносинах одне з одним та соціумом.

Гендерна рівність висуває на перший план особистість та її потреби, плани та вияви, тому жіноча харизма набуває таких якостей, як сила, самодостатність, незалежність. Чоловіча ж харизма залишилася харизмою сили, влади та цілеспрямованості у соціумі, проте з нею також відбуваються значні трансформації. Екзистенціальний шарм чоловіка все більше набуває толерантності, розуміння, відкритості. Такі тенденції приводять до необхідності концептуального осмислення феноменів харизми чоловіка та жінки в сучасному західному світі та впливу, який вони здійснюють на їхні відносини та соціальну

реалізацію.

Міркуючи про харизму людини у контексті чоловічої та жіночої статі, варто виділити такі її прояви, як лідерство і творчість. Як було відзначено вище, лідерство, особливо харизматичне, на думку М. Вебера, засноване «на харизмі особистісних якостей» [Weber, 1978: 246], і виступає здатністю людини здійснювати владу у соціумі власним авторитетом, який забезпечує ймовірність виконання вказівок харизматичного лідера [Weber, 1978: 212-213].

Творчість же, за переконанням К. Естес, є результатом гармонійних взаємовідносин жінки з власною «первозданною сутністю» [Estes, 1996: 24], власною природою та душею, яка є хранителькою усіх жіночих переживань, почуттів, інстинктів. Авторка алегорично порівнює душу людини з вічною країною і відзначає: «імунна система організму вкорінена у цій загадковій країні душі, як і…всі архетипові образи та спонукання, включаючи наше тяжіння до Бога, нашу тугу за таємницями, й усі священні інстинкти, і буденні також» [Estes, 1996: 26]. На думку К. Естес, інстинктивність душі як первозданної сутності засновує архетип Первозданної (дикої) жінки, у якої відсутнє прагнення бути виконавицею будь-яких соціальних ролей, вона є сама собою у всій своїй природності та чуттєвості. Автор зазначає, що така жінка «є неповторною і невимовною силою, яка несе людству безліч ідей, образів і якостей» [Estes, 1996: 26]. Згідно з думкою К. Естес, існує і архетип Первозданного (дикого) чоловіка [Estes, 1996: 83], який також скеровується не лише розумом, а й «чуттєвістю» [Estes, 1996: 89], що дозволяє йому розуміти природу речей, і зокрема природу жінки. Як відзначає К. Естес, даний архетип чоловіка корелює з архетипом Анімуса, який запропонував К. Г. Юнг [Estes, 1996: 228]. Авторка пропонує таке трактування даного архетипу: «Анімус може бути усвідомленим як сила, що допомагає жінкам діяти від свого імені в зовнішньому світі. Анімус сприяє вираженню жінкою її особливих жіночих думок і почуттів конкретними способами: емоційно, сексуально, матеріально, творчо та іншим чином, – а не у межах моделі, що формується згідно з обумовленим суспільством стандартом чоловічого розвитку» [Estes, 1996: 228].

Повертаючись до аналізу чоловічої та жіночої харизми, варто сказати, що сьогодні лідерство і творчість як їх аспекти не залежать від статі, проте існує певна різниця екзистенціальних умов, у яких чоловік та жінка переживають власну харизму у їх контексті.

Отже, жіноча харизма розквітає в умовах *насолоди* від власної лідерської або творчої діяльності, у якій процес є не менш значущим за результат. Саме у процесі, який виступає привабливим для жінки з точки зору його переживання та самовираження у ньому, жінка кристалізує і стверджує свою особистість, а з нею і харизму. Особистісно розвиваючись, жінка сьогодення, яка володіє колосальним харизматичним потенціалом, отримує значні можливості його реалізації у відносинах і соціумі. Швидкий ритм життя та культ успіху актуалізують у такої жінки потребу напрацювання особистої ефективності, прогресивності та здатності об’єднати усі сфери життя у цілісність. Отже, сучасна жінка прагне *якісної самореалізації, що принесе переживання насолоди*, у стані якої буде виражатися її харизма.

Аналізуючи чоловічу харизму, варто відзначити, що вона частіше за все проявляється у стані своєрідної моральної та духовної *аскетичності* задля досягнення особистісних результатів у лідерстві або творчості. Чоловік тяжіє до різноманітних обмежень та значної дисципліни, що дозволяють йому бути особистісно структурованим та цілеспрямованим у будь-якій діяльності, загартовувати і проявляти власну силу духу. Проходження особистісних випробувань через певні обмеження є природним для чоловіка та виступає сприятливим фактором для формування й вираження його харизми. Варто зауважити, що харизматичні чоловіки завжди є стратегічно націленими на результат власного лідерства і творчості, а тому акумулюють особистісну силу задля його досягнення. Вони здебільшого реалізують власну харизму достатньо масштабно, у створенні спільнот та, зокрема, професійних колективів зі значною кількістю підлеглих, організації впливових бізнесів, політичному та соціальному управлінні, значущій для світу творчості, іншій діяльності або новаторських відкриттях.

Засновуючись на визначенні харизми людини як духовно-душевної та тілесної цілісності, що породжує актуалізуючий екзистенціальний шарм, варто припустити, що поняття харизми укорінюється у особистості, яка, з одного боку, формується у контексті статі, а з іншого, – піднімається над статтю у вищих своїх проявах [Хамітов, 2002: 20], як було зазначено раніше. Важливим для вияву харизми виступає гармонійність поєднання різних вимірів статі, що дасть їй можливість будувати конструктивний вектор соціалізації. «Особистість повинна бути налаштована на відповідність біологічного виміру статі, психологічному й соціальному, що позбавляє від самотності», – відзначає Н. Хамітов [Хамітов, Крилова, 2023: 15]. Неможливо не погодитись з думкою автора, адже біологічний та психологічний виміри статі надають харизмі людини характерних архетипових проявів, проте на рівні екзистенціальному її стать набуває глибинно-особистісних, духовно-душевних аспектів та поглиблюється у взаємодії з представниками протилежної статті.

У цьому контексті важливим видається аналіз формування харизми жінки і чоловіка у координатах андрогін-аналізу як методу гармонізації стратегій взаємодії екзистенціальної чоловічості як духовності і екзистенціальної жіночості як душевності у бутті особистості та відносин між особистостями [Хамітов, Крилова, 2022: 11]. Отже, духовність та душевність у межах традиції названого підходу виражають екзистенціальний вимір статі. Н. Хамітов відзначає, що «чоловічість-духовність та жіночість-душевність трактуються в цій традиції як екзистенціальні модуси, що є в кожній людині незалежно від її біологічної і навіть психологічної й соціальної статі» [Хамітов, Крилова, 2022: 377-378].

Можна сказати, що жіноча харизма здебільшого розвивається в результаті домінанти душевності як внутрішньої жіночості, здатності до любові та співпереживання [Хамітов, Крилова, 2022: 64] й рухається у напрямку гармонії з духовністю як внутрішньою чоловічістю, здатністю до теоретико-пізнавальної, художньо-творчої та морально-аксіологічної активності людини [Хамітов, Крилова, 2022: 63]. Чоловік же, навпаки, формує свою особистість,

рухаючись від домінанти духовності до нарощування душевності, що надає його харизмі теплоти, проникливості, діалогічності й світоглядної відкритості.

Багатогранність та неоднозначність феномену харизми чоловіка та жінки взагалі та її сучасні трансформації зокрема, спонукають нас проаналізувати прояви цієї харизми у екзистенціально-тілесному, екзистенціально-особистісному й екзистенціально-комунікативному її типах.

Отже, екзистенціально-тілесна харизма жінки найбільше відповідає її традиційному архетиповому розумінню як жінки-матері, господині, так званої «хранительки сімейного вогнища». У координатах андрогін-аналізу така харизма може проявлятися у царині стратегії домінуючої статі, суть якої полягає у акцентному розвитку чоловічості або жіночості, як було відзначено вище [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 267]. Екзистенціально-тілесна харизма жінки сповнена фемінності, емоційності, душевності, щирості, з одного боку, та фізичної магнетичності, енергійності, з іншого. Жінка з такою харизмою налаштована на створення сім'ї, сповненої щастя та любові, тому вона максимально відповідає своїй статі на рівні поведінки, притягуючи увагу маскулінних чоловіків. Вона демонструє свою сексуальність, зовнішню красу, і водночас – дбайливість та хазяйновитість.

Жіноча екзистенціально-тілесна харизма базується на привабливості, як внутрішній, так і зовнішній. Можна сказати, що жінка з такою харизмою переживає цю привабливість як основу своєї жіночої природи і сприймає її як основний інструмент самореалізації. З іншого боку, можна побачити пригніченість або навіть відсутність харизми жінки у буденному бутті в крайній неуважності до свого тіла, а іноді і відсторонення від нього через суєту і нестачу часу в процесі турботи про свою сім'ю.

Екзистенціально-тілесна харизма чоловіка є харизмою максимальної маскулінності як на рівні тіла, так і на рівні поведінки. Таку чоловічу харизму можна визначити метафорами: «Кам'яна стіна», за якою можна сховатися, а також «Сильне плече», на яке може спертися жінка. Екзистенціально-тілесного харизматика перш за все мотивує чоловіча самореалізація у родовому просторі,

що для нього означає «Посадити дерево, побудувати дім та виховати сина». Тому соціальний успіх для чоловіка з такою харизмою є засобом для досягнення ролі стабільного годувальника та гідного голови сім'ї. Екзистенціально-тілесний харизматик-чоловік також культивує матеріальні цінності, здоров'я, його харизма причаровує силою, непорушністю, надійністю та еротичністю. В широкому сенсі він акцентує увагу на тілесному та матеріальному аспектах життя та здійснює вплив за допомогою біологічної маскулінності. Проте відсутність особистісного вектору екзистенціально-тілесної харизми чоловіка виключає саморозвиток та творчий підхід до життя, нівелюючи особистісну харизму.

Екзистенціально-особистісна харизма чоловіка та жінки яскраво розкривається на шляху їх саморозвитку та самореалізації і виражається у таких рисах, як цілеспрямованість, внутрішня сила і владність. Особистісний світогляд дає змогу чоловікові та жінці виразити унікальність власної харизми, проте, водночас, вони можуть маніпулювати своїми фізичними та психологічними статевими ознаками заради досягнення соціального успіху, самоствердження або влади одне над одним у відносинах. Маніпуляція може здійснюватися свідомо і несвідомо через душевну закритість і створення культу власної особистості на основі переживання цієї закритості. З іншого боку, можливим є придушення ознак статі, характерне для чоловіка або жінки у стані одержимості певною метою та вольового напруження на шляху її досягнення. У контексті андрогін-аналізу чоловік або жінка, наслідуючи стратегію середньої статі, гальмують розвиток чоловічості та жіночості, що призводить до їх певного «вирівнювання» [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 267].

Таке своєрідне статеве і особистісне «застигання» чоловіка або жінки призводить до фізичної неприваблівості та/або деструктивності їх харизми. Е. Фромм відзначає, що деструктивність є результатом відсутності спонтанності емоційного, фізичного або інтелектуального самовираження особистості, що виступає перешкодою у «виявленні її продуктивного потенціалу» [Fromm, 1949: 216]. Згідно з думкою автора, шляхом активної реалізації здібностей різного

характеру формується та укріплюється життєстверджуюча сила людини, яка виступає сенсом сама для себе, тому, як основоположна характеристика людського буття, вона володіє беззаперечною цінністю. «Якщо тенденція життя – зростати, бути прожитим – гальмується, енергія, яка таким чином не отримала виходу, зазнає змін і трансформується в енергію, що руйнує життя. *Деструктивність – це результат непрожитого життя.* Ті індивідуальні та суспільні умови, які сприяють затримці життєстверджуючої енергії, викликають деструктивність, яка, у свою чергу, стає джерелом різноманітних проявів зла», – підсумовує автор [Fromm, 1949: 216-217].

Розвиваючи ідею Е. Фромма, варто відзначити, що коли людина втрачає сенс життя, любов до життя та відчуває страх розвитку, зневірюється у собі або близькій людині, її харизма перетворюється на інструмент боротьби, реваншизму та маніпуляції, пригнічуючи можливість дійсного особистісного зростання. Чоловік або жінка з деструктивною екзистенціально-особистісною харизмою не здатні по-справжньому надихати, вони підкорюють одне одного та інших задля досягнення руйнівних цілей або самоствердження, породжуючи не співтворчість, а фанатизм послідовників у просторі власного домінування. У цьому контексті варто навести вислів С. Крилової: «виражена авторитарна домінанта чоловіків або жінок в суспільстві та їх самореалізація в культурі зазвичай призводить до конфронтації, агресії і воєн, що в свою чергу дегуманізує і особистість, і соціум, і культуру, а тому руйнує їх» [Крилова, 2022: 73].

Наявним є той факт, що культ успіху харизматичного чоловіка або жінки з акцентом лише на результат, владу або славу призводить до того, що соціальний успіх стає важливішим за реалізацію у «духовно-особистісних» відносинах [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 267]. І дійсно, відносини екзистенціально-особистісного харизматика часто-густо виступають трампліном для соціального визнання, адже особистісна самореалізація виступає його основною цінністю. Проте це визнання часто-густо досягається «за рахунок сублімації афективних виявів чоловічості та жіночості» [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 268].

Гіпертрофуючи, або навпаки, витісняючи емоції, почуття, душевність, чоловік та жінка, що володіють екзистенціально-особистісною харизмою, реалізують лише неймовірне прагнення до влади над собою, іншими, світом взагалі. Їх особистісний шарм зачаровує силою, внутрішньою зібраністю та жагою до самовдосконалення, ексцентричністю, егоїзмом, владністю, цілеспрямованістю. Тому можна назвати екзистенціально-особистісну харизму чоловіка та жінки екзистенціальним шармом з вихолощеною душевністю і навіть людяністю.

У контексті екзистенціально-особистісної харизми лідерство жінки або чоловіка може здійснюватися через свідоме емоційне, творче, інтелектуальне домінування та маніпуляцію як собою та/або своїм тілом, так і партнером. Творчість же може розгортатися з вольових імпульсів, виражаючи владність такої харизми.

У випадку реалізації екзистенціально-комунікативної харизми чоловіча та жіноча особистість викристалізовується разом з екзистенціальним шармом, звільняючи людину від поверхневості, родової обумовленості або владної зацикленості на собі. Варто відзначити, що саме відкритість особистості світові породжує екзистенціально-комунікативну харизму. Дана відкритість виражається у таких цінностях особистості як щирість, любов до себе, любов до Іншого, самовідданість, діалогічність, вірність гуманістичній місії, як було зазначено раніше.

У жінки екзистенціально-комунікативна харизма проявляється через набуття особистісної цілісності, у якій чоловіче та жіноче начало як духовність та душевність, поєднуються з тілесністю, що гармонійно виражає її фізичну стать. *Екзистенціально-комунікативна харизма жінки* стає результатом усвідомлення сильних сторін своєї статі і прийняття протилежної статі та викликів, що диктує комунікація з цією статтю, і всередині себе, і у відносинах. Тому така жінка здатна рівноцінно здійснювати як особистісну самореалізацію у соціумі, так і жіночу самореалізацію у сім'ї, і гармонійно їх поєднувати за допомогою своєї харизми. Більше того, вона розвивається у цій самореалізації,

поглиблюючи і свою екзистенціально-комунікативну харизму, тому здатна по-справжньому надихати та причаровувати динамізмом власної особистості.

Така жінка часто є не просто музою, а й Музою-Творцем [Крилова, 2022: 71], сміливо проявляючи власну харизму як у творчості, так і у відносинах. Згідно з думкою С. Крилової, Муза-Творець це – жінка, яка «здатна надихати Іншого,…й одночасно бути авторкою культури, яка здатна вступати у співтворчість з Іншим» [Крилова, 2022: 71]. Розвиваючи думку автора, можна сказати, що Муза-Творець є лідером сама для себе, розуміє те, чого хоче від життя та інших, ініціює власний особистісний розвиток та перетворює світ з любов'ю. «Баланс її розкриття в сім'ї і в соціальному бутті, що робить її цілісною, приводить до гармонії. Саме це робить вищі прояви самореалізації жінки в культурі конструктивними», – відзначає С. Крилова [Крилова, 2022: 72].

Чоловік із екзистенціально-комунікативною харизмою звільняється від авторитаризму власної статі та приймає жіночу стать як рівноправну і партнерську. Він відкривається екзистенціальній жіночості як душевності всередині себе, поєднуючи її з екзистенціальною чоловічістю як духовністю. Водночас, такий чоловік залишається відкритим для розвитку і поглиблення харизми як цілісності своєї особистості та її розвитку у відносинах. Тілесність та емоційність чоловіка з екзистенціально-комунікативною харизмою доповнюють його особистісну цілісність, підкреслюючи екзистенціальну та фізичну мужність. Така цілісність породжує неповторний андрогінний екзистенціальний шарм його особистості, що дозволяє йому комплексно реалізуватися як чоловікові – голові сім'ї, творцю та/або соціально успішному лідеру.

Набуття даної харизми означає, що жінка і чоловік досягли екзистенціального *андрогінізму*, як стратегії актуалізованої статі. Нагадаємо, що екзистенціальний андрогінізм є ознакою динамічної цілісності особистості та її відносин з іншими, що виражає гармонійне зростання духовно-чоловічого та душевно-жіночого начал буття людини [Хамітов, Гармаш, Крилова, 2006: 268].

Набуваючи андрогінності як цілісності, екзистеціально-комунікативна харизма чоловіка та жінки набуває конструктивної дійсності. З одного боку, така харизма є результатом гармонізації чоловічого та жіночого начал в особистості, з іншого, – вона виражає відкритість та щирість людини, яка мислить, творить та живе у гармонії з Іншим. Дана особистість може *бути собою*, що, на думку Н. Хамітова, означає «відповідати своїй статі та бути відкритим вищим проявам цієї статі» [Хамітов, 2002: 78].

К. Естес аналізує процес набуття особистісної завершеності, цілісності через об'єднання людини (зокрема жінки) з власною первозданною природою, про яку було сказано вище. На думку авторки, контакт із власною первозданністю як вищою суттю робить особистість універсальною, гармонійною та мудрою. Дослідниця пише: «коли жінки зміцнюють свої відносини з первозданною природою, вони отримують в дар постійного внутрішнього спостерігача, знавця, мрійника, провидця, надихача, майстра інтуїції, творця, винахідника і слухача, які спрямовують, дають поради та спонукають до яскравого життя...Коли жінки наближаються до первозданності, це стає помітним, наче внурішнє сяяння. Тепер, цей первозданний учитель, первозданна мати, первозданний наставник підтримує її зовнішнє та внутрішнє життя, незважаючи ні на що» [Estes, 1996: 13]. Осмислюючи процес внутрішнього пробудження жінок, К. Естес зазначає: «їх творче життя розквітає; їх стосунки набувають сенсу, глибини та здоров'я; відновлюються цикли сексуальності, творчості, праці та дозвілля; жінки припиняють бути об'єктом хижацького інтересу і, згідно з законами природи, набувають рівних прав на розвиток та процвітання» [Estes, 1996: 13]. Водночас, автор підкреслює, що подібні процеси можуть відбуватися і у чоловіка, за умови якщо він встановить контакт із власною первозданною природою.

Можна припустити, що первозданність виступає тим самим ядром особистості, яке засновує як жіночу, так і чоловічу харизму. Цілісність особистості дає їй повноту життя, відносин, самореалізації. Тому чоловік та жінка з екзистенціально-комунікативною харизмою здатні актуалізувати одне

одного на творчість та співтворчість, у якій вони не лише набувають нової якості харизми, а й утворюють *харизму пари*. «Поєднання творчості і співтворчості у культурній самореалізації…по-справжньому розвиває всі…таланти і робить…самореалізацію гідною», – відзначає С. Крилова [Крилова, 2022: 74]. Саме у співтворчості та співтворчих відносинах розкриваються нові грані харизми чоловіка та жінки, через поглиблення їх особистості, набуття її більшої зрілості та різнобічності.

Можна зробити висновок, що харизма чоловіка та жінки найбільш суттєво проявляється саме у їх особистості яка, з одного боку, є вищою за стать, а з іншого – якісно поглиблюється саме через статеву природу, визначаючи вектор самовираження цієї особистості. Це відкриває можливість якісної чоловічої і жіночої самореалізації та відносин, а також утворення харизматичної пари у просторі любові, творчості та лідерства. Цілісні, андрогінні харизматики не змагаються за лаври слави, влади й визнання, не маніпулюють, а реалізують найвищі прояви власної особистості у творчості та співтворчості одне з одним.

Висновки до другого розділу

1. Харизма, з одного боку, є результатом переживання людиною власної виключності та гармонійної комунікації з самою собою у процесі особистісного становлення та творчості. З іншого боку, вона характеризується і переживанням неповторної, особистісної комунікації з Іншим та співтворчістю з ним. Це приводить як до поглиблення якостей індивідуальної харизми, так і до розширення її до масштабу харизми пари, харизми колективу або харизми спільноти.

Харизма є феномен людського буття, який виступає не лише поведінковою характеристикою або маніпулятивною програмою, а є перш за все духовно-душевною та тілесною цілісністю людини. Це – екзистенціальний шарм, що виражає таку цілісність. Водночас, харизма виступає результатом творчого самовиявлення і самовираження актуалізованої особистості та тією

світоглядною основою, що формує її харизматичний світогляд. Важливо відзначити динамічно-комунікативний характер харизми, який виражається у тому, що вона може розвиватись і поширюватись серед інших людей, об'єднуючи їх у пару, сім'ю, спільноту. У цьому випадку харизма стає соціальним феноменом, груповою харизмою пари або спільноти. Тому наявною виступає комплексність харизми не лише як індивідуального вияву особистості, а й соціального.

Харизму людина *виявляє* у собі, як свою власну неповторну виключність і ділиться нею з іншими в процесі продуктивної співтворчості. У своїх дійсних конструктивних проявах це – *особистісний шарм*, що є сповненим щирості й любові, динамічного розвитку і самотворення, та заснований на переживанні їх усередині особистості, а також у стосунках між особистостями.

2. Якщо розуміти харизму як екзистенціальну рису актуалізованої особистості, що в першу чергу характеризується духовно-душевною та тілесною цілісністю, можна сказати, що одухотворена харизма, як особистісний порив до свободи та перетворення світу проявляється в людині через бачення своєї місії та відданість їй. Одушевлена ж харизма, як воля до дієвого прояву любові, реалізується шляхом побудови гармонійних стосунків з іншими. Така цілісність духовного і душевного розкриває в людині харизматичне світло її особистості, даруючи силу переконання, натхнення, тепла та мотивації.

3. Тіло харизматичної людини є продовженням її особистості, результатом стилю її життя та показником внутрішнього стану. Тому неодмінним аспектом харизми стає тілесна гармонія, що означає відповідність форм тіла людини її статі та особистій місії і демонструє цілісний внутрішній стан.

4. Харизма може бути як внутрішньою (проявленою на рівні світогляду, світовідношення, вчинків та творчих результатів особистості), так і зовнішньою (вираженою за допомогою яскравого іміджу, привабливих форм тіла з одного боку та спеціальних поведінкових прийомів — з іншого). Внутрішня харизма як екзистенціально-особистісна є харизма

інтелектуальності. Зовнішня харизма є екзистенціально-тілесною – харизмою привабливості. На основі перших двох типів харизми виникає і третій, це — цілісна харизма як екзистенціально-комунікативна харизма духовності, душевності й тілесності. Остання здебільшого розвивається у харизму люблячої пари, сім'ї, колективу харизматиків, спільноти харизматиків.

5. Екзистенціально-тілесна харизма, що виникає у буденному бутті людини та суспільства, означає деактуалізованість її особистості й підкреслення фізичної привабливості, магнетичності тіла, як чоловіка, так і жінки. Така харизма виражає домінанту в людині душевності, вітальності, емоційності за відсутності духовності, надмірну акцентованість на статевих ознаках і зовнішніх їх проявах у процесі соціального самовираження, а також культивацію матеріальних цінностей, продиктованих масовою культурою.

6. Екзистенціально-особистісна харизма, що актуалізується у граничному бутті людини та суспільства, виникає під впливом бажання виділитися з натовпу, довести свою особистісну унікальність, підкреслити інтелектуальність. Проте під впливом волі людини до влади така харизма може стати засобом маніпуляції. Тому особистість прагне створювати та використовувати різноманітні технології харизми з метою підкорення собі інших людей та інші спільноти, що приводить її до самотності, деструктивності, а також деактуалізації власної дійсної неповторної харизми. Даний вид особистісного шарму людини виражає домінанту в ній інтелектуальності за відсутності душевності. Можна зробити висновок, що екзистенціально-особистісна харизма – це такий екзистенціальний шарм людини та спільноти, що характеризується усвідомленим виявом власних інтелектуальних здібностей, талантів і активною реалізацією їх, з одного боку, а також маніпуляцією за допомогою них, – з іншого. За умови загострення внутрішніх колізій особистості така харизма може набувати деструктивності, авторитарності, егоцентричності, нарцисичності, що призводить до відчуження від Іншого та соціуму.

7. Метаграничне буття людини та суспільства породжує екзистенціально-комунікативну харизму, що гармонійно поєднує аспекти екзистенціальної чоловічості як духовності та екзистенціальної жіночності як душевності, а також доповнюється тілесною гармонією. У цьому випадку людина та спільнота набувають повноти, цілісності й дійсності конструктивного екзистенціального шарму. Екзистенціально-комунікативна харизма людини – це завжди конструктивна харизма, що актуалізує харизму інших. Даний тип харизми засновує успішне лідерство і продуктивну світоглядну та екзистенціальну синергію лідера й послідовників через їх відкриту діалогічну співтворчість, а також актуалізує групову харизму спільноти.

8. Конструктивна харизма є харизмою відкритості, вона виступає результатом любові до себе та світу, яка посилює людину на шляху активного розвитку та гуманістичного перетворення життя. Деструктивна харизма людини, заснована не на любові до себе, а на пристрасті й жалості до себе, проявляється у нарцисичності та егоцентричності з одного боку, та нетерплячій вимогливості до себе і процесу свого становлення, – з іншого, звідси виникає її маніпулятивність. Деструктивна харизма виражається у надмірній авторитарності, бунтарстві, тиранії та диктаторстві, як у соціальному, так і в приватному житті.

9. Імітаційна харизма людини та спільноти заснована на маніпуляції собою, іншими та власною місією. Така маніпуляція відбувається шляхом створення та використання технологій впливу задля самоствердження, влади або успіху. Дійсна харизма людини та спільноти виражається у сміливості бути собою та активній самоактуалізації, тому вони знаходять таку мову тіла й особистісного самовираження, що є зрозумілими Іншим, більше того, надихають інших. Дійсна харизма може виступати і як екзистенціальний шарм, що здійснює негативний вплив на інших. У випадку, коли особистість є сповненою внутрішніми конфліктами і протиріччями, що викликають жаліть до себе, її харизма втрачає цілісність, набуваючи деструктивного характеру.

Тому можна говорити і про дійсну деструктивну харизму людини, яка демонструє те, що для такої людини цінність влади над собою та іншими стає важливішою за цінності любові та свободи.

10. Конструктивна дійсність харизми і краси розкривається через їх цілісність як окремих феноменів, так і цілісність як єдність, у якій вони є взаємопов'язаними та рівноцінно доповнюють одна одну. У метаграничному бутті людини харизма і краса людини та спільноти позбавляються безособовості, маніпулятивності й розкриваються у процесі гуманістичної діяльності та творчої комунікації з іншими.

11. За умови набуття людиною філософського світогляду й особистісної та комунікативної цілісності, як харизма людини, так і геніальність набувають своїх вищих проявів у її бутті. Більше того, харизма розкривається у геніальності комунікації, а геніальність у харизматичності творчості.

12. Харизма чоловіка та жінки найбільш суттєво проявляється саме у їх особистості яка, з одного боку, є вищою за стать, а з іншого – якісно поглиблюється саме через статеву природу, визначаючи вектор самовираження цієї особистості. Це відкриває можливість якісної чоловічої і жіночої самореалізації та відносин, а також утворення харизматичної пари у просторі любові, творчості та лідерства.

Розділ 3
ВИЯВИ ХАРИЗМИ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Феномен академічної харизми вченого та його тексту

На основі аналізу харизми у попередніх розділах ми побачили, що цей феномен може мати різні соціокультурні прояви, у сфері яких людина максимально концентровано розкриває власну особистість, резонуючи з тією чи іншою діяльністю та спільнотою. Спробуємо омислити, якою в сучасному соціокультурному просторі може бути харизма інтелектуалів – тих особистостей, твори, життєві принципи і вчинки яких задають смислові, більше того, світоглядні вектори для спільнот, країн, людства в цілому.

Одним з найавторитетніших інтелектуалів сучасності є вчений. Це особистість, яка має *академічну харизму*, що реалізується у науковому й освітньому середовищі і може стосуватися, на наш погляд, як особистості, так і спільноти.

На думку автора, який запропонував термін «академічна харизма», В. Кларка, ця харизма не обмежується блискучою вербальною самопрезентацією, виражається не лише у поведінці, а входить й у тканину самих наукових досліджень особистості, опублікованих у оригінальних текстах [Clark, 2007: 3-4]. Таку проявлену авторську оригінальність дослідник називає «іскрою геніальності у творах», що формує продуктивність й успішність академічного харизматика [Clark, 2007: 3-4].

Дійсно, екзистенціальним шармом науковця може бути просякнуте кожне його дослідження, яке пропонується інтелектуальному загалу. Виклик особистості самій собі у власному науковому дослідженні породжує пробудження як харизми взагалі, так і академічної харизми зокрема. Якщо конструктивна харизма людини — це її екзистенціальний шарм, що актуалізує інших на сутнісні внутрішні трансформації, то академічна харизма — це

концептуалізований екзистенціальний шарм людини, виражений у наукових ідеях і текстах.

Виникає питання: чи може харизма людини бути ефективно вираженою і максимально реалізуватись у рамках строгої академічної наукової діяльності? Так, може, якщо науковець є відкритим до діалогу і закликає до нього у своєму дослідженні, уявним поглядом бачить свою можливу аудиторію та адресує їй свої завершені ідеї у доступній формі. Тому академічна харизма у вищих проявах – це харизма щирої особистості, яка вміє донести свої ідеї зрозуміло і надихаюче, використовуючи метафори, вдалі життєві приклади, і формулює питання, що закликають інших мислити та висловлювати власні думки, як вербально, так і у письмовій формі.

Завдяки академічній харизмі науковці здатні створити ясний, яскравий, глибокий і цілісний текст, який зможе вплинути на людей, змінити їх світогляд і надихнути на гідні вчинки і стосунки. Актуалізація академічної харизми у науковця робить креативною кожну його думку, яка не буде академічно недоброчесною і запозиченою. Такий харизматичний науковець здатний створити справжню новизну дослідження, яка протистоїть плагіату. Н. Хамітов відзначає необхідність таких умов у науковій та викладацькій спільноті, які «актуалізують учених на продукування новизни і нульову толерантність до її імітацій» [Хамітов, 2018: 14]. Автор наголошує на тому, що виникнення новизни дослідження має конкретні етапи. Філософ пише: «кожен вчений спочатку *пізнає вже пізнане*, його творчість проявляється в інтерпретації підходів авторів, які працювали до нього. А після цього він з необхідністю повинен підійти до *пізнання ще непізнаного.* І тоді його творчість стає вже не інтерпретаційною, а дослідницькою – власне академічною творчістю» [Хамітов, 2018: 14]. Академічна творчість породжує і авторський стиль, і культуру цитат, і певний ритм тексту, зокрема, та новаторство дослідника взагалі. Тексти академічного харизматика консолідують вчену спільноту, дають основу для нових досліджень й тримають колег і учнів у творчому тонусі.

Визначаючи критерії академічної харизми, У. Кларк пише, що сучасний вчений «повинен розвивати сучасну академічну особистість, романтичну авторську особистість, представлену в шедеврі докторської дисертації, в якій має бути присутня іскра харизми або геніальності, якою б незначною вона не була» [Clark, 2007: 211]. Розвиваючи думку автора, варто зазначити, що така харизма засновується на духовно-душевній та світоглядній цілісності особистості й проявляється у екстраординарності, креативності й системності мислення, унікальному стилі подачі власних відкриттів як у тексті, так і в живому спілкуванні, смисловій завершеності й гуманістичності наукових досліджень. Такий комплекс проявів академічної харизми особистості породжує катарсайт (поєднання катарсису та інсайту) [Хамітов, Крилова, 2022: 99] у послідовників, вдячність за новизну почутого, і нарешті, захоплення особистістю, яка описує власні надбання у завершених текстах або виступах. Варто зауважити, що будь-який академічний виступ харизматичного автора в аудиторії базується на тексті, тому і виражається не лише у публікаціях.

Цікавим є те, що у сфері гуманітарних наук, особливо таких, як філософія, психологія та соціологія, академічна харизма автора розкривається відповідно до теми його наукових досліджень. Яким же чином пов’язані харизма науковця і тема його дослідження? Вибір предмету дослідження завжди невипадковий, він виражає ту екзистенціально-світоглядну проблему, яка глибинно хвилює автора. У роботі він дає обґрунтовані відповіді на сутнісні питання й розв’язує протиріччя, що виникають у процесі наукової рефлексії.

Очевидним є те, що предмет або тема дслідження не лише осмислюється, а й переживається науковцем настільки, що стає значущим аспектом його особистості, виражає його наукові інтереси. Більше того, шлейф досліджуваної теми проглядає у його екзистенціальному шармі. Обираючи тему, автор бере на себе відповідальність системно вирішити заявлену у дослідженні проблему, яка, частково або повністю, відображає те наскрізне глибинне переживання, що знаходиться у його душі. Таке вирішення є результатом особистісної трансформації автора, яка відбувається у процесі написання наукової роботи та

приводить до набуття внутрішньої цілісності, впевненості й активним проявам харизми. Тому реальним стає терапевтичний ефект наукового дослідження, що поглиблює особистість, а отже, й харизму. Завдяки такому особистісному зціленню академічна харизма науковця виходить за рамки лише канонічних текстів, а може, й наукового середовища взагалі, та реалізується у побудові харизматичної взаємодії з іншими як гуманістичний екзистенціальний шарм.

Важливо підкреслити, що академічна харизма молодого науковця формується під впливом ідей харизматиків-попередників. Це – мислителі та дослідники, які ставили проблемні питання, проводили експерименти, формували власні наукові напрями та публікували їх. У руслі цих напрямів кожен науковець виявляє та розкриває свою власну харизму, створюючи методологію, яка стає ключем для досліджень інших. Це повідомляє про динамічний та відкритий характер такої харизми, адже вона припускає потребу людини не лише самовиразитись, а й методологічно систематизувати свої наукові ідеї, розв’язуючи завдання, які автор поставив перед собою.

Можна сказати, що академічна харизма починається із прояву згоди, захоплення або критики ідей та підходів тих харизматиків, які за своїх часів зробили значущий вклад у науку, отримавши загальне визнання. Така харизма розкривається у сяйві мислителів або вчителів-харизматиків минулого та під чуйним наставництвом харизматичного наукового керівника. З одного боку, лідер-харизматик передає власну харизму своїм учням [Clark, 2007: 15], з іншого – актуалізує їх власну неповторну академічну харизму.

Отже, будь-яке дослідження розкриває нам світогляд науковця, його цінності, а також харизму, як у тексті, так і у манері вербального самовираження. Цікавим є те, що І. Кант вчив своїх студентів «за традиційними текстами, які згодом застаріли через його власні роботи» [Clark, 2007: 411].

Постає питання, чи можлива повна передача академічної харизми автора або лідера школи послідовникам? Ні, адже харизма – це унікальний екзистенціальний шарм кожної людини, академічна ж харизма є результатом наукового зростання особистості автора, глибинної роботи його духу та

розкриття його творчого й харизматичного потенціалу в унікальному стилі викладу думок у власних завершених працях. Тому можна говорити не про повну передачу академічної харизми лідера послідовникам, які можуть її лише скопіювати, а *ініціацію* у них власної *академічної харизми*, як унікального екзистенціального шарму, вираженого у свіжому погляді на ідеї свого вчителя та продуктивному розвитку їх у авторських унікальних дослідженнях.

Повернемося до феномену тексту як результату харизми автора, зокрема академічної харизми науковця, проаналізуємо його специфіку та можливості впливу на читача.

Варто відзначити, що в умовах вільного доступу до різноманітних наукових та художніх текстів у мережі Інтернет стирається саме поняття авторства. У нашого сучасника виникає спокуса скачування та привласнення значної кількості таких текстів, компіляції та інтерпретації чужих думок та подання їх як власного інтелектуального надбання. Творчий підхід, критичність мислення, аналіз авторських унікальних ідей у сучасних наукових дослідженнях відходять на задній план через спокусу плагіату. Тому тексти все менше виражають унікальну особистість автора, його світогляд і харизму, в них втрачається цілісність та щирість. Наявним виступає еклектичне наслідування такими «авторами» іншим авторам замість вираження власного авторського екзистенціального шарму через духовно-душевний діалог із читачем.

Як було відзначено вище, за переконанням В. Кларка, академічна харизма проявляється не в усних виступах науковців, педагогів, мислителів, а у їх публікаціях, рецензіях або підручниках [Clark, 2007: 29-30; 247]. Варто відзначити, що своєрідним простором вираження харизми можуть бути й пісня, лекція, фільм, книга, текст, будь-який артефакт мистецтва, що виводить екзистенціальний шарм автора за рамки лише академічних спільнот у спільноти мистецькі. Проте на даному етапі дослідження нас цікавить саме текст, що розкриває харизму його автора у внутрішньому діалозі з самим собою, а потім у діалозі з читачем.

У даному контексті варто пригадати підхід Ю. Кристєвої, яка визначає текст як «складний вид практики, способи якої допоможе усвідомити особлива теорія специфічного акту означення, що здійснюється через мову» [Kristeva, 1969]. Автор описує акт означення як процес «породження мовної тканини» та аналізує ««я», що займає певну позицію для презентації акту означення» [Kristeva, 1969]. Дослідниця наголошує на тому, що текст має двоїсту спрямованість, яка полягає у його орієнтації «як на знакову систему, всередині якої він створюється (мова і мова певної епохи і певного суспільства), так і на соціальний процес, в якому він бере участь як дискурс» [Kristeva, 1969].

Аналізуючи феномен оповідання, Ю. Кристєва визначає його як «діалогічну матрицю» [Kristeva, 1984: 76], що виражає зв’язок між автором і читачем [Kristeva, 1984: 76]. Згідно з думкою дослідниці, будь-яка розповідь, особливо наукова, «несе в собі діалогічну діаду», утворену оповідачем та читачем, які перебувають у «діалогічних відносинах» [Kristeva, 1984: 76].

Відштовхуючись від думки Ю. Кристєвої, варто відзначити, що за допомогою тексту харизматичний автор може активувати певні соціальні процеси, як конструктивні, так і деструктивні. Це стає можливим за умови вкладання автором у текст актуальної загальнолюдської ідеї та надання йому певної насиченості, як смислової, так і чуттєвої. Виражена ідея тексту резонує з цінностями читача, а щире емоційне забарвлення, образність і ритмічність актуалізують його співпереживання. Прикладом такого тексту може бути промова М. Л. Кінга «У мене є мрія», яку він озвучив біля меморіалу Лінкольну 1963 року у Вашингтоні під час масового маршу значної групи людей, що відстоювали робочі місця й свободу.

Наявними є випадки, коли поведінка людини не є харизматичною, проте публікації, написані нею, сповнені магнетичності, сугестивності та натхнення. Авторський текст у цьому випадку стає засобом вираження не лише думок, почуттів та ідей, а й екзистенціального шарму людини, яка його створила. Більше того, харизма автора, виражена у тексті, може впливати і на нього самого, надихаючи й спрямовуючи його у процесі написання тексту.

Які аспекти проявляють авторську харизму в тексті? Варто виділити оригінальність та новизну ідей, структурованість та гармонійність стилю, щирість автора. Окремо варто відзначити діалогічність як критерій харизми автора тексту, що проявляється у розв'язанні протиріч, заявлених у темі роботи.

М. Фуко переконаний, що текст завжди демонструє «намір автора, спрямованість його інтересів, строгість його думки, теми, що переслідують його, той основний задум, який пронизує його існування і надає йому значення» [Foucault, 1980]. І дійсно, лейтмотив авторського тексту виражає екзистенціальний шарм автора, що здійснює той чи інший вплив на читача, актуалізуючи або придушуючи його особистість. Якими ж є екзистенціальні особливості харизми автора тексту, що виявляє його особистісний шарм?

У координатах метаантропології та зокрема метаантропології харизми можна сказати, що у буденному бутті виникає *екзистенціально-тілесна* харизма автора. Особливістю такої харизми виступає ігнорування особистісної проявленості, розвитку та творчості як у власному житті, так і на папері. Харизматичний автор може створити емоційний, проте нецілісний текст, а, у гіршому випадку, займатися плагіатом. Такий текст не є результатом особистісного натхнення автора, йому властивий парафраз як вираження думок та ідей інших авторів своїми словами. У такому тексті відсутня оригінальність, як виклад інсайтів і демонстрація сміливості автора, тому що він копіює дійсність, а не створює її нові форми силою авторської уяви та творчості. Діалогічність у такому тексті є формальною, а щирість відсутня через страх висловлення власної точки зору, тому автор може постійно цитувати авторитетних особистостей, так і не розкриваючи власну особистісну харизму.

Екзистенціально-тілесний харизматик-автор дбає саме про форму тексту, часто-густо загублюючи сенс та ідею. Так звані «тексти-одноденки» описують повсякденність та її колізії, мають вузьке коло буденних тем, в них відсутня індивідуальність стилю та глибина авторських переживань і думок. Тому такі

тексти швидко забуваються читачем і не викликають бажання повернутись до них знову.

У граничному бутті харизма автора набуває яскравого вираження у тексті, та у самій його поведінці, проте може відбуватись і певна розбіжність цих проявів. Наявними є важливі екзистенціальні трансформації, які відбуваються з людиною у цьому бутті, адже вона скеровується волею до самопізнання, творчості, влади та справедливості [Хамітов, Крилова, 2022: 31]. Набуваючи особистісного світогляду, автор впевнено розкриває *екзистенціально-особистісну харизму.* З такою харизмою він кидає виклик буденності, підіймаючи значний пласт знань і ставлячи проблемні запитання. Глибинний інтелектуальний аналіз філософських та інших систем, наукових напрямів, шкіл і традицій, власна думка, що відстоюється автором, креативність мислення, виражають його творчу індивідуальність і оригінальність у тексті. Екзистенціально-особистісна харизма автора тексту «підіймає з колін», спонукає читача до змін, розвитку, боротьби зі складними обставинами життя тощо. Такі тексти можна назвати «зухвалими» текстами, що «відгукуються в… душах подібно до удару молота», як відзначає Ж. Делез [Deleuze, 1990: 154]. У таких текстах автор-харизматик сміливо аналізує болісні питання сьогодення, співставляє різні точки зору, підкреслює протиріччя, проте так і не вирішує їх, залишаючи відкритими.

Цікавим є те, що екзистенціально-особистісна харизма автора з одного боку, проявляється в тексті через його волю до усамітнення, а з іншого боку у поведінці через волю до влади і слави. Харизматичний автор може бути занадто скромним або замкненим у живому діалозі з Іншим, або, навпаки, занадто повчальним, авторитарним і монологічним, а іноді й нарцисичним. Для автора з екзистенціально-особистісною харизмою, що тяжіє до усамітнення, текст може бути єдиним інструментом впливу за відсутності комунікативних навичок та внутрішньої закритості. І навпаки, автор з екзистенціально-особистісною харизмою, який воліє здійснювати владу над свідомістю людей і бути визнаним

послідовниками, буде поведінково демонструвати відкритість до діалогу, але водночас, виявляти екзистенціальну неспроможність до нього.

У першому випадку інтроверсивність екзистенціально-особистісного харизматика дозволяє йому створювати тексти, які повністю виражають його творчу волю. На думку К. Юнга, такі тексти «виникають цілком із наміру автора досягти за їх допомогою певного результату» [Jung, 1966: 84]. Мислитель відзначає, що інтроверсивний автор має «найсерйозніше судження і обирає свої висловлювання з повною свободою» [Jung, 1966: 84]. Згідно з думкою К. Юнга, у процесі написання літературного твору такий автор стає з ним одним цілим і направляє власне натхнення на служіння творчій меті. «Він бажає висловити це і нічого більше…У будь-якому разі, митець настільки ототожнюється зі своїм власним твором, що його наміри та здібності неможливо відрізнити від самого акта творіння», – пише мислитель [Jung, 1966: 84].

Розвиваючи думку К. Юнга, варто зазначити, що з одного боку, текст екзистенціально-особистісного харизматика продиктований волею до творчості, проте, з іншого боку, він не завжди свідчить про щирість автора. Такий текст часто буває або занадто відстороненим, або змістовно-незавершеним через плюральність авторських уподобань, несистемність поглядів, що виражають несистемність особистісного світогляду [Хамітов, Крилова, 2022: 197].

За наявності оригінальності ідей, чіткої структури та заклику до активних роздумів, текст автора з екзистенціально-особистісною харизмою здійснює тимчасовий вплив на читача. Такий читач лише торкається харизми автора, проте не переживає його текст як живе, цілісне і завершене творіння. Даний текст може демонструвати «витіюватість мови» [Крилова, 2022: 485], прийнятої інтелектуальною елітою або бути сповненим нонсенсів – «надлишку смислів» [Deleuze, 1990: 66], що повідомляє про «мозаїчність» мислення автора-харизматика. Це відбувається через те, що, незважаючи на оригінальні знахідки, автор з екзистенціально-особистісною харизмою часто відчуває кризу

сенсу та повноти життя, тому його тексти здебільшого набувають абсурдності або характеризуються «відсутністю сенсу» [Deleuze, 1990: 71].

У випадку коли воля до влади автора-харизматика доповнюється волею до слави, автор стає володарем свого тексту, адже текст стає його так званою «візитною карткою». Такий автор «піддає свій матеріал свідомій обробці з певною метою, щось додає до нього і віднімає від нього, підкреслюючи один ефект, пом'якшуючи інший, весь час усвідомлюючи загальний результат і звертаючи сувору увагу на закони форми і стилю…Його матеріал цілком підпорядкований його художній меті», як відзначає К. Юнг [Jung, 1966: 84]. Наявним є те, що щирість харизми автора у граничному бутті замінюється напругою волі, тому його текст народжується з цієї напруги і виступає лише засобом особистісного самовираження або маніпуляції читачем. Не варто плутати щирість із захопленням творчим процесом, адже воно у автора граничного буття завжди присутнє у пошуку істини, нових форм, ідей. І цей пошук може заволодіти волею автора настільки, що він втратить можливість відтворити цілісне його завершення. Тому підняті питання або заявлені ситуації так і залишаються у тексті відкритими.

З іншого боку, екзистенціально-особистісна харизма автора може виражатися й у текстах, які, згідно з висловом К. Юнга, «виходять з-під пера їх автора» [Jung, 1966: 84], підкорюючись не його волі, а несвідомому творчому імпульсу, що стає вище за нього, як відзначає К. Юнг [Jung, 1966: 84]. Це свідчить про екстраверсивність автора, який, на думку К. Юнга, слідує за натхненням, а не спрямовує це натхнення у певне русло. Такий автор «переповнений потоком думок і образів, які він ніколи не мав наміру створювати, і які його власна воля ніколи не могла б пробудити», – пише К. Юнг [Jung, 1966: 84]. За переконанням мислителя, такий автор у процесі творчості виявляє свою вторинність по відношенню до власного тексту, зокрема, й мистецького процесу взагалі, і водночас є джерелом усіх ідей, які неочікувано з'являються в його уяві, заволодіваючи процесом його творчості. К. Юнг відзначає, що «твори буквально нав'язуються автору, його рука

схоплена, а перо пише речі, які його розум з подивом споглядає…незважаючи на себе, він змушений визнати, що це говорить він сам, його власна внутрішня природа розкриває себе…Він може лише підкоритися, здавалося б, чужому імпульсу всередині себе, і йти туди, куди він веде, відчуваючи, що його твір вищий за нього самого, і володіє силою, яка не є його, і якою він не може керувати» [Jung, 1966: 84].

На відміну від буденного та граничного буття, у метаграничному бутті авторський текст стає насправді щирим та діалогічним, адже це буття, у якому людина скеровується волею до любові, свободи й толерантності, а її світогляд набуває рис самостійності, системності та творчості [Хамітов, Крилова, 2022: 19-20]. Щирість автора, його любов до себе та Іншого породжують *екзистенціально-комунікативну харизму*, яка допомагає створити текст, що є вільним від будь-якого копіювання, наслідування і технологізації. Такий текст є результатом гармонії волі і натхнення автора-харизматика, який «горить» ідеями та переживає їх у власному серці. Це – завжди оригінальний текст, у якому структурованість доповнюється «глибиною сенсу» [Крилова (Світла), 2020: 191-207] і смисловою завершеністю. Тому такий текст просякнутий філософічністю автора. Ця філософічність не повчає, а викликає читача на діалог, «вмикає» його серце, фантазію та емоції, а іноді й трансформує його світогляд.

Як відзначалося вище, важливою особливістю тексту автора з екзистенціально-комунікативною харизмою є те, що у ньому завжди «розв’язуються протиріччя» людського буття [Хамітов, 2024: 382]. Таке розв’язання надає тексту діалогічності та завершеності, що приводять не лише до інсайту читача, як до певного відкриття на рівні раціо, а й до катарсайту, що виступає важливим кульмінаційним моментом усвідомлення та переживання, що поєднує їх у єдине ціле [Хамітов, Крилова, 2022: 99].

Як було відзначено вище, поняття «катарсайт» означає поєднання катарсису та інсайту у процесі творення і сприйняття тексту, [Хамітов, Крилова, 2022: 99]. Варто відзначити, що у контексті філософського мистецтва,

арістотелевський катарсис, як просвітлення душі людини шляхом проходження трагічних переживань, набуває нової повноти у поєднанні з духовним поривом особистості до нового розуміння життєвих сенсів, що дає переживання інсайту. Тому інсайт, як не просто інтелектуальне, а й духовне відкриття, очищує катарсис від трагічності, наділяючи людину не лише глибиною натхненних переживань й надією на краще, а й даруючи їй світоглядне оновлення та діяльний імпульс творити життя.

Катарсайт яскраво виражається у тексті через співставлення автором-харизматиком свого власного харизматичного Я і тих буттєвих протиріч, які він осмислює та переживає у процесі творення. Розв'язання цих протиріч є можливим за умови вирішення внутрішніх протиріч самого автора у випадку, коли він сам переживає катарсайт на момент написання тексту або за його допомогою. Таке духовно-душевне переживання відкриття робить авторський текст не лише завершеним, а й щирим та гуманістичним. Саме через подібне переживання виражається сила екзистенціально-комунікативної харизми автора, який є відкритим Іншому як харизматичній особистості, налаштованій на співтворчий, актуалізуючий діалог.

Отже, текст у метаграничному бутті є результатом вираженої екзистенціально-комунікативної харизми автора, що полягає у любові до себе та свого читача, теплоті та діалогічності. Теплота тексту, ніби просвітлююча посмішка автора, передається від його серця до серця читача, породжуючи своєрідний особистісний, духовно-душевний діалог між ними. Автор із екзистенціально-комунікативною харизмою «говорить» на папері, конструюючи у своїй уяві образ не лише своїх героїв, а й читацької аудиторії. Можна сказати, що подібні тексти відзначаються «зрілою майстерністю» [Deleuze, 1990: 154], вони не лише «занурюють нас у мовчання і змушують беззастережно погодитися з ними» [Deleuze, 1990: 154], а й актуалізують внутрішній діалог читача з автором. З одного боку, ці тексти стають авторитетними [Kristeva, 1970: 141] через їх впливовість, сугестивність, наповненість сенсом. З іншого боку, вони стають катарсайтними

харизматичними текстами, якщо їх розглядати у контексті значимості для життя читача і автора, де катарсис поєднується з інсайтом.

Варто відзначити, що унікальність екзистенціально-комунікативної харизми автора полягає у тому, що вона об’єднує у собі як буттєві та творчі, так і поведінкові її прояви. Володіючи таким особистісним шармом, автор причаровує інших не лише власними творами, а й надихаючим спілкуванням наживо. Екзистенціально-комунікативний автор-харизматик виступає яскравою особистістю, яка є здатною заряджати оточуючих жагою до щирого життя, щирої творчості та віри у себе й свою творчість.

У координатах підходу метаантропології Н. Хамітова та підходу К. Юнга можна сказати, що під впливом волі автора-харизматика до свободи і любові інтроверсивність його поведінки трансформується у натхненну творчість і комунікацію. Харизматичний автор не замикається лише на власній особистості або на процесі творчості, не маніпулює, а творить окремий світ на папері і в житті, демонструючи не лише щире захоплення процесом творення, а й маючи цілісне бачення його смислового завершення. Екстраверсивність же автора, під впливом волі до любові й толерантності, набуває своїх кращих проявів, розкриваючи його екзистенціально-комунікативну харизму як відкритість власному читачеві і направленість на нього, діалогічність, що набуває своєї глибини.

К. Юнг порівнює процес творення з живою істотою, «яка зростає в душі людини» [Jung, 1966: 75]. І дійсно, оживаючи у внутрішньому світі автора-харизматика, текст гармонізує раціональне та ірраціональне, свідоме та підсвідоме, інтроверсивне та екстраверсивне таким чином, що вони не домінують одне над одним, а доповнюють одне одне. Проявом такої гармонії стає послідовність викладення ідей, структурованість та сугестивність тексту, що поєднуються зі смисловою завершеністю та цілісністю, виражаючи неповторність екзистенціально-комунікативної харизми автора. Такі тексти не лише значно впливають на свідомість читачів, а й здатні конструктивно змінювати спосіб їх мислення і життя.

Отже, будь-який текст завжди виражає відсутність або наявність харизми його автора. В залежності від того, наскільки у тексті репрезентовані оригінальність та новизна ідей, структурованість, цілісність та гармонійність стилю, щирість автора, діалогічність та катарсайтність, він здійснює різний вплив на читача. Автор із екзистенціально-тілесною харизмою буденного буття людини наслідує, копіює або значно відтворює тексти інших. Такий «текст-одноденка» швидко забувається читачем через відсутність особистісної харизми його автора. У граничному бутті виникають інтелектуальні тексти або «зухвалі тексти» [Deleuze, 1990: 154], які виражають чітку авторську позицію та екзистенціально-особистісну харизму автора. Вони сповнені цікавих ідей, проте не розв'язують протиріччя, заявлені автором. Це робить текст монологічним, нецілісним і незавершеним з точки зору сенсу, тому може викликати внутрішню фрустрацію у читача.

Екзистенціально-комунікативна харизма автора у метаграничному бутті людини викликає читача на конструктивний діалог, пробуджуючи його власні особистість і харизму. Такий текст, окрім щирості, діалогічності та новизни, характеризується цілісністю, завершеністю і катарсайтом, що є результатом розв'язання протиріч людського буття та міркувань автора й читача. Тому його можна назвати «авторитетним текстом» [Kristeva, 1970: 141] або катарсайтним текстом.

Ідеї харизматичного автора, виражені у його текстах, знаходячи відгук у особистості читача, його серці та розумі викликають натхнення і спонукають до власних роздумів і досліджень. При цьому ці ідеї викладені послідовно, завершено і щиро, в унікальному для автора стилі, що ніби запрошує читача до жвавого діалогу та запускає процес його творчого мислення і світоглядного становлення.

Проаналізувавши феномен авторського тексту, варто додати, що харизма, і зокрема академічна харизма, проявляється також і у характері взаємодії з колегами або послідовниками, як було відзначено вище. Варто підкреслити, що дійсна творча синергія може актуалізовувати не лише індивідуальну харизму

науковця, а й *групову харизму* наукового колективу, наукової школи або наукової спільноти через її лідерів та послідовників. Харизма колективу у строгому сенсі – це екзистенціальний шарм лідера, помножений на харизму послідовників, що розкрилася у конструктивній співтворчості з ним.

Харизма наукової школи є результатом співтворчості її членів з лідером та один з одним, що породжує оригінальні, завершені наукові дослідження й методології, напрями тощо на їх основі.

Імпульс до виникнення харизми наукової школи завжди дає постать лідера-харизматика, який розробив працюючу наукову методологію, успішно застосував її у дослідженнях і зміг донести її до послідовників не лише у ряді завершених виданих наукових праць, а й у толерантному, співтворчому діалозі з ними, актуалізуючи потенціал їх академічної харизми. Під керівництвом такого лідера наукова школа стає простором формування і реалізації індивідуальної академічної харизми молодих вчених у оточенні харизматиків-однодумців.

Важливо зауважити, що академічна харизма лідера проглядає у його методології, ідеях і текстах та ще яскравіше виражається у його особистості, здатній не лише об’єднати послідовників, а й створити умови для розвитку ними цієї методології та ідей, пропонованих у ній. Тому харизма наукової школи отримує продуктивний розвиток, коли на основі методології лідера, послідовники, натхненні його ідеями, створюють ряд власних працюючих методологій і напрямів, які виступають ключами до вирішення різноманітних наукових завдань. Кульмінацією співтворчості харизматичного академічного лідера школи з колегами-однодумцями стає успішний захист ними кандидатських і докторських дисертацій, що знаменує їх особистісно-наукове становлення і демонструє продуктивність роботи наукової школи та конструктивність її колективної харизми.

Будь-яке наукове дослідження – це завжди суттєвий, поворотний виклик особистості і харизмі людини. Як було сказано вище, у академічному середовищі молодий харизматик розділяє цей виклик із науковим керівником та

колегами, які у співтворчості з ним проходять шлях осягнення проблеми, кристалізують новизну дослідження, актуалізують одне одного на важливі відкриття та ідеї.

Проте і після захисту дисертацій послідовники школи продовжують харизматичну комунікацію, що надихає їх на розвиток власних ідей та ідей лідера школи у наступних дослідженнях. Тут ми цілком можемо говорити про моральну красу відносин Вчителя і Учня, яка «з одного боку, означає повагу до Вчителя, а з іншого – здатність вийти за межі його ідей», як відзначає С. Крилова [Крилова 2019: 473].

Можливо також говорити про конструктивну і деструктивну академічну харизму науковця і лідера наукової школи або спільноти. Ініціюючи активну діяльність у сприятливому оточенні, деструктивний академічний харизматик здійснює авторитарний вплив на розум послідовників, колег, політиків та інших людей, проте його методологія може навіть не мати дійсно-наукового підґрунтя. Тому методології й наукові школи таких харизматиків не витримують випробування часом і згодом піддаються забуттю чи зовсім зникають. Конструктивна академічна харизма лідера породжує не лише методологію та наукову школу, а й наукову традицію [Хамітов, Шашкова, Крилова 2024: 12], що динамічно розвиваються з часом. Саме розвиток наукової школи та перехід її у традицію доводить її продуктивність.

Творча синергія припускає світоглядну та ціннісну єдність харизматиків академічної спільноти та їх продуктивної співтворчості. Ця співтворчість повинна розвиватися у гуманістичному руслі та переростати у конструктивну місію, що об’єднує представників такої школи. Просякнутість послідовників ключовими ідеями наукової школи сприяє вираженню академічної харизми у власних авторських публікаціях. Н. Хамітов виділяє важливість не лише авторства тексту, а й авторства ідей, напрямів та методів як показника академічної доброчесності та безумовної креативності особистості у науковому просторі [Хамітов, 2018: 16-17]. Водночас, філософ наголошує на важливості усвідомленності дослідження його автором, що виступає одним з вирішальних

чинників його наукової якості. В тексті, згідно з думкою Н. Хамітова, «оцінюватися повинні не обсяги, а ідеї. А також їх методологічне й практичне обґрунтування» [Хамітов, 2018: 16]. Погоджуючись з думкою дослідника, варто відзначити, що автор ідей або наукового методу завжди викликає більше щирої, глибинної поваги та емпатії у оточуючих, ніж той, хто постійно цитує думки інших відомих харизматиків.

Отже, можна зробити висновок, що дійсна академічна харизма є виявом пізнаючої та творчої особистості, яка здатна писати авторські тексти, сповнені новизни, оригінальності та цілісності. При цьому вміння писати текст у академічного харизматика поєднується з умінням актуалізовувати особистість молодих вчених шляхом співтворчого діалогу з ними. Здатність до наукового новаторства у письмовій та вербальній формі відкриває унікальні можливості самореалізації академічного харизматика як у стінах університетів, так і за їх межами, у соціально-значимих проєктах, що конструктивно впливають на державну освіту, науку та інші сфери життя і діяльності людини.

3.2. Академічна харизма викладача університету

Дослідження феномену харизми викладача університету є особливо актуальним в умовах активного запиту молодих людей на саморозвиток і пошуку ними духовних орієнтирів у сучасних реаліях державних випробувань. Сьогодні саме харизматичні викладачі користуються популярністю серед студентів. Адже харизма викладача у вищому навчальному закладі здатна мотивувати студентів, згуртувати їх і дати напрям особистісного розвитку. Маємо значну кількість різноманітних недержавних освітніх проєктів, у яких харизматичні викладачі пропонують пройти авторські курси, пізнавальні тренінги або семінари онлайн і офлайн. Проте питання про їх компетентність часто-густо залишається відкритим.

В сучасному освітньому просторі можуть зустрічатися харизматичні особистості, які за відсутності достатнього рівня знань використовують

технології харизматичного впливу, маніпулюючи свідомістю студентів задля власного заробітку або самоствердження. Тому важливим у цьому контексті виступає питання про те, яку роль займає харизма викладача у передачі знань студентам? Для відповіді на це питання потрібно проаналізувати не лише поведінкові, а й екзистенціальні аспекти харизми викладача. Це дозволить виявити, за яких умов викладацька харизма просто розважає або маніпулює, а за яких актуалізує конструктивний особистісний розвиток студента, підвищуючи ефективність процесу навчання.

Н. Хамітов визначає харизму як «здатність особистості глибинно впливати на спільноту» [Хамітов, 2024: 392]. Відштовхуючись від даного визначення, пропонуємо проаналізувати характер цього впливу та його екзистенціальні аспекти.

Можна припустити, що харизматичний вплив викладача частіше за все здійснюється через діалог із учнем. Такий вплив не завжди є прямим, він може відбуватися і під час читання учнем книги, наукової публікації, перегляду фільму або ознайомлення із будь-яким завершеним авторським проєктом свого вчителя. Харизма автора у цьому випадку передається засобами тексту або іншими інструментами. Діалог же – це пряма взаємодія з учнем, у якій викладач здійснює вербальний вплив своєю харизмою. Такий діалог може мати різний характер, від авторитарного до надихаючого та може навіть змінити світогляд і життя учня.

Сказане натякає на здатність харизми, як особистісного шарму викладача, здійснювати не лише інтелектуальний, світоглядний, а й екзистенціальний вплив на учня. Виявлення характеру цього впливу потребує осмислення аспектів харизми викладача у буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах буття людини.

У буденному бутті людини під впливом буденного світогляду виникає *екзистенціально-тілесна харизма викладача*. Частіше за все викладач із такою харизмою передає заплановану програмою інформацію, перекладаючи відповідальність за результат її засвоєння на учня. Проте він здатний створити

надзвичайно душевну атмосферу під час лекції або коучингу. Теплота комунікації нівелює відсутність ініціативності викладача у розвитку власної думки та обговоренні проблематики предмету. Спілкування в освітньому колі – найвищий ступінь його самореалізації.

Основу екзистенціально-тілесної харизми викладача буденного буття складають душевність і щирість, тому така харизма має об'єднуючий характер. Подібна особистість, на думку Ч. Хуперта, неодмінно володіє вмінням «знаходити контакт з людьми…подобатися їм» [Houpert, 2014: 25]. За переконанням автора, вміння контактувати та причаровувати власною щирістю є важливішим навіть за успіх, і саме це вміння дає «щастя і задоволеність життям» [Houpert, 2014: 25].

Міркуючи далі про аспекти екзистенціально-тілесної харизми викладача, варто відзначити, що їй властива емоційна відкритість, демонстрація задоволення собою та студентами. Такий викладач-харизматик випромінює впевненість, здатен підтримати студентів, захистити їх інтереси, тому з легкістю завойовує їх довіру та прихильність. Душевність дозволяє викладачу з екзистенціально-тілесною харизмою вибудовувати майже родинні відносини у межах студентської або колегіальної групи, і це притягує до нього все більше пошановувачів. У цей час його харизма стає харизмою популярності, як у житті, так і у соціальних мережах. Проте ця популярність часто-густо є замкненою у межах студентського або колегіального кола.

Теж саме відбувається і у школі. Група дослідників, серед яких Д. Е. Вер, Х. Дональд, Ф. Доннеллі, М. Д. Нефталін акцентують увагу на висновку, зробленому Д. Вікертом, В. Коатцом та Л. Свієренгою в результаті опитування 1,427 учнів середніх та старших класів. Оцінюючи вчителів, найбільш поважними якостями учні вважали «харизму або популярність» [Coats, Swierenga, 1972: 357-360]. Важливим є результат експерименту Д. Е. Вера, Х. Дональда, Ф. Доннеллі, М. Д. Нефталіна [Donald, Naftulin, Ware, Donnelly, 1973: 630], під час якого дослідники запросили актора *зіграти роль поважного викладача* доктора Фокса і прочитати лекцію в університетській аудиторії *без*

глибинного знання предмету. Відео-запис лекції був продемонстрований трьом групам професійних педагогів різних спеціальностей та наукових ступенів. За результатами опитування більшість слухачів доктора Фокса відмітили його харизму і залишилися задоволеними лекцією. Майже всі учасники оцінили професійність лектора, відмічаючи, що отримали нові змістовні знання. Д. Е. Вер, Х. Дональд, Ф. Доннеллі, М. Д. Нефталін зробили висновок, що саме викладацька харизма, яку демонстрував доктор Фокс «причарувала» слухачів, залишила їх задоволеними його педагогічною «ефективністю», але разом з тим, по суті, створила ефект «ілюзії навченості» під час «симульованого навчання» [Donald, Naftulin, Ware, Donnelly, 1973: 634]. Дослідники підсумували експеримент висновком: «викладання — це набагато більше, ніж робити учнів щасливими» [Donald, Naftulin, Ware, Donnelly, 1973: 634], пропонуючи формулу педагогічної ефективності, що полягає у «збалансованому поєднанні знань і особистості» [Donald, Naftulin, Ware, Donnelly, 1973: 634].

Повертаючись до аналізу постаті викладача із екзистенціально-тілесною харизмою, варто відзначити те, що такий викладач сприймає студентів як власне продовження. Він ніби «розширюється» у взаємодії з ними, впевнюючись у власній значимості. У душевному симбіозі зі студентами викладач із екзистенціально-тілесною харизмою відтворює «нову якість» себе та своєї харизми, нову вагомість власного «розширеного» Я, і тому отримує популярність. Проте через відсутність власної особистісної проявленості екзистенціально-тілесний харизматик-викладач втрачає можливість помітити й розвинути особистість студента. Тому його викладання є позбавленим особистісної діалогічності між «Я» і «Ти». Єдність викладача і студентів лише на душевному рівні залишає харизму їх неповторної особистості непробудженою. Тому така єдність є відносною, вона закінчується за межами аудиторії, де вони фізично і особистісно розділяються.

Відсутність особистісного стрижню екзистенціально-тілесної харизми викладача часто проявляється у шаблонності його мислення, інформуванні замість викладання та *вихованні* студента замість *актуалізації* його особистості

й харизми. Фактично така харизма виражає авторитетність близької людини, друга, а не вчителя або наставника.

Буденність та замкненість екзистенціально-тілесної харизми викладача у межах студентської аудиторії, а також його особистісна непроявленість зникають у вимірі граничного буття. Можна припустити, що у граничному бутті виникає *екзистенціально-особистісна харизма викладача,* яка проявляється у культивуванні інтелекту, динамічного конструювання власної особистості та активного самовдосконалення. Викладач із такою харизмою може бути максимально дисциплінованим у пізнанні або творчості та сконцентрованим у викладанні, тому частіш за все він досягає високих результатів у педагогічній діяльності. Екзистенціально-особистісна харизма такого викладача підкорює силою та надзвичайною інтелектуальністю, а також інтригує певною відстороненістю й емоційною стриманістю.

Такий викладач-харизматик часто є не лише теоретиком, а й практиком своєї дисципліни, що збагачує його професійно-викладацький досвід і викликає повагу учнів та колег. Екзистенціально-особистісна харизма викладача передає студентам жагу не лише до процесу навчання, а й до саморозвитку взагалі. Самовдосконалення або творчість дають викладачеві-харизматику повноту життя, високий рівень інтелекту й реальні професійні досягнення. Проте він схильний відсторонюватись від інших, породжуючи всередині себе гординю, а іноді й нарцисизм.

Харизма такого викладача може виражати не лише владу над собою, а й владу над студентами, набуваючи авторитарного характеру. Потужний інтелект при душевній стриманості перетворюють його на «гламурного інтелектуала», який прагне «передати прочитане чи почуте, а не те, що екзистенціально пережите» [Крилова, 2022: 228]. Інтелектуальна гламурність, на думку С. Крилової, це – маніпуляція «концептами і метафорами, що означає вигадливість стилю і призводить до перекручування чи повної втрати смислу» [Крилова, 2022: 228]. Погоджуючись із думкою дослідниці, варто відзначити, що, культивуючи інтелект, екзистенціально-особистісний викладач-харизматик

завойовує владу над інформацією, в той час як її смисл відходить на задній план.

Варто відзначити, що викладач із екзистенціально-особистісною харизмою є майстром постановки проблемних запитань, що спонукають студента замислюватись, допомагають пробудити жвавість мислення. За допомогою харизми він ініціює інтелектуальну полеміку, демонструючи вживання ««модних» понять, «модних» концептів і прізвищ їхніх авторів» [Крилова, 2022: 228]. Проте часто така полеміка залишається незавершеною, а проблемні питання – відкритими. Як відзначає С. Крилова, «за зовнішньою словесною красою і вишуканістю гламурного інтелектуала часто-густо ховається творче безсилля, недолік душевності і людяності. Щирість в бутті такого інтелектуала підмінюється безстрасністю і точністю матеріалу, що переказується» [Крилова, 2022: 228]. Спираючись на думку автора, варто відзначити, що екзистенціально-особистісна харизма викладача, просякнута пафосом інтелектуальності, талановитості та екстраординарності, втрачає людяність як відкритість до Іншого, а отже і зацікавленість у його розвитку. Викладач з такою харизмою може бути схильним до монологічності й пригнічування студентів через насадження власної точки зору як єдино авторитетної.

Дійсно, екзистенціально-особистісна харизма викладача може мати відтінок самоствердження, що унеможливлює конструктивність особистісної комунікації зі студентами. У цьому випадку екзистенціальний шарм викладача набуває авторитарного характеру, коли він може нав’язувати студенту власні думки, ідеї або теорії. Претендуючи на знання істини, такий викладач втрачає повагу до особистості учня як окремого «Ти». Засліплений харизмою, він сприймає студента як «Воно» – об’єкт позбавлений власної думки, що унеможливлює особистісний діалог. М. Бубер так описує цей процес «людина, яка усвідомила Я і говорить Я-Воно, ставить себе перед речами, проте не ставить себе і не проти них, і не навпроти у потоці взаємодії з ними…вона об’єктивує…ізолює їх під час спостереження, не відчуваючи їх виключності,

або ж поєднує у схему спостереження, не відчуваючи всесвітнього зв'язку» [Buber, 1937: 29-30].

Розвиваючи думку дослідника, можна припустити, що авторитарний екзистенціально-особистісний харизматик фактично розчинює «Ти» учня у власному «Я», або ж породжує таких самих егоцентричних або авторитарних інтелектуалів, як він сам. Це може відбуватися і добровільно, коли під впливом екзистенціально-особистісної харизми викладача студент ототожнює себе із цим викладачем, наслідуючи монологічний характер його харизматичності.

Авторитарність екзистенціально-особистісної харизми викладача як автора наукового вчення може проявлятись у забороні його послідовникам висловлювати власну думку або якимось чином розвивати вчення, що робить його школу закритою і замкненою на собі. Так, наприклад, З. Фройд виступав проти будь-яких нововведень у традиційну техніку психоаналізу і прощався з усіма учнями, які полемізували з ним щодо підходу до консультативної терапії, навіть якщо вважав їх талановитими.

Варто зробити висновок, що екзистенціально-особистісній харизмі викладача не вистачає толерантності, гуманістичності та відкритості Іншому як унікальній особистості. Прийняти цю особистісну неповторність учня, означає, вступити із ним у співтворчі відносини, у яких, за думкою М. Бубера уможливлюється конструктивний взаємовплив та пізнання один одного як вічного, цілісного «Ти». Філософ пише: «відносини означають взаємність. Моє Ти впливає на мене, як я впливаю на нього. Наші учні формують нас, наші витвори створюють нас» [Buber, 1937: 15-16]. Неможливо не погодитись із думкою автора, адже учень дійсно може бути прикладом для викладача. Лише проявивши мудрість, викладач може прийняти цей приклад, що приведе його до світоглядного оновлення і натхнення.

Можна припустити, що така особистісна мудрість та гуманістичність виникають у метаграничному вимірі людського буття, у якому, за переконанням Н. Хамітова, відбувається «вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю і граничного буття з його незавершеністю і

усвідомленою екзистенціальною відокремленістю» [Хамітов, Крилова. 2022: 33]. Тут виникає *екзистенціально-комунікативна харизма викладача.* Такий вид харизми є унікальним, тому що виражається у цілісності тілесного, особистісного та комунікативного начал людини, як було відзначено вище. Викладач із такою харизмою не акцентується на створенні душевних стосунків із студентами, інтелектуальному самоствердженні або авторитарному викладанні. Він поєднує кращі прояви екзистенціально-тілесної та екзистенціально-особистісної харизми, породжуючи їх нову якість.

Екзистенціально-комунікативна харизма викладача сповнена толерантності та мудрості. На думку В. Андрущенка, толерантність виступає «обов'язком сприяти утвердженню людини, плюралізму демократії та правопорядку» [Андрущенко, 2005: 13] і основою комунікації в сучасному суспільстві. Толерантність створює конструктивний «психологічний клімат у колективі» [Андрущенко, 2005: 13], який, за переконанням автора, є вираженням «нових стосунків, що складаються між студентами і викладачами» [Андрущенко, 2005: 13]. Розвиваючи думку В. Андрущенка, варто сказати, що толерантне ставлення педагога до студента створює потужну основу для формування і розвитку сильної, харизматичної особистості студента. Вона утворює і особливий принцип взаємодії викладача і студента, який засновується на взаєморозумінні та взаємній актуалізації. Цей принцип можна описати за допомогою концепту С. Крилової «краса стосунків учителя та учня, викладача та студента, наукового керівника та аспіранта» [Крилова, 2022: 104]. Дослідниця відзначає, що краса стосунків у просторі освіти і науки «базується на формуванні нової методології, основою якої є принципи толерантності, синтезування, що конкретизовані розумінням сутності глобального світу, а тому можуть породжувати не лише теоретичні моделі, а практику моральнісного спілкування учителя і учня, викладача та студента» [Крилова, 2022: 106].

Підтримка й розуміння з боку викладача можливі за умови поєднання в його екзистенціально-комунікативній харизмі духовності, що дає пильну увагу

до динаміки особистісного розвитку учня та душевності, що наповнює взаємодію із учнем теплом та довірою. Йдеться про «андрогінну особистість в освітньому процесі, яка передусім є цілісною особистістю, в якій гармонійно поєднані духовне та душевне начала – глибинна чоловічість та жіночність» [Хамітов, Крилова, 2015: 106]. Саме така особистість, на думку Н. Хамітова та С. Крилової уособлює стратегію освіти і науки що «передбачає вихід за межі монологічності навчального процесу у співтворчий діалог зі студентами й аспірантами» [Хамітов, Крилова, 2015: 106].

Виходячи з цього, можна сказати, що екзистенціально-комунікативна харизма викладача просякнута людяністю. Саме людяність дозволяє викладачеві сприйняти внутрішні особливості й потреби студента й узгодити їх з навчальним процесом. Це приводить до ствердження особистості учня як носія цікавих ідей, вартих уваги і визнання як в освітньому просторі, так і в суспільстві.

Можна сказати, що бачення викладачем «Ти» студента є баченням духу «у його виявленні через людину» [Buber, 1937: 39]. Здатність до такого бачення є суттєвою рисою екзистенціально-комунікативної харизми і значним фактором впливовості й авторитетності. Викладач із екзистенціально-комунікативною харизмою не лише спостерігає за проявами неповторного «Ти» учня, а й актуалізує його розвиток у конструктивному діалозі. У такому діалозі відбувається розуміюча взаємодія Я-Ти, де викладач разом із учнем системно шукають істину і завершують цей пошук розв’язанням протиріч, що виникають. Це розв’язання є особливо важливим для студентів творчих професій, здобувачі яких живуть у постійному пошуку власного «Я» та власного стилю в мистецтві. В. Андрущенко відзначає, що матриця мудрої, толерантної поведінки викладача є надзвичайно продуктивною і затребуваною не лише у освітньому просторі, а й у інших сферах життя. Дослідник пише: «за своєю сутністю означена матриця глибинно гуманістична та педагогічна, бо звільняє буттєвість від антагонізмів, ворожнечі, безперервних суперечностей та протистоянь, тобто потенційно «працює» на культуру та матеріалізацію її у

цивілізованість» [Андрущенко, 2005:16]. Така ціннісна спрямованість, на думку автора, є відповідальністю кожного освітянина, вона «спонукає…будь-кого до морального вдосконалення та самовиявлення» [Андрущенко, 2005: 16].

Екзистенціально-комунікативна харизма викладача допомагає зберегти усе найсвітліше в душі учня, аби той не зігнувся під гнітом інтелектуальних та душевних суперечностей, що виникають у освітньому або творчому процесі. Такий викладач толерантно виводить студента на шлях мудрої «гармонії з собою та світом. Така гармонія припускає, що особистість, наділена мудрістю, уникає антагонізмів, вибираючи конструктивні протиріччя, що ведуть до відновлення й розвитку» [Хамітов, Крилова, 2022: 156]. У цей момент екзистенціально-комунікативна харизма викладача піднімається до харизми Наставника, «відкривача світу ідей» [Сухомлинський, 1977], що веде учня тернистим шляхом пізнання, особистісного становлення, а згодом і творення (артефактів культури або відносин).

Харизма наставника відзначається не лише людяністю й толерантністю, а й стратегічністю. Своїм прикладом наставник демонструє відданість меті, що наділяє його харизму глибинною екзистенціальною силою і шармом. Такий харизматик надихає студентів та колег, пробуджуючи їхню харизму у конструктивній співтворчості.

Як було сказано вище, екзистенціально-комунікативна харизма викладача об’єднує учнів у коло спілкування однодумців, які відчувають у ньому душевні тепло і духовну єдність. У такій комунікації вони об’єднані розумінням власної і загальної місії, що мотивує на особистісний розвиток і дарує творче піднесення. Така харизма випромінює надзвичайне світло щирості та любові до Іншого. Їй властива не лише особистісна цілісність, а й цілісність теорії та практики. Тому володар екзистенціально-комунікативної харизми стає лідером, що досягає успіху сам і надихає на успіх своїх послідовників. І перш за все його якості це «професіоналізм, потужний інтелект і культура, сила духу і волі, сформовані якісною освітою та вихованням» [Андрущенко, 2002: 7].

Отже, можна зробити висновок, що екзистенціально-комунікативна харизма викладача є квінтесенцією таких особистісних проявів, які дарують студентові не лише інформованість або інтелектуальність, а такі «інтелектуальні переживання» [Сухомлинський, 1977], що стають інсайтами, поглиблюючи особистість та формуючи її духовно-душевну цілісність. Така цілісність є основою дійсної конструктивної харизми у її екзистенціально-комунікативних проявах.

3.3. Проблема харизми експерта

В сучасних реаліях війни наявною є потреба людини у комунікації з експертом як особистістю, яка не лише знає, а й практикує знання у власному житті, отримуючи помітні конструктивні результати. Помітною сьогодні є моральна й професійна недоброчесність деяких експертів, орієнтованих на підвищення відсотку продажів та маніпуляцію, ніж на щиру допомогу людям. Саме поняття експертності все більше набуває масового характеру, у той час як харизма експерта все частіше перетворюється на імітацію або псевдохаризму – інструмент задля самовираження, досягнення успіху, слави або влади замість дійсної актуалізації особистості послідовників шляхом передачі знань. Тому актуальним стає осмислення феномену харизми експерта, який веде за собою у ситуаціях особистісних та соціальних випробувань, «екзистенціального вакууму» [Франкл, 2016: 196] людини та держави, відсутності світоглядних та духовних орієнтирів, пошуку діяльності для заробітку та самореалізації тощо.

У контексті дослідження харизми експерта доречним буде звернутися до визначення М. Препотенської. «Харизма – це така сукупність рис в образі, поведінці, риториці людини, яка робить її чарівною в очах спостерігачів, слухачів, аудиторії» – відзначає дослідниця [Препотенська, Кайс-Красовська, 2020: 56].

Важливо зауважити, що харизма людини значним чином пов’язана з її соціальною або творчою діяльністю, до якої в неї є здібності, і яку вона

переживає як свою «сродну працю» [Сковорода, 1973: 419]. Г. Сковорода підкреслює: «робота наша – джерело радості…Щасливий той, хто поєднав любу собі роботу із загальною! Вона є справжнім життям» [Сковорода, 2005: 44-45]. Така відповідність діяльності людини та її внутрішніх уподобань створює гармонію її знання та практики цього знання у власному житті. Доповнене творчим підходом і цілісністю мислення, волею до розвитку та любові до Іншого, знання в улюбленій сфері діяльності, стає експертним знанням, яке реалізується не лише на рівні інтелекту, а й на рівні переживання. Тому *харизмою експерта* можна назвати такий екзистенціальний шарм людини, який виникає в результаті її особистісного становлення, практики набуття власних знань та щирої співтворчої комунікації з оточуючими у процесі служіння власній місії.

Наявним є існування псевдохаризми експерта, що виступає результатом напрацьованих людиною зовнішніх поведінкових сигналів професійності за відсутності значного багажу знань, навичок та щирої залученості як у власну діяльність, так і у діяльність й комунікацію з іншими. Така людина пропонує загалу *експертний імідж*, проте зовсім не експертність як таку. Розповсюдженню псевдохаризми експерта сприяє сучасна медіа-культура та культура соціальних мереж, у просторі яких те, що демонструється на екрані, вважається авторитетним апріорі, хоча не завжди відповідає дійсності. Цікавим прикладом сказаного є реальна історія Гая Гома – іммігранта з Африки, який у 2006 році прийшов на співбесіду на телеканал «BBC News 24» з приводу працевлаштування. У сусідній кімнаті на інтерв'ю у прямому ефірі очікував Гай К'юні – експерт у галузі персональних комп'ютерів, журналіст. Через помилку працівника знімальної групи у студію запросили Гая Гома, який спокійно відповів на задані питання ведучої Карен Боуерман у прямому ефірі та сприйнявся глядачами як дійсний експерт [Bowerman, 2016]. Цей приклад підтверджує, що фрагментарність появи експерта у медіа-просторі й контекст, у якому він виступає, іноді стають вирішальними у сприйнятті його образу на екрані.

Помітним також є своєрідне розширення, розмивання сприйняття експертності через маніпуляцію харизмою людини, що випромінює впевненість у собі. І дійсно, впевнений голос, постава та спеціальні прийоми впливу, доповнені власним життєвим прикладом, допомагають людині створити переконливий, харизматичний експертний імідж навіть за відсутності високого рівня знань або довготривалого досвіду в конкретній сфері діяльності.

З іншого боку, сьогодні харизматичним все частіше вважається той експерт, який володіє не лише впливовою риторикою [Препотенська, Кайс-Красовська, 2020 : 44-62], а й кінесикою. Згідно з визначенням М. Іоффе, кінесика є система, що складає сукупність різних рухів людини, від поз і ходи, до жестів та мімічних реакцій [Іоффе, 2023: 8]. «Кінесика – це наука про «мову» тіла, його частин і, насамперед, жестів рук. Крім того, предметом її уваги служать мімічні жести, жести голови та ніг, пози та знакові рухи тіла», – пише дослідник [Іоффе, 2023: 123]. Експерт, який транслює впевненість у риториці та рухах, може бути медійною особистістю, вміє здійснювати харизматичну самопрезентацію, підкреслюючи неймовірну *цінність* власних послуг. Важливу роль відіграє й фінансовий статус експерта, що дає йому можливість створювати й публікувати в онлайн-просторі якісні, привабливі відео-матеріали задля самореклами. Засобами монтажу та влучними маркетинговими слоганами у мережі Інтернет часто-густо відтворюється завершений образ експерта з власною успішною історією, що підсвічує саме те, що він вміє і знає найкраще, те, що змінило його власне життя, у чому він має особистий досвід. Харизматичного експерта обожнюють послідовники, клієнти та друзі, які висловлюють свій захват у коментарях до його відео. Такий експерт здебільшого інтригує оточуючих заявами про власний ексклюзивний авторський метод та знання, якими володіє лише він, що і виокремлює його серед інших. С. Фуллер вдало відзначає, що саме належність знань експерта надає йому перевагу перед аудиторією, яка цими знаннями не володіє [Fuller, 2009: 4].

Виходячи зі сказаного, варто відзначити, що саме через відсутність знань у певній сфері людині легко розгубитись у потоках інформації, що виходить від величезної кількості харизматичних експертів, доступних онлайн та офлайн. Необхідною у цьому випадку стає здатність відрізнити справжнього експерта від шарлатана або бізнесмена. Тому надзвичайно важливим є осмислення основ дійсної конструктивної харизми експерта, як чинника його соціально-комунікативного успіху. Якими є ці основи? Як було відзначено вище, це – знання, регулярна практика цих знань, переживання своєї діяльності як сродної, як місії та діалогічність риторики. Окремо варто відзначити і світоглядну відкритість та цілісність, які було проаналізовано вище [Хамітов, 2022: 44-45]. Цілісність дає харизматичному експерту можливість силою власного знання, доповненого співпереживанням своїм колегам, вибудовувати гуманістичні професійні та життєві стратегії, вільні від маніпуляцій.

Сказане наштовхує нас на осмислення феноменів *об'єктивної та суб'єктивної експертності*. Об'єктивна експертність виражає визнання навичок і знань особистості широкими колами людей, іноді позбавлених критичності мислення. Через відповідність строгим канонам, які можуть застаріти з часом, така експертність стає ніби безликою та позбавляє особистість можливості виразити власну харизму як виключний екзистенціальний шарм, а її діяльність втрачає ексклюзивність.

Суб'єктивна експертність людини також породжується оцінкою вузького кола людей (експертів або послідовників) та, що важливо підкреслити, самого експерта, що розкриває загалу власний світогляд, цінності та ідеали, ділиться творчими знахідками та ключами до успіху з оточуючими, відштовхуючись не лише від власних цілей, а й від цілей інших людей. Знання і життєвий досвід такого експерта є показниками не лише освіченості, а й інтуїції та творчого підходу, вони постійно оновлюються. Тому у просторі суб'єктивної експертизи людина володіє значною можливістю розкриття власної харизми, її поглиблення і вираження.

Своєрідна жвавість знань, доповнених досвідом і креативним підходом, дає експерту можливість знайти новаторські методи дослідження дійсності, ініціюючи нові відкриття із глибин власної особистості. Таким чином, дійсно конструктивний харизматичний експерт створює і виражає ексклюзивність власної діяльності. С. Фуллер підкреслює значимість цілісності особистості експерта та його інтелектуального здобутку. «Моє експертне знання належить мені таким чином, що його неможливо чітко відділити від інших аспектів моєї особистості», – відзначає автор [Fuller, 2009: 6]. Розвиваючи дану ідею, варто наголосити на тому, що харизма експерта виникає саме із цілісності його особистості і системності тих знань, якими вона володіє. Розвиваючись, харизма експерта виражається у його здатності викликати довіру оточуючих шляхом репрезентації власних життєвих результатів, які підтверджують актуальність його знань і значущість особистих відкриттів. С. Фуллер підкреслює можливість набуття експертного знання і важливість практичного підтвердження його у колі оточуючих. «Якщо я продемонструю те, що я пройшов через певний режим, це надасть моїм діям набагато більшу значущість, ніж ту, яку вони мали б у протилежному випадку», – зазначає автор [Fuller, 2009: 8].

Важливо зауважити, що перевірені й підтверджені практикою знання однієї людини дійсно роблять її своєрідним експертом у певному вузькому напрямі, проте чи будуть її методи дієвими для інших? Адже у кожного своя доля, своє покликання та місія. Псевдохаризматичний експерт, викликаючи сильну емпатію через маніпуляцію свідомістю та емоціями послідовників, може спровокувати у них світоглядну плутанину, закликаючи до сліпого наслідування власному прикладу. Це може спровокувати й ряд життєвих випробувань послідовників, які вони не зможуть пройти. Тому важливо, щоб експерт, окрім здатності надихати й причаровувати, закликав людей думати критично й винаходити власні методи успіху в житті.

Дійсний конструктивний харизматичний експерт завжди залишає місце світоглядному діалогу та співтворчості з послідовниками, відкриваючи їм

можливість особистісно розкритися у сяйві власного екзистенціального шарму, та створити власні проєкти життя і діяльності, що будуть актуалізувати всередині них конструктивні зміни та внутрішнє зростання. Він закликає оточуючих до мислення, пошуку ефективних рішень, надихає опановувати необхідні знання та продукувати власні методи досягнення успіху та визнання. У підтвердження цих думок варто навести слова М. Препотенської, яка відзначає, що «успіх спілкування у будь-якому дискурсі багато в чому залежить від ентузіазму, наснаги, енергетики промовця, співрозмовника» [Препотенська, Кайс-Красовська, 2020: 52]. І дійсно, людина, яка щиро «горить» своєю справою і присвячує їй своє життя, набуває значної харизми у очах оточуючих.

Сказане вище спонукає зробити висновок, що харизма експерта зумовлена сприйняттям загалу, і виступає результатом не лише особистісної проявленості й напрацьованого досвіду людини, а й її соціальної та, зокрема, професійної репутації. «Одне й те ж саме висловлювання має різну цінність в залежності від того, чи озвучене воно вустами професора Гарварду або студента» [Fuller, 2009: 7], – відзначає С. Фуллер різницю сприйняття людини в залежності від її соціального статусу. Дійсно, з одного боку, вагомість вербалізованого повідомлення експерта пов’язана з його соціальним статусом, проте не завжди повідомляє про його харизматичність. Тому важливою є не лише наявність у мові експерта професійних термінів, а й індивідуальне сприйняття та переживання ним цих термінів, а також новизна і діалогічність його риторики в цілому. «Люди потребують інноваційних повідомлень, що впливають на почуття і розум, здатних здивувати чи надати користь…Новизна – це якість риторики людей, що мають власну думку й здатні відтворювати творчий підхід до реальності» – відзначає М. Препотенська [Препотенська, Кайс-Красовська, 2020: 52], і продовжує: «нове – «секрет» будь-якої цікавої розповіді, це вміння розповідати інтригуюче про невідоме і талант бачити надзвичайне у звичайному» [Препотенська, Кайс-Красовська, 2020: 52].

Цікавим є те, що харизма експерта може виражатися як ним самим у процесі комунікації, так і проявлятися завдяки репутації, що розповсюджується

через вербалізований захват оточуючих його досягненнями та особистісними якостями. Визнання оточуючими харизми експерта і вагомості його слів можливі й за умови наявності значного комерційного успіху його проєктів, як доказу значущості його діяльності [Fuller, 2009: 7-8]. Комерційний успіх може сприйматися як підтвердження дійсності особистого практичного досвіду харизматичного експерта та викликати довіру людей.

Можна зробити висновок, що конструктивна харизма експерта виступає вираженням його відкритості до себе самого, світу та Іншого у процесі особистісного зростання та служіння власній місії, що змінює життя інших на краще. Дійсна конструктивна харизма експерта завжди максимально розкривається у контексті служіння іншим у близькій йому діяльності, що стає місією. Пропонуючи певну завершену цінність у власній діяльності та адаптуючи її подачу під сприйняття послідовника, експерт зміцнює свою харизму як людини, що є джерелом ексклюзивності та унікальності, пусковим механізмом життєвих змін на краще та яскравим маяком на шляху особистісних трансформацій оточуючих.

Вище було відзначено значну важливість ролі медіа у створенні та демонстрації образу сучасного експерта. Це означає, що сьогодні існує певна модифікація харизми та методів харизматичного впливу на оточуючих у соціокультурному просторі та медійних його репрезентаціях. Тому необхідним видається детальний аналіз медійних проявів харизми та їх специфіки. Пропонуємо здійснити такий аналіз у наступному підрозділі.

3.4. Актуальність харизми у медійному просторі та екранних мистецтвах

У зв’язку зі стрімким переходом життя і діяльності сучасної людини у онлайн-простір, харизма особистості все більше поєднується з практикою її повсякденного життя. Наявність безлічі західних технологій набуття харизми допомагають людині привернути до себе увагу, проте надмірний акцент на їх

використанні спричинює комунікативну відчуженість, втрату власної особистісної унікальності та проживання людиною не своїх сценаріїв життя.

Такі тенденції сучасності спричинюють важливість осмислення впливу оновлених проявів харизми на буття людини та розвиток її особистості. Сучасні медіа демонструють специфічну харизму людини, яка частіше за все є далекою від реального життя. Образ харизматичної людини у медіа є результатом роботи іміджмейкерів, психологів, маркетологів та політтехнологів та репрезентується спеціальними засобами (монтажем, світлом, музикою та ін.). До уваги глядачів та слухачів пропонується *медійна харизма*, сконструйована та прикрашена у відповідності до вимог проєкту й масового запиту людей. І саме представники такої харизми є прикладом для наслідування більшості споживачів медіа-продуктів. Медійна харизма людини є привабливою, викликає емпатію й навіть захоплення, закликає до наслідування. Але таке наслідування може породжувати екзистенціальну фрустрацію людини через неможливість досягти того рівня впливу, доходу, життя, зовнішнього вигляду, щастя, які демонструються медійними харизматиками у ЗМІ.

Медійність харизми проявляється також у робочій та особистій комунікації сучасної людини, адже вона все більше використовує гаджети задля здійснення такої комунікації. Наявність камери у гаджетах робить людину медійною в тій чи інший мірі, спонукаючи її використовувати харизму задля досягнення популярності, визнання та впливовості, але й поміщають людину у своєрідну «гіперреальність», у якій, на думку Ж. Бодрійяра, речі стають симулятивними знаками, «віддаляються від себе у видимість», втрачаючи сенс [Baudrillard, 2005: 120]. Проте ця реальність пропонує сучасній людині усі можливості харизматичної самопрезентації й самовираження. Медійна харизма все більше стає своєрідною поведінковою надбудовою сучасної людини, формалізуючи її комунікацію у соціумі. Тому наявною виступає необхідність системного аналізу екзистенціальних особливостей медійної харизми людини, що перебуває на межі медійного простору та реального життя.

Як було відзначено вище, феномен дійсної конструктивної харизми людини аналізується як вияв особистості, результат її світоглядного й творчого становлення, а також співтворчої комунікації з іншими, а тому виступає органічним *екзистенціальним шармом людини*.

Варто підкреслити, що харизма людини сьогодні буквально трансформується зсередини, все більше набуваючи рис медійності не лише у кіно і телебаченні, радіо та інших ЗМІ, але й у повсякденному житті особистості. Тому доречним буде говорити про виникнення нової форми харизми – медійна харизма, яку можна охарактеризувати як *концентрований особистісний шарм людини, підготовлений і поданий загалу спеціальними засобами виразності*. Медійна харизма, це – харизма оброблена, напрацьована та підкреслена за допомогою таких інструментів як світло, монтаж, музика, різноманітні способи зйомки, як було відзначено вище.

Коли мова йде про певну медійну підготовленість харизми, помітними стають її технологічність та певна відстороненість самого медійного харизматика від власної органічності. Звернемося до аналізу поняття «технологія». «Слово технологія грецького походження (τεχνολογια, що походить від τεχνολογος; τεχνη – майстерність, техніка; λογος – у значенні передавати). Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментів і умов). Поняття «технологія» екстрапольовано з наук і практик науковотехнічних і виробничих у соціальні науки і практики» [Васьківська, Косянчук, Кизенко, Барановська, Шелестова, Кравчук, 2021: 1]. Автори роблять висновок, що технологія є комплекс засобів і дій, які мають «теоретичне обґрунтування» [Васьківська, Косянчук, Кизенко, Барановська, Шелестова, Кравчук, 2021: 14], а тому набувають осмисленості. «Технологію можна визначити як…усвідомлену майстерність. Технологія вказує на конкретні способи й засоби здійснення професійної діяльності, з іншого боку – на результати [Васьківська, Косянчук, Кизенко, Барановська, Шелестова, Кравчук, 2021: 14].

Можна сказати, що проходячи етапи усвідомленої професійної обробки з боку маркетологів, набуваючи технологічності, феномен харизми спрощується у світоглядному плані, звужується до повторюваних моделей поведінки, стає лише «ефектом харизми», який «використовується для вирішення конкретних завдань», – який описує Е. Лей [Leigh, 2009: 2].

Контакт харизматичної людини з засобами медіа (камерою, мікрофоном та ін.) спонукає її ніби «розширитися» або «винести» свою харизму у медійний простір, технологічно презентуючи себе загалу у бажаному вигляді. М. Маклюен відзначає, що будь-яка технологія є «розширенням або самоампутацією наших фізичних тіл...і таке розширення також вимагає нових співвідношень або нових рівноваг між іншими органами та розширеннями тіла» [McLuhan, 1994: 55]. Розвиваючи думку автора, можна припустити, що медійна харизма виступає адаптивним, балансуючим людське сприйняття фактором у просторі медіа. Технологічність такої харизми дозволяє людині отримати гарантований результат – популярність, але часто пригнічує її щирість та людяність.

Варто зауважити, що медійність потребує від людини навичок самопрезентації і натякає на потребу харизми, у контексті якої все стає привабливим і бажаним. Тому харизма разом з медійністю стають аспектами сучасного буття людини, спільнот людей і навіть соціуму.

Медійний харизматик ніби є собою, але водночас грає іншу людину, яка може краще вплинути на широку аудиторію, ніж він сам. У медійному просторі харизматик може створювати певний образ себе, приховуючи деякі риси та підкреслюючи інші задля здійснення конкретного враження. У цьому випадку він грає роль того, хто уособлює певний ідеал для нього самого або є впливовим для широкої аудиторії. З іншого боку, харизматик у певному образі на екрані може відбивати інтереси певних груп людей в суспільстві.

Отже наявною часто-густо є двоїстість медійної харизми, що засновується на поєднанні органічного екзистенціального шарму з відпрацьованими, і часто навіть маніпулятивними, прийомами медійного

самовираження. В залежності від екзистенціального виміру буття, у якому знаходиться харизматична людина, її органічність набуває того чи іншого рівня медійності.

Розмірковуючи про медійну харизму, виникає питання: за яких умов така харизма може стати маніпулятивною маскою на обличчі людини, ховаючи її органічність? Для відповіді на це питання влучним буде пригадати ідею Гі Дебора про «суспільство вистави», у якому виробництво матеріальних благ і розвиток економічного сектору витісняє цінність переживання людиною життя, замінюючи його на демонстрацію. Автор підкреслює, що суспільство вистави, з одного боку, конструює певний спосіб соціального життя, і одночасно – відбиває його наявні настрої, розділяючи світ як соціальну практику на «образ та дійсність» [Debord, 1995: 10].

Необхідно зробити акцент на тому, що суспільство вистави є не лише видовищним, воно стає і глядацьким. Вистава виступає абстрактною репрезентацією світу, який людина не може сприйняти безпосередньо, тому це сприйняття відбувається «через різні спеціалізовані опосередкування» [Debord, 1995: 13]. Варто відзначити, що пропоновані медійні харизматичні образи героїв не лише набувають реалістичності у медіа, а й можуть маніпулювати почуттями та враженнями глядача, який стає ніби загіпнотизованим цими образами і співпереживає їм як своїм близьким людям.

Гі Дебор пише, що суспільство вистави «як тенденція демонструвати світ» диктує і зміну акценту на органах чуття, якими людина сприймає дійсність і вірить цій дійсності. На думку автора, нині саме зір людини став провідним почуттям, замість дотику, що був вирішальним у минулому. Зір, як «найбільш абстрактне, найбільш сприйнятливе до містифікації почуття відповідає узагальненій абстрактності сучасного суспільства», – пише автор [Debord, 1995: 13]. Описуючи сутність вистави, Гі Дебор, підкреслює, що, вона є «затвердження видимості і затвердження будь-якої людини, а саме суспільного життя, як простої видимості» [Debord, 1995: 10], і тому робить

висновок, що вона демонструє «видиме заперечення життя; як заперечення життя, що стало видимим» [Debord, 1995: 10].

Пара понять «видовищне-глядацьке» описує природу комунікації у суспільстві вистави і корелює з парою «виробник-споживач», де другому відводиться роль пасивно сприймаючого і переживаючого нав'язані образи і цінності. Тому таке суспільство породжує так званих зірок, які відбивають його настрої і одночасно диктують ці настрої масам. Людина у такому суспільстві все більше прагне не бути, а здаватися, здійснювати враження, втікаючи від дійсності. В результаті сам глядач все частіше стає неважливим, адже на перший план виступає об'єкт споглядання, тотальна увага на якому відчужує людину від самої себе. Гі Дебор так описує названий процес відчуження людини: «Чим більше вона споглядає, тим менше вона насправді живе; чим більше вона погоджується впізнавати себе в домінуючих образах потреб, тим менше вона усвідомлює власне буття та власні бажання» [Debord, 1995: 18]. Згідно з думкою автора, владність стає вирішальною силою суспільства вистави, що сковує волю людини за її ж згодою.

Засновуючись на сказаному, варто відзначити, що актуальність суспільства вистави сьогодні лише посилюється, тому потреба людини демонструвати імітацію харизми, навіть за умови її непробудженості всередині себе все більше нав'язується видовищністю і конкурентністю медійної індустрії, що культивує успіх, достаток, енергійну молодість і затребуваність тощо. Медійна харизма зірок все більше стає гарантом їх популярності та навіть набуття ними статусу ідолів суспільства. Варто наголосити, що харизматичний образ сучасної зірки, як у реальному житті, так і в медійному просторі не завжди відповідає дійсності, як було зазначено вище, проте забезпечує реалізацію її амбіцій та потребу визнання у соціумі, де людина все більше відчуває себе самотньою у гонитві за успішністю і затребуваністю на «ринку особистостей» [Fromm, 2008: 120], про який пише Е. Фромм. «Успіх значною мірою залежить від того, як люди продають себе на ринку, наскільки добре вони презентують свою особистість, наскільки вони красиві в

«упаковці»; чи вони «життєрадісні», «здорові», «агресивні», «надійні», «амбітні», крім того, яке їх сімейне походження, до яких клубів вони належать і чи знають «потрібних» людей» – відзначає автор [Fromm, 2008: 120].

Отже, медійна харизма зірок кіно, телебачення, шоу-бізнесу й політики є комбінацією особистісного і професійного виявів людини, результатом вдосконалення свого таланту та влучної форми подачі його громадськості за допомогою спеціальних засобів екранної виразності, як було відзначено вище. Медійний харизматик створює власний образ і міф власної особистості і змушує глядачів повірити у їх дійсність. Інтегруючи власну особистість у медійний харизматичний образ, він може компенсувати деякі нерозвинені риси їх демонстрацією у просторі медіа, що ніби оновлює його харизму, надаючи їй бездоганності, а тому нереалістичності.

Якщо дійсна харизма людини засновується на щирості та спонтанності особистості, то медійна харизма, яка здебільшого стає імітаційною, нагадує гру. Наприклад, медійний харизматик може проявляти харизматичну грайливість, грати у харизму і грати за допомогою власної харизми.

Згідно з думкою Й. Хейзинги, гра, як значущий аспект життя людини і культури, що має елемент вдавання, характеризується задоволенням та свободою і протиставляється феномену серйозності, як первинній реальності. Автор відзначає, що «гра – це добровільна діяльність або заняття, яке відбувається в певних фіксованих межах часу та місця, відповідно до добровільно прийнятих, але абсолютно обов’язкових правил, що має мету і супроводжується відчуттям напруги та радості, а також усвідомленням того, що воно «відрізняється» від «звичайного життя» [Huizinga, 1949: 28]. Важливим, згідно з твердженням Й. Хейзинги, є те, що «гра ґрунтується на поводженні з певними образами, на…образному втіленні дійсності» [Huizinga, 1949: 4]. Можна сказати, що харизма людини припускає гру зі своїми власними та уявними особистісними рисами, в результаті якої харизматик приходить до того образу мислення, самовираження й стилю комунікації, що перетворює не лише його самого, його життя зсередини, а й впливає на життя оточуючих.

Проте подібна гра може і захопити харизматичну людину, що призведе до своєрідного злиття дійсної та уявної реальностей. «Контраст між грою та серйозністю завжди схильний до коливань. Неповноцінність гри постійно компенсується відповідною перевагою її серйозності. Гра перетворюється на серйозність, а серйозність – на гру. Гра здатна досягати висот прекрасного і піднесеного, що залишає серйозність далеко позаду» [Huizinga, 1949: 8], – відзначає Й. Хейзинга. Таке свідоме поринання людини у гру, на думку, автора, відбувається через те, що ігрова реальність дає можливість реалізувати себе у відповідності до свого ідеалу і вийти за межі буденності [Huizinga, 1949: 9-10].

На відміну від медійної імітаційної харизми, яка має у основі контроль над собою та Іншим і може включати у себе гру й демонстративність, дійсна конструктивна харизма припускає щиру спонтанність. Проте це не означає ірраціональність або наївність. Спонтанність дійсного конструктивного харизматика виходить з його внутрішньої свободи та чуттєвості до себе, Іншого і ситуації, в якій вони знаходяться, від настрою комунікації, у якій вони перебувають або діяльності, на основі якої вони взаємодіють. Спонтанний прояв особистості такого харизматика відбувається на основі глибинного розуміння себе і світу, переживання не лише власної повноцінності, а й власного творчого начала. Можна назвати її творчою спонтанністю людини, яка на відміну від іншої, контрольованої спонтанності, завжди є доречною, вписаною у контекст, враховуючою унікальну харизматичність Іншого та поважаючою її. Творча спонтанність є органічною властивістю дійсної конструктивної харизми, вона стверджує життєвість та щирість людини.

Можна сказати, що частіше за все медіа пропонують «людину граючу» або *у харизму*, або *за допомогою харизми*. Спрощення харизми людини до «ефекту харизми» та його ускладнення, концентрування у повсякденному житті та мас-медійному просторі неодмінно актуалізують осягнення не лише соціальних, а й екзистенціальних проявів цього феномену у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. Таке осмислення дасть

можливість комплексно проаналізувати ігровий фактор харизми людини в реальному житті та в умовах медійного простору. Доречним у цьому контексті буде пригадати, що Й. Хейзинга наголошує на змагальному аспекті гри, що засновується на конкурентній або демонстративній взаємодії її учасників, як було зазначено вище [Huizinga, 1949: 13].

У буденному бутті медійна харизма виступає своєрідним *концентратом екзистенціально-тілесної харизми людини*. Екзистенціально-тілесний медійний харизматик змагається за увагу і утримує її на собі, не викликаючи зацікавленості в собі як особистості. Тому потенціал такої харизми обмежується лише недовготривалою увагою глядачів. Якщо ж людина *грає у харизму*, така «гра» може сприйматися іншими як пародія, «цирк», викликаючи поблажливу посмішку.

З одного боку, такі харизматики виступають у зручному для продюсерів, бізнесменів або політиків образі, надягаючи трендову маску на власне обличчя і тим самим втрачаючи можливість проявити харизму власної особистості, але в цілому пропонують образ задоволеної життям, життєрадісної людини. З іншого боку, медійний екзистенціально-тілесний харизматик самостійно не створює на екрані відмінний від себе самого образ, він виступає гіпертрофованим, прикрашеним уособленням себе самого. Така людина *грається у дійсного харизматика*, уявляючи себе неординарною особистістю, хоча насправді має вузьку розважальну функцію, виступає вітальним персонажем, над яким глядачі або сміються, або співчувають йому, забуваючи через якийсь час. У приклад можна навести блогерів, які культивують гламурне життя, що виступає піком їхньої самореалізації або ж зірок, які маніпулюють оточуючими власною особистісною харизмою через волю до слави і влади.

Отже, медійний харизматик у буденному бутті змагається за увагу масового глядача. Це – зовнішньо яскрава людина, яка демонструє харизму через впевненість, вітальність, емоційність та магнетичність, що підкреслюються засобами медіа. Гі Дебор описує подібний образ людини за допомогою метафори «зірка споживання», що тотально споживає і у цьому

знаходить своє щастя [Debord, 1995: 34]. Медіа часто поширюють образ харизматика з буденними цінностями, що проявляються у матеріальних благах життя та насолоді ними, проте його особистість залишається непроявленою.

Х. Ортега-і-Гассет так описує представника маси, який є переконаним у своїй виключності не через власні особистісні результати, а через сам факт свого існування. Автор зазначає: «не дивуйтеся, якщо він живе і діє заради себе, якщо він вимагає всіх форм задоволення, впевнено дотримується своєї волі,…піклується про себе та своє дозвілля,…приділяє пильну увагу своєму одягу» [Ortega y Gasset, 1957: 24]. Екзистенціально-тілесні медійні харизматики позбавлені особистісної глибини, вони ніби «плавають на поверхні» життя, акцентуючись на власній зовнішності та матеріальних атрибутах, що унеможливлює реалізацію їх особистісної унікальності.

У граничному бутті медійна харизма людини стає *концентрованою екзистенціально-особистісною харизмою,* що виражає силу, інтелект, експертність та унікальність особистості, з одного боку, а також, певну нарцисичність і егоїстичність, з іншого. Такий харизматик грає власними знаннями і образами та може навіть змагатися з іншими харизматиками за визнання глядача. Самостійність і креативність такого харизматика дозволяють йому мистецьки відтворити власний образ перед глядачем. Він вміє захопити увагу оточуючих завдяки маніпулятивності комунікативних прийомів, які використовує з метою задоволення власної волі до влади і слави. Такі люди можуть навіть купувати нагороди у відомих спільнотах з метою підтримати свою популярність.

З одного боку, така людина грає власними знаннями і образами та може конкурувати з іншими своєю обізнаністю та оригінальністю. З іншого боку, вона часто виражає бездушну професіональність, втрачаючи безпосередність у вирі нещирої *гри за допомогою харизми*, що посилює владні тенденції її особистості. Й. Хейзинга наголошує на тому, що професіоналізм придушує ігровий фактор у поведінці та діяльності людини, адже культивує дорослу серйозність всупереч дитячому азарту, насолоді, безтурботності, радощам.

«Дух професіонала більше не є справжнім духом гри; йому бракує спонтанності та безтурботності», – зазначає автор. [Huizinga, 1949: 197]. Розвиваючи думку автора, можна відзначити, що витіснення ігрового елементу із екзистенціально-особистісної харизми відбувається у випадку, коли людина зосереджена на владі, славі або власній корисливій меті, вихолощуючи душевність. Придушується грайливість, як внутрішній стан свободи і радості, і харизма постає як інструмент маніпуляції. Проте, сама маніпуляція може виступати як своєрідна *гра харизмою*, коли людина, змінюючи моделі поведінки, як маски на обличчі, підлаштовується під умови комунікації або сама створює їх.

Така тенденція поглиблюється саме в медійному просторі через його комерційну спрямованість, що спонукає гру за допомогою харизми, водночас актуалізуючи аспект маніпуляції. Тому екзистенціально-особистісна медійна харизма людини стає інструментом набуття влади, популярності, впливовості, достатку завдяки ресурсам медіа. Медіа у граничному бутті демонструють харизматичних «зірок сфери прийняття рішень», які, на думку Г. Дебора мають володіти усіма «людськими перевагами» [Debord, 1995: 34]. Важливо зауважити, що практика життя та поведінка екзистенціально-особистісного медійного харизматика можуть розбігатися з його образом у медіа. Так, наприклад Д. Абербах описує Томаса Лоуренса (Лоуренса Аравійського), воєнного, науковця та письменника, який був представлений у мас-медіа як честолюбний борець за свободу та справжній герой, харизма якого полягала у незламності, з одного боку, та гуманістичності, з іншого. Але насправді деякі факти з життя Лоуренса замовчувались у ЗМІ задля збереження авторитетності його медійної харизми і захвату глядачів, який тримався на повазі до його особистісних рис. У реальному житті Лоуренс був британським шпіоном, глибинно закомплексованим, травмованим чоловіком із незрозумілою сексуальною орієнтацією. Аналізуючи образ Томаса Лоуренса, Д. Абербах відзначає, що медіа допомогли йому створити вигідний публічний імідж. «Завдяки своїй харизматичній ролі він задіяв якості характеру, які у звичайному житті зробили його невідповідним до політичної реальності, у якій

він був надзвичайно важливим. Ці якості включали дивовижне поєднання благородства, лицарства, хоробрості та високого інтелекту, чесності, аскетизму та самовладання», — пише автор [Aberbach, 1996: 77].

Варто відзначити, що *граючи за допомогою харизми*, екзистенціально-особистісний харизматик не взаємодіє з прихильниками персонально, він маніпулює їхнім настроєм та почуттями, підкорюючи усіх власній величі. У такій грі відсутній особистісний діалог, а є лише почуття взаємної ейфорії та насолоди (харизматик насолоджується собою, глядачі насолоджуються харизматиком, а він у свою чергу смакує таке поклоніння).

У метаграничному бутті людини медійна харизма *концентрує у собі найкращі якості екзистенціально-комунікативної харизми*. Людина з таким екзистенціальним шармом щиро переживає любов до себе та Іншого, відчуває повноту свого життя та власної особистості, а тому надихає як у житті, так і на екрані, дає іншим пережити глибину і радість співтворчості та співтворчого спілкування. Екзистенціально-комунікативна харизма є властивою для Опри Уінфрі, яка демонструє глядачам не лише розум і сердечну доброту, вона надихає, підтримує, направляє, актуалізує людей на творення себе заради блага інших, адже сама так і живе. Її харизма розкриває серця співрозмовників та веде їх до конструктивних внутрішніх трансформацій.

Екзистенціально-комунікативні медійні харизматики складають «обрану меншість» [Ortega y Gasset, 1957: 15], про яку пише Х. Ортега-і-Гассет. «Обрана особистість це – не роздратована людина, яка вважає себе вищою за інших, але та, яка вимагає від себе більше ніж інші, навіть якщо вимога до себе нездійсненна» [Ortega y Gasset, 1957: 15], – зазначає автор. Людина з екзистенціально-комунікативною харизмою переплавляє власну особистісну дисципліну не у самолюбування, а у продуктивну взаємодію з Іншим та соціумом. Здатність вільно перетворювати результати власних особистісних й творчих надбань у життєвий досвід робить екзистенціально-комунікативного харизматика особливим, тим, хто перебуває поза масою, а тому здатним змінювати життя інших власним унікальним прикладом.

Мужність бути собою й органічність самовираження на екрані звільняють людину з екзистенціально-комунікативною харизмою від штучності та надлишкової імітаційної медійності, розкриваючи внутрішню свободу та спонтанність у процесі комунікації. Харизма *заміщає гру як маніпуляцію* і, водночас, спонукає *процес гри та грайливості як актуалізації* людини самої себе, і спільноти, виключаючи змагальний фактор з комунікації. Всередині особистості харизматика, який зростає духовно і душевно, існують лише змагання і перемоги над самим собою, який постійно набуває нової якості. Екзистенціально-комунікативна харизма набуває такої грайливості внутрішньо вільної та люблячої людини, що конструктивно і творчо перетворює буття всередині та навколо себе. Це не лише форма або стиль поведінки, це – дійсний екзистенціальний шарм людини, що виникає із почуття внутрішньої цілісності та повноти життя, а тому може проявлятися в тому числі і як безпосередність, і як спонтанність, і вітальність у діалозі. Це і є вищий, дійсний конструктивний прояв харизми людини, яка є вільною від буденності через проживання щирої гри смислами та ідеями заради гуманістичних перетворень життя.

Можна зробити висновок, що метаграничне буття очищує харизму людини від надлишку медійності, підкреслюючи саму її буттєвість. У цьому випадку медійні засоби виразності не заміняють харизму органічності особистості, слова якої відповідають її вчинкам. Медійна екзистенціально-комунікативна харизма виражається не лише через емоційність, магнетичність, відпрацьованість або маніпулятивність, а стає дійсним конструктивним екзистенціальним шармом людини, що виникає з почуття внутрішньої цілісності та повноти життя, а тому може проявлятися в тому числі і як безпосередність, і як спонтанність, і вітальність у діалозі з оточуючими, як на екрані, так і у житті.

Спираючись на методологічний підхід метаантропології харизми, варто відзначити, що в сучасних соціальних медіа здебільшого реалізуються екзистенціально-тілесна і екзистенціально-особистісна харизма людини. Варто також наголосити на тому, що розповсюдженість означених типів харизми у

соціальних медіа обумовлена масовим характером даних медіа та ринковими відносинами, що переважають у нашому суспільстві та світі. Прояви таких типів харизми не є загальними для всіх харизматиків у соціально-медійному просторі, проте демонструють домінантні тенденції більшості з них.

Подальші міркування про специфіку вираження харизми у соціальних медіа потребують аналізу процесу її формування у соціально-медійному просторі, осмислення соціальних факторів та внутрішніх мотивів людини, що викликають її прагнення набути харизматичності або імітувати харизму, а також визначення аспектів самосприйняття людини сучасності та його проявів у соціальних медіа. Пропонуємо проаналізувати означені аспекти дослідження у наступному підрозділі.

3.4.1. Сучасні виклики і тенденції феномену харизми у соціальних медіа

В умовах масового запиту сучасної людини на самореалізацію за допомогою соціальних медіа, актуальною стає увага до харизми людини, що гарантує зростання популярності, визнання та успішності, виступаючи інструментом впливу на значну аудиторію. Помітною сьогодні є тенденція масовізації харизми, її спрощення та доступності для кожного. Харизма у сприйнятті сучасної людини втрачає свою виключність і вже не належить меншості. Вона все більше сприймається масовою свідомістю як приваблива техніка самопрезентації та маніпуляції, особливо у просторі соціальних медіа.

В результаті, замість набуття харизматичних якостей особистості, що потребує від людини глибинної внутрішньої праці, відбувається раціональне тренування поведінкових харизматичних навичок та відпрацювання маркетингових маніпулятивних прийомів, які штучно форсують набуття людиною медійності та медійної харизми задля прискореного виходу на авансцену віртуального життя в мережі Інтернет.

У контексті сказаного необхідним видається осмислення специфіки харизми людини у соціальних медіа як відносно новітнього феномену, що виникає на основі самостійного продюсування людиною себе як медійної особистості, яка має вплив на широкі маси, а також проаналізувати тенденції вираження такої харизми.

Соціальні медіа як простір самовираження сучасної людини надають їй значні можливості для набуття і реалізації власної харизми. Проте чи завжди ця харизма є щирою і дійсною? На жаль, це не так. Об'єднуючи реальність із вигадкою, міфом про себе, вигаданою роллю у власній виставі, людина може штучно створити медійну харизму та реалізувати її в мережі Інтернет. Проте така харизма здебільшого приречена на існування у певних рамках і реалізується лише за допомогою прийомів медійної самопрезентації. В результаті харизматики у соціальних медіа все більше стають схожими одне на одного, і разом з тим, сама їх харизма набуває шаблонності та передбачуваності. Масовізація харизми взагалі виступає відлунням масової культури у часи ринкової орієнтації суспільства. І це одна з основних тенденцій харизми сучасності.

Отже, соціальні медіа все більше поглинають життя сучасної людини за її ж згодою. Припиняючи бути лише засобом для розваги чи побутової комунікації, ставши невід'ємною частиною самореалізації людини, вони диктують їй напрям самовираження через тренди та шаблони, у рамках яких людина здається харизматичною, проте часто-густо не є такою насправді.

Буття людини у соціальних мережах постійно кидає їй виклики, спонукаючи регулярно створювати і публікувати новий контент, потребуючи від неї нових рішень, поведінкових технік та технологій привернення уваги, серед яких одними з найпотужніших стають технології харизматичності. Акаунт у соціальних медіа стає окремим світом нашого сучасника, необхідним для соціальної, професійної, творчої та іншої самореалізації, «гіперреальним» [Baudrillard, 2005: 120] простором для демонстрації себе, у якому він реалізує волю до продовження роду, достатку, успіху, слави, визнання або влади,

отримуючи значну дозу уваги оточуючих. Так звані «лідери думок» або «інфлюенсери» (від англ. influencer, — той, хто впливає) у соціальних медіа диктують і власні тренди, створюючи вірусні відео, яким наслідують інші блогери.

Отже, наявною є двоїстість реалізації харизми людини у соціальних медіа. На перший погляд здається, що людина має свободу харизматичного самовираження, з іншого боку, її харизма обумовлена масовими трендами, а тому є замкненою у їх межах. Це може призводити до імітації харизми та виникнення імітаційної медійної харизми, характерною ознакою якої є розірваність між реальним світом та віртуальним, що зумовлює відмінність харизматичних проявів у кожному з них.

Повернемося до концепту Ж. Бодрійяра «гіперреальність». Автор визначає її як простір, у царині якого «речі, відсутні самі по собі, відвернуті від самих себе у своїй візуальності…у своїй видимості, у своїй віртуальності (можливо, в цифрових еквівалентах, як в усіх новітніх технологіях), вписуються лише у один екран, у мільярди екранів, на горизонті яких реальність, разом із самими образами зникає» [Baudrillard, 2005: 59]. Отже, віртуалізація життя людини передує віртуалізації її харизми, що є особливо помітним у просторі соціальних медіа. При чому варто зробити акцент на віртуалізації не лише як прояву харизми в цифровому просторі, а як імітації харизми не як справжнього, а вдаваного вияву особистості.

Осягаючи далі специфіку харизми нашого сучасника та її прояви у соціальних медіа, варто відзначити й значну трансформацію самосприйняття людини, що все більше пов’язується з її регулярною самопрезентацією і детальною представленістю власного образу у соціальних медіа як безсумнівно харизматичного. Проте, при більш уважному аналізі стає зрозумілим, що нашій увазі пропонується перебільшений або взагалі примарний *харизматичний образ*, непідкріплений практикою життя *реальної* людини, про що було сказано вище. У цьому контексті варто пригадати слова Ж. Бодрійяра про те, що у образа «є лише одна мета – бути образом. Образ неспроможний уявити

реальність, оскільки він і є реальність: він більше не може її перевершити, трансфігурувати, побачити у мріях, оскільки сам образ є віртуальна підкладка реальності» [Baudrillard, 2005: 120]. Виходить, що, створивши власний харизматичний образ, людина вживається у нього і демонструє себе у відповідності з цим образом у власному акаунті у соціальних медіа.

Як же створюється харизматичний образ у таких медіа? І чому він притягує значну увагу загалу та може навіть стати авторитетним для масового користувача мережі Інтернет?

Відповідаючи на це питання, дамо визначення харизмі у соціальних медіа. Це – екзистенціальний шарм сучасної людини, що є результатом її волі до самовираження й масового визнання, що реалізується у просторі соціальних медіа та його засобами – медійними матеріалами: фотографіями, графікою, відео-роликами, прямими ефірами, аудіо-підкастами тощо.

Екзистенціально-тілесна та екзистенціально-особистісна харизма, як найбільш поширені типи харизми в соціальних медіа визначаються і підтримуються значною кількістю підписників та реакцій на публікації їх носія. Такі публікації максимально привертають увагу, проте не завжди транслюють певні важливі сенси. Харизматик, за допомогою медійних матеріалів, що виступають не просто зображеннями, а й вираженням його самосприйняття у світі та сприйняття самого світу, відіграє своєрідну «виставу», про яку пише Гі Дебор. «Виставу не можна розуміти ні як зловживання певним світом візуальності, ні як продукт масового розповсюдження образів. Швидше, це світогляд…, що став актуальним і вираженим матеріально. Це бачення світу, що об’єктивувалося» [Debord, 1970: 9].

Екзистенціально-тілесна харизма або харизма привабливості є найбільш популярною у соціальних медіа. Така харизма виражається шляхом публікації медійних матеріалів, у яких людина уособлює культ молодості, краси, здоров’я, енергійності, динамічності життя, забезпеченості речами, популярності серед друзів і колег, щастя у сім’ї тощо. Водночас, чим краще виглядають так звані «картинки» та відео, чим якісніше вони відзняті та змонтовані, тим

харизматичніше здається людина, яка їх публікує. А чим більше опубліковані відео наслідують медіа-тренди, чим більше у них популярної у соціальних медіа в даний момент музики, тим більше людей перегляне ці відео і відреагує на нього, оцінивши харизматичність їх автора.

Не менш популярною виступає екзистенціально-особистісна харизма людини, що демонструє експертність, затребуваність, успіх, щастя, достаток та, навіть розкіш, що досягаються легко і радісно. Варто зауважити, що соціальні медіа виступають ще й простором, який відтворює таємні мрії людини про себе, дає можливість видумати або гіперболізувати харизму і разом з нею – бажані особистісні якості. Тому привабливе життя людини у соціальних медіа і стає своєрідною виставою, яку харизматик грає і для самого себе, і для соціуму.

Харизматичні блогери створюють яскраві інфоподії майже з усього, що відбувається з ними, а іноді й вигадується ними самостійно. Їх життя, красиво упаковане і концентроване на веб-сторінці, стає так званим життям мрії для підписників, навіть якщо у реальності воно може бути досить посереднім. Такі харизматики реалізують свою харизму через демонстративність, живучи за моделлю «життя напоказ», перебуваючи перед камерою більшу частину часу.

Варто відзначити легкість і навіть спрощеність контенту соціально-медійного харизматика, що виходять з призначення соціальних медіа. А їх призначення полягає у тому, що по-перше, вони є засобом комунікації, розваги та релаксації, доступним просто у мобільному телефоні, що прийшов на зміну телебаченню, а по-друге – потужною платформою для самореалізації та реклами своєї діяльності, що здійснюється власними зусиллями. Сьогодні майже всі професії реалізуються людиною ще й у онлайн-просторі, майже кожен експерт рекламує свої послуги і свою особистість, часто демонструючи на камеру екзистенціально-особистісну харизму.

Яскравим прикладом реалізації екзистенціально-особистісної харизми людини, яка розвинула і свою екзистенціально-тілесну харизму, є спорт у соціальних медіа. Демонстрація фрагментів спортивних тренувань онлайн видається досить харизматичним заняттям і активно притягує увагу глядачів,

викликає повагу у оточуючих. Харизма тілесності людини часто доповнюється такими внутрішніми якостями як сила, воля, терпіння, цілеспрямованість тощо. І якщо екзистенціально-тілесний харизматик публікує відео своїх тренувань здебільшого задля завоювання уваги протилежної статі, наслідуючи моді або власному оточенню, то екзистенціально-особистісний харизматик, за допомогою подібних відео, маніпулюючи харизмою власного тіла, може маніпулювати і оточуючими задля самоствердження або здійснення влади над ними, отримуючи не лише захоплення, а й прибуток.

«Ринкова орієнтація» [Fromm, 2008: 120] сучасної людини спричинила перетворення соціальних медіа на засіб для продажу власних послуг, що автоматично розповсюдилось і на позиціонування себе, з одного боку, як звичайної людини, що живе свої будні та – одночасно особистості або експерта, який неодмінно є затребуваним завдяки регулярній демонстрації у мережі Інтернет власної професійної діяльності. По суті, людина подає свій харизматичний образ як товар, що повинен бути затребуваним. Маніпулюючи собою або імітуючи харизму, така людина надзвичайно уважно ставиться до так званої «упаковки» власного Інтернет-профілю, максимально концентруючи та навіть перебільшуючи усі свої якості та досягнення. «Якби для того, щоб заробити на життя, було б достатньо покладатися на те, що людина знає і що вміє, її самооцінка була б пропорційна її здібностям, тобто її споживчій вартості. Але оскільки успіх залежить головним чином від того, як людина продає свою особистість, свій досвід, вона почуває себе як товар або, точніше, одночасно як продавець і товар», – відзначає Е. Фромм [Fromm, 2008: 120].

Сучасні блогери-експерти навіть орендують приватні літаки, вілли та інші «предмети розкоші», щоб відзняти з ними контент, який демонструє їх привабливий стиль та високий фінансовий рівень життя, що «повідомляє» про їх успішність, затребуваність і одночасно посилює харизматичність.

Як було зазначено вище, харизма у соціальних медіа все більше стає харизмою, що є доступною для всіх, набуваючи масовості. На думку Х. Ортега-і-Гассета, маси є посереднім але зухвалим, пануючим у соціумі, соціальним

класом, представники якого вважають себе досконалими лише через факт свого існування, а тому «насолоджуються благами і користуються досягненнями, які винайшла обрана меншість, і які донині служать саме їй» [Ortega y Gasset, 1957: 22].

Варто відзначити і значну відвертість екзистенціально-тілесної харизми у соціальних медіа. Сьогодні нормою є публікація фотографій з власної спальні, фото та відео-репортажів з пологів та регулярні зображувальні «повідомлення» про те, що людина їсть, про що думає, що відчуває, за чим спостерігає тощо. Активна демонстративність себе і найдрібніших, делікатних подробиць власного життя і діяльності подається й сприймається як харизматичність, проте не завжди нею виступає. Особисті подробиці, які демонструються блогерами у відповідності з масовим запитом, нагадують так звану «брудну білизну зірок». Але тепер усі є «зірками», усі є важливими, усі «мають» харизму. Таке вирівнювання у питанні сприйняття харизми по-своєму знецінює її у масовій свідомості.

Варто закцентувати увагу на зірковості, яка є характерною для харизматиків у соціальних мережах і виникає з їх медійності. Успішно «розкрутивши» свій акаунт і досягши значної кількості підписників, харизматик починає відчувати себе зіркою. На думку Гі Дебора, зірка у суспільстві вистави є «видовищна репрезентація живої людини», що концентрує у собі усереднення і грає образ певної ролі [Debord, 1970: 33]. «Стан зірки – це спеціалізація *начебто живого,* об’єкт ототожнення з видимим життям без глибини…Знаменитості існують для того, щоб уособлювати різноманітні типи стилів життя і стилів розуміння суспільства, вільно виражати себе в усьому світі. Вони втілюють недосяжний результат суспільної праці, маніпулюючи побічними продуктами цієї праці, які магічним чином виявляються піднесеними над нею як її мета» [Debord, 1970: 33].

Набувши медійності та зірковості, екзистенціально-особистісні харизматики стають зірками свого власного життя і демонструють образ прекрасної людини перш за все *для самих себе*. Харизма для себе і перед собою

реалізується у самолюбуванні у відео-роликах та постійного їх переглядання. Тому така харизматичність у соціальних мережах – це часто нарцисична та монологічна харизматичність, що вдає діалог замість реального спілкування, вдає, що переживає якісь почуття та внутрішні зміни, проте насправді лише любується собою у просторі віртуального, відкритого для загалу щоденника життя, яким виступає її акаунт, і навіть заробляє на цьому щоденнику.

І дійсно, спілкування у соціальних мережах стає все більш формальним, коли люди лише обмінюються короткими відео, розважаючи одне одного. Новини з життя друзів все частіше не повідомляються особисто, а викладаються в акаунті соціальних медіа. Комунікація харизматичних експертів з підписниками часто відбувається не особисто, а напоказ у так званих «сторіс», де вони відповідають на питання, задані їм у коментарях або у особистих повідомленнях, тим самим демонструючи свою значимість і затребуваність. Маса підписників сприймається харизматиками-блогерами як узагальнена аудиторія, певне «Воно», що використовується «з метою «знайти опору» у світі, а потім, щоб «завоювати» світ, як пише М. Бубер [Buber, 1937: 41]. Хоча самі харизматики у соціальних медіа часто і виступають усередненою масою, яку швидко забувають у випадку відсутності нових публікацій.

Враховуючи свою перебільшеність, прикрашеність і сфабрикованість, харизма людини у соціальних медіа, як і харизма у кіно, на телебаченні, радіо, а також у шоу-бізнесі, безперечно огорнута міфами. Дж. Кембел відзначає, що «коли життя людини стає прикладом для інших, його образ обростає міфами» [Campbel, Moyers, 1991: 24]. «Міфи – це мрії всього світу. Це архетипові мрії, що стосуються найважливіших людських проблем…Міф підказує мені, як я повинен реагувати на ту чи іншу кризу, чи це розчарування чи захоплення, провал чи успіх. Він каже мені, де я перебуваю» [Campbel, Moyers, 1991: 23].

За переконанням М. Гайдеггера міф є «сказання про богів», а усе міфічне він вважає божественним [Heidegger, 1992].

Екзистенціально-тілесні харизматики у соціальних медіа здебільшого створюють міф реалістів, акцентують увагу на теперішньому моменті та його

проживанні, святкують життя, хизуються і насолоджуються самими собою. На відміну від них, майже кожен екзистенціально-особистісний харизматик-експерт, який продає свої послуги, має за плечима певну історію власного становлення від минулого до теперішнього часу, підтверджену відповідними медійними «доказами», що передує міфу про нього, додає його образу об'ємності та забезпечує довіру оточуючих. Міф харизми таких людей підтверджується їх досягненням та високим рівнем життя, широким спектром фінансових і професійних можливостей, про які вони регулярно розповідають у власних відео.

Харизматики-експерти майже завжди повідомляють про наявність авторського методу у власній діяльності і можуть навіть вибудовувати своє консультування на основі типології архетипових міфологічних героїв, проводячи паралелі з сучасністю. Таким чином, вони додають вагомості власній харизмі, адже, хоча б пригадуючи постаті відомих міфологічних героїв, вони ніби насичують свою харизму їх харизмою, підкріплюють свій сучасний образ, силою образів персонажів давнини.

Як екзистенціально-тілесні, так і екзистенціально-особистісні харизматики можуть проектувати свої фантазії на власний образ у соціальних мережах, додавати йому певних рис і якостей, посилюючи міф про власну ідеальність або неідеальність модеруванням думки власних підписників. Пропонується своєрідний інформаційний коктейль для «напоювання» підписників – міф про себе як бажану особистість. Проте перевірити правдивість наданої на сторінці такого харизматика інформації видається не завжди можливим, залишається лише вірити його промовам, професійно відзнятим у привабливих декораціях з художнім світлом.

Аналізуючи далі екзистенціально-особистісних харизматиків-експертів, варто відзначити їх акцентування на практичній цінності власних послуг, що є характерною рисою сучасності. Практичність знань, власний досвід та досвід роботи з людьми – основні критерії цінності харизматичного експерта у соціальних медіа, що викликають довіру підписників як потенційних клієнтів.

При цьому показниками харизматичності та успішності такого експерта все більше вважаються не освіта, а пережиті значні життєві події та досвід, отриманий від них, який і описується ним детально у власних публікаціях. Такі критерії засновуються на цінності того факту, що у сучасному масовому сприйнятті раціональне напрацювання навичок витісняє цінність *переживання, усвідомлення знань* та мудрість, що виникає з цих переживання та усвідомлення.

Важливо відмити і те, що харизматичні екзистенціально-особистісні експерти подають себе у соціальних медіа як друзі, що ніколи не зрадять, завжди підтримують і лише покращать життя клієнтів. Проте часто-густо вони можуть лише рекламувати себе та хизуватися у спілкуванні з іншими, а за відсутності достатньої компетентності, глибинно допомогти людині не можуть.

У більшості випадків, саме маніпулятори, які імітують харизму, частіше здійснюють рекламу своїх послуг, використовуючи маніпулятивні маркетингові прийоми. Своєрідне фабрикування екзистенціально-особистісної харизми відбувається і за допомогою штучного інтелекту, коли харизматики публікують згенеровані ним професійні фото з власним обличчям, а також неавторські тексти, скопійовані з GPT-чату, подаючи їх як створені власними інтелектуальними зусиллями. Вони можуть і повідомляти про таке запозичення й навіть вчити використанню штучного інтелекту у комерційних цілях. В даному випадку, харизматичне красномовство ніби «запозичується» у штучного інтелекту як більш здібного до створення привабливих текстів.

У екзистенціально-тілесних харизматиків, схильних до створення розважального контенту, таке запозичення харизми відбувається через зйомки відео з власним артикулюванням під фонограми, у яких актори, диктори або інші відомі особистості озвучують харизматичні висловлювання. Блогери підхоплюють тренди, вписуючи себе у них, говорять не від себе, а рухають губами «під озвучку», щоб здаватися більш харизматичними. Таким чином, людина «торкається» особистісної харизми і слави автора висловлювання,

приміряє її на себе без значних зусиль, але при цьому отримує масову увагу і так звані вподобання (лайки).

Названі вище прийоми повідомляють про шаблонність харизми у соціальних мережах, її передбачуваність та відповідність медійних образів очікуванням масового споживача. В результаті таких тенденцій усереднюється і деградує не лише індивідуальність, а й особистість людини у соціальних медіа, а разом з цим знижуються і критерії харизматичності.

Неможливо не сказати і про харизматиків, які дійсно мають екзистенціально-тілесну або екзистенціально-особистісну харизму і демонструють її масам у соціальних медіа, заробляючи на ній. Чи завжди така харизма є маніпулятивною? Для відповіді на це питання варто осягнути мотиви харизматиків у соціальних медіа і сказати, що у випадку екзистенціально-тілесної харизми це не завжди так. Виходячи з того, що така харизма виражається людиною на основі волі до самозбереження і продовження роду, вона часто служить засобом привернення уваги, чого харизматику буває достатньо, якщо у нього є дохід за межами соціальних медіа.

Екзистенціально-особистісні харизматики з волею до пізнання і творчості також можуть використовувати соціальні медіа для реалізації власних амбіцій та демонстрації інтелектуально-творчих здобутків, рекламувати власну діяльність, та іноді використовувати легкі маніпулятивні прийоми. Проте найбільшу маніпуляцію харизмою та іноді й навіть імітацію харизми здійснюють екзистенціально-особистісні харизматики з волею до влади і слави. Вони здебільшого і аналізуються у даному дослідженні.

Звільнення від імітаційності та маніпулятивності екзистенціально-особистісної харизми відбувається у випадку її трансформації у екзистенціально-комунікативну харизму, як вияву цілісної особистості й такого екзистенціального шарму, що є заснованим на волі до любові, свободи і толерантності, характерної для метаграничного буття і філософського світогляду людини [Хамітов, Крилова, 2022: 171-176]. Така воля долає нарцисичні та егоїстичні тенденції харизматика й зумовлює відкритість його

харизми до актуалізуючої, глибинно надихаючої, діалогічної та навіть співтворчої «Я-Ти» комунікації з оточуючим світом.

Варто підсумувати, що, з одного боку, наявною у соціальних медіа сьогодні існує примарність харизматичних образів, які люди створюють для себе, та невідповідність таким образам у реальному житті. З іншого боку, якщо така примарність актуалізує людину до особистісного росту, а не лише набуття поверхневого масового визнання у соціальних Інтернет-мережах, вона може виступати «авансом», що людина дає собі, відчуваючи свої особистісні потенції. У цьому випадку створення такого харизматичного образу має певний сенс, пробуджує волю до власного становлення і проявлення власної унікальності. Така двоїстість харизми у соціальних медіа актуалізує більш детальне осягнення можливостей соціальних медіа у актуалізації екзистенціально-комунікативної харизми людини у інших подальших дослідженнях у цьому напрямку.

3.4.2. Харизма актора як результат поєднання екранного образу і реальних рис особистості та її прояви у кінематографі й медіапросторі

Медіа взагалі та кіно, зокрема, є унікальним засобом реалізації харизми людини. Об’єктив кіно або відео-камери, ніби детектор брехні, виявляє усі недоліки публічного самовираження людини, водночас потребуючи від неї як харизматичної органічності, так і майстерності медійної самопрезентації або акторської гри.

Значний інтерес після перегляду кінофільму може викликати не лише головний герой, а й сама особистість актора, у якій, так чи інакше, проявляється його харизма. Більше того, поціновувачі кінематографу можуть зацікавитися й особистістю режисера та інших членів знімальної групи, адже їх харизма є помітною у режисерському, операторському стилі, чуттєвих діалогах та сценарних поворотах, що викликають співпереживання героям. Кінець ХХ та

початок XXI століття ознаменувались популярністю таких акторів як Аль Пачіно, Анджеліна Джолі, Хав'єр Бардем, Роберт Дауні молодший, Джонні Депп, Дензел Вашингтон, Леонардо ді Капріо, Бенедікт Кембербетч, Пенелопа Крус, Бред Пітт, Ніколь Кідман, Кіану Рівз, Мадс Міккельсен, Пріянка Чопра, Шахрух Хан, Ентоні Хопкінс та інші. Дані актори отримали захват і любов глядачів з усього світу завдяки своїй харизмі, не зважаючи на те, що герої, яких вони втілюють на екрані не завжди демонструють моральну зразковість.

Дивовижною властивістю кінематографу є подача образів головних героїв як неодмінно харизматичних. Наявними є помітна сугестивність медійної харизми кіноактора, її міфічність, з одного боку, та реалістичність, з іншого, а також концентрованість, що викликають не лише емпатію глядача, а й співпереживання долі героя та його особистості. Таке співпереживання посилюється і завдяки участі у фільмі зірки світового масштабу, подивитися на харизму якої глядачі йдуть до кінотеатру або переглядають фільм на комп'ютері. Режисерські та операторські рішення, що вдало підкреслюють сильні якості персонажа та самого актора демонструють незабутній харизматичний образ героя на кіноекрані.

Як було зазначено вище, медійною харизмою виступає технологічний екзистенціальний шарм людини, відтворений ним та іншими професіоналами за допомогою специфічних засобів екранної виразності (художнє світло, монтаж, музика тощо) та реалізований ними у завершеному медійному проекті (фільмі, кліпі, рекламному ролику, телепрограмі тощо). Відомі актори кіно також володіють медійною харизмою у тій мірі, у якій вони виступають медійними особистостями. Будь-який втілений харизматиком образ героя у фільмі виражає комплекс властивих йому особистісних якостей, світогляду, стилю життя та зовнішнього вигляду, які створюються цілою командою медійних творців і складають основу сприйняття медійної харизми акторів глядачами.

Часто, постулюючи певні індивідуальні та соціальні цінності на екрані, харизматичні актори та їх герої стають прикладами наслідування для масового глядача, але такі цінності не завжди виступають конструктивними та

гуманістичними. Підтвердженням цього є значна кількість харизматичних кіно-героїв, що уособлюють у західному кінематографі образи злодіїв (Роберт Макколл у «Великому зрівнювачі», Домінік Торетто у фільмі «Форсаж», Жан-батіст-Гренуй у фільмі «Парфюмер» та інші), яким щиро співпереживають глядачі упродовж перегляду фільму, незважаючи на те, що вони демонструють деструктивну харизму. Більше того, такі харизматики стають культовими, викликають захват у масового глядача, а іноді й навіть бажання бути схожими на них.

Виникає питання, чи можна говорити про те, що, втілюючи на екрані харизму свого героя, актор реалізує і свою, або це лише маска, яку він вдало надягає на обличчя, імітуючи чужу для себе харизму своєю акторською майстерністю?

Як було відзначено вище, харизма людини у вищих своїх проявах виражає щирість та спонтанність особистості, водночас, медійна харизма здебільшого припускає продуманість гри, відточеність поведінкової майстерності та вміння подати цю майстерність на екрані. Актор кіно на екрані може демонструвати харизматичну грайливість, грати у харизматичного героя і грати власною харизмою.

Отже, харизма, як вияв особистості, може ставати засобом для створення ігрової реальності, у просторі якої людина конструює певний образ себе, приміряє його, наче новий костюм, маску, і буквально може зжитися з цим образом. «Як і наші рідні мови, всі ігри – це засоби міжособистісної комунікації, і вони не могли б ні існувати, ні мати будь-який сенс окрім того, що вони є розширенням нашого безпосереднього внутрішнього життя» [McLuhan, 1994: 262], – пише М. Маклюен, аналізуючи гру у контексті засобів інформації та комунікативної взаємодії людей у соціумі.

Як було відзначено вище, медійна харизма може бути інструментом гри, завдяки якому людина реалізує, у одному випадку – природній, у іншому випадку – уявний образ себе, у третьому – особистісну потенцію як власну буттєву реальність.

У медійних харизматиків та зокрема акторів, незалежно від того, яких героїв вони грають, є власна підготовлена легенда особистості, яка спрямовує їх самовираження на екрані, і яка може бути далекою від справжнього життя, тому і їх поведінка на публіці може бути зумовлена цією легендою. З іншого боку, як було відзначено вище, такі харизматики, граючи конкретний персонаж, демонструють масам образ наслідування, підготовлений цілими командами, що складає особливість медійної харизми як ігрової. Наприклад, харизма всесвітньовідомої Мерилін Монро була не лише її власним досягненням, а й суттєво продуманою подачею її образу, здійсненою режисерами, операторами і продюсерами фільмів, у яких вона знімалась. У багатьох з них видно, як за допомогою різних засобів виразності та гри акторів масових сцен підкреслювався захват оточуючих від появи героїнь Мерилін у кадрі, що повідомляє про свідоме створення її іконічності. Особливо це помітно у сценах фільмів «В Джазі лише дівчата», «Ніагара» та інших. Теж саме можна сказати і про героїню Моніки Белуччі у фільмі «Малена» та героїню Анджеліни Джолі у фільмі «Турист» та інших. У зв’язку зі сказаним, доречним буде пригадати характеристику М. Маклюеном кіно як світу «тріумфальних ілюзій та мрій, який можна купити за гроші» [McLuhan, 1994: 20].

Харизма відомих акторів у житті часто підхоплює шлейф як їх медійного харизматичного образу, так і образу у кіно, тому викликає значний захват прихильників. Окрім цього, сам факт регулярного споглядання популярної людини на екрані створює ефект наближеності до неї у сприйнятті глядачів. В якийсь момент медійна харизматична зірка вже сприймається прихильниками майже як друг або рідна людина. Медійність харизматиків та їх часта поява на екрані автоматично забезпечує їм довіру мас, і водночас, уможливлює здійснення значного впливу на них. Включаючи у себе такі компоненти як демонстративність, самолюбування, волю людини до впливовості, навіть епатажність, медійна харизма актора може залишатись статичною і проявляти домінанту одного або кількох названих компонентів, що приводить його до популярності своєю повторюваністю. З іншого боку, медійна харизма актора

може набувати й динамічності, коли ці компоненти стають етапами розвитку, що додає його образу багатогранності й новизни. Мова йде про розвиток харизми особистості взагалі, що зумовлює і розвиток її медійної харизми.

Як було сказано вище, медіа демонструють саме харизматиків, адже вони зацікавлюють своєю особистістю, утримують увагу глядача, викликають значне співпереживання герою. Проте, зосереджуючись лише на досягненні слави, актори часто можуть використовувати певні технології харизматичного впливу і маніпулювати почуттями глядача. Для таких особистостей медійна харизма, ніби ігрова маска, крізь призму якої оточуючі сприймають їх у реальному житті.

Концентрованість та ігровий характер медійної харизми актора кіно, а також її значний вплив на глядачів неодмінно актуалізують осягнення екзистенціальних аспектів даного феномену. Це означає усвідомлення медійної харизми актора як такої, що, з одного боку, відіграється особистістю на екрані в той чи інший мірі, а з іншого боку, може повністю або частково переживатися нею як властива їй самій.

На даному етапі нашого дослідження пропонуємо осмислити прояви медійної харизми актора у буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах людського буття. Таке осягнення дасть можливість комплексно проаналізувати особливості медійної харизми актора, що, з одного боку, перебуває на межі реального життя та кінематографічної реальності, а з іншого боку, виступає чисто ігровою формою харизматичного вираження людини на екрані за допомогою засобів медіа.

Отже, медійна харизма актора у буденному бутті є його концентрованим екзистенціально-тілесним шармом. Медійний екзистенціально-тілесний харизматик актор змагається за можливість бути *найпомітнішим* у екранному просторі та *запам'ятатися* своєю зовнішньою красою, емоційністю, енергійністю та вітальністю найбільшій кількості людей. Метою такого харизматичного актора виступає загальна увага, адже він від душі розважає глядача. Такий медійний харизматик – це завжди яскрава людина, яка транслює

надзвичайну привабливість, впевненість, сексуальність, стильність та магнетичність, що підкреслюються засобами медіа, а саме костюмами, певним кутом зйомки, музикою, якісним світлом, монтажем та ін… Розважальне, легке попкорнове кіно [Крилова (Світла), 2020: 119-120] у буденному бутті людини поширює образ героя, харизма якого здебільшого реалізується у координатах цінностей самозбереження та продовження роду.

Часто-густо екзистенціально-тілесний шарм є органічним для медійного харизматика у житті, тому він точно відтворює і образ свого героя з подібною харизмою, по суті, граючи себе. Така харизма не припускає кардинального перевтілення, адже здебільшого складає сукупність наявних природних рис та зовнішніх даних людини. Екзистенціально-тілесний медійний харизматик лише підкреслює власні сильні якості та зовнішність, проте залишається у рамках вітально-душевної або вітально-емоційної харизматичності. Тому і розвивати свій образ та ігровий образ героя екзистенціально-тілесний харизматик може лише як тілесно-емоційну дійсність, що стає тілесно-об’єктивованим буттям. У межах даного екзистенціального типу медійної харизми, актор частіше за все відіграє загальноприйнятий соціумом образ, нав’язаний трендами та соціальними стереотипами. При цьому екзистенціальний шарм актора, при його безпосередності або навіть наївності та емоційній прямоті, може набувати *грайливості*, що посилює магнетичність та привабливість його харизми як у житті, так і на екрані (головні героїні фільмів «Красуня», «Наречена-втікачка», «Принц і я» тощо).

Як відзначалося вище, медійна харизма граничного буття є концентрованою версією екзистенціально-особистісної харизми, що характеризується внутрішньою унікальністю або творчим началом, з одного боку, та водночас нарцисичністю або егоїстичністю, з іншого. Харизматик вдало перевтілюється у різноманітні харизматичні образи героїв, і водночас здатний маніпулювати своєю харизмою задля здійснення маніпуляції і над глядачем. Він може відтворити на публіці довершений образ себе та, відпрацювавши його, мистецьки подати загалу у реальному житті.

Екистенціально-особистісний медійний харизматик актор здебільшого втілює героїв, які проходять колізії у своєму власному внутрішньому світі, а тому переживають особистісні пошуки, конфлікти, бунти, творчі злети і падіння, шукають сенс життя, проходять особистісне становлення тощо. Актор з екзистенціально-особистісною харизмою буквально заволодіває увагою глядача, втілюючи неоднозначну харизму виключності на екрані та у житті (головні герої фільмів «Шерлок», «Джокер», «Морбіус», «Правдива брехня», «Великий зрівнювач» тощо). Така владність медійної харизми актора може бути пов'язаною з владністю його світогляду, що приводить його до раціональної професійності, адже відіграючи харизму свого персонажа, він залишається байдужим до нього душевно.

Медіа у граничному бутті пропонують увазі глядача екзистенціально-особистісних медійних харизматиків, які також можуть бути демонстративними, скандальними, екзальтованими, проте, через нецілісність світогляду [Хамітов, Крилова, 2022: 196-197], реальна практика їх життя та особистість можуть розбігатися з їх моральним образом на екрані. Такі особистості технологічно грають за допомогою харизми, підлаштовуючи власну поведінку під свою мету, запит аудиторії або потураючи своїм слабкостям, внутрішнім конфліктам, скеровуючись волею до слави.

Екзистенціально-особистісна медійна харизма людини, з одного боку, виражає реально напрацьований пізнанням і творчістю образ особистості. Такі харизматичні актори як Джаред Лето, Джонні Депп, Майкл Фассбендер, Меріл Стріп, Шарліз Терон, Тільда Суінтон та інші демонструють неймовірний талант перевтілення, з кожним фільмом лише підігріваючи любов глядацької аудиторії своїми новими образами на екрані.

З іншого боку, екзистенціально-особистісна медійна харизма може ставати і штучним образом, ігрове перевтілення, у який компенсує відсутність у людини тих рис, що є невластивими їй у реальному житті. У цей момент медійна харизма стає *імітаційною*. Відіграючи певні моделі харизматичної поведінки, людина замикає свою особистість та медійне (акторське) амплуа у

кайдани технологічності. Такий актор грає власною харизмою, відтворюючи нещиру дійсність, у якій комунікація і відносини з іншими є лише черговим маніпулятивним кроком. Як було зазначено вище, це – професіонал, який вдало робить свою роботу, проте не вкладається у неї душевно, для нього важливі лише слава і визнання загалу. Успішність гри такого харизматика-актора залежить від того, наскільки вдало він зіграє свою роль, проманіпулюючи собою, реалізує уявний образ як свій власний образ на екрані та у реальному житті.

Імітаційний екзистенціально-особистісний харизматик-актор з волею до влади або слави накладає табу на щирість та життєвість, обираючи контроль над собою та своїм професіоналізмом, а тому почуває себе комфортно у оточенні з жорсткими правилами поведінки, які обов'язково включають маніпуляцію, як контроль над щирістю та життєвістю, контроль над власним харизматичним Я, як Я уявним. Успішна маніпуляція породжує азарт, що втягує такого актора у гру як харизматичну буттєвість. Проте це лише відігравання харизматичної буттєвості для оточуючих, адже вона глибинно усвідомлюється і переживається харизматиком як вдавана, а її шаблонність знімає з актора відповідальність за розвиток і творення власної особистості.

На перший погляд, може здаватись, що маніпулятивність медійної харизми виникає у людини свідомо через волю до влади. З одного боку, так і є, медійний харизматик дійсно може раціонально використовувати певні комунікативні прийоми, що виражають його харизму або вдають її на екрані. З іншого боку, він часто може проявляти харизму під впливом неусвідомлених внутрішніх конфліктів, що додає їй ще більшої інтенсивності та навіть авторитарності. Через владу над іншими такий медійний харизматик підсвідомо здійснює владу над собою, і тому милується собою у контексті своїх досягнень, як результатів цієї влади.

Медійна харизма актора у метаграничному бутті є концентрованим вираженням екзистенціально-комунікативної харизми людини. У цьому випадку харизматик не лише відіграє якусь іншу персону, створену у своїй уяві,

відрепетирувану перед дзеркалом та відтворену на екрані, а й існує у всій повноті щирості й любові до себе та свого амплуа. Його власний досвід лише доповнює образ героя у кіно, якщо мова йде про акторську гру. Важливо підкреслити, що екзистенціально-комунікативна медійна харизма є концентратом саме конструктивних якостей особистості, вона також звільнена від внутрішніх конфліктів та загострених протиріч людини, а тому гармонійно поєднує медійний образ з реальним образом. Тому така харизма розкриває усю свою дійсність і надихає як у житті, так і на екрані, дає іншим пережити повноту і глибину перегляду медійного проекту або кінофільму, й співпережити колізіям героя. Мова йде не лише про оптимістичний стиль поведінки, а про життєстверджуючий екзистенціальний шарм харизматика-актора, що виникає з почуття внутрішньої цілісності та повноти його життя, а тому може проявлятися в тому числі і як безпосередність, і як спонтанність, і щира життєвіть у його грі, й водночас, як співтворче спілкування з оточуючими у реальному житті. Образи таких акторів у кіно як правило гуманістичні й володіють конструктивною харизмою (наприклад, головні герої фільмів «Куди приводять мрії», «Матриця», «Доктор Стрендж» тощо). Через співпереживання таким харизматичним героям глядач може отримувати справжній катарсис, очищуючи душу і надихатися на важливі життєві трансформації. Таке співпереживання пропонує філософське кіно [Світла, 2020: 137-139], у якому життєві протиріччя героїв не лише оголюються, залишаючись невирішеними, як у кіно-самовираженні або у комерційному кіно [Світла, 2020: 126-128], а й вирішуються благотворним шляхом для героя та його оточуючих [Світла, 2020: 137-139].

Екзистенціально-комунікативна медійна харизма актора є результатом звільнення людини від потреби гри як імітації харизми, адже виражає щирість та глибину особистості, яка вирішила власні внутрішні протиріччя й свідомо розвинула і продовжує розвивати свої потенції. Такий екзистенціальний медійний шарм є виявом цілісності особистості, який проживає любов до себе та Іншого, внутрішню свободу і силу творити як своє життя, так і життя героя

на екрані ніби власну дійсність і при цьому відповідно проявлятися у реальному житті. Тобто, у основі екзистенціально-комунікативної медійної харизми актора відсутній дисонанс публічного образу особистості та цінностей, що вона постулює для загалу, а також способу його самовираження у реальному житті. Медіа та кіно для такого харизматика не є засобами брехні та маніпуляції, вони стають простором для реалізації його щирості, внутрішньої гармонії та цілісності. Екзистенціально-комунікативний харизматичний актор безсумнівно викликає любов і визнання глядачів та дарує їм натхнення, саме тому, що він надихає перш за все самого себе, виконуючи ролі гуманістичних персонажів, люблячих життя і стверджуючих його цінність на екрані, більше того, сам виступає таким персонажем. Можна сказати, що екзистенціально-комунікативний харизматик-актор виступає творцем себе, своїх відносин та життя, тому він здатен актуалізувати подібне харизматичне творення і у глядача своєю майстерністю та щиро прожитими ролями на екрані. Він не є заручником штучного, неживого, контрольованого образу, не боїться відповідальності за власні мистецькі прояви, він дієво перетворює і реалізує себе не лише на екрані, а у житті в усій повноті щирості, адже ця щирість є властивою для нього.

Можна зробити висновок, що харизма та, зокрема, медійна харизма актора у вищих своїх проявах є продовженням власної харизми людини. Така харизма може демонструвати концентрат як конструктивних, так і деструктивних рис людини, її фізичні або інтелектуальні переваги, несвідомі або свідомі особистісні тенденції у певному контексті за допомогою засобів медіа, кіно та роботи маркетологів й продюсерів. Вона може бути як штучною, шаблонною, засновуватись на слабкості людини, її внутрішніх конфліктах та невирішених життєвих ситуаціях, егоцентричності та егоїстичності, що лише загострюються у просторі медіа і кіно, так і відображати внутрішню силу, цілісність, гармонію особистості, для якої харизма є не маскою, а органічним виявом, що лише підкреслюють спеціальні медіа-прийоми.

Екзистенціально-комунікативна медійна харизма є харизмою повноти переживання людиною і своєї особистості, і своєї професії як місії, тому в ній відсутня маніпулятивна гра як штучна надбудова особистості, що є невластивою їй самій. Домінанта демонстративності та самолюбування, властиві екзистенціально-тілесній та екзистенціально-особистісній медійній харизмі актора, у випадку вираження людиною екзистенціально-комунікативної харизми, замінюються щирою натхненністю особистості та повнотою розкриття її здібностей і талантів у гуманістичному руслі, що забезпечує їй конструктивну впливовість.

Дослідження екзистенціальних вимірів медійної харизми людини взагалі та актора зокрема відкриває перспективу аналізу медійної харизми спільноти як специфічного екзистенціального шарму групи людей, об’єднаних спільними інтересами та цілями.

Висновки до третього розділу

1. Академічна харизма — це *концептуалізований екзистенціальний шарм* людини, виражений у наукових ідеях і текстах. Академічна харизма у вищих проявах – це харизма щирої особистості, яка вміє донести свої ідеї зрозуміло і надихаюче, використовуючи метафори, вдалі життєві приклади і питання, що закликають інших мислити та висловлювати власні думки, як вербально, так і у письмовій формі. Така харизма засновується на екзистенціальній та світоглядній цілісності особистості й проявляється у екстраординарності, креативності й системності мислення, унікальному стилі подачі власних відкриттів як у тексті, так і в живому спілкуванні, смисловій завершеності й гуманістичності наукових досліджень. Означений комплекс проявів академічної харизми особистості породжує «катарсайт» (поєднання катарсису та інсайту) у оточуючих. В залежності від того, наскільки у тексті репрезентовані оригінальність та новизна ідей, структурованість та гармонійність стилю, щирість автора, діалогічність та катарсайтність, він

здійснює різний вплив на читача. Катарсайт яскраво виражається у тексті через співставлення автором-харизматиком свого власного харизматичного Я і тих буттєвих протиріч, які він осмислює та переживає у процесі творення. Розв'язання цих протиріч є можливим за умови вирішення внутрішніх протиріч самого автора у випадку, коли він сам переживає катарсайт на момент написання тексту або за його допомогою. Таке духовно-душевне переживання відкриття робить авторський текст не лише завершеним, а й щирим та гуманістичним. Саме через подібне переживання виражається сила екзистенціально-комунікативної харизми автора, який є відкритим Іншому як харизматичній особистості, налаштованій на особистісний, творчий, актуалізуючий діалог.

2. Харизма як особистісний шарм викладача може здійснювати не лише інтелектуальний, світоглядний, а й екзистенціальний вплив на учня. Душевна теплота комунікації викладача з екзистенціально-тілесною харизмою нівелює недостатність ініціативності у розвитку власної думки та обговоренні проблематики предмету. Відсутність особистісного стрижня екзистенціально-тілесної харизми викладача часто проявляється у шаблонності його мислення, інформуванні замість викладання та *вихованні* студента замість *актуалізації* його особистості й харизми. Викладач з *екзистенціально-особистісною харизмою* є майстром постановки проблемних запитань, що спонукають студента замислюватись, допомагають пробудити жвавість мислення. Проте така харизма викладача може мати відтінок самоствердження, що унеможливлює конструктивність особистісної комунікації зі студентами. У цьому випадку харизма набуває авторитарного характеру, коли викладач може нав'язувати студенту власні думки, ідеї або теорії, що унеможливлює особистісний діалог між ними. *Екзистенціально-комунікативна харизма викладача* сповнена толерантності та мудрості, вона просякнута людяністю, діалогічністю і стратегічністю, що дозволяє викладачеві сприйняти внутрішні особливості й потреби студента й узгодити їх з навчальним процесом. Це

приводить до ствердження особистості учня як носія цікавих ідей, вартих уваги і визнання як в освітньому просторі, так і в суспільстві.

3. Харизма експерта виступає вираженням його відкритості до себе самого, світу та Іншого у процесі особистісного зростання та служіння власній місії, що змінює життя інших на краще. Наявним є існування і псевдохаризми експерта, що виступає результатом напрацьованих людиною зовнішніх поведінкових сигналів професійності за відсутності значного багажу знань, навичок та щирої залученості як у власну діяльність, так і у діяльність й комунікацію з іншими. Така людина пропонує загалу *експертний імідж*, а не експертність як таку. Псевдохаризматичний експерт, викликаючи сильну емпатію через маніпуляцію свідомістю та емоціями послідовників, може спровокувати світоглядну плутанину, закликаючи до сліпого наслідування власному прикладу. *Дійсний конструктивний харизматичний експерт* завжди залишає місце світоглядному діалогу та співтворчості з послідовниками, відкриваючи їм можливість особистісно розкритися у сяйві власного екзистенціального шарму, та створити власні проекти життя і діяльності, що будуть актуалізувати їх конструктивні зміни та внутрішнє зростання. Пропонуючи певну завершену цінність у власній діяльності та адаптуючи її подачу під сприйняття послідовника, експерт зміцнює свою харизму як людини, що є джерелом ексклюзивності та унікальності, пусковим механізмом життєвих змін на краще та яскравим маяком на шляху особистісних трансформацій оточуючих.

4. Медіа здебільшого демонструють «людину граючу» або *у харизму*, або *за допомогою власної харизми*. У медійному просторі харизматик може створювати певний образ себе, приховуючи деякі риси та підкреслюючи інші задля здійснення конкретного враження. У цьому випадку він грає іншу людину, що уособлює певний ідеал для нього самого або є впливовим для широкої аудиторії. З іншого боку, харизматик у певному образі на екрані може відбивати інтереси певних груп людей в суспільстві. Тому медійну харизму можна охарактеризувати як *концентрований особистісний шарм людини, підготовлений і поданий загалу спеціальними засобами виразності*. Медійна

харизма, це – харизма оброблена, напрацьована та підкреслена за допомогою таких інструментів як світло, монтаж, музика, різноманітні способи зйомки, тощо. Наявною є двоїстість медійної харизми, що засновується на поєднанні органічного екзистенціального шарму з відпрацьованими, і часто навіть маніпулятивними, прийомами медійного самовираження.

В залежності від екзистенціального виміру буття, у якому перебуває харизматична людина, її органічність набуває того чи іншого рівня медійності. Метаграничне буття очищує харизму людини від надлишку медійності, підкреслюючи саму її буттєвість. У цьому випадку медійні засоби виразності не заміняють органічну цілісність харизми людини, а лише підкреслюють її. Домінанта демонстративності та самолюбування, властиві екзистенціально-тілесній та екзистенціально-особистісній медійній харизмі, у випадку вираження людиною екзистенціально-комунікативної харизми, замінюються щирою натхненністю особистості та повнотою розкриття її здібностей і талантів у гуманістичному руслі, що забезпечує їй конструктивну впливовість.

5. Харизма у соціальних медіа – це екзистенціальний шарм сучасної людини, що є результатом її волі до масового самовираження й визнання, що реалізується у просторі соціальних медіа та його засобами – медійними матеріалами: фотографіями, графікою, відео-роликами, прямими ефірами, підкастами тощо. На перший погляд здається, що людина має свободу харизматичного самовираження, з іншого боку, її харизма обумовлена масовими трендами, а тому є замкненою у їх межах. Це може призводити до виникнення імітаційної медійної харизми, характерною ознакою якої є розірваність між реальним світом та віртуальним, що зумовлює відмінність харизматичних проявів у кожному з них.

Отже, з одного боку, наявною у соціальних медіа сьогодні існує примарність харизматичних образів, що люди створюють для себе, та невідповідність таким образам у реальному житті. З іншого боку, якщо така примарність актуалізує людину до особистісного росту, а не лише набуття поверхневого масового визнання у соціальних Інтернет-мережах, вона виступає

«авансом», що людина дає собі, відчуваючи свої особистісні потенції. У цьому випадку створення такого харизматичного образу має певний сенс, пробуджує волю до власного становлення і проявлення власної унікальності.

6. Медійна харизма актора може бути інструментом гри, завдяки якому він реалізує, у одному випадку – природній, у іншому випадку – уявний образ себе, у третьому – особистісну потенцію як власну буттєву реальність. У медійних харизматиків та зокрема акторів, незалежно від того, яких героїв вони грають, є власна підготовлена легенда особистості, яка спрямовує їх самовираження на екрані, і яка може бути далекою від справжнього життя, тому їх поведінка на публіці може бути зумовлена цією легендою. З іншого боку, такі харизматики, граючи конкретний персонаж, демонструють масам образ наслідування, підготовлений цілими командами, що виражає особливість медійної харизми як ігрової.

Розділ 4
ХАРИЗМА ЛЮБЛЯЧОЇ ПАРИ ТА СІМ'Ї

4.1. Феномен подвійної харизми пари як прояв комунікативного андрогінізму

У попередніх розділах було детально досліджено прояви індивідуальної харизми людини взагалі, й чоловіка та жінки, зокрема. Харизматичні особистості здатні поєднати власний індивідуальний екзистенціальний шарм у союзі з партнером, подвоюючи і поглиблюючи його у взаємодії з одне з одним. Тому даний розділ присвячений аналізу *харизми пари* або *подвійної харизми*, що значно підтримує і оновлює союз люблячих партнерів, надає йому сили у важкі часи випробувань.

Актуалізація аналізу даної проблеми зумовлена воєнною ситуацією в Україні, коли люблячі пари та сім'ї проходять значні випробування на міцність. У зв'язку з небезпекою перебування на території нашої держави, багато жінок лишають країну, що стає приводом створити нову пару. Люблячі пари з актуалізованою харизмою обох партнерів дають надію на відродження нашої держави, уособлюючи міцність вічних цінностей любові, вірності, розуміння, толерантності та співтворчості. Вони також демонструють харизматичну єдність, тому стають взірцем для молодших поколінь.

Харизматичні пари в усі часи створюють унікальний комунікативний простір з іншими, що підтримує дух людей і віру у світле майбутнє соціуму. Водночас необхідним стає осягнення екзистенціальних особливостей харизми люблячої пари, яка не *імітує* щастя та любов на людях, а щиро *переживає* їх. Це дасть можливість віднайти критерії дійсності подвійної харизми, яка не маніпулює свідомістю людей, а пробуджує у них бажання створювати власні продуктивні союзи задля процвітання нашої нації.

Любляча пара, як спільне коло взаємодії двох особистостей, може сприяти росту особистості та поглибленню її індивідуальної харизми. У

люблячому союзі харизма чоловічості поєднується з харизмою жіночості, набуваючи нової цілісності і нової харизматичності, реалізованої не лише всередині однієї особистості, а й у духовно-душевній близькості з коханою людиною протилежної статі.

Застосовуючи андрогін-аналітичну методологію [Хамітов, Крилова 2018: 11-14], можна припустити, що наявність тілесно-статевих, духовних і душевних проявів харизми особистості взагалі, й харизми пари, зокрема, а також необхідність їх цілісності, є умовами набуття дійсної індивідуальної та подвійної харизматичності. Н. Хамітов та С. Крилова відзначають, що «андрогінна цілісність людського буття постає як цілісність особистості та комунікативна цілісність люблячої пари, які виступають основою всіх дійсних форм цілісності в світі людини» [Хамітов, Крилова 2022: 59]. Грунтуючись на сказаному, варто відзначити, що цілісність пари чоловіка та жінки починається з виявлення харизми одне одного як індивідуальної цілісності, яка сприяє розвитку цієї харизми у екзистенціально-комунікативному полі любові, що поєднується зі свободою.

Можна зробити висновок, що *харизма пари,* у її конструктивних проявах – це духовно-душевна та тілесна цілісність чоловіка та жінки у союзі, яка засновує їх *подвійний* неповторний екзистенціальний шарм. *Подвійна харизма* виникає у гармонійній взаємодії андрогінної, цілісної пари, де партнери є актуалізованими особистостями з пробудженою харизматичністю.

Для подальших міркувань необхідним видається уточнення понять «андрогінність» та «андрогінізм». Аналізуючи поняття «андрогінність», Н. Хамітов та С. Крилова визначають її «як стан і міру гармонії духовності і душевності в бутті людини» [Хамітов, Крилова 2018: 14-15]. Як було зазначено вище, за умови союзу двох андрогінних, цілісних духовно-душевних харизматичних особистостей, любляча пара також стає як андрогінною, так і харизматичною.

Концепт «андрогінізм», за переконанням вищезгаданих авторів, означає «усвідомлену стратегію набуття андрогінності – на рівні особистості і на рівні пари» [Хамітов, Крилова 2018: 220].

Харизма пари, як її специфічний екзистенціальний шарм, засновується на спільності світогляду, цінностей, життєвих завдань, і зовнішньо виражається у спорідненості поглядів партнерів, гармонії невербальної тілесної взаємодії та своєрідному звучанні їх голосів.

Отже, існують помітні риси харизматичних пар, які можна назвати критеріями подвійної харизми, і всі вони ґрунтуються на певній спільності, схожості або спорідненості чоловіка та жінки. Перш за все, як було відзначено вище, це – спорідненість і цілісність їх особистостей, що об'єднує їх зовнішню та внутрішню індивідуальну харизму. Важливим виступає і характер взаємодії партнерів у харизматичному союзі, що пов'язаний з цінностями партнерів і коливається від сумісного проведення часу у розвагах, загального процесу пізнання, конкуренції, актуалізації, до спільної діяльності й співтворчості одне з одним та оточуючими. Спільну діяльність або місію варто виділити як окремий критерій подвійної харизми, яка об'єднує мотиви партнерів у їх індивідуальній і парній самореалізації.

Отже, харизма пари проявляється як подвійний шарм андрогінних партнерів, які знайшли шлях до себе та одне одного, розкрили силу і магнентичність не лише власної статі, а й власної особистості й об'єднали свої творчі та життєві здобутки у єдине ціле.

Важливо усвідомити андрогінність «не лише як стан, а й як взаємодію – і як особистісний, і як комунікативний феномен» [Хамітов, 2022: 15]. Комунікативна андрогінність виражається у «цілісності двох особистостей як духовно-душевних цілісностей» [Хамітов, 2022: 15]. Можна сказати, що подвійна харизма у вищих проявах виступає результатом комунікативної андрогінності як стану, і комунікативного андрогінізму як стратегії цілісності людини і у парному союзі, і у соціумі.

При духовно-душевній та тілесній єдності й одночасній світоглядній відкритості чоловіка та жінки, при спільності їх інтересів, цілей та цінностей, пара набуває конструктивної харизматичності. Такий союз об'єднує не лише представників двох статей, а й двох окремих харизматичних особистостей, здатних пройти шлях від програм продовження роду до співтворчості та реалізації спільної місії. Характер взаємодії у такій парі ґрунтується на розвитку та поглибленні любові до себе, партнера та світу, внутрішньої свободи, близькості та співтворчості.

Можна зробити висновок, що утворюючи харизматичний союз із партнером, людина по-новому виявляє, розвиває та *переживає* індивідуальну харизму як результат цілісності тілесного, духовного і душевного начал, і парну, подвійну харизму, як результат гармонійного співбуття на тілесному, душевному й духовному рівнях.

Важливим видається аналіз особливостей подвійної харизми у контексті відносин люблячих чоловіка та жінки, які мають певні відмінності у контексті екзистенціально-тілесної, екзистенціально-особистісної і екзистенціально-комунікативної репрезентацій екзистенціального шарму, що реалізуються у буденному, граничному і метаграничному екзистенціальних вимірах буття людини і проявляються на рівні окремої особистості. Засновуючись на даній типології харизми, можна припустити, що дані види індивідуального екзистенціального шарму людини можуть набувати нових аспектів і значень у просторі харизматичної пари. Це приведе до осягнення екзистенціально-тілесної, екзистенціально-особистісної і екзистенціально-комунікативної подвійної харизми або харизми пари.

Варто відзначити, що за умови взаємодії двох окремих особистостей, утворення строго єдиного екзистенціального типу харизми не є закономірним, але можна говорити про домінанту одного з них як рушійну силу тяжіння партнерів одне до одного, якщо мова йде про індивідуальну харизму, а також рівень і характер впливовості пари на соціальне оточення, якщо мова йде про подвійну харизму. Домінуючий тип подвійної харизми пов'язаний з тими його

основами, що закладені у нього в залежності від екзистенціального виміру буття, у якому більшою мірою живе і мислить пара. Осягнення цих особливостей подвійної харизми дасть можливість усвідомити як конструктивні, так і деструктивні аспекти її впливу у парі та соціумі.

У координатах метаантропологічної методології, можна сказати, що любляча пара у буденному бутті може демонструвати *екзистенціально-тілесну подвійну харизму*. Така харизма пари причаровує помітною емоційністю, ніжністю, схожістю настрою і гумору, любов'ю до спільних розваг. Вона яскраво виражається зовні у помітній тактильності, романтичному піддражнюванні одне одного, флірті, балощах. Люблячі партнери підтримують взаємний сексуальний потяг, хвилюючи одне одного як фізичною привабливістю, так і емоційною прив'язаністю.

У парі з домінантою екзистенціально-тілесної харизми чоловік та жінка часто мають спільне хобі, а їх об'єднуючою місією виступає створення щасливої, матеріально забезпеченої родини. Проте всепоглинаюча душевність і буденність спричинюють значну статичність екзистенціально-тілесної подвійної харизми, що застигає лише в рамках пари та її повсякденних психо-фізичних потреб.

Можна сказати, що екзистенціально-тілесна подвійна харизма розкривається у руслі стратегії екзистенціального сексизму [Хамітов, 2022: 117] і частково корелює з цією стратегією. Така кореляція спричинює помітне лідерство чоловіка та виражену підвладність йому жінки. Пари з екзистенціально-тілесною харизмою виглядають надзвичайно гармонійно на фізичному рівні й притягують увагу цією гармонією. Маскулінний чоловік-харизматик із широкими плечима поряд із фемінною жінкою-харизматиком транслюють впевнену здатність продовжувати життя, народжуючи здорове потомство. Тому така пара викликає щире захоплення у інших пар і людей зі схожими цінностями, які визнають її подвійну харизму і надихаються нею. Їх чарівність і впливовість зумовлюється тим соціальним середовищем, яке відповідає їх стилю життя.

Природне перетікання фізичної та психологічної чоловічості й жіночості, маскулінності й фемінності у відносинах, де кожен представник пари знаходиться на «своєму» місці, даному природою, повідомляє про гармонію партнерів на рівні статі, проте замикає їх подвійну екзистенціально-тілесну харизму здебільшого одне на одному. Н. Хамітов відзначає, що екзистенціальний сексизм як «укоріненість у статі…пригнічує особистість – як власну, так і Іншого» [Хамітов, Крилова 2022: 116-117]. І дійсно, сприйняття людиною себе як так званої половини від цілого призводить до глибинної непродуктивної залежності від партнера, який доповнює статево і світоглядно, даруючи стан досить формальної цілісності. За відсутності особистісного єднання, по суті маємо лише *натяк на подвійну харизму*, виражену найбільше у статевій єдності.

У граничному бутті пара здатна до набуття *екзистенціально-особистісної подвійної харизми*. У такому союзі увага чоловіка та жінки загострюється на індивідуальній харизмі кожного з них, як найбільш адекватній для особистісного тандему. Важливим для партнерів стає не лише зовнішнє та емоційне взаємне тяжіння, а й особистісний потяг, що викликає почуття розуміння й світоглядної єдності. Такі пари прагнуть до самовираження у спільній діяльності, проте вона не завжди стає співтворчістю та співтворчою місією, більше того, гуманістичною місією, через яскраво виражений індивідуалізм партнерів та відсутність справжньої діалогічності як із самими собою, так і одне з одним. Партнери можуть писати пісні та музику, знімати фільми, керувати компаніями, розвивати бізнес тощо, проте у всьому цьому їм буде значно бракувати підтримки, душевної теплоти і близькості.

Екзистенціально-особистісна подвійна харизма значно виражається у помітній впевненості та гордовитості кожного з партнерів, які у парі відтіняють екстравагантність та унікальність одне одного. Такі чоловік і жінка виглядають досить гармонійно, адже завжди відповідають одне одному на інтелектуальному рівні, що поєднує їх спільними цілями, орієнтацією на успіх та визнання. Пари з екзистенціально-особистісною харизмою зачаровують

пасіонарністю, волею до перемог, особистісною силою, що є помітною, коли партнери знаходяться поряд. Вони мотивують оточуючих на саморозвиток та парний соціальний успіх, проте нерідко змінюють партнерів на власному шляху становлення. Іноді такі пари поводять себе зверхньо по відношенню до людей, при цьому викликаючи обожнювання по відношенню до себе. Вони приваблюють невловимою особистісною грою партнерів, яка відбувається на фоні публічності, успішності, достатку, талановитості, що посилюють харизму пари.

Власною поведінкою чоловік та жінка з екзистенціально-особистісною харизмою демонструють усім свою виключність та гідність, нерідко проявляючи своєрідний парний егоцентризм. Проте часто партнер потрібен їм для підкреслення власної значимості у соціумі або взаємовигідного об'єднання творчих зусиль при створенні важливих проєктів життя. Можлива наявність так званих подвійних моральних стандартів у парі, коли партнери ведуть полігамне життя, при цьому перебуваючи у тісному творчому та світоглядному зв'язку. Так було у парі всесвітньовідомих харизматиків Жана Поля Сартра та Симони де Бовуар, які все життя любили одне одного, але і мучили невірністю. Цінність свободи й індивідуальної творчості були для них важливішими за цінність любові та співтворчості. Цей союз демонструє успішність індивідуальної харизми партнерів при менш проявленій харизмі пари.

Варто відзначити, що коли прояви фемінності та маскулінності придушуються волею до саморозвитку, творчості та влади, екзистенціально-особистісна харизма пари може набувати нарцисичного, авторитарного, деструктивного, маніпулятивного характеру. При цьому авторитарним стає не один партнер, а обидва, тому час від часу вони можуть маніпулювати одне одним за допомогою власної харизми.

Необхідно констатувати, що екзистенціально-особистісна харизма може з'явитися й у рамках стратегії екзистенціального гермафродитизму, коли людиною «свобода та любов як цінності…витісняються цінностями справедливості» [Хамітов, Крилова, 2018: 9]. Партнерство чоловіка та жінки,

при маніпулятивній деградації особистісної харизми кожного з них стає неможливим, що призводить до поступового згасання подвійної харизми.

Головним виступає підкорення партнера своїй волі, контроль або конкуренція з ним. У цьому випадку чоловік та жінка не бачать одне одного як подвійне харизматичне ціле, насправді вони лише змагаються власною індивідуальною харизмою та інтелектом за визнання оточуючих і право бути кращим за допомогою партнера. Таке змагання може призвести не лише до згасання харизми партнерів і харизми пари, а й до їх розділення та самотності.

Надлишок інтелектуальності під маскою духовності породжує душевний холод як маніпулятора, так і його жертви. Більше того, маніпуляція собою та Іншим виступає основною перешкодою на шляху утворення як особистісної, так і подвійної харизми. Маніпулятор-харизматик прикриває харизмою власну неспроможність до близькості з партнером, біжить від зміни себе через вирішення завдань пари та ініціює стан особистісного відчуження.

Саме через придушення власної душевності, харизма чоловіка у союзі набуває авторитарності, водночас харизма жінки виражається у ревнощах та бажанні контролювати партнера. Це повідомляє про відсутність справжнього діалогу Я-Ти [Buber, 1937: 51] та взаємодію у парадигмі Я-Воно [Buber, 1937: 46], у якій відсутня повага до Іншого, його свободи та вибору. Така подвійна харизма, по суті, є імітаційною або псевдохаризмою, що характеризується нещирістю комунікації, стосунків, самореалізації, що базується на глибинній незацікавленості у особистості партнера поза контекстом вигідної взаємодії з ним.

У такій парі харизматичне Ти одного партнера існує задля віддзеркалення харизматичного Я другого. Прикладом може бути пара Елвіса Преслі та його дружини Присцили. Дівчина відтворила таку зовнішність, яку бажав бачити перед собою Елвіс, перефарбувала волосся у темний колір, відбілила зуби, яскраво підводила очі, і в цілому жила інтересами чоловіка. Саме такий образ Присцили відповідав улюбленому жіночому образу Елвіса, він прагнув зробити її схожою на себе, а її життя підпорядкувати його життю. Але тільки після

розлучення Присцила змогла реалізувала себе як успішний підприємець [Presley, 1986].

Варто підкреслити, що пари з екзистенціально-особистісною подвійною харизмою можуть бути продуктивними саме у процесі індивідуального становлення чоловіка та жінки, проте можливі й деструктивні прояви такої харизми, що виражаються у авторитарності та маніпуляції одне одним і оточуючими. Деструктивність екзистенціально-особистісної харизми пари виникає через нецілісність світогляду, душевний біль та внутрішню закомплексованість, що спричинюють викривлення харизми пари. Такі викривлення спричинюють утворення антигуманної спільної діяльності харизматичних чоловіка та жінки, через яку вони можуть підсвідомо мститися одне одному за відсутність справжньої любові.

У екзистенціальному просторі метаграничного буття людини харизма пари набуває дійсних, цілісних, об'єднуючих аспектів і стає *екзистенціально-комунікативною*. Стратегія екзистенціального андрогінізму або актуалізованої статі [Хамітов, Крилова 2018: 9] набуває сили у цьому вимірі людського буття та уможливлює «найбільш конструктивне розв'язання суперечності екзистенціальної чоловічості та жіночості в межах особистості та сім'ї» [Хамітов, Крилова 2018: 9]. Дана особистісна стратегія в парі або сім'ї створює найсприятливіші умови для вираження і розвитку подвійної екзистенціально-комунікативної харизми.

У такій парі цілісна харизма чоловіка, що йде до цілісності від маскулінності, та цілісна харизма жінки, що йде до цілісності від фемінності, не лише гармонійно доповнюють одна одну, а й утворюють андрогінність харизми пари через співзвуччя їх особистостей та екзистенціального шарму.

Таке співзвуччя знаменує актуальний максимум розкриття як індивідуального харизматичного потенціалу чоловіка та жінки у парі, так і спільного харизматичного потенціалу пари, масштабуючи її впливовість у соціумі. Екзистенціально-комунікативна подвійна харизма не лише констатується партнерами і оточуючими, викликаючи взаємний захват, а

постійно розвивається, виходячи за межі пари і відкриваючись світу у акті спільної творчості не лише родини, артефактів культури або бізнесу, а й гуманістично значущих проєктів, активізуючи харизму послідовників.

У андрогінній, цілісній парі з екзистенціально-комунікативною харизмою чоловік та жінка здатні проявляти відкритість та гуманістичність у спілкуванні одне з одним та іншими, звертаючись до них як до унікального і неповторного харизматичного Ти, вартого поваги і захвату. На основі діалогічної цілісності харизматичних Я і Ти у парі формується ментально-чуттєвий взаємозв'язок із послідовниками, в результаті чого виникає глибинний резонанс із ними. Співпереживання такій парі й вдячність оточуючих підсилює їх подвійну харизму. У таких союзах партнери здатні давати духовні орієнтири не лише одне одному, а й послідовникам у періоди «екзистенціального вакууму» [Франкл, 2016: 196], кризи ідентичності та важких особистісних або соціальних випробувань.

Отже, можна зробити висновок, що саме пари з екзистенціально-комунікативною подвійною харизмою є насправді конструктивно-харизматичними. Об'єднані спільною місією, вони згуртовують й інші андрогінні пари та цілісних особистостей, створюючи проєкти, що гуманізують світ через творчість та співтворчість, демонструючи стратегію комунікативного-андрогінізму в дії. На основі цього висновку актуалізуються подальші дослідження харизми соціальної групи, що утворюється харизматичними лідерами або парами лідерів, що приводить до значущих трансформацій у суспільстві.

4.2. Можливості пари та сім'ї у актуалізації харизми особистості

Важливою умовою виникнення та росту подвійної харизми пари є особистісна зрілість і харизма кожного партнера, проте чи може така зрілість виникнути саме у просторі пари? Якщо так, то ідея про харизму особистості, що неодмінно притягує таку ж харизматичну особистість потребує уточнення.

Можна сказати, що чоловік та жінка зустрічаються на певному етапі внутрішньої зрілості та вияву індивідуальної харизми, коли їх особистісний потенціал є вже помітним і зрозумілим. Тому парний союз може посилити або, навпаки, послабити особистісні харизматичні тенденції партнерів в залежності від того, які екзистенціальні переживання відбуваються у їх внутрішньому світі.

Наявним виступає взаємовплив харизми особистості на харизму пари, так і зворотній вплив харизми пари на індивідуальну харизму особистості, адже перебування у парі – динамічний процес співпереживання, співтворчості і, нарешті, співбуття. У парному союзі особистість набуває нових форм, нової якості і глибини, або, навпаки згортається під гнітом внутрішніх випробувань, що виникають у взаємодії з партнером.

Такими випробуваннями може стати заздрість харизмі партнера, свідомий або несвідомий контроль над ним, ревнощі, конкуренція, маніпуляція, самоствердження у парі та ін. Всі ці егоїстичні прояви можуть виникати у одного з партнерів або у обох із них одночасно у випадку взаємного наслідування, що утворює простір комунікації «Я-Воно» [Buber, 1937]. Воля до влади над Іншим, проявлена у фактичному запереченні свободи його особистості робить парний союз непродуктивним, таким, що принижує особистість та знецінює екзистенціальний шарм людини.

Як було сказано вище, у непродуктивному парному союзі з волею до слави і влади, яскраво виражається конкуренція партнерів власною харизмою, особливо якщо вони є творчими особистостями. Наприклад, така боротьба є помітною навіть неозброєним оком під час виходів зіркових акторських пар на червону доріжку, у процесі позування перед фотокамерами та інтерв’ювання. Боротьба за увагу, любов та визнання оточуючих пронизує усе співбуття таких партнерів, все більше відокремлюючи їх одне від одного. Такою парою були відомі актори Анжделіна Джолі і Бред Пітт. Пара мала екзистенціально-особистісну харизму з яскраво вираженою волею до влади і слави, що проявлялася у постійній особистісній боротьбі і конкуренції, що заважали

акторам розвинути спільну екзистенціально-комунікативну харизму. Тому цей союз розпався з часом, незважаючи на загальне захоплення поціновувачами їх подвійної харизми по всьому світу.

У продуктивному союзі, націленому на любов, свободу і співтворчість відбувається обмін особистісними проявами, а також взаємна актуалізація екзистенціального шарму партнерів тією чи іншою мірою.

Створюючи союз, чоловік та жінка набувають нової харизматичної якості, проявляючи і поглиблюючи любов, терпимість, розуміння, людяність, прощення тощо. Саме у просторі люблячої взаємодії з партнером, близьким серцю, людина здатна по-новому переживати свою харизму і актуалізувати її розвиток. «Щира любов несе в собі творче начало і передбачає турботу, повагу, відповідальність і знання» [Fromm, 1956: 59], – відзначає Е. Фромм, продовжуючи: «любити когось – означає не лише відчувати сильне почуття; це вольове рішення, твердження, прийняття обітниці» [Fromm, 1956: 56]. Погоджуючись з автором, варто підкреслити, що розвиток названих особистісних якостей та екзистенціального шарму людини відбувається саме у *взаємній* любові, що відкриває можливість конструктивного парного союзу. Саме взаємність як спільність не лише почуттів, а й світоглядних цінностей партнерів, породжує і можливість внутрішнього росту кожного з них та вираженню їх харизми.

Варто відзначити, що, як харизматична людина, так і людина з харизматичним потенціалом, потребують *більше* уваги, визнання, підтримки, любові у парі, адже вони відчувають і переживають свою виключність, для них є особливо важливим успішно реалізувати свої таланти і здібності, бути прийнятими партнером та соціумом. Тому, ще до зустрічі партнера, харизматики проявляють значну активність у комунікації з Іншими, сміливо заявляють світові про себе, реалізуються у соціумі через діяльність та дружні відносини, що дозволяє їм не просто чекати на любов, а й активно наближатися до неї.

Вибір харизматичного партнера здійснюється за певною схожістю життєвого досвіду та світогляду, що свідчить про можливу схожість індивідуальної харизми чоловіка і жінки у парі. Причому окремі, виражені й підкріплені життєвою практикою особистісні тенденції харизматика, що знаходяться у потенції, можуть як посилювати ріст подібних тенденцій у його партнера, так і коригувати або, навіть пригнічувати їх надлишок.

Постає питання, чи може харизма партнерів виникнути саме у просторі пари за її відсутності до створення люблячого союзу? Можна сказати, що чоловік та жінка зустрічаються на певному етапі внутрішньої зрілості та вияву індивідуальної харизми, коли їх особистісний потенціал є вже помітним і зрозумілим. Парний союз може *посилити або, навпаки, послабити існуючі особистісні тенденції* партнерів, в залежності від того, які екзистенціальні процеси відбуваються у їх внутрішньому світі, та який взаємовплив вони здійснюють одне на одного.

Можна говорити про існування пар, у яких один з партнерів є менш харизматично-проявленим, ніж другий, і ніби відтіняє його, але через взаємодію у просторі пари, він і сам отримує можливість проявити та посилити власний екзистенціальний шарм.

Образно кажучи, хтось у парі виступає своєрідною «зіркою», а інший – його партнером, помічником. Наприклад, більш проявлений харизматик-чоловік – Геній – дивує свою жінку Музу постійною новизною особистості та соціальним успіхом, актуалізуючи її особистість і харизму. Надихнувшись екзистенціальним шармом Генія, Муза може розвинути власну особистість і проявитись у цій парі, або за її межами у творчості або власній діяльності, як Муза-Творець [Крилова, 2022: 71].

Як було відзначено вище, перебування у парі – динамічний процес співпереживання, співтворчості й співбуття. У продуктивному союзі, націленому на любов, свободу і співтворчість, відбувається обмін особистісними проявами, а також взаємна актуалізація екзистенціального шарму партнерів у тій чи іншій мірі. Співбуття харизматичних партнерів

можливе через вибудовування Я-Ти комунікації, де вони бачать і поважають не лише прояви фізичної статі, а й духовно-душевну особистість один одного, і роблять усе для взаємного внутрішнього зростання. За умови бачення величі партнера як Ти, на думку М. Бубера, можливе входження у відносини, сповнені особистісної свободи, у стані якої людина здатна сприйняти і свободу Іншого. «Я і Ти вільно стоять одне перед одним у взаємодії, що не залучена у причинність і не забарвлена нею; тут людині дається запорука його свободи, свободи людської істоти як такої» [Buber, 1937: 51], – відзначає автор.

Розвиваючи ідею М. Бубера, можна припустити, що існує певне харизматичне Я людини, що вступає у взаємодію з харизматичним Ти партнера, і у цій взаємодії, за умови особистісного діалогу, відбувається посилення їх індивідуального екзистенціального шарму й виникнення подвійного (подвійної харизми). Харизматичне Я кожної людини виражається у силі її особистості, що досягла гармонії та цілісності фізичних й екзистенціальних проявів власної статі (духовність, душевність).

У продуктивних, дійсних проявах, харизматичне Я не протистоїть харизматичному Ти Іншого, не тисне на нього, не конкурує, не принижує його гідність, цінності та переваги, а споглядає його як ідеальне харизматичне Ти у безперечній виключності проявів його екзистенціального шарму. Тому у люблячій парі харизматики перебувають у особливих відносинах, які відкривають їм можливість актуалізовувати, споглядати, дивувати і захоплювати харизматичні Я одне одного. Це в будь-якому разі особистісна взаємодія, що виходить за рамки лише статевого тяжіння, підкріплюється співтворчістю і розвивається із глибини взаємного глибинного інтересу до цілісної особистості партнера. «Що ж ми дізнаємося про Ти? – Лише все. Тому, що ми більше не дізнаємося про нього нічого окремого», – відзначає М. Бубер [Buber, 1937: 11]. І дійсно, сприйняття цілісності харизматичного Ти партнера і прийняття його є умовою дійсної любові. Автор наголошує: «я можу відокремити від нього колір його волосся, або тон його голосу, або тон його доброчесності. Але кожного разу, коли я це роблю, він перестає бути Ти»

[Buber, 1937: 9]. Дослідження партнерами усіх аспектів існуючих і нових проявів їх індивідуального харизматичного Я і Ти, які з кожним днем поєднуються у харизматичне ціле, відкриває можливість розуміння себе і одне одного та взаємного поглиблення екзистенціального шарму у спільному союзі.

Варто відзначити, що парна взаємодія виключає віддзеркалення Іншого, адже відбувається з позицій взаємного впізнавання та визнання винятковості харизматичного Я одне одного. У парі виявляється дійсність харизми кожного партнера, що базується на дійсності любові до себе, а продуктивність союзу залежить від того, як виражається харизма людини наодинці із самою собою. «Моя власна особистість має бути таким самим об'єктом моєї любові, як і інша людина…Якщо індивід здатний до плідної любові, він любить і себе; якщо він здатний любити лише інших, він не здатний любити взагалі» [Fromm, 1956: 60], – пише Е. Фромм.

Динаміка розгортання відносин харизматичних чоловіка та жінки також вносить свої корективи через становлення їх особистості у парному союзі. Як бачимо, це надзвичайно тісно пов'язані між собою процеси. У люблячій парі люди взаємодіють надзвичайно близько на тілесному і духовно-душевному рівні, їх харизма спрямована як на себе, свою самореалізацію, так і на партнера і його самореалізацію. Тому формується своєрідний мікро-світ, де партнери утворюють єдиний екзистенціальний шарм або *подвійну харизму*, що актуалізує і видозмінює індивідуальну харизму кожного з них. Розглянемо детальніше характер такого взаємовпливу.

У координатах андрогін-аналізу [Хамітов, Крилова 2022: 11-14] можна сказати, що у люблячій парі екзистенціально-тілесна харизма жінки, яка виражається у її душевності, емоційності, щирості, з одного боку, та фізичній магнетичності, енергійності, привабливості, з іншого, активно спрямована до взаємодії з харизмою її чоловіка, і сповна розкривається у її променях. Тому її екзистенціальний шарм передає тріумф реалізації власної природи, тіла і душі. Така жінка, у відповідності з баченням О. Вейнінгера, «повністю присвячує себе сексуальним питанням, тобто, сферам запліднення та розмноження. Її

відносини з чоловіком та дитиною дарують їй завершеність» [Weininger, 1906: 88]. Автор відзначає обмеженість інтересів жінки та звуженість її світобачення, адже, на його думку, у момент, коли вона «займається справами, що виходять за межі статевих інтересів, вона це робить саме для коханого чоловіка або для того, щоб добитися його кохання. Дійсна цікавість до самих речей у неї цілковито відсутня» [Weininger, 1906: 89].

Чоловік із екзистенціально-тілесною харизмою, яка виражається через привабливу тілесність, здоров'я, силу, непорушність, надійність та еротичність, у парі набуває глибинного спокою, ніби капітан кораблю, він скидає свій якір, знаходячи своєрідну моральну підтримку, можливість спокушати і розважати кохану жінку, піклуватися про неї, служити та приносити їй насолоду. Така харизма чоловіка набуває нової сили й впевненості через усвідомлення ним власної здатності задовольнити жінку, що є показником мужності для них обох.

Екзистенціально-особистісна харизма чоловіка виражається у таких рисах, як цілеспрямованість, внутрішня сила, владність і може розкриватися у проявах волі до самопізнання і самовдосконалення заради самого себе, влади над Іншим та індивідуального успіху в супільстві. Подібні риси проявляються і у екзистенціально-особистісної харизматичної жінки, яка у парі також може проявляти інтелектуальність і цілеспрямованість, акцентуючись на цінності своєї внутрішньої свободи. У обох випадках існує нецілісність екзистенціального шарму чоловіка та жінки, акцент на цінності свободи для яких витісняє цінність любові, а тому вихолощує душевність і, водночас, не дає розвинутись духовності всередині їх особистості.

Екзистенціально-комунікативна харизма як чоловіка, так і жінки, актуалізується при досягненні цілісності, андрогінності не лише на особистісному рівні, а й у практиці взаємної любові одне до одного та світу. Е. Фромм підкреслює, що: «у особі однієї людини ми любимо все людство та усе живе» [Fromm, 1956: 55].

Отже, діалогічна взаємодія харизматичних Я і Ти чоловіка та жінки, створює і харизматичне Ми, яке стає частиною кожного з партнерів, і водночас

– окремим світом, що надає їх особистостям нової якості, повноти і цілісності. М. Бубер відзначає, що «слово Я-Ти можна вимовити лише всім єством. Зосередження та злиття в цілісну істоту ніколи не може відбутися ні через мене, ні без мене…Стаючи Я, я кажу Ти» [Buber, 1937: 11].

Важливо підкреслити, що у андрогінній, цілісній парі харизма як чоловіка, так і жінки не лише набуває нових екзистенціальних аспектів, а й поглиблюється через практику відносин, перевірку на спільність життєвих цінностей, що кристалізуються у близькій комунікації люблячих партнерів.

Взаємна любов конструктивно перетворює особистість чоловіка та жінки, що виступають харизматичним Ми, і закріплюється як основна цінність партнерів. Любов, яка розкривається і чуттєво, і дієво, підживлює харизму людини, надає їй могутній імпульс поглиблення і зростання.

У продуктивному люблячому парному союзі харизма людини очищується від комплексів, душевної болі, тягаря минулих невдач, а отже, стає більш природньою і щирою, відкритою і легкою. Людина набуває оновленої віри не лише у себе, а й у партнера, та з кожним днем утверджує цю віру, усвідомлюючи і переживаючи власну силу в теперішньому моменті. З’являється нове розуміння власних життєвих і особистісних завдань, оновлена парадигма мислення, переживання себе самого і союзу з партнером як цілісності. Відтепер особистість актуалізує власну харизму у контексті парної харизматичної взаємодії, а це означає передбачення доречності комунікації у даний момент, врахування можливої реакції коханої людини, прояв дбайливості до її почуттів в цілому, замість егоїстичного самовираження, яке часто-густо полюбляють інші харизматичні люди.

Мова йде про певне тактичне дозування власних харизматичних проявів з метою збереження діалогічної комунікації з партнером. Це можна назвати своєрідним *харизматичним рівноправ’ям*, яке виражається у здатності партнерів виражати харизму у такій формі, яка враховує необхідність проявів екзистенціального шарму Іншого для підтримання своєрідного діалогу харизми особистостей у парі. Таке рівноправ’я можливе за умови усвідомлення *цінності*

екзистенціального шарму близької людини, що базується на повазі та любові до його особистісної унікальності. Е. Фромм описує подібне ставлення до партнера такими словами: «я люблю тебе з глибини своєї сутності і тебе сприймаю також як сутність» [Fromm, 1956: 55]. Харизматичне Ми надзвичайно потребує таких любові й поваги для утворення стану взаємного особистісного перетікання партнерів у союзі замість придушення, конкурування або маніпуляції одне одним.

Отже, харизматичне Я людини у парній взаємодії з харизматичним Ти партнера набуває таких відтінків прояву як гнучкість, проникливість, тактовність, чуйність, чуттєвість. *Подвоюється і сила харизми людини*, а разом з нею і впливовість через підтвердження власної значимості люблячим партнером та подвоєння впевненості у собі. Коли людина з любов'ю до свого харизматичного Я бачить харизматичне Ти коханої людини, вона таким чином актуалізує і посилює всі його найкращі особистісні прояви.

Проникливість та інші названі вище якості харизми людини у парі виникають з пильного погляду у глибини харизматичного Ти партнера, як божественної цілісності, що унікально проявляється і трансформується кожної миті. Харизматик, з одного боку, захоплюється особистісними рисами, трансформацією і різноманітними напрацюваннями близького партнера, з іншого, – спостерігає його не як завершену форму, а як динамічну субстанцію, що творить реальність у просторі пари та за її межами. Таке спостереження підкріплює щирий інтерес до пізнання харизми коханої людини, яка постійно дивує, зростає і змінюється. «Чим глибше ми заглядаємо в себе або в когось іншого, тим більше вислизає від нас завдання пізнання. Однак ми не можемо утриматися від бажання проникнути в загадку душі людини, в найпотаємніше ядро, яке є особистістю» [Fromm, 1956: 29], – пише Е. Фромм. У цьому випадку партнери виходять за рамки лише отримання досвіду комунікації та взаємодії у парі, вони творять цю комунікацію, набуваючи нової цілісності особистості, екзистенціальний шарм якої поглиблюється почуттям взаємності.

Як було зазначено вище, саме взаємність в любові створює основу для формування продуктивного харизматичного союзу чоловіка та жінки. Особистості партнерів можуть по-різному поєднуватись у союзі, демонструючи взаємний резонанс, визнання і, нарешті, гармонію їх харизми. У парі *екзистенціально-тілесних харизматиків* резонанс проявляється на психо-емоційному рівні, коли партнери можуть розділити один з одним власні почуття, пережити спільні емоційні стани. Він існує у межах пари, зміцнює подвійну харизму й підживлює індивідуальну. Резонанс виражається у своєрідній психічній лояльності до партнера, коли власні емоції та почуття підсвідомо надумуються, щоб досягти єдиного настрою. У цьому випадку харизма виражається з метою емоційного злиття з партнером.

У союзі *екзистенціально-особистісних харизматиків* резонанс виражається на рівні інтелекту. Виникає можливість сприйняття і оцінки цілей та цінностей партнера та розділення їх з ним у практиці спільних життя і творчості. Можливі й розбіжності цінностей та вчинків харизматичних партнерів, через те, що здебільшого вони є неспроможними до світоглядної і екзистенціальної цілісності [Хамітов, Крилова 2022: 195-196].

Харизма особистості з нецілісним світоглядом, що була виявлена і сформована на фоні внутрішнього конфлікту людини, призводить до того, що вона створює непродуктивний парний союз, сповнений маніпуляції та прихованої агресії до себе, партнера і глибинної екзистенціальної самотності, навіть за зовнішньої наявності інтелектуального резонансу. Екзистенціальний шарм людини у такому союзі може спотворюватись, втрачаючи людяність, а з нею і конструктивну життєвість. У процесі та результаті маніпуляції власним харизматичним Я і харизматичним Ти партнера як Воно, людина лише *грає у взаємність*, імітуючи не лише власну харизму, а й щирість резонансу, використовуючи його як декорацію для власного спектаклю самоствердження.

Поглиблення *екзистенціально-тілесної харизми* людини відбувається, коли партнери досягають взаємного душевного визнання, розуміння душевних проявів і поривів одне одного, а також дбайливо, з повагою ставляться до них.

Можна визначити це як *актуалізацію душевної емпатії харизми*, що виникає на етапі інтуїтивного відчуття внутрішніх станів партнера. В результаті прояву такої емпатії людина проявляє душевність як спільну конструктивну мову з власним харизматичним Я, харизматичним Ти Іншого та соціумом. Це той самий союз, у якому партнери називають одне одного «Споріднена душа».

Екзистенціально-особистісна харизма людини у парі розвивається через особистісне визнання на рівні світогляду, творчих цілей, життєвих сенсів і досвіду, що спрямоване до духовного визнання. Чоловік та жінка бачать перед собою проявлені та реалізовані харизматичні особистості одне одного, що викликає у них своєрідну *особистісну емпатію*. У такому союзі партнери наближаються до сприйняття одне одного як «Спорідненого духу». Особистісне визнання окреслює шлях розвитку партнерів до розкриття екзистенціально-комунікативної харизми і харизматичної гармонії у парі як умінню бути один з одним єдиним цілим і при цьому мати свій власний шлях розвитку харизми.

Актуалізація екзистенціально-комунікативної харизми людини у люблячій парі відбувається через об’єднання духовної і душевної емпатії, породжуючи цілісну харизматичну гармонію чоловіка та жінки. Така гармонія виникає зі спорідненості душевних проявів харизми партнерів та їх співзвуччя на рівні духовному. Тобто взаємність стає спорідненістю, визнання переходить у *співзвуччя* і, нарешті, стає *співбуттям*, породженим *спільною мовою* люблячих особистостей. Партнери можуть називати одне одного «Рідна людина». Важливо зауважити, що така єдність харизматичного Ми не обтяжує індивідуальну харизму партнерів, а лише поглиблює його через внутрішню свободу і любов. Чоловік та жінка не лише визнають, а й приймають харизму одне одного на особистісному рівні, роблячи такі вчинки, які відтворюють і поглиблюють взаємність їх почуттів та спільність світоглядних цінностей. Така гармонія приводить їх до розкриття здатності співтворчості одне з одним та світом.

Отже, діалогічна взаємодія харизматичних Я і Ти люблячих чоловіка та жінки утворює харизматичне Ми, що стає частиною кожного з партнерів, і водночас – окремим світом, що надає їх особистостям і харизмі нової якості, повноти й цілісності. На шляху досягнення цілісності харизми людини у парі актуалізується як душевна, так і духовна емпатія, які, поєднуючись, дають можливість набути і цілісності любові.

Важливо усвідомити як впливає на становлення харизми не лише пара люблячих чоловіка та жінки, а й сім'я як група особистостей, які здійснюють світоглядний та екзистенціальний вплив одне на одного. Сім'я виступає простором співбуття рідних людей, у якому відбувається як первинне, так і наступне харизматичне становлення особистості, а також своєрідна репетиція її харизматичної соціалізації.

Сім'я утворює світоглядну та ціннісну основу, що втілюється у харизмі особистості, й водночас, спонукає до виявлення екзистенціального шарму людини у тих чи інших його проявах. Важливо розглянути аспект особистісної сили харизми, що формується саме у родинному колі. Сім'я може бути як джерелом такої сили людини, коли серед рідних і близьких людей існує харизматична комунікація, розуміння та співтворчість, так і деактуалізуючим харизму людини началом, коли вони замінюються придушенням та домінуванням.

Сила харизми проявляє себе як впевненість людини у собі, любов до свого тіла та особистості, віра у себе, оптимізм, відкритість до продуктивної комунікації, креативність тощо. Сила харизми також сприяє харизматичному лідерству, як у сім'ї, так і у соціумі.

Важливим виступає сам факт покревності, адже вона складає унікальний характер взаємодії членів сім'ї, що проявляється у їх глибинній комплексній пов'язаності як на фізичному, так і на психологічному рівнях. З одного боку, покревність означає певну схожість людини зі своїми рідними, з іншого боку, вона припускає своєрідну особистісну відділеність, що створює можливість різносторонньої комунікації між членами родини на основі їх унікальності. За

умови авторитарності у сім'ї, покревність може утримувати харизматичну людину у комунікативному колі близьких людей, не даючи їй можливості розкрити свій екзистенціальний шарм за її межами. Це відбувається, коли батьки нав'язують одне одному й дитині ті форми самовираження і самореалізації, які є бажаними лише для них, коли не помічають мрій дитини, здібностей та устремлінь, її харизматичного Я і не створюють умови для його розвитку та реалізації. У випадку, коли покревність виступає не ціллю, а засобом, не якорем, що обтяжує харизматичну людину беззаперечністю очікувань близьких, а також строгістю умовностей, сімейних традицій та обов'язків, а платформою, на якій формується проєкт унікальної особистості з її мріями, бажаннями та цілями, тоді сім'я стає простором заснування харизматичної сили її членів. Тому вирішальним для утвердження харизми як індивідуальної, так і сімейної, є той комунікативний клімат взаємовідносин, який створюється її лідером, а також підхоплюється усіма іншими членами родини, адже «смисл сім'ї – не просто в організації сексуального життя й фізичному породженні життя, але й у спілкуванні, особистісному єднанні людей», – відзначають С. Крилова та Н. Хамітов [Хамітов, Крилова 2018: 93]. Харизма і харизматичне лідерство у сім'ї реалізується шляхом харизматичної комунікації та взаємодії, й може привести до утворення групової харизми як сімейної харизми.

У рамках підходу андрогін-аналізу пропонується тріадична концепція сім'ї, у якій авторами виділяються *авторитарна, відчужена та партнерська* її моделі [Хамітов, Крилова 2022: 121]. Більш детально дана концепція розвивається С. Криловою, яка досліджує специфіку взаємодії близьких людей у родинному колі [Крилова, 2022: 472]. На основі сказаного, спробуємо осягнути як реалізується комунікація у цих моделях сім'ї в контексті актуалізації або придушення харизми її членів. Це також прояснить і аспекти харизматичного лідерства у родині та специфіку взаємодії її членів на основі такого лідерства. Цікаво звернути увагу і на продуктивність взаємодії поколінь як критерій комунікативного потенціалу сім'ї у виявленні харизми особистості.

Отже, авторитарна сім’я, на думку С. Крилової, придушує особистісне начало членів сім’ї лідером, який «домінує фізично, психологічно чи фінансово» [Крилова, 2022: 472], що призводить до утворення «домінантних відносин» [Крилова, 2022: 472]. Можна сказати, що у комунікації авторитарної сім’ї відбувається деактуалізація харизматичного Я людини, а також провокування замість підтримки. Така деактуалізація харизми значною мірою проявляється у взаємодії представників різних поколінь у сім’ї, тому що вік стає тією прерогативою, яка забезпечує беззаперечний авторитет перед іншими.

Водночас можливим є прояв авторитарності з боку молодших членів родини, які проявляють життєвість та силу харизми, що затьмарює згасаючу харизматичну силу старших і постулює молодість та сучасність світогляду як вагому перевагу перед мудрістю представників попередніх поколінь.

За відсутності особистісної підтримки у сім’ї індивідуальна харизма людини набуває латентної форми й пасивності, проявляючись лише через душевність та тілесність. У випадку надлишкової авторитарної примусовості у комунікації між членами родини, харизма може набути й активного, бунтарського характеру. Виходячи з того, що домінантні відносини «несвідомо переносяться на більш широкий соціальний контекст» [Крилова, 2022: 472], людина може використовувати свою харизму для маніпуляцій та деструктивних цілей. Людина, що вийшла з авторитарної сім’ї, може довго залишатися дитиною у психологічному сенсі й перебувати у стані так званого «сну» харизми, залишаючись особистісно непроявленою, такою, що завжди підсвідомо ніби чекає дозволу батьків на самореалізацію та щастя у житті, або ж, навпаки, будь-якою ціною буде доводити оточуючим та соціуму цінність своєї харизми, насправді так і не розкривши її дійсні прояви. Її екзистенціальний шарм буде характеризуватися владністю та безкомпромісністю, перебуванням у ілюзіях, нездоровою одержимістю деструктивними ідеями та цілями. Тому ми приходимо до усвідомлення, що зріла харизматична комунікація у сім’ї започатковує зрілість особистості, що передбачає і зрілість харизми.

Придушення та деактуалізація харизми відбуваються й у сім'ї, у якій відсутня душевність, а переважає постійне інтелектуальне і духовне становлення її членів. І це – «відчужена сім'я», що припускає «автономізацію і взаємне відсторонення членів сім'ї, що призводить до вгасання особливої атмосфери небайдужості і душевного тепла, які вирізняють сім'ю серед усіх інших проявів людського буття» [Крилова, 2022: 472]. Можна припустити, що комунікація між членами такої родини має формальний характер, адже вони взаємодіють лише з позицій своїх сімейних ролей та матеріально-фізичних обов'язків, продиктованих цими ролями.

Така формальність і байдужість впливає і на сприйняття тих членів сім'ї, які є молодшими або старшими одне від одного. Вона виражається у небажанні зрозуміти специфічні особистісні прояви представників іншого віку та ігноруванні цих проявів у комунікації. Адже сам факт молодості надає людині певну частку харизматичності й авторитетності у власних очах.

Формальність комунікації переходить і у формальність взаємодії, через фрустрацію харизми та особистісну замкненість членів сім'ї, з одного боку, або харизматичну гіперболізацію, демонстративність, з іншого. Харизма, навіть у дорослому віці людини, може залишатися у згорнутому стані, а її паростки можуть реалізуватися лише через своєрідне злиття з іншими авторитетами у масі подібних собі. Перебуваючи у масовому єднанні з іншими, людина відкидає можливість виявити і реалізувати свої унікальні особистість і харизму, і водночас служить реалізації конкретної харизматичної особистості, яка виступає лідером.

У цьому випадку людина ставить харизму спільноти, у якій вона перебуває, та її лідера вище за своє харизматичне Я, що означає незрілість її харизми, що проявляється в невірі у себе та почутті негідності, а тому потребує авторитету, який переживає цю віру та гідність, або ж імітує ці переживання та харизму. Таке розчинення у екзистенціальному шармі авторитету повертає людині почуття власної значимості та створює ілюзію дотику до власної харизми, що насправді повністю відбиває харизму лідера, якому вона наслідує.

У відчуженій сім'ї людина не відчуває зацікавленості у своїй особистості як харизматичній, такій, що має неповторні риси і сильні сторони, вона також не проявляє такої зацікавленості у харизмі своїх рідних. Тому вона з легкістю підміняє цінність вияву власної харизми на цінність харизми іншого, звеличуючи його у своїй уяві. У людини, що вийшла з такої сім'ї, залишається внутрішній запит на комунікацію та взаємодію із зацікавленою харизматичною батьківською фігурою у дорослому житті, тому вона шукає для себе наставників, характеризується несамостійністю мислення і може навіть мати фізичні залежності (паління, алкоголь, наркотики тощо). Наодинці з собою, вона жаліє себе, присутність же лідера поряд надає їй ілюзорну харизматичність, як було відзначено вище.

Люди з відчуженої сім'ї також можуть гіперболізувати прояви власної харизматичності задля досягнення прихильності інших через глибоку невіру у себе, закладену у просторі байдужої, формальної комунікації в родинному колі. Часто вони роблять акцент на поведінковій харизматичності та здійсненні харизматичного враження на оточуючих, а не на поглибленні власної особистості задля виявлення дійсної харизми.

Отже, ми приходимо до думки, що дійсна конструктивна харизматична комунікація у сім'ї – це така комунікація, у якій кожен член родини відчуває свою цінність, значимість і має свободу для виявлення та реалізації харизми, властивої лише йому. «Істинне розуміння між…людьми відбувається завдяки їхньому самовираженню: кожен висловлює свої бажання чи потреби замість вимог; побажання замість того, щоб карати; схвалення замість того, щоб терпляче чекати…Такі відносини можна назвати близькістю і протиставити їх відносинам дистанційованості», – відзначає Е. Шостром [Shostrom, 1967].

Групова конструктивна харизма сім'ї проявляється у співтворчій взаємодії її членів, які перебувають у партнерській єдності одне з одним, що передбачає реалізацію та розвиток їх унікального індивідуального особистісного шарму. Така комунікація стає можливою у партнерській сім'ї, що поважає свободу самовиявлення особистості й створює сприятливі умови

для гармонійної взаємодії її членів на основі бачення, поваги і підтримки харизматичних Я і Ти одне одного. «У партнерській сім'ї атмосфера турботи, душевності і любові не суперечить свободі; це приводить до партнерських відносин і сприяє розвитку особистісного начала, що актуалізує членів такої сім'ї», – відзначає С. Крилова [Крилова, 2022: 472].

Харизматичне лідерство у партнерській сім'ї гармонійно об'єднує усіх її членів, які розкривають не лише власний харизматичний, а й лідерський потенціал. Така комунікація між членами сім'ї передбачає актуалізацію харизми людини, у процесі якої відбувається прийняття цінності особистості одне одного без потреби маніпуляції чи контролю [Shostrom, 1967].

У харизматичній сімейній комунікації члени родини стають рівноцінно авторитетними у очах одне одного незалежно від віку, матеріального або соціального статусу, а тому розкривають свої харизматичні й лідерські якості. У такій сім'ї існує обмін ідеями, з радістю даються та беруться поради й приймаються спільні рішення у важливі періоди життя. Харизматична єдність припускає і харизматичну унікальність кожного члена сім'ї, тому вони живуть і разом, і окремо одночасно, що дозволяє зберігати баланс спільного, групового та особистого життя.

Члени сім'ї, у якій є партнерство, всі зацікавлені у особистісному зростанні одне одного, на відміну від авторитарної сім'ї, у якій відбувається гальмування такого зростання через підкореність одному авторитетному харизматичному лідерові. Таке рівноправне групове харизматичне лідерство і робить сім'ю спільнотою, у якій усі близькі люди мислять і діють як єдиний організм і випромінюють цілісний сімейний екзистенціальний шарм. У такій сім'ї існує справжня духовно-душевна спорідненість на основі дружби та співтворчості, що поглиблює взаємну повагу та любов близьких людей. Вони є зацікавленими одне у одному, тому їх комунікація виходить за рамки задоволення лише фізичних потреб, приділяючи значну увагу до усіх аспектів особистості рідної людини, її устремлінь та перспектив. У такій комунікації відбувається не боротьба, а конструктивна взаємодія представників різних

поколінь, що реалізується у любові, повазі й захопленні перевагами одне одного. Харизма мудрості старших доповнюється харизмою енергійної молодших, що породжує їх глибинну синергію у сім'ї.

Можна зробити висновок, що людина у сім'ї, вбудована в систему родинних зв'язків та регулярної взаємодії з близькими в колі рідних людей, отримує значний імпульс актуалізації та визнання своєї харизми або ж, навпаки, її придушення й деактуалізації. За умови дійсної харизматичної комунікації та продуктивної особистісної взаємодії членів сім'ї, вона може ставати справжньою спільнотою і набувати групової харизми як сімейної харизми.

4.3. Спільність інтересів, цілей та цінностей як умова харизматичної єдності особистостей

У попередньому підрозділі ми осягнули значний потенціал пари та сім'ї у актуалізації різних проявів харизми особистості. Любляча пара та сім'я як простір харизматичної єдності чоловіка та жінки виявляє і поглиблює різні прояви їх індивідуальної харизми, більше того, може формувати подвійну харизму, засновану на *харизматичній єдності*. У чому полягає специфіка такої єдності? Для початку дамо визначення даному феномену.

Харизматична єдність – це такий рівень взаємодії та співбуття особистостей, що характеризується взаємною цінністю індивідуальної харизми одне одного та реалізацією подвійної харизми як у просторі пари, так і за її межами. Це – взаємовплив індивідуального екзистенціального шарму партнерів, спрямований на світоглядно-буттєві здійснення кожного з них. Тому харизматична єдність – це і співтворчість особистостей, у якій відбувається взаємна актуалізація та розвиток екзистенціального шарму одне-одного через щирість співпереживання, цілісність світогляду та гуманістичність комунікації один з одним та Іншими.

Для подальшого дослідження важливо виділити такі фактори об'єднання харизматичних чоловіка та жінки як інтереси, цілі та цінності. Сутнісно осягнути їх допоможе концепція Н. Хамітова про тугу, нудьгу і любов як екзистенціальні стани людини, домінанта яких спрямовує її світогляд, відносини і життя, а також визначає можливість сумісності особистостей у парі. «Туга і нудьга є переживання своєї самотності у бутті…Це переживання своєї чужості буттю – туга і нудьга означають вихід до власних меж і намір зруйнувати їх» [Хамітов, 2016: 18]. Автор доводить, що прояви нудьги характерні для людини буденного буття, у якому людина скеровується волею до самозбереження та продовження роду [Хамітов, 2022: 18], туга ж виникає у граничному бутті, яке відкриває людині можливість проявляти волю до пізнання, творчості та влади [Хамітов, 2022: 33-34].

Варто відзначити, що харизма людини найповніше розкривається у стані її внутрішньої свободи й любові до себе та Іншого, проте туга і нудьга руйнують цю свободу [Хамітов, 2016: 17], призводячи до страждань, самотності, відвертаючи увагу й прихильність оточуючих. Сповнена нудьгою, людина залишає непробудженою свою внутрішню харизму в суєті практичної буденної діяльності, тому вона «може бути цікавою лише своїми зв'язками, але не своєю особистістю» [Хамітов, 2016: 20]. Н. Хамітов відрізняє її від людини туги, яка, на думку автора, викликає «страх і хворобливу зацікавленість» [Хамітов, 2016: 19] власною особистістю. Можна сказати, що така людина шукає сенси, кидає виклик Іншим і дійсності, сміливо проявляючи себе у світі, а іноді й пригнічуючи інших і дійсність владністю і силою власного екзистенціального шарму.

Можна припустити, що *екзистенціально-тілесна харизма,* породжена буденним буттям і буденним світоглядом [Хамітов, 2022: 42], може бути просякнута нудьгою. Тому людина з такою харизмою постійно насичує себе яскравими емоційно-фізичними враженнями, що вона бере із зовнішнього світу і сама прагне викликати ці враження у партнера. Виражаючи власну харизму у флірті, чоловік та жінка акцентуються на спільності або схожості інтересів як

захоплень предметами, заняттями або людьми. Екзистенціально-тілесні харизматики прагнуть позбавитися від своєї нудьги шляхом емоційно-фізичного злиття з внутрішньо і навіть зовнішньо схожим на них представником протилежної статі, тому у більшості випадків породжують харизматичну єдність як екзистенціальну співзалежність. Особистісна єдність замінюється спільністю буденних цінностей. У екзистенціально-тілесній харизматичній єдності партнери здійснюють матеріальні бажання одне одного, задовольняють наявні психологічні потреби, досягаючи разом статевої та родової самореалізації.

Значну роль у такій єдності харизматиків відіграє виражена тактильність, за допомогою якої вони досягають фізичного та емоційного зближення, взаємовпливу та впливу на оточуючих. Тілесні торкання, демонструючи партнерові доступність, виступають могутнім закликом до емоційного, проте безособового злиття. Утворюючи екзистенціально-тілесну харизматичну єдність, партнери прагнуть виразити її зовнішньо, тим самим об’єктивуючи її. Така об’єктивація виражається у виборі одягу одного кольору, схожих аксесуарах, зачісках або парних татуюваннях. Чоловік та жінка влаштовують парні фотосесії, демонструючи всім свою пару, а потім і сім’ю, активно оновлюють сторінки у соціальних мережах, виявляючи поведінкову демонстративність. Таким чином, їх нудьга виходить за межі пари у соціум у вигляді медійного субстрату екзистенціально-тілесної харизми.

Повертаючись до інтересів екзистенціально-тілесних харизматиків, варто виокремити різноманітні ігри, шопінг, гучні масові заходи, продукти або проєкти. У колі спільних інтересів зростає можливість притягнути увагу подібних собі, створюючи із ними впевнені союзи. Потреба не лише у розвазі, а й у *розважанні* одне одного як своєрідному подвійному лідерстві максимально розкриває харизму партнерів. Окрім поведінкової винахідливості, активною формою таких розваг, виступають різноманітні сюрпризи одне одному. Подарунки, як прояв щедрості душі харизматика, забезпечують йому додаткову увагу, визнання та своєрідне розростання харизми, адже миттєво викликають

прихильність та взаємний сердечний зв’язок партнерів. Спільна романтична вечеря при свічках, присилання квітів додому, парний політ на гелікоптері, мандрівка на море, похід на концерт та інші приводи отримати спільні враження, забезпечують новизну у відносинах нудьгуючих екзистенціально-тілесних харизматиків, згладжують відсутність особистісної новизни, яка є природньо властивою людям туги з екзистенціально-особистісною харизмою.

Романтизм, як окрема форма харизматичної єдності, проявляється у екзистенціально-тілесних харизматиків саме на початку відносин, і згодом переходить у більш практичні, прозаїчні форми парної взаємодії, коли партнери володіють один одним і тішать своє самолюбство так званою перемогою. При відсутності новизни, харизму присипляє повсякденна рутина спільного побуту, що ніби зовсім недавно був спільною метою чоловіка та жінки, спрямовуючи їх до єднання.

Можна сказати, що акцент на спільності інтересів є рішучим під час прийняття рішення створити союз у екзистенціально-тілесних харизматиків. Він підкріплюється і ціллю вчасно продовжити рід, виростити зразкових дітей і реалізувати власну харизму у процесі їх виховання. Екзистенціально-тілесний харизматик біжить від нудьги у створення родини, проте родина, за відсутності новизни вражень, з часом теж може викликати у нього нудьгу. Спільність сімейних цінностей розкривається у виконанні екзистенціально-тілесними харизматиками таких ролей, як чоловік, дружина, мама, тато, донька, син, об’єднуючи їх через домінанту душевності. І розгортання екзистенціально-тілесного шарму у його психо-емоційних проявах, таких як підтримка, сердечність, тепло, безумовне прийняття та ін., міцно поєднує усіх членів родини, викликаючи у них взаємну гордість, любов і смиренність. Більше того, така харизматична єдність може передаватися із покоління в покоління завдяки підтриманню сімейних цінностей і традицій родини.

Можна сказати, що екзистенціально-тілесна харизматична єдність чоловіка та жінки базується на душевній єдності, як одній з основних цінностей, що реалізується у спільних інтересах, через які вони виявляють і

спільність цілей. Спільне життя зміцнює цю єдність, спричинену психологічною сумісністю. Цінність любові як можливості продовжити рід притягує і зближує партнерів, інші цінності, такі як дружба й успіх, проявляються стихійно у практиці спільного життя.

Продовжуючи осмислення людей туги і нудьги в контексті харизматичної єдності чоловіка та жінки, варто відзначити, що людина туги володіє *екзистенціально-особистісною харизмою*, що постає у граничному бутті людини як результат її особистісного світогляду [Хамітов, 2022: 43]. Така людина глибше переживає себе й свої відносини, адже вона в усьому шукає можливість особистісного становлення, самоствердження. На думку, Н. Хамітова, туга спрямовує людину до любові у вищих її проявах, як духовно-душевної єдності двох зрілих особистостей. «Саме людина туги здатна принести у світ любов. Зцілюючи свою тугу самопізнанням, вона перевтілюється у дійсно цікаву особистість» [Хамітов, 2016: 12]. Як було відзначено вище, очевидним видається те, що такій людині властива домінанта екзистенціально-особистісної харизми, тому вона є найбільш сумісною з людиною з подібним типом харизми, отримуючи справжнє розуміння і підтримку.

У союзі людей туги екзистенціально-особистісна харизматична єдність починається із взаємного розуміння один одного не лише рівні спільних інтересів тут і зараз, а й подальшої перспективи особистісного зростання й самореалізації. Тому на рівні пізнання одне одного такі чоловік та жінка цікавляться і діляться цілями, що дає їм можливість визначити ступінь їх цілеспрямованості. Високий професійний та соціальний статус, успішність у власній справі, більше того, спільній справі, активне пізнання особливостей власної харизми і самовираження, повідомляють про наявність у екзистенціально-особистісних харизматиків цінностей свободи, творчості та співтворчості, а часто і волі до влади над іншими.

Харизматична єдність у такому союзі виражається у помітній динаміці взаємного паралельного особистісного зростання партнерів, любов’ю до

процесу цього зростання і здатністю виразити цю любов у спільній діяльності. Чоловік та жінка із екзистенціально-особистісною харизмою замість розважальних масових заходів обирають інтелектуальні кола однодумців, їм не так важлива масовість, як глибина в усьому, що вони сприймають та пропонують для сприйняття. Ця глибина осмислення себе і світу й пошук сенсів характеризують їх комунікацію в цілому, що відбивається і на глибині їх харизматичної єдності. Особистісне виокремлення серед інших робить харизматиків помітними один для одного і зумовлює їх взаємне тяжіння. Такі партнери можуть дивувати і захоплювати одне одного не лише повсякденними сюрпризами, а й власними світоглядними відкриттями й реалізованими творчими проектами, що укріплює їх єдність та спонукає до подальшого зростання і співтворчості.

Процес романтичного завоювання одне одного у екзистенціально-особистісних харизматиків розкриває їх глибину і надзвичайно творчу винахідливість. Чоловік та жінка проявляють харизму не лише через комунікацію, своїми ідеями, світоглядом, мисленням, їм важлива спільність особистісних відкриттів у процесі спільного творчого діяння. Тому вони ініціюють креативні індивідуальні заходи, такі як спільні майстер-класи або курси особистісного розвитку, де можуть проявити себе та отримати нові ідеї й навички у пізнанні та творчій взаємодії. Харизма партнерів проявляється і у креативному підході до подарунків одне одному, таких як присвячений коханій людині вірш, книга, блокнот із гравіруванням, абонемент у музей, творчі курси або програми підвищення професійної кваліфікації тощо.

Як було відзначено вище, єдність екзистенціально-особистісних харизматиків переростає у якісну соціальну реалізацію кожного з них і навіть спільну реалізацію, а також потребує її, адже чоловік та жінка відчувають виключність їх союзу, прагнуть заявити про нього світові. Тому партнери об’єднують свої особистісні, професійні й творчі зусилля на шляху досягнення індивідуальних та спільних цілей.

У такому союзі прагматичність часто передує почуттям, не викреслюючи їх, адже партнери мають чітке бачення особистісних цілей та вигід від стосунків. Такими цілями та вигодами можуть бути набуття певного рівня професійності, створення спільного бізнесу, напрацювання певних навичок, особистісне зростання у парі через близьку взаємодію з партнером тощо. Враховуючи те, що чоловік та жінка утворюють харизматичну єдність у контексті індивідуальних або спільних цілей, їх відносини можуть трансформуватися по досягненню таких цілей. Або їх пара вийде на новий якісний рівень реалізації індивідуальної і подвійної харизми, зростання соціальної впливовості, або відносини можуть перерости у конкуренцію, боротьбу за славу, визнання, владу.

В будь-якому випадку, екзистенціально-особистісні харизматики у єдності здійснюють не лише матеріальні й емоційні бажання одне одного, а прагнуть до досягнення особистісних та творчих цілей, що поглиблює їх буття і дає їм нову якість реалізованості харизми. Проте надлишковий прагматизм і сприйняття харизми партнера як інструменту досягнення власного успіху може викликати особистісні протиріччя як всередині чоловіка та жінки-харизматика, так і поміж ними, руйнуючи їх єдність.

Харизматична єдність може набувати маніпулятивності під впливом волі до влади харизмою й слави завдяки харизмі. Психо-фізичній взаємозалежності передує особистісне партнерство. Можна говорити про те, що єдність екзистенціально-особистісних харизматиків – це перш за все інтелектуальна єдність, спрямована до духовності, якій бракує душевності, проявленої теплоти, іноді й тактильності, зворушливих проявів любові. Тілесно-емоційна харизма служить інтересам особистості та її внутрішнім, світоглядним і поведінковим експериментам, що відбуваються з метою затвердити владу над собою, а іноді й над близькою людиною. Тілесність партнерів тут виступає не самоціллю, а засобом для посилення особистісної харизми й досягнення взаємного визнання.

Харизматична єдність чоловіка та жінки туги може набувати різноманітних зовнішніх проявів, що виражаються у спільних

експериментальних яскравих образах, де тілесність або зовсім приховується, або навпаки підкреслюється задля здійснення акцентного шокуючого враження, яке виокремлює харизматиків із буденної маси. Таке зовнішнє, навіть епатажне виокремлення, приносить особливе задоволення партнерам і на якийсь період позбавляє їх почуття туги, проте вони знову і знову відчувають потребу створювати щось оригінальне у просторі культури, освіти, науки або бізнесу, з метою довести собі й світові власну виключність, реалізувати особистісну харизму.

Харизматична єдність як спільна реалізація виникає саме через тугу, що переповнює співбуття чоловіка та жінки, тому їх любов є незрілою. Партнери не обмежується любов'ю і визнанням харизми одне одного, вони прагнуть отримати їх від усього світу. Стан внутрішньої незавершеності поруч із великими амбіціями породжує залежність чоловіка та жінки від постійної пізнавальної та творчої активності, успішної самореалізації й контрольованого вираження власної харизми. Це призводить до егоцентризму та конкуренції екзистенціально-особистісних харизматиків, яка руйнує можливість дійсної харизматичної єдності як люблячої діалогічної співтворчості. Тому у таких відносинах можуть виникати контроль і турбота, як симулякри любові.

Проте, незважаючи на тернистий шлях власного становлення, який часто-густо проходять разом екзистенціально-особистісні харизматики, екзистенціальну напругу всередині пари, яка може виникати на цьому шляху, такі союзи можуть бути надзвичайно впливовими та вражаючими, хоч і не зовсім стабільними та довготривалими. Своїми особистісними, творчими пошуками вони надихають оточуючих на власне харизматичне становлення, хоча і можуть викликати здивування епатажністю поведінки, скандальністю відносин та проєктів.

Варто відзначити, що епатаж дає парі екзистенціально-особистісних харизматиків відчуття єдності не менше, ніж спільність цілей, інтересів та цінностей. Епатаж може виступати і самоціллю партнерів, адже він значно підкреслює екзистенціально-особистісну харизму людини і самої пари.

Скандальна самопрезентація у соціумі дає екзистенціально-особистісним харизматикам можливість розділити одне з одним партнерство як ексцентричну змову проти буденності та її загальноприйнятих правил. Перебуваючи у такій змові, харизматична єдність відчувається партнерами у всій повноті співбуттєвих переживань та самореалізації. У випадку вираженої волі до влади і слави, такі чоловік і жінка можуть внутрішньо закликати оточуючих до захвату їх парною харизмою і навіть до поклоніння їй, заволодіваючи свідомістю інших через маніпулятивну комунікацію. Такі пари можуть мати здатність засліплювати оточуючих своїм подвійним екзистенціальним шармом, і навіть гіпнотизувати завдяки ньому. Проте, за відсутності любові та щирості, харизматична єдність партнерів заради маніпуляції іншими рано чи пізно повертається проти них самих і приносить лише взаємне спустошення, особистісну і парну деградацію й «екзистенціальну фрустрацію» [Франкл, 2016: 185].

Ми приходимо до висновку, що нестача душевності та цілісності особистості нівелює можливість продуктивної харизматичної єдності людей туги, перетворюючи її на суто раціональне об’єднання вольових, пізнавально-творчих зусиль заради визнання, влади або слави.

Подолання замкненості туги і нудьги відбувається у любові [Хамітов, 2016: 110], що породжує екзистенціально-комунікативну харизматичну єдність партнерів. Це перш за все – єдність індивідуальної *екзистенціально-комунікативної харизми* чоловіка та жінки, що виникає у метаграничному бутті під впливом філософського світогляду партнерів [Хамітов, 2022: 44] і виражається у їх подвійній харизмі. Така єдність виникає на основі усвідомлення не лише спільних фундаментальних світоглядних цінностей, а й спільних сенсів, що стоять за ними, і глибинне взаємне переживання такої спільності. Виявлена спільність відкриває харизматичним чоловікові та жінці можливість пережити глибину і якість розуміння, співпереживання і спільного творіння духовно-душевної та тілесної цілісності один-одного, що породжує любов між ними.

Згідно з думкою Н. Хамітова, любов не знищує нудьгу і тугу, вона «нескінченно підносить» їх [Хамітов, 2016: 110]. Дійсна любов трансформує харизму людини, відкриваючи її світові у всій повноті та щирості. Цілісність людини характеризує великий об'єм її особистості і харизми, тому виникає потреба комунікативної єдності не лише один з одним, а й світом через дієву любов до себе та інших. Н. Хамітов відзначає, що: «у любові відбувається поєднання розірваного, злиття частин у ціле» [Хамітов, 2016: 108]. Можна сказати, що, набуваючи екзистенціально-комунікативної харизми як духовно-душевної та тілесної цілісності, людина стає здатною утворити конструктивну харизматичну єдність з ближнім та світом.

Екзистенціально-комунікативні харизматики у парі вибудовують спільну мову на основі дієвої любові, свободи та єдності. Варто відзначити, що, внутрішня свобода екзистенціально-комунікативного харизматика, переплітаючись з любов'ю, долає непродуктивні стани, що нівелюють близькість й знищують єдність партнерів один з одним та світом.

У таких союзах виокремлюється взаємна *цінність харизми* одне одного, як динамічного, дієвого, творчого і життєстверджуючого екзистенціального шарму, що закликає не лише до тілесно-душевної чи особистісно-духовної єдності, а й унікального *співтворчого, люблячого співбуття.* Партнери обмінюються взаємним захватом харизмою один одного. Але цей захват не стихійний і маніпулятивний, що характеризується милуванням естетикою тіла або здивуванням рівню інтелекту, а щирий, наповнюючий серце захват особистістю та водночас її людяністю. Особистість харизматика причаровує партнера власною цілісністю, органічно викликаючи любов до життя й натхнення перетворювати його власною свободою.

Перебуваючи у екзистенціально-комунікативній харизматичній єдності, партнери здійснюють мрії один-одного, тому у їх союзі з'являється *переживання взаємної вдячності як ще однієї суттєвої цінності*. Цією вдячністю просякнута уся їх взаємодія, адже разом вони досягають піку особистісної самореалізації і творчості, постійно оновлюючи індивідуальну й

подвійну харизму. Таке оновлення можливе за умови реалізації харизми партнерів не лише у межах комунікації один з одним, а й у їх комунікації зі світом через гуманістичні проєкти або публічні виступи, що пробуджують особистість послідовників.

Важливо закцентувати увагу на тому, що парна цілісність чоловіка та жінки досягає своєї глибини у їх екзистенціально-комунікативній харизматичній єдності. Тому взаємодія одне-з-одним відбувається не інтуїтивно-ситуативно, а виходить із стратегічного розуміння необхідних буттєвих завдань чи здійснень, які кожен партнер відчуває як своє життєве призначення.

Романтика у єдності екзистенціально-комунікативних харизматиків з її чітким розподілом ролей і тактичною винахідливістю поглиблюється до багатогранності еротизму й еротичної любові, яка за переконанням Н. Хамітова долає «розполовиненість чоловіка та жінки, статеву обмеженість і замкнутість» [Хамітов, 2016: 109], а тому, як відзначає автор, – стає воротами, «які ведуть у любов до людства і навіть до Бога» [Хамітов, 2016: 109]. Така свобода особистостей у любові поглиблює і їх індивідуальну й подвійну харизму, адже чоловік і жінка виходять за рамки лише взаємного впливу, визнання та співтворчості у взаємний вплив, визнання та співтворчість зі світом.

Отже, екзистенціально-комунікативна харизматична єдність виражається у духовно-душевній єдності й світоглядній відкритості чоловіка і жінки при спільності інтересів, цілей та цінностей. Така єдність стає харизматичною, адже залучає оточуючих до співтворчої взаємодії й здійснює глибинну актуалізацію їх особистості, очищуючи їх захват від пасивності сліпого поклоніння і наповнюючи їх життя власним динамізмом і цілісністю. Можна назвати таке залучення *натхненням у вищих проявах*, як екзистенціальним закликом до харизматичної особистісної комунікації з харизматиком, харизматичною парою та світом.

Підсумовуючи сказане вище, варто наголосити, що харизматична єдність люблячих цілісних чоловіка та жінки у вищих проявах виступає союзом, у

якому вони не ховають власну особистість у просторі пари, не конкурують або маніпулюють харизмою, а розвивають, поглиблюють і виражають власні особистість і харизму у персоналізованій співтворчості одне з одним та оточуючим світом. Тому подвійна харизма виступає результатом об'єднання творчих сил партнерів, що розкрили свою індивідуальну харизму і виражають її у конструктивній взаємодії з близькою людиною та світом.

В залежності від екзистенціального типу парної або подвійної харизми, така єдність потребує від партнерів спільних інтересів, цілей та цінностей у різному їх співвідношенні, що є запорукою взаєморозуміння і прийняття одне одного у відносинах. Для набуття повноти харизматичності такої єдності, чоловікові та жінці необхідно пройти шлях від виявлення унікальності й виключності харизми одне одного, як спільної цінності, до поглиблення харизми у парній взаємодії через досягнення духовно-душевної цілісності. Результатом такої харизматичної єдності є знаходження органічності самовираження та можливість співбуття партнерів не лише одне з одним, а й з послідовниками пари, що відчувають духовно-душевну спорідненість з нею й готові вступити у співтворчість як сміливу особистісну взаємодію.

Чи є описана конструктивна харизматична єдність закономірною для усіх союзів, у яких партнери виявили і розкрили свій індивідуальний особистісний шарм? Не завжди, адже важливі мотиви утворення парного союзу, які можуть відрізнятися в залежності від мотивів кожного з партнерів. У раціональному парному союзі, заснованому на будь-якій вигоді або самоствердженні, за відсутності любові, харизма чоловіка та жінки може згасати, не отримуючи якісного, щирого визнання, підтримки та співтворчості. Подібні союзи проаналізуємо у наступному підрозділі.

4.4. Маніпуляція як шлях до згасання особистісної і подвійної харизми чоловіка та жінки й можливості виходу за її межі

Харизма людини як її унікальний екзистенціальний шарм і подвійна харизма як екзистенціальний шарм пари мають конструктивні і деструктивні прояви у союзі чоловіка та жінки, породжуючи продуктивність або непродуктивність їх відносин. Особистісна і подвійна харизма людини максимально повно пробуджується у екзистенціальному стані любові та щирості до себе, Іншого й світу, як було відзначено раніше. Виражаючись конструктивно, саме через любов як співтворчість, особистісна і подвійна харизма людини поглиблюються і отримують свій розвиток, набувають впливовості, сили й оновленої чарівності.

Припустимо, що харизма може і звужуватися, згасати у стані, що є протилежним названому. Цей стан заперечує і любов, і щирість, адже у його основі лежать холодна раціональність, чиста вигода і строгий контроль над собою, Іншим та світом. Мова йде про свідому й несвідому маніпуляцію людини, породжену нецілісністю, травмованістю її особистості, що нівелює повагу до харизматичного Ти партнера і вважає власне харизматичне Я єдиною цінністю у відносинах.

У стані маніпуляції людина внутрішньо віддаляється від власної харизми у дійсних її проявах, а тому екзистенціально відчужується від Іншого і від справжнього себе. Під впливом непройдених екзистенціальних випробувань людина створює образ-маску, що нагадує про її справжню особистість лише здалеку. По суті, людина симулює харизму, підміняючи її авторитарністю. Проте маніпуляція партнером, як нещирість до нього і надмірний контроль проявів його харизматичного Я виступає в першу чергу результатом маніпуляції собою, показником внутрішньої несвободи, відмови від справжньої близькості у парі.

Використовуючи повторювані поведінкові прийоми, які діють на партнера, маніпулятор редукує харизму, пригнічуючи власну особистість і особистість партнера, зберігаючи і проживаючи всередині себе заборону на вітальний, спонтанний прояв харизматичних Я і Ти у парі. Тому на даному етапі дослідження важливим видається усвідомити, якими є механізми

маніпулятивної взаємодії партнерів як екзистенціальної передумови згасання особистісної і подвійної харизми. У цьому нам допоможе усвідомлення критеріїв дійсної та імітаційної харизми людини та їх проявів у відносинах чоловіка та жінки.

Маніпулятивна взаємодія у парі завжди відбувається шляхом монологічного самовираження партнерів по відношенню один до одного, а також реалізацією імітаційної харизми на шкоду дійсній. Варто відзначити, що, окрім наявності раціональної прорахованості, замість щирості, проявами недійсної або імітаційної харизми виступають надмірна критичність людини до себе та Іншого, недовіра й страх близькості, про який було сказано вище. Маніпулятивна харизма людини виникає з нецілісності світогляду [Хамітов, 2016: 196-197] й волі до влади і слави, які перевищують у свідомості людини волю до пізнання особливостей власної харизми і самотворення харизми, і водночас, пізнання унікальної харизми Іншого, творення відносин з нею як тією, що проявляє особистісну виключність. Замкненість харизматичного Я людини на собі та власних особистісних колізіях закриває можливість взаємодії з Іншим як харизматичним Ти, тому це Ти знову і знову сприймається як Воно, що не має у очах маніпулятора внутрішньої цілісності, виступає тусклою тінню. Нещирість і неправдивість в даному випадку буде пронизувати усю комунікацію людини, тому її харизма може згасати під товщею обраних шаблонів поведінки, внутрішньої розірваності й невизначеності життєвого шляху.

Важливо зауважити, що маніпулятори-харизматики завжди демонструють власну незалежність від інших, але насправді глибинно потребують їх присутності, як статистів у власному егоцентричному спектаклі, задля розгортання владних сценаріїв відносин. Така взаємодія пронизує усе буття маніпуляторів-харизматиків, з одного боку, надаючи їм можливість швидко впливати на оточуючих, проте одночасно і звужуючи їх особистість і екзистенціальний шарм й позбавляючи справжньої свободи самовиявлення, самовираження та любові. Маніпуляція – це завжди відмова від себе як

харизматика, що може любити, а не володарювати, а тому – майже свідоме присипання щирої спонтанності власної особистості, невіра у власний потенціал і потужність екзистенціального шарму. У просторі такої невіри і, по суті, відмови від себе, маніпуляції, перш за все собою, дійсна харизма людини втрачає будь-який шанс на чистоту прояву, вона ніби ховається у далекий кут, зникаючи у холодному серці особистості, а отже, неминуче «рутинізується» [Weber, 1978: 246].

Маніпуляція яскраво проявляється у відносинах «за розрахунком», більше того, вона є основою таких відносин, адже вони базуються на особистісних, матеріальних або соціальних вигодах.

Маніпулюючи собою, харизматик видає себе за Іншого, розвиваючи у себе чужі якості, або ж культивує усі свої негативні риси з метою самоствердження. У присутності такої людини завжди майже неможливо «вільно дихати», адже здається, що вона контролює навіть цей процес. З іншого боку, розповсюдженими є і харизматики-маніпулятори, які створюють у партнера ілюзію свободи вибору, комфортного спілкування і розуміння. Це – найвищий рівень маніпуляції харизмою, коли вона затьмарює свідомість і критичність світогляду інших, апелює до їхніх Его, присипляючи харизму. Такі харизматики здебільшого здатні вести за собою людей з буденним світоглядом, які потребують лідерства і впевненої вітального керування.

Союз із імітаційним харизматиком нагадує мильний пузир, заснований на роздутому Его і навіяному партнерові почутті власної значущості. Харизма маніпулюючого партнера у таких відносинах спрямована на отримання власної вигоди, тому вона все більше стає неживою і повторюваною, викорінює можливість побудови близькості, адже людина акцентується перш за все на собі й своїх внутрішніх інтересах, забезпечуючи собі їх задоволення через пригнічення Іншого. Тому рано чи пізно такий «мильний пузир» лопається, коли вигода досягнута і потреба маніпуляції зникає… Або ж із глибин особистості прагне пробудитися дійсна харизма людини.

Виникає питання, чи є шанс у маніпулятора пробудити дійсну харизму у стосунках із партнером? Так, за умови, що він відмовиться від маніпуляції, більше того, якщо його партнер відмовиться від взаємної маніпуляції, часто-густо породженої першою. Проте, чи може харизматичний маніпулятор змінитися без ризику знищення союзу, у якому сталою є звичка до маніпуляції? І тоді якою може бути реакція партнера на паростки щирості у союзі «за розрахунком», що проходить трансформацію?

У пошуках відповіді на дані питання звернемося до концепту людей туги та людей нудьги, а також людей любові Н. Хамітова [Хамітов, 2016], вбудований у методологію метаантропології. Згідно з цим концептом, людина нудьги – та, яку «обтяжує власна компанія» через особистісну непробудженість, відсутність повноти життя і надмірну залежність від думки соціуму [Хамітов, 2016: 50]. Чи може така людина мати харизму, тим більше маніпулювати нею? Схвальна відповідь видається можливою, але у цьому випадку людина може виражати лише екзистенціально-тілесну харизму і маніпулювати нею несвідомо.

Людина туги, навпаки, вже «торкнулася власної особистості», як відзначає Н. Хамітов, тому вона є незалежною від загальноприйнятих правил та визнання соціумом [Хамітов, 2016: 34]. На думку філософа, це досить *дивна* людина, що бажає бути самою собою у бутті «наперекір буденності» і сміливо виділяється з натовпу [Хамітов, 2016: 38]. Закономірною видається можливість набуття людиною туги екзистенціально-особистісної харизми та свідома маніпуляція нею у відносинах.

Важливо відзначити, що у контексті дослідження харизми людей нудьги і людей туги, спільним для них видається те, що вони переживають свій екзистенціальний шарм як засіб, а не самомету, як щось окреме від себе, те, чим вони володіють, звідси випливає і подібне ставлення до свого тіла та особистості. Харизма у їх сприйнятті ніби внутрішньо відділяється від них самих через надмірне культивування тілесного або особистісного аспекту як *частини себе*, що демонструє внутрішню нецілісність світогляду.

Якщо людина нудьги сприймає харизму як засіб отримання свіжих почуттів і вражень від партнера та соціуму з метою внутрішньо підбадьоритися, то людина туги за допомогою харизми поглиблюється у власну особистість і тугу. Людина нудьги харизматична для оточуючих, людина туги харизматична в першу чергу сама для себе, мотивована, самодостатня, та, яка переживає свою харизму як підкорюючу силу, породжену підкоренням самого себе для себе, й підкоренням Іншого як об'єкта, а не суб'єкта. Обидва ці екзистенціальні типи людей за допомогою харизми досягають поставленої мети, люди нудьги – у просторі буденності та її ситуацій, люди туги, переживаючи граничні стани долання своїх особистісних меж.

Для осмислення специфіки маніпуляції харизмою у парних відносинах людей туги і нудьги, розглянемо можливий союз харизматичної жінки нудьги і чоловіка туги, який, за переконанням Н. Хамітова, засновується на взаємному фізичному тяжінні та пристрасті. «Якщо тілесне тяжіння чоловіка туги та жінки нудьги може реалізуватися більш-менш повно, то особистісне тяжіння є кволим та ілюзорним. Рано чи пізно…особистісне тяжіння стає *особистісним тягарем*», – відзначає автор [Хамітов, 2016: 77].

Жінка нудьги, для якої характерною є екзистенціально-тілесна харизма, переживає її як своєрідний квиток у щасливе особисте життя, з одного боку, та свою найціннішу принаду, з іншого. Мотивом її маніпуляції іншими за допомогою харизматичної тілесності та зовнішньої краси є притягування красивого і маскулінного чоловіка та виклик у нього бажання бути саме з нею, що на деякий час дає їй почуття тріумфу, яке затьмарює можливий страх самотності, маргінальності, непомітності.

З метою розвинути свою екзистенціально-тілесну харизму, жінка нудьги може відвідувати масові тренінги жіночності та сексуальності, слухати лекції про відносини, які, даючи готові моделі поведінки, лише віддаляють її від пробудження дійсного особистісного шарму. Більше того, жінка нудьги до кінця не усвідомлює сенсу цих занять, не сприймає отримані знання, роблячи їх частиною себе, а лише автоматично повторює за масою подібних жінок,

скерованих волею до самозбереження і продовження роду. Вона може й «розвивати» свою магнетичність через контроль тонусу як усього тіла, так і окремих його органів, якщо це буде модним і розповсюджено у її оточенні. Відвідуванням подібних курсів вона лише розбавляє буденність, додаючи їй інтенсивності і масовості бездумного спілкування, прикритого лоском трендової інтелектуальності.

Екзистенціально-тілесна харизма жінки нудьги, що виражається у її природній сміливості, прямоті, сексапільності та вітальності виступає магнітом для оточуючих. Вона є тваринною, бездумною, нестримною і аналогічно впливає на інших, «позбавляючи» їх свідомості на деякий час. Констатація своєї сексуальної влади над чоловіками закріплює за харизматичною жінкою волю до звеличування власного тіла та його статевих ознак і нарешті *самоусвідомлення через тіло* як вітального центру її життя і головного інструменту досягнення уваги та прихильності. Жінка нудьги з екзистенціально-тілесною харизмою «говорить тілом», «живе тілом», проте залишається спустошеною від частої зміни партнерів. Як відзначає Н. Хамітов, жінка нудьги «чіпляється власною нудьгою за чоловіків», прагне бути розваженою ними, з метою позбавитися своєї нудьги [Хамітов, 2016: 64].

Маніпуляція жінки нудьги власною екзистенціально-тілесною харизмою є результатом переоцінки значення сексуальності й ототожнення своєї природи лише з нею. «Стан статевого збудження означає у жінки лише найвищий підйом усього її існування. Останнє визначається у неї лише статевим почуттям», – пише О. Вейнінгер [Weininger, 1906: 88].

Екзистенціально-тілесна харизма жінки нудьги розквітає у присутності чоловіка, до якого вона відчуває потяг, як до рятівника від власних нудьгуючих станів. У відповідь на такий потяг посилюється прояв харизми чоловіка туги, який все більше проявляє свою мужність.

Проте маніпуляція чоловіком за допомогою екзистенціально-тілесної харизми здебільшого пробуджує у ньому лише роль *помічника і захисника.* Харизматична жінка діє у координатах системи «запитів і нагород»,

заохочуючи чоловіка проявляти *мужність як фізичну силу,* і супроводжуючи таке заохочення радісним смакуванням проявів власної *жіночності як слабкості.* Сама жіночність у цьому випадку розуміється харизматичною жінкою як сексуальна привабливість, розслабленість, емоційність та насолода теперішнім моментом, що пробуджують чоловічу харизму як екзистенціальний шарм, що, дієво залучає її до взаємодії, тому чоловік досягає прихильності цієї жінки.

Така жінка ніби грає власною харизмою і жіночністю, і ця гра полягає у демонстрації статевої відмінності від чоловіка, своєї незахищеності та залежності від нього, потреби прояву поряд з собою чоловічої сили, рішучості та піклування. По суті, така гра і є буттям жінки, тому усвідомлюється нею як закономірно-властива жіночій статі взагалі.

Екзистенціально-тілесна харизма жінки нудьги природньо розкривається й у флірті та епізодичних рольових іграх, які вона може додавати у комунікацію з чоловіком туги, з метою емоційно «розігріти» його та розважитись самій, спостерігаючи за його реакцією. Така харизма занурює у світ емоцій та максимальної концентрації на моменті «зараз». Поряд із харизматичною жінкою нудьги теперішній момент для чоловіка туги набуває чуттєвості й цінності, адже вона яскраво і гучно виражає перед ним свої емоції, вміє демонструвати радість від дрібниць і насолоду предметами та місцями, що її оточують.

З одного боку, жінка нудьги з екзистенціально-тілесною харизмою є «лише сексуальною» [Weininger, 1906: 200], з іншого боку, вона може несвідомо «вмикати» дитячість, як заклик до прояву своєрідної батьківської турботи від чоловіка. Дитячість посилює грайливість, кокетування, легкість і радість, що є властивими екзистенціально-тілесній харизмі, тому, проявляючи ці стани, жінка нудьги залишається бажаною для самодостатнього чоловіка туги.

Під час маніпуляції екзистенціально-тілесна харизма жінки нудьги стає все більш повторюваною, передбачуваною, зумовленою лише миттєвою

вигодою, бути тут і зараз бажаною, коханою, забезпеченою достойною чоловічою компанією. Жінка нудьги з екзистенціально-тілесною харизмою насправді сприймає чоловіка туги як гідну партію для шлюбу, розумного компаньйона, з яким не соромно вийти у люди, притягуючи увагу оточуючих, як було відзначено вище. Проте така жінка є надзвичайно «заповненою статевим життям» [Weininger, 1906: 89], тому нездатною на справжню інтелектуальну взаємодію, адже вона викликає у неї нудьгу. Несвідомо маніпулюючи чоловіком туги за допомогою власного екзистенціального шарму, харизматична жінка знову і знову натикається на власну нудьгу, як настирну перешкоду її щастю у стосунках із харизматичним чоловіком туги, що прагне бути *не лише звабленим, а й почутим* і особистісно прийнятим.

У відносинах *чоловік нудьги і жінка туги* також стикаються з проблемою вражаючої несумісності харизми при значному взаємному тілесно-психологічному тяжінні. При цьому чоловік нудьги з екзистенціально-тілесною харизмою також може несвідомо маніпулювати власною силою й привабливістю, щоб завоювати прихильність жінки туги. Він демонструє власну магнетичність через дотик, погляд і вдалу вербалізацію почуттів, акцентує увагу на створенні взаємного тяжіння й відчуває тріумф у випадку перемоги. Проте, разом із ситуативним тріумфом приходить і розуміння разючої сутнісної різниці їх харизми, тому чоловік нудьги може посилити свої «чари», проявляючи неабияку турботу і романтичність. Проте, навіть слідуючи за харизмою чоловіка нудьги, підкорюючись пристрасті, яку він пробуджує, жінка туги все одно буде задихатися поряд із ним, через відсутність необхідного для неї особистісного розуміння.

Н. Хамітов відзначає світоглядну різницю і, навіть своєрідну внутрішню боротьбу жінки туги, яка прагне особистісного єднання, і чоловіка нудьги, який прагне влади над нею. «Жінці хочеться піднесення до спільних цінностей, чоловікові – поневолення жінки через занурення її у стихію сексу, пологів та догляду за дітьми…йому хочеться згладити її маленькі дивини до поверхні нормального буття», – пише автор [Хамітов, 2016: 80-81]. Особистісна

нерозвиненість екзистенціально-тілесної харизми чоловіка нудьги і водночас його маскулінність, простота і прямота не влаштовують жінку туги, особистість якої потребує партнера з більш тонким, складним і творчим внутрішнім світом. За відсутності спільних цінностей з жінкою, харизма чоловіка може лише ситуативно притягувати і збуджувати її, так само як харизма жінки залишається лише приманкою, грою, психо-фізичним магнітом, інструментом залучення у гру з буденністю і поглиблення у ній.

Несвідома маніпулятивність екзистенціально-тілесної харизми людей нудьги з часом стає надто помітною і нецікавою людям туги. Яскравість такої харизми тускніє, коли у партнера наступає перенасичування її однобокістю, плоскістю та обмеженістю.

Натяк на подвійну харизму такої пари існує на фізичному рівні у взаємному емоційно-тілесному єднанні і статевому доповненні, проте така харизма не має шансу сформуватися через тимчасовий характер їх взаємної пристрасті. Тому з часом навіть цей натяк на подвійну харизму розвіюється зі згасанням взаємного тяжіння та зацікавленості у розвитку відносин.

Виникає закономірне питання: чи може все ж таки маніпуляція екзистенціально-тілесною харизмою бути свідомою у людей нудьги? Якщо так, то чи може у їх внутрішньому світі частково бути присутньою туга як порив до власних меж? З одного боку, можна сказати, що людина нудьги несвідомо може здійснювати маніпуляцію людиною туги з метою втечі від самотності. Усвідомлена ж маніпуляція харизмою і маніпуляція Іншим за допомогою харизми може здійснюватися людиною проміжного екзистенціального типу, всередині якої «нудьга і туга зливаються» при домінуванні однієї з них [Хамітов, 2016: 111]. Тому можна сказати, що наявним є переважання екзистенціально-тілесної харизми у людині з вкрапленнями екзистенціально-особистісної або навпаки.

Можна припустити, що жінка з екзистенціально-тілесною харизмою може частково *імітувати екзистенціально-особистісну харизму*, одягаючи її як новий костюм, що так незручно носити, проте який притягує чоловіка туги,

якому важливо відчувати не лише пристрасний, а й інтелектуальний потяг у стосунках. Гра у особистісну харизму на мить забавляє таку жінку, проте переважання нудьги у ній оголює прірву між нею та чоловіком туги. Тому вона повертається до проявів екзистенціально-тілесної харизми як магнетичності, адже вираження їх є максимально природнім для неї.

Екзистенціально-особистісний харизматик маніпулює собою і власною тілесністю свідомо і прораховано. Жінка туги може здійснювати *свідому* маніпуляцію чоловіком нудьги або туги власною екзистенціально-особистісною харизмою з метою доведення самій собі власної виключності та реалізації власної харизми як такої, що не лише зваблює, а *підкорює інтелектуально, творчо*. Екзистенціальний шарм такої жінки є результатом підкорення самої себе, а потім і підкорення оточуючих. Туга, як порив до власних меж і можливостей, як загострене відчуття своєї інакшості, штовхає жінку до таких маніпулятивних проявів власної харизми, як інтерес до усього нового, з одного боку, і контроль на усім та усіма оточуючими, з іншого.

Екзистенціально-особистісна харизма жінки туги є усвідомленим засобом досягнення визнання через владу над свідомістю чоловіка. Така жінка самоусвідомлює себе і свою харизму через власний інтелект, акцентуючи увагу на його високому рівні, що пробуджує у ній азарт і конкуренцію з іншими жінками. Проте, наодинці з чоловіком нудьги жінка туги здатна імітувати примітивність, адже вона її проаналізувала і вивчила як одну з моделей поведінки у власному арсеналі харизматичної комунікації. Така жінка здатна свідомо маніпулювати власною сексуальністю, пробуючи екзистенціально-тілесну харизму на смак, граючись з чоловіком нудьги наче з іграшкою, проте їй швидко стає тісно у межах такої гри харизмою. Чіткість висловлювань, вивіреність рухів, особистісна впевненість, що часто переходить у хворобливу егоцентричність, всі ці прояви екзистенціально-особистісної харизми проявляє жінка туги, і виглядає досить переконливо перед чоловіком нудьги. Жінка туги грає у тотальну насолоду поряд із ним, демонстративно смакуючи кожний

момент, пропускаючи через себе кожну мить життя і концентруючи насолоду у своєму тілі, детально описуючи власний захват усім, що відбувається.

Маніпулятивність такої харизми розкривається у поведінкових прийомах, вивчених і підготовлених завчасно, у використанні технік зваблювання та нарощуванні майстерності переконання через опанування нових і нових методів впливу на свідомість оточуючих. Такі прийоми перевіряються часом і забезпечують харизматичній жінці туги швидкі результати у взаємодії з чоловіками нудьги.

Свідома маніпуляція харизматичної жінки партнером відбувається і через моделювання таких ситуацій, у яких він зможе проявити власну силу в буденних ситуаціях, за чим слідує яскраво виражена реакція як нагорода за його активність. Маніпуляція жінки туги з екзистенціально-особистісною харизмою чоловіком нудьги відбувається й вербально через навіювання міфу про виключність їх союзу та глибину взаємних почуттів, що ще більше штовхає такого чоловіка задовольняти усі її бажання.

На відміну від харизматичної жінки нудьги, несвідома маніпуляція якої є однотипною й повторюваною, і відбувається із узагальненого розуміння чоловіків як класу істот, харизматична жінка *туги* має індивідуальний підхід до кожного чоловіка, тому завжди маніпулює більш витончено і прагне більше, ніж просто заміжжя. Вона може прагнути народити дитину для себе і ростити її сама, проте її завжди буде цікавити реалізація власної харизми не лише у рамках відносин із чоловіками, а й соціумі, у творчій або іншій діяльності.

Чоловік же *туги* одразу впізнає будь-який відтінок маніпуляції, адже сам знайомий з нею. Тому, маніпулюючи, харизматична жінка туги заохочує чоловіка туги не просто проявити свою силу і харизму, вона не лише демонстративно захоплюється його особистістю, сильними рисами характеру та результатами його праці, а й детально обговорює їх з ним, усвідомлено заглиблюючись у їх розуміння. Екзистенціально-особистісна харизма жінки туги закликає і до партнерства, що дозволяє їй зацікавити чоловіка туги не

лише тілом, а й своєю особистістю, переконати його у продуктивності та вигідності їх можливого союзу і досягти за його допомогою власної мети.

Проте, рано чи пізно така жінка сама натикається на власну маніпуляцію, опиняючись у небажаних стосунках і переживаючи у них відчуження від партнера. Досягаючи мети, жінка туги з екзистенціально-особистісною харизмою може відмовитись від союзу з чоловіком, яким проманіпулювала і перенести маніпуляцію вже у виховання власної дитини, народженої від нього, у випадку якщо така є.

У випадку, якщо у особистості жінки туги існують вкраплення нудьги, вона може шукати насолоди тіла і душі у стосунках з чоловіком нудьги, адже саме такий чоловік з пробудженою екзистенціально-тілесною харизмою може подарувати їй переживання пікових проявів виключності власної харизми як жіночності. Варто відзначити, що жіноча харизма взагалі потребує присутності люблячого і коханого чоловіка для повноти самовираження, так само як харизма чоловіка найбільше розкривається у присутності взаємно люблячої його жінки.

Отже, жінка туги може допустити стосунки з чоловіком нудьги на якийсь час, допоки ці переживання не поглиблять її у власній фізичній статі настільки, що вона відчує її болючі, тісні межі, а згодом усвідомить і своє глибинне прагнення об’єднатися з чоловіком туги з екзистенціально-особистісною харизмою. Лише такий чоловік може надихнути її і відродити прагнення реалізувати харизму власної особистості, адже здатен говорити її мовою, дати їй повноту розуміння, проте з ним вона може натрапити на взаємну маніпуляцію.

Чоловік *туги* з вкрапленням *нудьги* використовує власну екзистенціально-особистісну харизму як інструмент навіювання інтенсивних почуттів й маніпуляції не лише тілом, а й свідомістю жінки нудьги, або жінки туги з вкрапленням нудьги. Проте і та, й інша з часом розгадують маніпулятивність харизми такого чоловіка. Його екзистенціальний шарм набуває пікових проявів у результаті створення міфу про любов, у яку він

змушує повірити і себе, і жінку, або навіть декількох жінок, які викликають його зацікавленість. Саме вкраплення нудьги у особистості такого чоловіка може схиляти його до полігамного самоствердження. Екзистенціально-особистісна харизма чоловіка туги з часткою нудьги є двоякою, і може випромінювати стриманість і пристрасть водночас, що посилює його магнетичність і привабливість у очах жінок. Тому під час знайомства він поводить себе як джентльмен, проте домігшись жінки, «бере її» повністю, поглинає як смачну їжу і згодом втрачає інтерес до неї.

Знову і знову маніпулюючи власною харизмою, такий чоловік ініціює власну особистісну деградацію, що призводить до самотності та згасання харизми тим більше, чим він втрачає тілесну привабливість з роками і поринає у використання одних і тих само нещирих поведінкових прийомів у стосунках із жінками. Тому його харизма врешті-решт згасає повністю, стає лише тінню минулих «перемог».

В результаті виявлення маніпуляції у союзі згасає і подвійна харизма чоловіка туги і жінки нудьги, залишаючи слабкий шанс на відродження їх відносин. Адже маніпуляція означає відсутність довіри між партнерами, вона закриває, відчужує харизму, серце і тіло чоловіка та жінки по відношенню одне до одного. Виявлення маніпуляції може статися навіть під час знайомства, і тоді партнери свідомо створюють раціональний союз, у яких дійсна харизма кожного з них буде «стояти на паузі», «спати» або «згасати» через душевне відчуження, у цей час імітаційна харизма буде розвиватись через особистісну винахідливість обох партнерів-маніпуляторів по відношенню одне до одного.

У так званому «шлюбі за розрахунком» чоловік та жінка можуть вкладати шлюбний контракт. Коли такий союз є засобом досягнення виключно власного блага кожного з партнерів, для них існує лише їх Я і його потреби, цілі та цінності, а не «Ми» і їх спільні потреби та цінності. Партнери можуть діяти спільно, проте така спільність буде лише видимою. В результаті, такий союз породжує не подвійну харизму, а подвійну маніпуляцію, собою та Іншим, як своєрідну помсту за нелюбов.

Холодні, вихолощені, раціональні стосунки чоловіка та жінки викликають у оточуючих не симпатію до такої пари, повагу до неї, захоплення чи натхнення, а лише жаліть, тому, що в них немає місця ні любові, ні свободи, ні справжній гуманістичній творчості. Ризик тривалого перебування у такому союзі полягає у тому, що душевна сфера може атрофуватися через відсутність любові та внутрішньої свободи, що означає і втрату можливості пробудити щирість власної харизми. Дійсність екзистенціального шарму не має ніякої можливості проявитись лише у раціональному партнерстві, тому необхідним для нього є простір взаємної любові.

Пориви до цього простору і стану любові, як душевно-духовного єднання у цілісності можуть виникати у чоловіка та жінки туги, що є спрямованими до любові. Як відзначає Н. Хамітов: «тужити означає бажати любові…Туга пробуджує любов» [Хамітов, 2016: 108].

Якою є харизма людини туги, яка є спрямованою до любові? Це – екзистенціально-особистісна харизма, яка епізодично проявляє ознаки екзистенціально-комунікативної. Така людина маніпулює собою та іншими за допомогою харизми, проте її маніпулятивність не є тотальною, не поглинає людину повністю. Вона може навіть каятися за маніпуляцію у глибині душі, повертаючись в стихію контролю над власною особистістю та партнером, і скеровуючись волею до влади.

«Людина туги-любові», як називає її Н. Хамітов, [Хамітов, 2016: 111], ніби метелик летить до вогню щирості, що жадає її серце, яке вже достатньо охололо від самотності та маніпуляції, тому вона епізодично проявляє цю щирість самостійно. Харизма такої людини роздвоюється між волею до влади і штучністю самовираження й проблисками волі до любові, як глибинним жаданням щирості і справжності у стосунках із собою та партнером. Набуття щирості та свободи, яких потребує любов, стають примарною метою такої людини, тому вона може шукати їх у оточуючих і знайшовши, здивовано спостерігати за ними у комунікації.

Харизма людини туги-любові існує в контексті міфів особистості та міфів про любов, у які вона змушує повірити оточуючих силою свого впливу. Міф особистості потрібен такій людині для набуття авторитету у соціумі, а міф про любов виникає для затвердження цього авторитету і як його результат. Харизматик туги-любові сам вірить у ці міфи, закриваючи очі на їх примарність, адже вони дають йому часткове відчуття повноти життя і відносин. Проте внутрішня розірваність, що виникає на фоні прагнення підкорювати партнера за допомогою такої «любові», з одного боку, і волі до щирої любові, – з іншого, не дає розкритися його почуттям. Дійсне харизматичне Я такої людини є пригніченим через внутрішню біль і страх бути покинутою, а контроль над собою та партнером забезпечує їй можливість утверджувати свою харизму за допомогою влади інтелекту.

Така людина, по суті, не є харизматиком, а лише імітує харизму як наодинці з собою, так і у присутності Іншого, навіть якщо це кохана людина. Симулятивний міф створює і симулятивний особистісний шарм людини, покликаний придушувати харизматичне Ти партнера задля своєї чуттєвої вигоди, а не актуалізувати його. Тому, навіть у випадку завоювання партнера шляхом маніпулятивних комунікативних прийомів та емоційного накручування, харизматичний вплив маніпулятора-харизматика і його чарівність згодом розвіюються, а з ними, як повітряні кулі, здуваються і міфи про його почуття.

Любов долає будь-яку маніпуляцію, запобігаючи згасанню індивідуальної харизми людини і харизми пари. Більше того, любов актуалізує, розвиває і посилює *екзистенціально-комунікативну харизму* людини, як цілісний екзистенціальний шарм щирості та відкритості до себе та Іншого у творчих харизматичних проявах. Згасання харизми є неможливим там, де є взаємна любов до екзистенціального шарму партнера, що посилює його найкращі якості. Маніпуляція зникає там, де є «вихід у любов до неповторності ближнього несхожості на мене, унікальності та інакшості» [Хамітов, 2016: 113], що означає прийняття особливостей його харизми.

Для досягнення любові з Іншим як харизматичним Ти, людині туги з екзистенціально-особистісною харизмою потрібно зцілити ту частину себе, яка не довіряє собі та партнеру й відкритися справжньому, а не вдаваному діалогу з ним. Важливо відродити віру в любов, яка була втрачена через пережитий біль і витіснена у глибини харизматичного Я, і допустити можливість єднання з харизматичним Ти партнера. Таким чином, людина може здолати душевну вихолощеність і почати впевнений рух до особистісної, духовно-душевної цілісності, що означає трансформацію у «людину любові – цілісну людину, яка є здатною кохати і бути коханою» [Хамітов, 2016: 126]. Досягнення любові спонукає розвиток екзистенціально-комунікативної, цілісної харизми як результату цілісної, люблячої особистості. Така харизма людини позбавлена маніпуляції, адже її носій не потребує влади над Іншим задля самоствердження.

4.5. Місія пари та сім'ї як фактор об'єднання особистих творчих здобутків чоловіка та жінки у суспільстві

У реаліях сучасного світу, з його тяжінням до споживацьких цінностей, швидким темпом життя, внутрішнім фокусом людини на досягненні успіху, тенденціями child-free та індивідуалізму, актуальним постає осмислення необхідності гуманістичної діяльності особистостей, що утворюють пару.

Особливо важливим є таке осмислення в умовах війни у нашій країні, де значна кількість сімейних пар зіштовхуються з важкими випробуваннями (відчуженням, перебуванням на відстані у різних країнах та ін.), які часто є для них рішучими. Саме з пари починається сім'я, що виховує гуманістичні цінності особистості та поширює їх у соціум. Питання гармонізації пар, сімей зараз є надзвичайно важливим для формування таких цінностей. Об'єднуючим, посилюючим пару чинником, є спільна діяльність, яка у вищих проявах стає гуманістичною місією.

У попередніх підрозділах ми дійшли висновку, що, за умови союзу двох андрогінних, цілісних духовно-душевних харизматичних особистостей,

любляча пара стає як андрогінною, так і харизматичною. Можна говорити про те, що харизма пари, як її специфічний екзистенціальний шарм, засновується на спільності світогляду, цінностей, життєвих завдань, і зовнішньо виражається у спорідненості їх погляду, гармонії невербальної тілесної взаємодії, рухах, звучанні їх голосів тощо. За наявності у чоловіка та жінки у андрогінній парі власної особистісної гуманістичної місії, може з'явитися спільна місія, де кожен з них виконує свою роль, робить свій вклад у її розвиток і розгортання.

Постає питання, чи завжди особистісна гуманістична місія або індивідуальна місія душі харизматичних чоловіка та жінки співпадає з їх соціальною гуманістичною місією та місією пари? Варто говорити про те, що вони можуть відрізнятися на різних етапах життя, але можуть і співпадати у випадку, коли особистість займається «сродною працею». Г. Сковорода підкреслює: «нема солодшого, як спільна для нас усіх праця. Вона визначає пошуки Божого царства і є головою, світлом та сіллю будь-якого приватного заняття» [Сковорода, 2005: 44].

Важливо відрізняти гуманістичну діяльність від гуманістичної місії або індивідуальної місії душі людини. На деяких етапах життя, у процесі власного становлення, особистість може реалізовуватись у одній діяльності, а місію душі мати зовсім іншу. У просторі харизматичної пари вид діяльності люблячих партнерів може відрізнятися, проте вони все одно можуть допомагати одне одному здійснювати індивідуальну місію або спільну місію.

Саме спільність гуманістичної місії андрогінних, люблячих чоловіка та жінки актуалізує харизму пари у вищих її проявах. Така місія попереджає особистісне відчуження, міцно об'єднує чоловіка та жінку у будь-які часи і, незважаючи на складність випробувань, створює спільне поле для харизматичної самореалізації та співтворчості у союзі коханих і сім'ї, що виникає на цій основі.

У процесі служіння гуманістичній місії, відносини харизматичної пари набувають нових сенсів і якості, тому така пара не лише поглиблює любов і харизму обох партнерів, а й викликає щиру увагу, довіру та визнання у соціумі

або навіть світі. Е. Фромм описує подібний рівень близькості за допомогою поняття «продуктивна любов» [Fromm, 1949: 188], що є, на думку автора, «найтісніша форма спорідненості між двома людьми, яка водночас є феноменом достатку і забезпечує збереження особистісної цілісності, а здатність до неї є свідченням людської зрілості» [Fromm, 1949: 188-189].

Гуманістична місія харизматичної пари може виступати точкою об'єднання творчих зусиль чоловіка та жінки. Це означає, що вони знаходять можливість донести свої ідеї «туди, де їх підтримають», як пише К. Естес [Estes, 1996: 237], а отже – одне до одного, та оточуючих.

Андрогінна пара, яка працює і творить з любов'ю до людей, здатна своєю харизмою впливати не лише на ближні кола оточуючих, а й розширювати свій вплив на увесь світ, приносячи йому значні блага. При цьому у співтворчому союзі харизма кожного партнера набуває нових якостей з поглибленням його особистості, що неодмінно виникає у процесі служіння гуманістичній місії. Жінка проживає і розвиває свою екзистенціальну жіночність як душевність, одухотворюючи її, набуваючи нової якості харизми. Чоловік, проявляючи людяність, душевність, збагачує власну чоловічість як духовність і виражає андрогінну харизму.

Такі пари правлять державами, знімають культове кіно, пишуть всесвітньо-відомі літературні шедеври, здійснюють відкриття у різних сферах життя, адже вони посилюють харизму одне одного у служінні людству та його гуманістичним цінностям. Вони є прикладом щирої любові, співтворчості та особистісної сили у всі часи. Наприклад, такими парами були дослідники Вільям Мастерс та Вірджинія Джонсон, які здійснили ряд важливих відкриттів у сфері людської сексуальності, композитор Ріхард Вагнер і його дружина Козіма Вагнер, які створили Байройтський музичний фестиваль, вітчизняні колекціонери, меценати та громадські діячі Богдан та Варвара Ханенки, які зібрали прекрасну колекцію світового живопису та скульптур, відкривали школи мистецтва і магазини.

Окремої уваги варті наші сучасні українські харизматичні пари. Неможливо не згадати співтворчу пару таких відомих науковців у галузях соціальної філософії, філософії освіти, етики та естетики – Віктора Андрущенка і Тетяну Андрущенко, які сприяють гуманістичному розвитку освітнього процесу в Україні в контексті реалізації європейських цінностей. Також це Назіп Хамітов та Світлана Крилова, які заснували Міжнародну асоціацію філософського мистецтва і своїми дослідженнями, книжками та соціально значущими заходами несуть у світ гуманістичні цінності.

Варті уваги і харизматична пара ведучої Лілії Ребрик та Андрія Дикого, які, окрім мистецької діяльності, створили власний благодійний фонд, і надають значну регулярну допомогу українцям у воєнні часи, пара Вікторії Рай та Альсея Вольного, які є авторами програм розвитку цілісної духовної свідомості людини та поглиблення її сердечності.

Варто відзначити, що у харизматичній парі поглиблюється якість внутрішньої свободи партнерів. У рамках підходу Е. Фрома можна сказати, що харизматична особистість у люблячій парі набуває нової «свободи від» в ім'я «свободи для» [Fromm, 1969: 48; 50]. А саме – свободи від самотності та постійного стану внутрішнього пошуку так званої «половинки» задля свободи у стані єдності та підтримки.

Справжня свобода жінки у парі стає можливою, коли чоловік визнає її харизму, не накладає на неї егоїстичне ярмо служіння його потребам, а сприяє її особистісній самореалізації та духовно-душевному зростанню. Теж саме можна сказати і про чоловіка, особистість якого розкривається поряд із жінкою, яка знає, коли проявити свій екзистенціальний шарм, а коли підтримати і надихнути його на прояв власного. Така чуттєвість можлива за умови розуміння один-одного, і це не лише ситуативне розуміння емоційних станів партнера, а й глибинних процесів, що відбуваються у його особистості у даний період часу та випливають з його сутності.

Цікавим у цьому контексті є аспект натхнення, що виникає як результат внутрішньої свободи харизматичних Ми у союзі. Натхнення проявляється як

бажання неординарно проявити власний екзистенціальний шарм перед партнером у відносинах, так і перед іншими шляхом гідного вчинку або створення артефакту, проекту або події у соціумі тощо.

Визнання коханою людиною дає могутній імпульс підтримки екзистенціально-комунікативній харизмі особистості, тому вона ефективніше реалізується у соціумі, знаходячи все більше і більше послідовників. Більше того, реалізованість у парі та можливість зберігати та розвивати відносини за допомогою харизми посилює авторитет обох партнерів у соціумі і надає їм ще більшої чарівності у очах оточуючих.

Таке взаємне визнання партнерів дає можливість об'єднати не лише чоловіче і жіноче, а й особистісне начала, а з ними і їх індивідуальні та спільні творчі здобутки та життєві устремління у єдину місію. Парна місія може реалізовуватись у спільних творчих проектах, створенні власного бізнесу або благочинної справи, що розкриває можливості поглиблення та розвитку як особистісної, так і подвійної харизми. Саме наявність спільної місії та корисність її у світі, тобто щирий вклад люблячих харизматичних партнерів у життя не лише одне одного, а й – інших людей є одним із об'єднуючих чинників харизми пари, як було відзначено вище. Тому завдяки дієвості й динамічності такий парний союз набуває чарівності та впливовості у очах оточуючих.

Виникає питання, що є запорукою успіху харизматичної пари? Вміння партнерів бути собою і бути з Іншим, як тим, хто відрізняється на рівні статі та поведінки, проте завжди укріплювати духовно-душевну єдність, реалізуючи цю єдність у одній на двох місії. Саме так відбувається поглиблення, розвиток харизми пари та виведення її за власні межі у світ.

Тому парний успіх має такі аспекти як: свобода, любов, розуміння, натхнення та захоплення. Свобода постає результатом особистісного росту і творчості чоловіка та жінки, любов породжується внутрішньою та зовнішньою зрілістю, розумінням себе, свого життєвого шляху й призначення і, разом з тим, розумінням харизматичної особистості Іншого. Серед аспектів подвійної харизми або харизми пари окремо варто відзначити *натхнення*, як прояв

духовно-душевної інтуїції та *захоплення* собою, Іншим та спільним харизматичним полем, які, засновуючись на любові, утворюють рушійну силу для розвитку пари та її діяльності у світі.

Надзвичайно важливим видається звернути увагу і на питання місії сім'ї в контексті об'єднання творчих здобутків чоловіка та жінки для суспільства. Варто підкреслити, що сім'я припускає об'єднаність її членів не лише кровними узами, а й спільними цілями та цінностями, можливо навіть спільною місією, що виходять за рамки лише продовження роду, взаємне переживання яких може реалізуватись у різних видах партнерства (творчого, фінансового, тощо).

У рамках підходу соціальної метаантропології С. Крилова відзначає, що сім'я у її соціальному вимірі є «первинна форма соціального партнерства, що означає відносини чоловіка і жінки, в яких з'являється свідома відповідальність одне за одного і спільне майбутнє» [Крилова, 2022: 494]. Можна сказати, що така відповідальність розповсюджується і на реалізацію індивідуальної харизми людини у сім'ї та групової харизми самої сім'ї як спільноти. Партнерство, у якому створюються сприятливі умови для реалізації харизми кожного члена сім'ї стає *харизматичним партнерством*, що виходить за рамки лише родинного кола та родових завдань у простір творення як вчинків та відносин, так і різноманітних проєктів.

У партнерській сім'ї на основі взаємної зацікавленості харизматичних Я і Ти близьких людей одне у одному та їхньому діалогу відбувається співтворчість, розробляються і реалізуються спільні ексклюзивні проєкти, створюються креативні сімейні традиції і свята, панує атмосфера довіри, любові, натхнення та об'єднуючого ентузіазму.

Отже, найвиразнішим проявом харизми сім'ї виступає спільна місія, якій служать близькі люди, батьки та діти. Місія не лише об'єднує індивідуальну харизму членів родини у єдиний груповий екзистенціальний шарм, вона наповнює їх діяльність сенсами, які вони переживають разом, і які реалізують у соціумі. У випадку, коли члени родини стають не лише друзями, а й партнерами,

які посилюють одне одного, харизма сім'ї набуває повноти і оновлює їх стосунки. Відданість спільній місії підносить сімейну співтворчість до рівня служіння Іншим та соціуму, що трансформує саму суть родинних відносин, а тому уможливлює розвиток і трансформацію характеру харизми сім'ї, що приводить її до набуття впливовості у суспільстві й світі.

Можна зробити висновок, що як у мирні, так і у кризові часи, в умовах відсутності духовних орієнтирів, зрілість, цілісність харизми чоловіка та жінки стає запорукою андрогінності їх союзу, здатного відтворювати конструктивні особистісні тенденції та об'єднувати людей з усього світу. Андрогінні харизматичні пари та сім'ї дарують людям надію, нагадують про дійсну любов і є здатними щиро вести за собою. Але такі пари та сім'ї об'єднує не лише любов до себе та одне до одного і внутрішня свобода, а й любов до інших та світу в цілому, що породжує бажання бути корисними, зробити свій вклад у розвиток країни і навіть людства.

Висновки до четвертого розділу

1. Харизма пари – це духовно-душевна та тілесна цілісність чоловіка і жінки у союзі, яка засновує їх *подвійний* неповторний екзистенціальний шарм. *Подвійна харизма* виникає у гармонійній взаємодії андрогінної, цілісної пари, де партнери є актуалізованими особистостями з пробудженою харизматичністю. Харизма пари у вищому сенсі проявляється як подвійний шарм андрогінних партнерів, які знайшли шлях до себе та одне до одного, розкрили силу і магнентичність не лише власної статі, а й власної особистості й об'єднали свої творчі та життєві здобутки у єдине ціле.

2. Подвійна харизма засновується на певній спільності, схожості та спорідненості чоловіка та жінки. Важливим виступає і характер комунікативної та іншої взаємодії партнерів у харизматичному союзі, що пов'язаний з цінностями партнерів і коливається від сумісного проведення часу у розвагах, загального процесу пізнання, конкуренції, актуалізації до спільної діяльності й

співтворчості одне з одним та оточуючими. Важливим критерієм подвійної харизми є спільна діяльність або особиста місія люблячих партнерів, що об'єднує їх мотиви у індивідуальній і парній самореалізації.

3. Екзистенціально-тілесна подвійна харизма виражається у впевненості, фізичній магнетичності й націленості партнерів продовжувати життя, народжуючи здорове потомство. Проте, за відсутності особистісного єднання, по суті маємо лише *натяк на подвійну харизму*, виражену здебільшого у фізичному й статевому єднанні.

Екзистенціально-особистісна подвійна харизма виражається у помітній інтелектуальній схожості партнерів. Проте у випадку, коли прояви фемінності та маскулінності партнерів придушуються волею до саморозвитку, творчості та влади, екзистенціально-особистісна харизма пари може набувати нарцисичного, авторитарного, деструктивного, маніпулятивного характеру.

У андрогінній, цілісній парі з екзистенціально-комунікативною харизмою чоловік та жінка здатні проявляти відкритість та гуманістичність у спілкуванні одне з одним та іншими, звертаючись до них як до унікального і неповторного харизматичного Ти, вартого поваги і захвату. На основі діалогічної цілісності харизматичних Я і Ти у пари формується ментально-чуттєвий взаємозв'язок із послідовниками, в результаті чого виникає глибинний резонанс із ними. У таких союзах партнери здатні давати духовні орієнтири не лише одне одному, а й послідовникам у періоди екзистенціального вакууму, кризи ідентичності та важких особистісних або соціальних випробувань.

4. У продуктивному парному союзі, націленому на любов, свободу і співтворчість, відбувається обмін особистісними проявами, а також взаємна актуалізація екзистенціального шарму партнерів у той чи іншій мірі. Поглиблення *екзистенціально-тілесної харизми* людини відбувається, коли партнери досягають взаємного душевного визнання, розуміння душевних проявів і поривів одне одного, а також дбайливо, з повагою ставляться до них. Можна визначити це як *актуалізацію душевної емпатії харизми*, що виникає на етапі інтуїтивного відчуття внутрішніх станів партнера. В результаті прояву

такої емпатії людина проявляє душевність як спільну конструктивну мову з власним харизматичним Я, харизматичним Ти Іншого та соціумом. Це той самий союз, у якому партнери називають одне одного «Споріднена душа».

Екзистенціально-особистісна харизма людини у парі розвивається через особистісне визнання на рівні світогляду, інтелекту, творчих цілей, життєвих сенсів і досвіду. Чоловік та жінка бачать перед собою проявлені та реалізовані харизматичні особистості одне одного, що викликає у них своєрідну *особистісну емпатію*. У такому союзі партнери наближаються до сприйняття одне одного як «Спорідненого духу». Особистісне визнання окреслює шлях розвитку партнерів до розкриття екзистенціально-комунікативної харизми і харизматичної гармонії у парі як умінню бути один з одним єдиним цілим і при цьому мати свій власний шлях розвитку харизми.

Актуалізація екзистенціально-комунікативної харизми людини у люблячій парі відбувається через об'єднання духовної і душевної емпатії, породжуючи цілісну харизматичну гармонію чоловіка та жінки. Така гармонія виникає із спорідненості душевних проявів харизми партнерів та їх співзвуччя на рівні духовному. Тобто взаємність стає спорідненістю, визнання переходить у *співзвуччя* і нарешті стає *співбуттям*, породженим *спільною мовою* люблячих особистостей. Партнери можуть називати одне одного «Рідна людина». Діалогічна взаємодія харизматичних Я і Ти люблячих чоловіка та жінки утворює харизматичне Ми, що стає частиною кожного з партнерів, і водночас – окремим світом, що надає їх особистостям і харизмі нової якості, повноти й цілісності.

Сім'я утворює світоглядну та ціннісну основу, що втілюється у харизмі особистості, й водночас, спонукає до виявлення екзистенціального шарму людини у тих чи інших його проявах. Сім'я може бути як джерелом такої сили людини, коли серед рідних і близьких людей існує харизматична комунікація, розуміння та співтворчість, так і деактуалізуючим харизму людини началом, коли вони замінюються придушенням та домінуванням. Важливим виступає сам факт покревності, адже вона складає унікальний

характер взаємодії членів сім'ї, що проявляється у їх глибинній комплексній пов'язаності як на фізичному, так і на психологічному рівнях. З одного боку, покревність означає певну схожість людини зі своїми рідними, з іншого боку, вона припускає своєрідну особистісну автономію, що створює можливість різносторонньої комунікації між членами родини на основі їх унікальності.

5. Харизматична єдність – це такий рівень взаємодії та співбуття особистостей, що характеризується взаємною цінністю індивідуальної харизми одне одного та реалізацією подвійної харизми як у просторі пари, так і за її межами. Це – взаємовплив індивідуального екзистенціального шарму чоловіка та жінки, спрямований на світоглядно-буттєві здійснення кожного з них. Тому харизматична єдність – це і співтворчість особистостей, у якій відбувається взаємна актуалізація та розвиток екзистенціального шарму одне-одного через щирість співпереживання, цілісність світогляду та гуманістичність комунікації одне з одним та іншими. В залежності від екзистенціального типу подвійної харизми, така єдність потребує від партнерів спільних інтересів, цілей та цінностей у різному їх співвідношенні, що є запорукою взаєморозуміння і прийняття одне одного у відносинах.

6. Відносини «за розрахунком» через виражені раціональність і маніпулятивність призводять до вихолощення душевності партнерів, а також згортання особистісної і подвійної харизми чоловіка та жінки. Харизма маніпулюючого партнера у таких відносинах направлена на отримання власної вигоди, тому вона все більше стає неживою і повторюваною, викорінює можливість побудови близькості, адже людина акцентується перш за все на собі й своїх внутрішніх інтересах, забезпечуючи собі їх задоволення через пригнічення Іншого. Маніпуляція, заснована на особистісних, матеріальних або соціальних вигодах врешті-решт призводить не лише до згасання харизми партнерів, а й до відчуження їх одне від одного.

7. Спільність гуманістичної місії андрогінних, люблячих чоловіка та жінки, актуалізує харизму пари у вищих її проявах. Така місія попереджає особистісне відчуження, міцно об'єднує чоловіка та жінку у будь-які часи і, незважаючи на

складність випробувань, створює спільне поле для харизматичної самореалізації та співтворчості у союзі коханих і сім'ї, що виникає на цій основі. У процесі служіння гуманістичній місії відносини харизматичної пари і сім'ї набувають нових сенсів і якості, тому така пара не лише поглиблює любов і харизму обох партнерів, а й викликає щиру увагу, довіру та визнання у соціумі або навіть світі.

Спільна місія, якій служать близькі люди, виступає найвиразнішим проявом харизми сім'ї. Партнерство, у якому створюються сприятливі умови для реалізації харизми кожного члена сім'ї, стає *харизматичним партнерством*, що виходить за рамки лише родинного кола та родових завдань у простір творення як вчинків та відносин, так і різноманітних проєктів. У випадку, коли члени родини стають не лише друзями, а й партнерами, які посилюють одне одного, харизма сім'ї набуває повноти і оновлює їх стосунки. Відданість спільній місії підносить сімейну співтворчість до рівня служіння Іншим та соціуму, що трансформує саму суть родинних відносин, а тому уможливлює розвиток і трансформацію характеру харизми сім'ї, що приводить її до набуття впливовості у суспільстві й світі.

Розділ 5
ХАРИЗМА ЛІДЕРІВ І СПІЛЬНОТ

5.1. Феномен харизматичного лідерства як чинник об'єднання і розвитку спільноти

Неможливо не погодитись з тим фактом, що головною об'єднуючою фігурою у будь-якій спільноті виступає її лідер. Харизматичний лідер здебільшого є основоположним чинником утворення спільноти. Проте чи означає факт лідерства наявність у людини харизми, або, навпаки, харизма неодмінно приводить до лідерства? Більше того, чи завжди харизматична особистість є здатною до здійснення харизматичного лідерства? Відповідаючи на ці запитання, варто розгорнуто дати визначення таким поняттям як «лідерство», «харизматичне лідерство» та «спільнота».

Аналізуючи феномен лідерства, Дж. Бернс стверджує, що воно «є моральним зобов'язанням, відповіддю на людські потреби, виражені в суспільних цінностях» [Burns, 2003]. Автор підкреслює спонукальний до дії та взаємодії характер лідерства, відзначаючи, що воно «різною мірою залучає людей на всіх рівнях та в різних верствах суспільства» [Burns, 2012]. Співставляючи феномен лідерства з феноменом влади, Дж. Бернс доходить висновку, що дійсне, «об'єднуюче» лідерство, знаходиться між «утриманням влади і як протилежність грубій владі» [Burns, 2012]. Таке розуміння лідерства як мудрого балансу між самовідданістю й авторитетністю, є досить плідним, адже дозволяє усвідомити як конструктивні й актуалізуючі його аспекти, так і осягнути його деструктивні, владні прояви.

Осмислюючи характер лідерства в контексті відносин лідера та послідовників, Дж. Бернс виділяє такі його види, як транзактне й трансформуюче, які є пов'язаними з моральним, ідеологічним та креативним лідерством. Транзактний лідер, на думку дослідника, діє за принципом взаємовигідного обміну з оточуючими. Особливо це стосується політичних

лідерів, що, як відзначає автор, «звертаються до своїх послідовників, маючи на меті обміняти одне на інше: роботу на голоси або субсидії для внесків на кампанію. Такі операції складають основну частину всіх відносин між лідерами та послідовниками, особливо в групах, законодавчих органах і партіях» [Burns, 2012]. Варто відзначити, що транзактний лідер може і не володіти харизмою, адже його професійне або соціальне *положення* забезпечує йому авторитетність серед його оточуючих. Проте ці оточуючі так і не стають його послідовниками, адже взаємодіють з лідером на основі своїх практичних інтересів. Такі відносини з лідером є досить формальними і не передбачають більш активного залучення інших у спільну справу ніж те, про яке було домовлено.

Трансформуюче лідерство, за переконанням Дж. Бернса, є більш «комплексним» та «потужним», і по суті виступає моральним лідерством, адже припускає відносини лідера та його послідовників, засновані «не лише на владі, а й на взаємних потребах, прагненнях та цінностях» [Burns, 2012]. За переконанням дослідника, у таких відносинах послідовники добре орієнтуються у питанні альтернатив розвитку спільної справи та «мають можливість обирати між цими альтернативами», а «лідери несуть відповідальність за свої зобов’язання» [Burns, 2012]. Тобто моральне, траснформуюче лідерство здійснює кардинальні соціальні зміни шляхом задоволення «автентичних потреб» [Burns, 2012] людей, яких воно об’єднує.

Трансформуючий лідер виявляє і враховує глибинні особистісні мотиви, якими скеровуються його можливі послідовники, які задовольняють власні потреби завдяки взаємодії з ним. «Результатом трансформуючого лідерства є відносини взаємної стимуляції та піднесення, які перетворюють послідовників на лідерів і можуть змінити лідерів на моральних агентів», – підсумовує дослідник [Burns, 2012]. На думку Дж. Бернса, трансформуюче лідерство об’єднує теоретизування та моралізування завдяки «інтелектуальній креативності», що демонструє лідер [Burns, 2012]. Водночас таке лідерство припускає наявність свідомої «трансформаційної мети» [Burns, 2003], «свідомої мети, що випливає з цінностей» [Burns, 2012] суспільства.

Головними показниками, що дозволяють розрізнити названі види лідерства, за переконанням Дж. Бернса, є різноманітні цінності. Автор відзначає, що у транзактному лідерстві переважають «модальні цінності, тобто цінності засобів – чесність, відповідальність, справедливість, виконання зобов'язань» [Burns, 2012], трансформаційне ж лідерство просякнуте «кінцевими цінностями, такими як свобода, справедливість, рівність» [Burns, 2012].

Виникає питання, чи включає трансформуюче лідерство у себе харизму як екзистенціальний шарм людини? Видається очевидним, що так, адже саме через переживання харизматичним лідером вищих кінцевих цінностей він може відчути потребу оточуючих у них, і щиро спонукати до взаємодії у спільноті на шляху здійснення цих цінностей у комунікації та практиці суспільного життя. Харизма трансформаційного лідера може вивести дані цінності зі сфери теоретизування і постулювання у сферу практики їх у житті та діяльності.

Аналізуючи харизматичне лідерство у політичному його контексті, Д. Ептер відзначає, що «справжній харизматичний лідер приймає свою власну містику,..усвідомлення своєї ролі в історії, тому громадськість чи значна підгрупа дозволяють йому пов'язувати свої особисті політичні цілі з ширшим моральним баченням і тим самим впливати на суспільні дії» [Apter, 1968: 760].

Р. Такер розвиває своє дослідження харизматичного лідерства, відштовхуючись від функціонального його розуміння, як точки опори у момент зміни стилів керування суспільством (від «колоніально керованого» до «політично незалежного») [Tucker, 1968: 734]. Автор характеризує таке лідерство як «рятівне чи месіанське» [Tucker, 1968: 742-743], і разом з тим «революційне» [Tucker, 1968: 737].

Харизматичне лідерство, на думку Р. Такера, реалізується саме у створенні харизматичного руху, що приводить до кардинальних змін у суспільстві [Tucker, 1968: 737-738]. «Харизматичне лідерство за своєю суттю прагне стати центром харизматичного руху, тобто харизматично веденого руху за зміни. Говорити про харизматичних лідерів, означає говорити про харизматичні рухи; ці два явища нероздільні», – відзначає автор [Tucker, 1968:

738]. Р. Такер переконаний, що досягнення харизматичного лідерства потребує від лідера як визнання оточуючими, так і прояву особистісної сили у процесі власного екзистенціального та соціального становлення. «Коли особистість лідера дійсно харизматична, його харизма почне виявлятися до того, як він стане політично могутнім. Для дослідника харизми таким чином передвладна стадія кар'єри лідера має вирішальне значення», – пише дослідник [Tucker, 1968: 740].

Серед фундаментальних особистісних якостей харизматичних лідерів автор виділяє безмежну віру у себе, віданність та вірність місії як світоглядні категорії, які переживаються лідером настільки, що він стає здатним передати їх послідовникам. Можна сказати, що через щирість такого переживання дані цінності виділяються серед інших і, набуваючи особливого статусу у його внутрішньому світі, стають екзистенціальними основами лідерства. Р. Такер відзначає: «Помітним…є особливе почуття місії, що включає віру як у рух, так і в себе як в обраний інструмент, щоб привести рух до мети» [Tucker, 1968: 749], – і продовжує: «Харизматичний лідер…випромінює життєрадісну впевненість у легкості та доброті цілей, які він проголошує для руху, у практичній можливості досягнення цих цілей, а також у своєму власному спеціальному покликанні та здатності забезпечити необхідне лідерство» [Tucker, 1968: 749]. Найвищими якостями, що засновують харизму лідера автор вважає «надзвичайну відданість та лояльність», яку лідери транслюють своїм послідовникам [Tucker, 1968: 749].

Названі якості є дійсно необхідними для харизматичного лідера, проте вони характеризують лише конструктивний його бік, у той час як історія знає достатньо прикладів (харизматичні лідери XX століття А. Гітлер, Б. Муссоліні, Й. Сталін, М. Цзедун), коли віра у себе, політичний, революційний рух, його перспективи та перемогу перетворювалася на своєрідний двигун для винищення людей, а самі лідери ставали нав'язливими катами, що пригнічували слабших за себе під виглядом ідеології рівності й «справедливості». Цілі даних харизматиків та їх рухів були конструктивними

більше на словах, а відданість своїй справі призвела до трагічних суспільних наслідків.

Тому важливо одразу розмежувати *авторитарне* та *гуманістичне* харизматичне лідерство. Ці види лідерства виражають абсолютно полярні екзистенціальні типи харизми людини, що перебуває на чолі спільноти й демонструють фундаментальні відмінності у системі комунікації лідера з послідовниками, а також створюють докорінно відмінні умови взаємодії усіх учасників спільноти.

Отже, *авторитарне харизматичне лідерство* – це такий процес взаємодії лідера з послідовниками, що передбачає зосередження сили в руках лідера шляхом владного впливу його екзистенціального шарму, що забезпечує йому першість у прийнятті ключових рішень, пов'язаних зі спільнотою, а також повноваження щодо вибору місії спільноти та форм її реалізації.

Гуманістичне харизматичне лідерство – це така система відносин лідера та послідовників, що дає їм свободу самовираження і актуалізує харизматичний потенціал у спільноті, й, через співпереживання та співтворчість, сприяє здійсненню як індивідуальної, так і спільної місії її учасників. Гуманістичність як основа названого харизматичного лідерства дає можливість лідеру актуалізувати харизму спільноти через співпереживання харизмі її учасників, що створює продуктивний вектор її діяльності та конструктивну атмосферу їх взаємодії.

Спільнотою у широкому сенсі виступає група людей, які взаємодіють на основі спільних цінностей, екзистенціальних настроїв та мети, як було відзначено вище. У даному контексті, авторитарною спільнотою виступає група однодумців, у яких лідер пригнічує свободу самовиявлення та самовираження послідовників, об'єднаних з метою маніпуляції іншими спільнотами. У цей час гуманістична спільнота виступає об'єднанням однодумців, які є схожими за світоглядом та цінностями і переживають потребу у реалізації повноти життя та/або творчості під керівництвом лідера, який актуалізує їх харизму.

Харизматичною є спільнота, у якій відбувається об’єднання, спільна реалізація і розвиток екзистенціального шарму усіх її учасників, включаючи лідера. Таке об’єднання у спільноті може мати як деструктивну, так і конструктивну мету і відповідні прояви у суспільстві. Учасники деструктивної авторитарної харизматичної спільноти об’єднують свій екзистенціальний шарм під тиском харизматичного лідера задля здійснення тиску на суспільство, що може призвести до його занепаду або навіть знищення. Вони взаємодіють одне з одним на основі амбіцій, цікавості чи внутрішнього болю, й, скеровуючись ними, підтримують маніпулятивну діяльність лідера.

Члени гуманістичної конструктивної спільноти проходять шлях від практичної взаємодії до харизматичної актуалізації у діалогічній співтворчості під керівництвом лідера, що приводить до завершених результатів, які мають конструктивні соціальні та екзистенціальні наслідки. Наприклад, харизматичні гуманістичні інтелектуальні спільноти актуалізують розвиток людської свідомості, харизматичні мистецькі спільноти розвивають і реалізують культурну ідентичність народів, харизматичні політичні спільноти, пропонуючи ідеологію, трансформують соціальний стрій, харизматичні спільноти винахідників здійснюють прогрес інновацій, підвищують комфорт умов повсякденного життя та рівень його практичності, розвивають науку тощо.

Важливо підкреслити, що об’єднання харизматичної гуманістичної спільноти у цілісну структуру можливе за умови діалогічної комунікації не лише між лідером та його послідовниками, а й між самими послідовниками. Комунікація учасників *авторитарної спільноти* лише вдає діалог, замінюючи його на монолог лідера та монологи, якими обмінюються учасники, використовуючи маніпулятивні комунікативні прийоми. Така комунікація дає можливість її учасникам вивільнити душевний біль, що накопичився, агресію й гіркоту самотності, самоствердживючись за рахунок оточуючих, проте не дасть звільнитися від них, а може й навпаки поглибить їх. Харизматичний лідер авторитарної спільноти лише нарощує власний егоцентризм, сприймаючи своїх

послідовників як маріонеток. Він постає провокуючою, підбурюючою, владною силою, що уникає контакту з харизматичною унікальністю учасників спільноти, адже культивує свою власну харизматичну унікальність і виключність. Таке лідерство часто розділяє теорію і практику, адже для лідера важливі влада й самоствердження.

Діалогічна комунікація у гуманістичній спільноті сприяє досягненню духовного та душевного розуміння між її учасниками, співпереживанню, приводить до співтворчості, і водночас відкриває спільноті перспективи партнерства з іншими спільнотами й соціумом. Харизматичний лідер у гуманістичній спільноті постає як перетворююча, об'єднуюча та мотивуюча сила, що надає завершеної форми щирим зусиллям її учасників, поєднуючи теорію еволюціонуючої успішності з її практикою.

Варто наголосити на тому, що не кожне лідерство стає харизматичним, адже є лідери, які проявляють здебільшого організаційні або продюсерські якості, водночас як інші лідери, окрім цих якостей, присвячують достатньо уваги актуалізації послідовників, а також створенню харизматичної комунікації й співтворчості у спільноті.

Ми приходимо до того, що сам факт лідерства не завжди припускає виражену харизматичність, проте завжди означає її потенціальну наявність, що може розвинутись через творення своєї особистості та продуктивну харизматичну взаємодію з послідовниками, яка буде породжувати та реалізувати цінність спільноти й суспільства для оточуючих.

Важливо уточнити значення поняття «конструктивна харизматична взаємодія». Це – принцип взаємодії у спільноті, згідно з яким усі її учасники помічають харизматичне Я і Ти одне одного, комунікують на діалогічній та співтворчій основі й актуалізують успішну особистісну самореалізацію одне одного у контексті досягнення спільної місії. Можна стверджувати, що конструктивна харизматична взаємодія реалізується шляхом конструктивної харизматичної комунікації. З одного боку, саме харизматичний лідер створює подібну взаємодію та комунікацію у спільноті. З іншого боку, сприйняття та

підтримка послідовників, їх особистісний рівень та світоглядна відкритість є також вирішальними факторами для здійснення саме харизматичного лідерства у вищих конструктивних його проявах. Можлива й харизматична взаємодія заснована не на актуалізації, а на конкуруванні, змаганні, стражданні, тому вона не приводить спільноту до співтворчості, а лише тимчасово об'єднує її учасників, даючи їм гасла для здійснення опору реаліям або іншим спільнотам у суспільстві та світі. У першому випадку харизматичний лідер створює для спільноти кредо, у другому дає їй гасло. І те, й інше заряджають людей силою, проте як кредо, так і гасло фундаментально відрізняються за своїми мотивами. Кредо актуалізує моральне, особистісне, творче зростання, а також продуктивність особистості й спільноти, спрямовує їх до здійснення гуманістичної мети, мрії, у той час як гасло здебільшого закликає людину до боротьби з собою та іншими, і ця боротьба може призвести до аморальних наслідків.

Варто наголосити на важливості співтворчості, яку актуалізує конструктивний харизматичний лідер у гуманістичній спільноті, адже саме вона уможливлює ексклюзивну цілісність її діяльності. Авторитарна спільнота не має такої цілісності, адже ексклюзивність і влада завдяки ексклюзивності виступають для неї самоціллю. Налаштування на ексклюзивність та владу заради самих себе перетворює діяльність спільноти на процес заради процесу, спонукає учасників такої спільноти переживати самолюбування та використовувати маніпуляції, що ускладнює їх взаєморозуміння та стримує продуктивний особистісний розвиток. Отже, лідерство у спільноті може бути дієвим проявом гуманістичної харизми у випадку, якщо воно не лише продукує ексклюзивність світогляду та діяльності її учасників, а й створює можливість розвитку їх оригінальних харизматичних потенцій, забезпечує умови для внутрішніх трансформацій, а також реалізації продуктивної взаємодії з іншими спільнотами та соціумом.

У випадку, коли спільнота, пропонуючи суспільству певні цінності власною діяльністю, досягнула піку гармонії та соціального визнання й успішно

взаємодіє з іншими спільнотами на основі співтворчості та взаємного доповнення, вона реалізує *конструктивну групову харизму*. *Деструктивна харизма спільноти* виникає за ініціативою її лідера та послідовників, які об'єднують власні знання, уміння та екзистенціальний шарм заради здійснення влади над обставинами життя, іншими людьми та спільнотами, маніпулюючи ними, з метою довести свою виключність і силу. Така харизма спільноти виникає на основі маніпулятивного завоювання спільнотою прихильності та підтримки оточуючих замість актуалізації у них щирого, усвідомленого захвату та визнання, як у випадку конструктивних харизматичних спільнот.

Варто відзначити, що М. Вебер не розділяє харизму за моральною ознакою, відзначаючи, що сама наявність у людини харизматичної екстраординарності та здатність її діяльно підтверджувати, викликаючи відданість послідовників, виступають вирішальними критеріями, що уможливлюють лідерство та визнання [Weber, 1978: 244]. Автор пише: «харизма берсеркера (маніакальні напади якого, мабуть, помилково пояснювалися прийомом отрут; у Середні віки у Візантії людей, наділених харизмою зневаги до смерті, використовували як свого роду військову зброю), шамана (у якого екстази обумовлювалися епілептичними нападами) або засновника мормонської громади (може бути, але не напевно, який виступає винятковим типом аферіста)…розглядається вільною від цінностей соціологією як рівнозначна харизмі тих, хто у звичайній оцінці виступають як великі герої, пророки та святі» [Weber, 1978: 242]. Можливо, дана призма дослідження харизми і акцентує увагу на самих фактах екстраординарності людини та її впливовості у соціумі без усвідомлення його моральнісних аспектів, проте той екзистенціальний імпульс, що дає лідер послідовникам є вирішальним не лише для них, а й для суспільства вцілому. Особливо важливим усвідомлення морального вектору харизматичних лідерів стає в кризові часи у контексті окреслення перспектив розвитку спільноти та необхідних трансформацій свідомості людей, що забезпечують цей розвиток. Необхідно також закцентувати увагу на характері сприйняття харизматичним лідером його

послідовників, що випливає з його глибинного ставлення до самого себе. Чи сприймає він оточуючих як інструмент, самоціль або необхідний фон для самовираження і самоствердження?

Для прояснення даних аспектів харизматичного лідерства знову звернемося до підходу М. Вебера, який усвідомлює цей феномен у контексті панування над іншими, як здатності здійснювати владу над масами людей та організовувати їх життя шляхом встановлення власного беззаперечного особистісного авторитету [Weber, 1978: 53-54; 215]. Автор відзначає, що харизматичне лідерство засновується на підпорядкуванні харизматичному пану і є дійсним «лише доти, доки особиста харизма значуща, бо доведена, тобто визнана та затребувана учнями, однодумцями та наближеними» до нього людьми [Weber, 1978: 244]. М. Вебер стверджує, що харизматичні лідери є закономірно оточеними своєю свитою, і тому утворюють «харизматичні спільноти», які засновуються на «емоційній формі суспільних відносин» [Weber, 1978: 243].

Виникає закономірне питання, чи кожне харизматичне лідерство означає панування? Чи кожен лідер здійснює владу саме завдяки власному харизматичному авторитету, чи вона залежить від типу суспільства, у якому реалізується харизматичне лідерство? Чим відрізняється владний вплив від надихаючого, актуалізуючого впливу харизматичного лідера на спільноту?

Важливим фактором, що спрямовує об’єднання лідером спільноти постає її мета, що визначає мотиви її утворення та моральний вектор її реалізації. Мета виступає рушійною силою, сенсом існування спільноти, і лідер дає учасникам цей сенс, що може стати їх власним сенсом. Лідер може робити акцент на актуалізації лише духовності (в найпростіших формах – лише інтелектуальності), або лише душевності, або ж може створити таку комунікацію, де духовність та душевність будуть об’єднуватись у цілісність, що буде знаменувати набуття ним, а відповідно й спільнотою, дійсної конструктивної харизми.

Виникає наступне питання, чи завжди спільнота висловлює повну згоду з

ідеями харизматичного лідера, приймає пропонований ним стиль комунікації та взаємодії й тотально наслідує йому? Ідеї харизматичного лідера не завжди можуть знаходити відгук в усіх послідовників спільноти, проте об'єднуючою умовою її існування є переважання взаємного світоглядно-екзистенціального резонансу усіх учасників, адже він забезпечує можливість взаємності та розуміння. «Розгляд лідерів і послідовників як спільних частин системи, що постійно відновлюється, може означати, що організуючою силою є взаємність або навіть гармонія», – пише Дж. М. Бернс [Burns, 2012].

На цьому етапі нашого дослідження виникає наступне питання: чи завжди екзистенціальний тип буття суспільства породжує екзистенціальний тип харизматичного лідерства, а також відповідний до нього тип групової харизми спільноти? Для більш детальної відповіді на це питання необхідним видається звернутись до методології соціальної метаантропології. У координатах даного підходу, що визначає людину як «*суспільну істоту*» і досліджує «соціальну комунікацію в суспільстві» [Крилова, 2022: 113] на основі її екзистенціальних особливостей, видаються можливими визначення та аналіз видів харизматичного лідерства, та зокрема харизматичного лідерства у спільноті, що породжує різні принципи взаємодії послідовників та лідера, послідовників між собою, а також спільноти з іншими спільнотами і суспільством.

Розвиваючи ідеї соціальної метаантропології, можна припустити, що у суспільстві буденного буття, яке, за переконанням С. Крилової, стимулює пан-демографічний вектор розвитку, й у колективному світобаченні якого, переважають цінності споживання та задоволення заради виживання та статевої, репродуктивної самореалізації (продовження роду) [Крилова, 2022: 114], харизматичне лідерство буде спрямовувати спільноту у напрямку реалізації та вираження *екзистенціально-тілесної групової харизми*, при цьому сам лідер такої спільноти може проявляти екзистенціально-особистісну харизму.

Спільнота з екзистенціально-тілесною харизмою поглиблює й нарощує емоційність, вітальність та душевність у комунікації. Така спільнота буде існувати як групове об'єднання, що не має потреби особистісного розвитку її

учасників. Це може бути спільнота людей з буденним світоглядом, що збираються задля того, щоб побути разом, втекти від самотності й нудьги, проте їх комунікація буде позбавленою особистісного забарвлення, адже їх основною метою є бажання приємно провести разом час.

Комунікація учасників спільноти у просторі такого лідерства буде характеризуватися домінантою субординативності над координативністю [Крилова, 2022: 422] й відбуватися за *принципом відзеркалення* послідовниками лідера або одне одного, і разом з тим – *підпорядкування, поклоніння* лідерові. Тому можливим виступає своєрідне *розчинення* учасників спільноти у образі харизматичного лідера через непробудженість власної харизми та відсутність критичності мислення. Таке розчинення означає зняття з себе відповідальності за свій власний вибір й очікування від лідера усіх можливих вигід для самих себе у спільноті. У просторі такої спільноти лідер може позиціонувати себе як представник своїх послідовників, а тому бере на себе ініціативу вирішувати за них.

Згідно з думкою С. Крилової, субординативна комунікація як «система вертикальних зв'язків» є непродуктивною без доповнення її координативним принципом комунікації, що припускає «горизонтальне спілкування людей» [Крилова, 2022: 422]. Можна погодитись з думкою дослідниці, проте у контексті аналізу екзистенціально-особистісного харизматичного лідерства у спільноті з екзистенціально-тілесною харизмою, яка потребує зовнішніх орієнтирів й схиляється до максимальної скерованості і навіть залежності від сили лідера, можна сказати, що субординативна комунікація є закономірною і навіть природньою.

Екзистенціально-особистісне харизматичне лідерство з акцентом лідера на інтелектуальність виникає у суспільстві граничного буття, що, на думку С. Крилової, є скерованим волею до влади та прагненням панувати над усім світом [Крилова, 2022: 114]. Лідер може утворювати спільноти, у яких комунікація та взаємодія учасників буде реалізуватись за *принципами конкуренції.* Причому ця конкуренція може буде активно вираженою або латентною. Учасники спільноти

можуть стрімко зростати, як екзистенціально, так і професійно, перебуваючи в умовах постійних внутрішніх викликів, озвучених лідером або самими собою, доводити щось собі, лідерові, спільноті, іншим спільнотам або світові, проте так і не досягнути внутрішньої гармонії та цілісності.

Принцип субординації у такій спільноті у просторі екзистенціально-особистісного харизматичного лідерства переважає над принципом координації, що надає свободу самовираження лідерові, проте обмежує таку свободу у його послідовників. Однак, свобода, за відсутності поваги харизматичного лідера до послідовників, може перерости у свавілля та унеможливить конструктивність співтворчості й саму співтворчість з ними.

Якісна координація приводить до реалізації свободи харизматичних послідовників та їх вільної взаємодії. Проте, на думку С. Крилової, лише координативна взаємодія людей «різних за інтелектуальними здібностями, моральним та матеріальним рівнем, веде до безконтрольності та ресентименту, які рано чи пізно проявляться у деструктивності» [Крилова, 2022: 423]. Тому учасники спільноти лише з субординативною або лише з координативною комунікацією на якийсь час можуть приймати верховенство авторитарного харизматичного лідера і навіть його маніпуляцію, проте згодом, зневірившись у ньому або реалізувавши свою індивідуальну харизму, можуть обрати нового лідера, який запропонує більш привабливі перспективи для них.

Харизматичне лідерство набуває якісно нових принципів комунікації та забезпечує послідовникам конструктивні особистісні трансформації у метаграничному бутті суспільства, що, згідно з думкою С. Крилової, характеризується виходом «до толерантності й соціального партнерства, які є критеріями і, одночасно, дійсними проявами краси в її соціальних вимірах» [Крилова, 2022: 114]. Таке лідерство здатне створювати спільноти з екзистенціально-комунікативною харизмою. Комунікація учасників такої спільноти з лідером та одне з одним реалізується за принципами *взаємодоповнення, взаємопосилення та співтворчості,* що не лише очищує їх взаємодію від постійного віддзеркалення та конкуренції, а й веде до визнання

групової харизми соціумом та іншими спільнотами. Субординативність комунікації у спільноті з екзистенціально-комунікативною харизмою поєднується з координативністю [Крилова, 2022: 421-422], в результаті чого реалізується «краса відносин» [Крилова, 2022: 414-416; 491] лідера й послідовників, а також створюється можливість «соціального партнерства» [Крилова, 2022: 420-421]. Тут харизма лідера стає концентратом його особистісної сили і творчої енергії, надлишок яких він направляє у спільноту й світ. До речі, наявність гуманістичної екзистенціально-комунікативної харизми лідера та його спільноти повідомляє не лише про пік взаєморозуміння й співпереживання у комунікації усіх її учасників, а й про певний пік їх співтворчості, результати якої підтвердили свою продуктивність. Харизматичне лідерство у цьому випадку приводить до партнерства у найкращих його проявах і може стати рушійною силою не лише значних особистісних, а й суспільних трансформацій.

Взаємне посилення харизматичних лідерів та харизматичних спільнот можливе саме у метаграничному бутті суспільства, що, на думку С. Крилової, є здатним «плідно актуалізувати духовно-практичний (точніше, духовно-душевний та практичний) потенціал і свого народу, і народів світу» [Крилова, 2022: 115]. Важливим видається відзначення С. Криловою мети такого суспільства, що виражає «не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об’єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну культурну цілісність на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий онтологічний рівень еволюціонування» [Крилова, 2022: 115]. Розвиваючи думку дослідниці, можна прослідкувати характер впливу харизматичного лідерства на вектор розвитку суспільства та навіть утворення *харизми суспільства* у різних екзистенціальних вимірах його буття. Можна припустити, що харизматичне лідерство, яке спонукає послідовників до віддзеркалення лідера та одне одного породжує споживацьке суспільство та нехтує потребою його глибинно-особистісного

розвитку і становлення. Таке суспільство буде достатньо статичним і нецікавим світовій спільноті, адже буде існувати за рахунок підтримки іншими суспільствами. Харизматичне лідерство, засноване на пануванні та поклонінні лідерові, породжує авторитарність суспільства, його маніпулятивну комунікацію та конкуренцію з іншими суспільствами. Харизматичне лідерство, що реалізує принцип взаємного доповнення, породжує гуманістичне суспільство, проявляє людяність не лише в теорії, а у й практиці життя і, водночас, динамічно розвивається, притягуючи до себе увагу світової спільноти.

Ми приходимо до того, що Веберівське бачення харизматичного лідерства набуває трансформацій у контексті аналізу його сучасних екзистенціальних проявів, які в свою чергу є результатами культури та світовідчуття суспільства, у якому воно здійснюється. Сила екзистенціально-комунікативної харизми сучасного лідера припускає не лише визнану екстраординарність, спадкову, економічну, містичну перевагу, а й полягає у його світоглядних цінностях та особистісних надбаннях, а саме – духовно-душевній та тілесній цілісності, і водночас, єдності зі спільнотою на основі спільної місії та сенсів. Дійсне гуманістичне харизматичне лідерство також реалізується через структурованість об’єднуючих цілей, щиру прихильність лідера та послідовників діяльності спільноти та сприяння актуалізації харизми одне одного задля досягнення спільної місії, як було відзначено вище. Більше того, таке лідерство приводить до «краси відносин» як соціального партнерства, що означає «взаємодію людей, в якій відбувається реалізація цілей і завдань кожного з партнерів у творчій співпраці, що розвиває суспільство», – пише С. Крилова [Крилова, 2022: 414]. Важливо підкреслити, що, на думку автора, «соціальне партнерство включає в себе і міжособистісні взаємини людей, які здатні від субординації перейти до координації, причому до такої координації, яка має суспільно значущі наслідки» [Крилова, 2022: 421].

Неможливо не погодитись з даною ідеєю дослідниці, адже сучасний світ з постійно зростаючою індивідуалістичною конкуренцією в усіх сферах життя людини, все більше спонукає її проявлятись особистісно і продуктивно

взаємодіяти з оточуючими задля досягнення власних цілей. Переважання координації, більше того, харизматичної координації у спільноті та суспільстві, що приводять до співтворчості її учасників виконують вирішальну роль на шляху їх розвитку. С. Крилова робить висновок, що в сучасному соціальному партнерстві «необхідна гармонія принципів субординації та координації при домінуванні координації. При координативному управлінні мотивація стає внутрішньою, з'являється ініціативність та справжній інтерес до діяльності, а дозована субординація дає можливість позбутися анархії» [Крилова, 2022: 423].

У зв'язку з зазначеними ідеями виникає ряд питань. Перше з них сформулюємо так: чи існують універсальні риси харизматичного лідера спільноти? Якщо так, то якими можуть бути основоположні критерії харизматичного лідерства, що формуються його особистістю?

Дж. Бернс називає такий підхід до аналізу лідерства «підходом, заснованим на «якостях»» [Burns, 2003]. При цьому для повного аналізу цього феномену автор пропонує поєднати даний підхід з «ситуаційним підходом», у рамках якого лідерство може бути осмисленим у політичному, ідеологічному або економічному контекстах, а також у контексті відносин з послідовниками [Burns, 2003].

Аналізуючи харизматичне лідерство як здатність людини здійснювати «харизматичний вплив» на послідовників [House, 1976: 9], Р. Хаус осмислює цей феномен з точки зору особистісних характеристик лідера, як критеріїв цього виду лідерства. Такими якостями або «ефектами», на думку дослідника, виступають: «надзвичайно високий рівень самовпевненості, домінування та тверде переконання в моральній правоті своїх переконань» [House, 1976: 10]. Водночас, автор наголошує на наявності *потреби* суспільств у лідерах, які володіють даними якостями [House, 1976: 11]. Розвиваючи думку Р. Хауса, варто відзначити, що названі якості є необхідними, проте недостатніми для здійснення харизматичного лідерства, адже їх можна відтворити, зіграти, сфабрикувати. Тому ці якості з необхідністю повинні виражатися лідером у зв'язку з їх особистим переживанням та практикою власного життя. У іншому

випадку, нещирість харизми лідера призведе до його забуття або навіть осуду оточуючими.

Харизматичний лідер може проявляти різні якості в залежності від типу власного екзистенціального шарму, індивідуального культурного та суспільного досвіду, соціальних, правових, економічних умов, у яких він живе, проте є риси, що є спільними для всіх харизматиків. Ці риси стосуються як світогляду лідера, так і способу реалізації його харизми у спільноті зокрема та соціумі взагалі.

Варто наголосити на тому, що по-перше, харизматичний лідер завжди проявляє свою екстраординарність, виключність, що повідомляє про сміливість відрізнятися від інших і бути вище інших, здатність вести їх за собою. «Ведення за собою» не завжди реалізується у присвоєнні лідером тотальної відповідальності за життя і самореалізацію послідовників. У більш широкому розумінні «вести за собою» для лідера означає бути взірцем наслідування, вчити на своєму прикладі, і навіть виступати своєрідною батьківською фігурою, наставником для послідовників.

По-друге, харизматичний лідер усвідомлює свою внутрішню *силу*, адже його свідомість очищена від сумнівів, страху соціалізації, внутрішніх комплексів, пов’язаних з комунікацією. З іншого боку, навіть сумніви, страхи і комплекси лідер може використовувати як інструмент реалізації своєї харизми у спільноті та соціумі.

По-третє, харизматичний лідер завжди кидає виклик собі, спільноті, суспільству, соціуму *стійкістю самоідентичності* та впевненою сміливістю, з якою він її виражає. Це дає такому лідерові можливість бути фігурою, на яку можна орієнтуватись людям у кризові часи та періоди екзистенціального вакууму.

Названі якості та внутрішні їх прояви дозволяють харизматику стати справжнім героєм, здатним вирішувати проблеми свого часу. Т. Карлейль відзначає: «Ніякому Часу не загрожув би крах, якби він міг знайти достатньо велику, мудру і добру людину: мудру, щоб правильно розрізняти потреби Часу,

відважну, щоб спрямовувати його вірним шляхом; це – порятунок будь-якого Часу», [Karlyle, 1906: 12-13]. Аналізуючи феномен великих людей та їх фундаментальний виплив на формування історії, дослідник висловлює думку, що кожне суспільство є вираженням шанування своїх героїв [Karlyle, 1906: 12]. Сутність такого шанування, на думку автора, полягає у вищій повазі людей до величі героїчних особистостей і «трансцендентному захопленні» ними [Karlyle, 1906: 11]. «Немає більш шляхетного почуття в душі людини, ніж захоплення тим, хто вищий за неї саму. Це, і у даний момент, і в усі часи, здійснює живильний вплив на життя людини», – відзначає автор [Karlyle, 1906: 11].

Можна сказати, що героїзм – один з виявів харизми й харизматичного лідерства. Кожен харизматик стає своєрідним героєм для послідовників, які його визнають. Герой здебільшого сприймається як одинак, проте за його постаттю завжди стоять прихильники, які захоплюються його вчинками, особистою філософією та героїчним екзистенціальним шармом. Герой не завжди утворює спільноти, проте вони можуть формуватися автономно від його ініціативи як результат поклоніння його силі та мужності.

Чи кожен герой є харизматичним, і чи кожен харизматик виступає героєм? Сам факт героїзму закономірно передбачає наявність потужного екзистенціального шарму, направленого на служіння гуманістичним ідеалам. Харизма може мати й антигуманістичний характер, спрямовуючи лідера у русло руйнації життя. Дійсну конструктивну харизму, спрямовану на творіння життя та вищий героїзм характеризує те, що вона завжди передбачає особистісну цілісність, щирість серця і могутню внутрішню силу.

Продовжуючи осмислення феномену харизматичного лідерства, варто відзначити, що харизма лідера може реалізуватися різними шляхами, які визначають характер самого лідерства і відносин лідера зі спільнотою, яку він очолює. Проаналізуємо реалізацію даного феномену з точки зору впливу лідера на свободу послідовників.

Харизматичне авторитарне лідерство може проявлятися у *здійсненні строгого керівництва,* часткового або тотального, тому бути обмежуючим

свободу послідовників, що призводить або до втрати ініціативності, або до появи індивідуалістичних і навіть анархічних тенденцій. Лідер може наголошувати на відмінності членів спільноти від себе та одне від одного, загострюючи протиріччя між учасниками та їхні внутрішні протиріччя. Це дозволяє йому маніпулювати послідовниками через грубу особисту або публічну провокацію, налаштування учасників спільноти проти спільного ворога або зіштовхування їх між собою з метою зробити більш вразливими, слухняними й керованими. Авторитарне харизматичне лідерство, на перший погляд, може проявляти біофільність у помітній енергійності поведінки та ентузіазмі, більше того, лідер може постулювати біофільні цінності у спільноті як свої власні, з метою завоювання прихильності її учасників. Проте егоцентричність та егоїстичність самовираження такого лідера повідомляють про знецінення ним ролі послідовників та їх об'єктивації, що демонструє його глибинно некрофільні або ж садистичні мотиви, які виражають значну волю до влади. Сутністю садизму, на думку Е. Фрома, є «прагнення до повного й абсолютного контролю над живою істотою, твариною чи людиною» [Fromm, 1964: 31-32]. Дослідник вдало підкреслює сутнісну різницю між владою та силою через осмислення внутрішніх мотивів людини на шляху їх досягнення. «Жага до влади вкорінюється не в силі, а в слабкості. Це – вираження нездатності особистості залишатися на самоті й жити. Це – відчайдушна спроба набути вторинної сили там, де не вистачає справжньої сили», – зазначає Е. Фромм, і робить висновок: «влада може означати одну з двох речей: панування або потенцію…Тією мірою, якою індивід є сильним, тобто здатним реалізувати свої потенційні можливості на основі свободи та цілісності свого «я», він не потребує домінування та не має жаги до влади» [Fromm, 1969: 184].

Харизматичне гуманістичне лідерство здійснює *толерантне спрямування спільноти*, що об'єднує її учасників на основі актуалізації їх власної харизматичної виключності. Лідер у цьому випадку виражає біофільність, що проявляється в альтруїзмі його особистості і здатності не маніпулювати послідовниками, придушуючи їх свободу, проте актуалізувати як

самого себе, так і учасників спільноти на розкриття цієї свободи. Гуманістичний харизматичний лідер не об'єктивує дійсність та послідовників, а культивує усе найкраще в них як потенційних або фактичних харизматичних лідерів свого життя. Він завжди залишає за ними свободу вибору та забезпечує створення харизматичних комунікативних умов для особистісного самовиявлення учасників спільноти. Біофільність такого лідера також проявляється у тому, що він не лише постулює цінність творення і розвитку життя, а й реалізує їх у співтворчості зі спільнотою. Він також виражає щиру прихильність своїм ідеалам, виступає для себе найнадійнішим другом, що дає йому можливість бути другом і опорою для спільноти, не як групи слухняних маріонеток, а однодумців та партнерів. У цьому випадку спільнота стає простором взаємної харизматичної актуалізації у комунікації та співтворчості, що поглиблюють внутрішню свободу усіх її учасників. І нарешті, біофільність гуманістичного харизматичного лідера реалізується у прихильності до власної діяльності як вищої місії його особистості, що дарує сенси учасникам спільноти, наповнює їх вірою у свою силу та харизматичне творче начало.

Здатність гуманістичного харизматичного лідера до творчості потребує окремого осмислення. За своїми мотивами вона відрізняється від творчості авторитарного лідера, який використовує її задля здійснення влади, тому вона більше нагадує самовираження. Гуманістичний харизматичний лідер виражає власне творче начало у інноваційності мислення, масштабності бачення місії та переживання її як сродної. Під творчістю у даному контексті розуміється не лише акт створення артефактів культури та мистецтва, а й динамічний акт творення лідером повноти власного життя, конструктивну кристалізацію ядра своєї особистості, і разом з тим – творення красивих, харизматичних стосунків з іншими, соціумом та світом. «Творчість як об'єктивація…переходить у творчість як актуалізацію – само-творення і творення продуктивної комунікації» [Хамітов Н. В., Крилова, 2022: 33]. Проявом харизматичної творчості лідера стає і творення спільноти як простору особистісного

самоствердження та співтворчості учасників-однодумців на основі об'єднуючої та мотивуючої місії.

Саме творчість не лише як процес усамітнення задля осмислення і перетворення власного ядра особистості та харизматичності, а й співтворчість як єднання лідера з активними конструктивними харизматичними послідовниками, а також їх взаємна актуалізація, породжують новаторство у діяльності спільноти, очолюваної харизматичним гуманістичним лідером. «Немає нічого більш таємничого, ніж джерела творчих ідей, якщо тільки це не зв'язок між цими ідеями та процесом лідерства», – відмічає Дж. Бернс, трактуючи творчість як здатність лідера вийти за рамки рутинного вирішення виникаючих проблем, реалізація якої веде до значних суспільних трасформацій [Burns, 2012]. Автор підкреслює, що передумовою творчості лідера є його чуттєвість до конфлікту між прийнятими послідовником сенсами й дійсністю [Burns, 2012]. На думку, Дж. Бернса, джерелом трансформуючої творчості у лідерстві є криза, що виникає через проблеми та глибокі людські потреби, тому творчість по суті є відповіддю на ці проблеми, що приводить до щастя [Burns, 2012].

Опонуючи думці автора, можна припустити, що харизматичне лідерство, на відміну від просто лідерства, не лише задовольняє потреби послідовників, а й враховує їх харизматичні потенції, що дозволяє лідеру впливати на розвиток чи деактуалізацію цих потенцій у процесі взаємодії зі спільнотою та у спільноті. Фокус лише на потребах та проблемах оточуючих є важливим та необхідним задля заснування підґрунтя подальших суспільних трансформацій, проте харизматичне лідерство не обмежується цим фокусом. Харизматичний гуманістичний лідер йде далі потреб і проблем, здійснюючи стратегічний вплив на унікальне харизматичне Я послідовника, актуалізуючи його творче начало, виступаючи для нього не лише захисною або батьківською фігурою, а й своєрідним наставником і майстром, що ділиться мистецтвом творення власного життя. Гуманістичне харизматичне лідерство у вищому сенсі цього слова трансформує спільноту людей екзистенціально, і тому породжує віддане

наслідування послідовників лідеру, що не залежить від їх матеріальної або практичної зацікавленості. Передумовами об'єднання послідовників у спільноту на чолі з харизматичним лідером є їх спільний резонуючий світоглядно-ціннісний настрій, мрії про повноту самореалізації, а також особистісну готовність до значних життєвих трансформацій та здійснень.

Варто відзначити, що здатність не лише натхненно вербалізувати свої ідеї перед спільнотою, а й закласти їх у реалізацію завершених конструктивних проєктів переводить новаторство лідера з площини теоретичної у площину практичну, що викликає подив, повагу та захват послідовників, які мають змогу не лише висловлювати й реалізовувати власні ідеї, а й вчитися способу мислення харизматичного лідера. Оригінальний й конструктивний погляд лідера на звичайні речі будує основу для реалізації харизми спільноти та її розвитку.

Засновуючись на сказаному вище, варто відзначити, що наявною є трансформація бачення постаті харизматичного лідера та його взаємодії з послідовниками з часів М. Вебера до сучасності. Від образу харизматика, як людини, що вважається «посланцем богів» і постає перед іншими як лідер, що володіє надлюськими силами, а тому і закликає до поклоніння [Weber, 1978: 241], ми приходимо до сучасного образу «Людини-Творця» XXI століття, яка адаптувалася до тенденцій соціуму і *напрацювавши* лідерські якості, реалізувала їх у ньому. Сьогодні харизматичний лідер творить своє життя силою власних ідей та вчинків, часто-густо маніпулюючи собою та послідовниками.

Веберівський харизматичний лідер характеризується авторитарністю і своєрідною монологічністю через власну виключність, що є визнаною оточуючими. Він є вождем, з яким не сперечаються, якого беззаперечно приймає спільнота послідовників, особливо в умовах «традиціоналізації» або «рутинізації» його харизми як результату набуття нею стабільності й повторюваності [Weber, 1978: 246]. Сучасний же лідер здатен *конструювати* власну харизматичність та імітувати діалог з послідовниками за потребою. Він є невіддільним від *набутих* поведінкових навичок, використовує потужні

комунікативні прийоми, знає секрети не лише здійснення позитивного харизматичного враження на оточуючих, а й стрімко підпорядковує своїй волі масову свідомість. Маніпулюючи власною поведінкою, він може досягати високого рівня харизматичної сугестії, демонстративності, що дарує йому надзвичайну популярність, особливо коли до неї додається медійність.

Медійне харизматичне лідерство здійснює значний вплив на маси людей, посилюючи маніпулятивних авторитетів, воно здатне утворювати спільноти й керувати ними навіть за фізичної відсутності лідера. Медійний харизматичний лідер гіперболізує свій особистісний шарм на екрані, створюючи ефект харизматичної присутності й викликаючи бажання «дотягнутися до зірки», стати частиною спільноти, яку він утворює.

В умовах індивідуалістичних тенденцій сучасності харизматичне лідерство засноване не лише на особистісних якостях, а й на певних практичних комунікативних навичках та підсилене медійністю, часто імітує діалогічність, замінюючи її на маніпулятивну комунікацію, а тому з неминучістю формалізується. У цьому контексті можна говорити про *формальну* та *неформальну* харизму лідера спільноти.

Формальна харизма лідера спільноти виникає на основі зовнішніх факторів та обставин, що впливають на її виявлення і затвердження: посади, часу або інших соціальних умов. Така харизма лідера приймається певним колом послідовників як підтвердження ієрархії й існує незалежно від стилю комунікації лідера у спільноті. Тому формальна харизма означає і *формальне харизматичне лідерство,* у якому відсутня повна екзистенціальна залученість лідера у долю спільноти як єдиного організму, здатного до зростання й здійснення соціального впливу, тому він проявляє певну автоматичність дій та ритуалів взаємодії.

Формальність і неформальність харизматичного лідерства пов’язана також і з мірою відповідальності, яку людина бере на себе. Формальний харизматичний лідер, з одного боку, виконує обов’язки, що відповідають його посаді й стає обличчям спільноти, проте знімає з себе відповідальність щодо

зростання і розвитку послідовників, у той час як неформальний харизматичний лідер може щиро мотивувати і розвивати спільноту своїм новаторством, ефективною комунікацією та активною об'єднуючою діяльністю. Тому можна умовно говорити про приховане і явне харизматичне лідерство у спільноті.

Отже, формальне харизматичне лідерство є ексцентричним, адже лідер здійснює вплив силою статусу та соціального положення, у той час як неформальне більш схильне до впливу на спільноту через прямий комунікативний контакт лідера з послідовниками, завдяки якому він або маніпулює ними, або актуалізує їх.

Неформальний харизматичний лідер може здійснювати об'єднуючий, маніпулятивний, актуалізуючий або трансформуючий вплив на спільноту навіть за відсутності фактичної посади або ж при її наявності. В ідеальному випадку харизматична роль такого лідера співпадає з його посадою, що дає йому можливість здійснювати вплив не лише завдяки формальному авторитету, а й завдяки виключності й силі його особистості.

Поняття формального і неформального лідерства частково корелюють з поняттями транзактного і трансформуючого лідерства, які досліджує Дж. Бернс [Burns, 2003: 23-24]. Розвиваючи дану концепцію, Б. Басс наголошує на конструктивності поєднання транзактного лідерства, як такого, що засноване на раціональному «обміні» між лідером та послідовниками й трансформаційного лідерства як такого, що характеризується задоволенням потреб послідовників й стратегічній, мотиваційній комунікації з ними [Bass, Riggio, 2006: 3-4]. Таке поєднання, на думку автора, складає ідеальний приклад керівництва організацією і засновує «повну модель лідерства» [Bass, Riggio, 2006: 7]. Можна погодитись з дослідником, адже якщо мова йде про ефективний стиль організації спільноти, конструктивну взаємодію з послідовниками під час спільної діяльності та їх мотивацію, дійсно існує необхідність поєднання раціонального та емоційно-мотивуючого стилю комунікації. Модель трансформаційного лідерства Б. Басса, згідно з його думкою, «піднімає лідерство на новий рівень…включає натхнення послідовників заради відданості

загальному баченню і цілям для організації…кидаючи їм виклик бути інноваційними вирішувачами проблем і розвиваючи лідерські здібності послідовників за допомогою коучингу, наставництва та надання як виклику, так і підтримки» [Bass, Riggio, 2006: 3-4].

Важливо відзначити важливість співпереживання як фактору особистісної залученості харизматичного лідера у комунікативний контакт зі спільнотою. Формальний харизматичний лідер загалом зосереджений на здійсненні власних прагнень, у той час як неформальний більше схильний ототожнювати себе зі спільнотою як у випадку маніпуляції нею, так і у випадку її актуалізації.

Важливим видається прояснити, чи завжди харизма лідера залежить від ситуації, часу, оточення або специфічного сприйняття оточуючих, заснованого на їх власних внутрішніх вигодах?

Комунікативна модель, де харизматичний лідер є залежним від схвалення спільнотою, робить його залежним від певного бачення харизматичності, що визначається власними інтересами послідовників. З одного боку, такий лідер зможе проявляти свою особистісну виключність, вирішуючи завдання спільноти по-своєму, проте він все одно буде орієнтуватися на це бачення, що дозволить йому бути визнаним спільнотою, і по-суті буде *скерованим* нею. З іншого боку, модель взаємодії зі спільнотою, де харизматичний лідер діє у відриві від її бачення призведе до формалізації його харизми.

Отже, повернемося до питання, якими є якості харизматичного лідера? У координатах підходу андрогін-аналізу, такі харизматичні лідерські якості, як здатність до відтворення цілісної і надихаючої картини майбутнього спільноти та передачу її смислової наповненості, впевненість у собі, ентузіазм, можна віднести до проявів духовності, чутливість, любов, співпереживання іншим та їх потребам – до проявів душевності. Саме поєднання якостей духовності та душевності у харизматичному лідерстві робить його цілісним, всебічним та проникливим, а також виводить таке лідерство за межі лише поведінкових проявів у сферу особистісних переживань і творення харизматичності спільноти.

Необхідно додати до названих якостей харизматичного лідера і здатність бачити і актуалізувати не лише потреби, а й харизму послідовників, що дає початок виявленню та утвердженню харизми спільноти, більше того приводить її до харизматичної комунікації та взаємодії з іншими спільнотами, як було відзначено раніше. У цей момент харизматичне лідерство поглиблює ентузіазм як готовність діяти під керівництвом іншого до натхнення, як спонукання творити від серця, займаючись діяльністю, що є важливою для особистості у єдності з іншими особистостями.

Тому важливим видається фактор *характеру взаємодії* та комунікації учасників спільноти не лише з гуманістичним харизматичним лідером, а й між собою, і такий лідер враховує це, спрямовуючи загальний настрій усіх колег. Для цього означений лідер створює діалогічну харизматичну атмосферу взаємності у спільноті, у якій панує дружнє та підтримуюче ставлення одне до одного, існує можливість регулярно зростати, ділитися не лише новою інформацією, а й власними ідеями та втілювати їх разом. Необхідною і обов'язковою виступає взаємне особистісне включення як лідера, так і учасників спільноти один у одного, зацікавленість у досягненні завдань один одного, взаємне співпереживання, що приводять до досягнення загальної місії. Отже, ми приходимо до того, що успішна реалізація гуманістичного харизматичного лідерства потребує зусиль усіх учасників комунікації і, водночас, їх відкритості та взаємності у ставленні один до одного.

Важливо відзначити і те, що, набір особистісних рис та якостей харизматичного лідера може бути абсолютно індивідуальним, проте саме поєднання здатності до діалогу, співпереживання, співтворчості з особистісним залученням послідовників один у одного та спільну місію, відкриває можливість утворити харизматичну спільноту.

Виникає наступне питання: чи завжди харизматичні риси насправді належать особистості лідера, чи їх домислила аудиторія його послідовників, або, як відзначає М. Вебер, лідер спонукав їх повірити у наявність цих якостей та харизми?

Можна сказати, що харизматичний лідер виражає комплексний образ, що здійснює вплив на свідомість послідовників у спільноті та суспільстві. Рівень цього впливу залежить від цінностей послідовників та екзистенціального виміру буття суспільства, у якому вони живуть. У тій мірі, у якій світогляд послідовників такого лідера схиляється до інтелектуальності, духовності або душевності, вони будуть сприймати його харизматичний образ як органічний або ж сфабрикований. Проте можна говорити про те, що у образі харизматичного лідера проявляються такі аспекти, як природність, сугестивність і домислення аудиторією, що відбувається через бажання послідовників бачити поряд із собою надійну фігуру, яка подарує їм почуття впевненості у собі та власному майбутньому, особливо у часи важких індивідуальних та соціальних випробувань. У цьому контексті варто знову пригадати ідею Р. Такера про харизматичне лідерство як «рятівне або месіанське», що активно реалізується у часи соціального лиха. Автор вважає, що саме рятівний характер такого лідерства викликає повне прийняття лідера оточуючими і називає дане прийняття «харизматичним відгуком» [Tucker, 1968: 742-743]. «Послідовники відповідають харизматичному лідеру пристрасною вірністю, тому що порятунок або обіцяння його, яке він, мабуть, втілює, є задоволенням гострих потреб; їхня віра в його надзвичайні здібності підтримується (чи ні, залежно від обставин) періодичною демонстрацією, яку він здійснює (якщо він це робить), сил ефективного лідерства на шляху до мети Спасіння», – відзначає дослідник [Tucker, 1968: 743].

Важливо відзначити, що у випадку реалізації *імітаційної харизми лідера спільноти* виникає маніпулятивна сугестія та поведінкове вдавання певних якостей, сфабрикованість лідерського образу. Скеровуючись маніпулятивним харизматичним лідером, спільнота не буде розвиватися конструктивно і продуктивно, адже характер взаємодії її учасників буде породжувати нові маніпуляції. Співтворчість як жива, щира взаємодія, що припускає відсутність гри, вдавання нереального образу є взагалі відсутньою у таких відносинах між лідером і послідовниками.

Якщо ж мова йде про *дійсну конструктивну харизму лідера спільноти*, що відповідає ядру його особистості і виступає щирим вираженням її, можна сказати, що така харизма буде помітно виражатись у його лідерстві через відповідальність як співпереживання та співтворчість, і знаходити підтвердження у його власних реальних конструктивних результатах та результатах спільноти. Продуктивний розвиток спільноти та розвиток її харизматичності виступають показником дійсності конструктивного харизматичного лідерства.

Поглиблюючи далі усвідомлення феномену спільноти, харизматичної спільноти та харизми спільноти, звернемося до досліджень М. Вебера, у яких зустрічаються такі поняття як громада, спілка, секта, союз, організація, рідше спільнота у контексті аналізу харизматичного панування [Weber, 1978: 243]. На думку автора, харизматичне панування засновується «на відданності винятковій святості, героїчній могутності, зразковому характеру якоїсь персони, а також проголошеного або створеного нею порядку» [Weber, 1978: 215]. На думку М. Вебера, харизматичне панування засновується на підпорядкуванні лідеру з харизмою і залежить від віри послідовників у нього. Автор відзначає, що «у випадку харизматичної влади підпорядкування саме харизматично кваліфікованому лідеру як такому відбувається через особисту віру у його одкровення, його героїзм або його зразкові якості, оскільки вони засновуються на вірі індивіда у його харизму» [Weber, 1978: 216].

Відштовхуючись від даної ідеї М. Вебера, варто відзначити, що за умови присвоєння харизматичним лідером ексклюзивного права на панування, можна говорити про утворення ним групи послідовників як безликої маси, що скоряється йому, тому не може бути харизматичною спільнотою. Поняття спільнота припускає взаємодію людей на основі соціальної або екзистенціальної подібності, взаємної поваги та взаємного особистісного і харизматичного доповнення. Спільнотою виступає група людей, об’єднаних схожими особистісними, професійними або творчими інтересами (спільнота освітян, науковців, підприємців, митців тощо). За наявності у спільноті лідера з

екзистенціально-комунікативною харизмою, як об’єднуючої та актуалізуючої фігури, що створює можливості реалізації харизми послідовників як окремих особистостей, така спільнота набуває групової харизми. Ми приходимо до того, що харизмою спільноти є *екзистенціальний шарм групи особистостей,* що виникає під впливом харизматичного лідера, у атмосфері актуалізуючої комунікації. Важливо підкреслити, що така комунікація реалізується не лише через співпереживання харизматичним лідером спільноті своїх послідовників, а й через взаємодоповнюючу співтворчість з нею.

Проте, як було зазначено вище, можлива й ситуація імітації харизми спільноти за умови наявності у ній раціональної або емоційної маніпуляції. Виходячи від лідера, така маніпуляція у колі послідовників може стати формою їх взаємодії, розповсюджуючись за межі спільноти, коли вже сама спільнота маніпулює іншими спільнотами або навіть соціумом. У цьому випадку харизматичне лідерство стає інструментом об’єднання послідовників на емоційній основі або на основі їх світоглядної нецілісності, тому групова харизма може слабшати з часом або навіть зовсім згасати через вичерпність цілей, ситуативність чи ефемерність спільної місії, конкуренцію, екзистенціальний вакуум (В. Франкл), що призведуть до стагнації спільноти.

Виходячи зі сказаного, варто відзначити, що помітними показниками харизми спільноти є її здатність викликати захват і співпереживання соціуму та інших спільнот й залучати послідовників до співтворчості на основі актуалізації їх екзистенціального шарму.

Отже, харизматичне лідерство може бути маніпуляційним або актуалізаційним (Е. Шостром), так як і харизма спільноти, що утворюється і розвивається у його просторі. І саме тому таке лідерство може спричиняти значні трансформації послідовників, спільноти й соціуму.

Вище відзначався аспект відповідальності у харизматичному лідерстві. Коли мова йде про відповідальність, важливим стає і аспект прийняття лідером-харизматиком ключових рішень, які можуть стати доленосними як у житті послідовників, так і кардинально вплинути на саму спільноту й навіть соціум.

Проте, чи завжди харизматик є самотнім у прийнятті доленосних рішень, за які він несе відповідальність перед собою, спільнотою, соціумом? Очевидним видається факт, що у багатьох харизматичних лідерів спільнот за всю історію людства були і є різноманітні «джерела» особистісної підтримки, від оракулів та провісниць, природних знамень у давнину до радників, експертів, психоаналітиків тощо у сучасності. Часто найкращими помічницями та музами відомих чоловіків-харизматиків стають їх дружини. Так було у співтворчій парі Сальвадора Далі та Гали Далі.

Безумовно, харизматичні лідери можуть самостійно виявляти й затверджувати виразність свого харизматичного Я як внутрішньої опори за допомогою особистих ритуалів, що залишаються поза очима оточуючих (використання мотиваційних матеріалів, психологічних вправ тощо). Проте саме цілісність духовного, душевного та тілесного начал особистості й разом з нею могутня віра у себе дають харизмі лідера спільноти набути тієї сили впевненості й переконання, що здійснює вплив на прийняття доленосних рішень як у його власному житті, так і у житті послідовників.

У процесі осмислення специфіки впливу харизматичного лідера на спільноту та утворення її харизми, виникає наступне питання, чи може група однодумців без лідера називатися харизматичною спільнотою? Р. Такер відмічає, що кожна харизматична особистість проявляє свої лідерські якості ще до виникнення спільноти послідовників, а сама спільнота чи рух можуть почати своє формування і без фігури харизматичного лідера [Tucker, 1968: 740-741].

Аналізуючи революційні рухи, автор відзначає, що не всі вони стають харизматичними через відсутність достатнього рівня невдоволеності і страждання людей через суспільні реалії, а також харизматичного лідера, що врятує їх у ситуації цього страждання. «У багатьох суспільствах…існують нехаризматичні рухи реформ, створені задля поліпшення умов, що лежать у основі невдоволення, яке зазвичай відчувають багато людей», – відзначає автор, і продовжує: «харизматичні рухи, ймовірно, з’являться…коли широко розповсюджене невдоволення поглиблюється до моменту, коли стає справжнім

«лихом» (стражданням або гострим нездужанням, яке, імовірно, можна було б полегшити); і коли видатні лідери-особи виступають із закликами рятівного характеру, переконливо проголошуючи можливість подолання ситуації лиха, вказуючи способи зробити це і пропонуючи своє власне лідерство…тим, хто готовий слідувати» [Tucker, 1968: 743].

Розвиваючи ідею Р. Такера, доречним видається припустити, що окремі харизматичні особистості можуть взаємодіяти у розрізнених невеликих угрупованнях на основі певних настроїв у суспільстві або схожих переконань, потреб, настроїв, інтересів у даний момент. Вони також можуть скеровуватись ідеями певного відомого харизматичного лідера, з яким вони не комунікують або полемізувати одне з одним щодо його ідей та персони. Проте за відсутності реальної комунікації з харизматичним лідером така полеміка скоріш за все не набуде повноти і завершеності. Поява ж харизматичного лідера у спільноті, як її об’єднуючого та спрямовуючого загальні зусилля чинника, спричиняє вихід комунікації з зони пасивного обговорення проблем та потреб у зону активної взаємодії на основі бачення спільних подальших перспектив. Означені перспективи під керівництвом харизматичного лідера стають цілями, що знаменує виникнення спільноти заради їх реалізації. Харизматичність спільноти виникає на основі переживання учасниками цінності їх об’єднуючої місії та здатності реалізувати цю цінність у практичній діяльності, як було відзначено вище. Більше того, харизматична спільнота здатна донести цю цінність до соціуму, що може привести до його значних трансформацій.

Отже, спостереження Р. Такера про передумови реалізації харизматичного лідерства та формування спільноти є слушними, проте слід підкреслити, що саме лідер дає спільноті не лише вектор розвитку, а й цілісність, більше того, формує і розвиває групову харизму. Тому, навіть у випадку початкового самостійного формування, спільнота потребує підтримуючої, спрямовуючої та об’єднуючої сили задля ефективної та успішної діяльності.

5.2. Харизматичний політичний лідер в контексті демократичного, авторитарного, тоталітарного суспільства: конструктивні й деструктивні прояви

Харизматичне лідерство є завжди підкріпленим спільнотою вірних послідовників, які підтримують лідера, залишаючись вільними, або втрачаючи свободу. Тому можна говорити як про особистісну харизму лідера у контексті групової харизми спільноти, так і про харизму спільноти у контексті її взаємодії з лідером.

Можна також осмислювати харизматичне лідерство як внутрішню силу творення долі спільноти і навіть людства на основі досвіду творення лідером власної долі. У цей момент доля лідера та його послідовників переплітаються, реалізуючи колосальний харизматичний потенціал як усієї спільноти, так і кожного учасника. Харизма лідера, за допомогою якої твориться його доля та доля його послідовників формує характер спільноти, яку він утворює і очолює, спрямовуючи розвиток харизми послідовників у тому чи іншому руслі. У випадку значної загостреності особистісних протиріч та нецілісності світогляду, харизматичний лідер може здійснювати деструктивний вплив на спільноту та суспільство, на відміну від лідера, який володіє особистісною й харизматичною цілісністю.

Харизматичний політичний лідер у авторитарному, тоталітарному чи демократичному суспільствах реалізує власний екзистенціальний шарм шляхом створення актуальної ідеології як філософії суспільного життя – від розвитку свободи думки і дії за умов демократії до її обмеження в авторитарних системах і майже повного заперечення у просторі тоталітаризму. Пропоновані лідером цінності та життєвий устрій виступають проявами його особистісної харизми, що виявляє свій комплексний характер. Тому можна стверджувати, що харизма лідера представлена не лише особистістю, а й спільнотою, яка його оточує і виступає його своєрідним продовженням. Авторитарне суспільство породжується авторитарним харизматичним лідером та його спільнотою,

можливий і зворотній процес. У обох випадках харизма лідера має примусовий характер і екзистенціальну двоїстість. Ззовні авторитарний лідер виражає готовність вступити в діалог з харизматичним Ти послідовників у спільноті, проте насправді розвиває комунікацію за власним сценарієм.

У авторитарному суспільстві харизма лідера породжується його здатністю створити і вербалізувати привабливі ідеали й запит на них, одночасно проводячи комфортну для себе політику під виглядом забезпечення прав і свобод людей. Проте, за відсутності реалізації харизматичним авторитарним лідером оголошених вигід і свобод для послідовників, він може втратити свою затребуваність у спільноті та суспільстві чи навіть бути відкинутим ними. «Авторитарні системи не можуть ліквідувати основні умови, які породжують прагнення до свободи; вони також не можуть знищити і прагнення до свободи, що виникає з цих умов», – пише Е. Фромм [Fromm, 1969: 264]. Неможливо не погодитись з думкою автора, адже авторитаризм спрямований перш за все на обмеження свободи, при цьому реалізуючи наявну внутрішню несвободу харизматичного лідера. Проте, якщо ця свобода є достатньо сильною всередині послідовників, вони рано чи пізно розкриють його особистісний конфлікт, у зворотному випадку, стануть наслідувати його авторитарним тенденціям.

Екзистенціальний шарм авторитарного лідера виражається у владності, що породжує необмеженість його повноважень та повноважень його спільноти у рамках суспільства. Такий лідер частково приймає різні форми прояву харизми послідовників, у випадку якщо вони не заважають йому реалізувати власну харизму як таку, що має беззаперечне право на першість.

Чи завжди авторитарність означає деструктивність харизматичного лідера? Якщо розглядати це питання з моральної точки зору і враховувати маніпулятивність харизми лідера та її двоїстість, будь-яка маніпуляція це – деструкція, адже вона принижує гідність людини. З іншого боку, спільнота і суспільство авторитарного типу можуть самі потребувати керування, опори, особливо у кризові часи, тому вони піддаються маніпуляції, що стає найефективнішим інструментом лідера у процесі захоплення влади і

завоювання нових і нових послідовників. У випадку вуалювання авторитарного режиму демократичними лозунгами, авторитет харизматичного лідера засновується на омані, тому з часом може породжувати відчуження спільноти. Створюючи лише ілюзію продуктивної взаємодії з оточуючими, авторитарний харизматичний лідер залишається глибинно відстороненим від дійсних демократичних цінностей. Формальність виборчого процесу та регулярне впровадження потрібних владі законів підтверджує цей факт.

Деструктивність впливу авторитарного харизматичного лідера поглиблюється і набуває жахливих форм, коли його екзистенціальний шарм виражає некрофільність. У цей момент авторитарна харизма лідера набуває ознак тоталітарності, тому такого лідера можна назвати тоталітарним. Варто відзначити, що тоталітарному лідерові недостатньо реалізації власного авторитарного харизматичного авторитету, що має певні рамки влади і визнання, він прагне *необмеженості влади* і не лише суспільного, а й світового визнання своєї харизми. Тому тоталітарний харизматичний лідер поступово захоплює *тотальну владу* за допомогою власної спільноти, а потім породжує тоталітарне суспільство, де він реалізується за рахунок знищення будь-яких прав і свобод громадян та масового терору. Можна сказати, що таким лідером був Адольф Гітлер.

Е. Фромм відзначає, що існують специфічні соціальні передумови формування авторитарних некрофільних тенденцій особистості [Fromm, 1964: 52], вони і стають вирішальними для її долі. Серед них автор виділяє «дозрівання серед людей, котрі люблять мертве; брак ініціативи; страх; умови, які роблять життя рутинним та нецікавим; механічний порядок замість раціонального життя, обумовленого безпосередніми відносинами між людьми» [Fromm, 1964: 52].

Досягши дорослого віку, некрофільний харизматик внутрішньо залишається дитиною, яка переживає страждання, і, захопивши владу, здійснює помсту всьому світові за власну самотність та біль життя. Ставши тоталітарним харизматичним лідером, він безжально руйнує основи попереднього

суспільства і знищує його представників, поглиблюючи вплив власного екзистенціального шарму шляхом встановлення тоталітарного режиму. Він принижує усіх, хто не приймає його харизму, і хто займається вільнодумством, спочатку роз'єднуючи та ізолюючи людей із «застарілим» світоглядом так званого «старого режиму» одне від одного, під лозунгами нового об'єднання у могутній імперії. Аналізуючи особистісний розвиток А. Гітлера, Е. Фромм відзначає, що «він був типовим представником низів середнього класу – ніхто без жодних перспектив на майбутнє. Він дуже сильно відчував свою роль знедоленого...Народившись за межами Рейху, він почував себе ізгоєм не так у соціальному плані, як у національному, і Велика Німецька імперія, до якої могли повернутися всі її сини, стала для нього символом соціального престижу і безпеки» [Hitler, 1940: 3, що цитується у Fromm, 1969: 241-242].

Пристрасно жаліючи себе, авторитарний лідер часто імітує харизму або ж егоїстично звеличує себе через прагнення досягнути визнання оточуючих і встановити владу над ними, в результаті знищуючи можливість виявлення своєї дійсної, конструктивної харизми, і реалізуючи лише її деструктивні риси. Здається, ніби завдяки цій владі він зможе отримати і втрачену владу над собою. Описуючи суть деструктивної особистості, Ф. Ніцше акцентує увагу саме на її внутрішній розірваності, ненависті до себе, і водночас на неймовірному бажанні звеличити себе перед людським загалом. ««Моє «я» – це те, що слід перебороти; моє «я» – це велика зневага до людини», – так промовляють його очі…Те, що він засудив себе, було його найвищим досягненням: не дайте піднесеному знов повернутися до ницості! Нема спасіння для того, хто так страждає через себе самого, – хіба лише нагла смерть», – відзначає автор [Ніцше, 2022: 17].

Вождізм у тоталітарному суспільстві є вдалим прикладом некрофільного авторитарного лідерства, яке стає тоталітарним, злочинним лідерством. Важливо відзначити, що влада тоталітарних вождів над послідовниками можлива у випадку, коли ці послідовники мають подібну некрофільну особистісну орієнтацію, що забезпечує розуміння між ними за принципами

світоглядної нецілісності та схожості. Е. Фромм відзначає, що «вплив таких людей як Гітлер або Сталін полягає саме у їх необмеженій здатності та готовності вбивати. За це їх любили некрофіли» [Fromm, 1964: 40]. При цьому такі вожді ніколи не визнають деструктивного, руйнівного характеру власної особистості. Здійснюючи масові злочини, вони одночасно переконують спільноту в тому, що діють заради загального блага, рівності усіх з усіма та світлого майбутнього соціуму. Таким чином, вводячи в оману маси людей, харизматичні вожді тоталітарного суспільства здійснюють двоїсту політику заради примарних цілей. У цьому випадку їх харизма обумовлена «нечистою совістю, що викликає в душі хворобливе переживання власної винятковості», – як відзначає Ф. Ніцше [Nietzsche, 1964: 385].

Вище ми визначили, що авторитарний харизматичний лідер зосереджує силу і владу у власних руках завдяки реалізації свого екзистенціального шарму через встановлення режиму, що забезпечує йому повноваження у прийнятті рішень за спільноту. Варто додати, що, у координатах метаантропології харизми, авторитарність властива екзистенціально-особистісній харизмі людини, яка часто-густо стає імітаційною, маніпулятивною, владною, нарцисичною, егоцентричною та егоїстичною.

Авторитаризм лідера з екзистенціально-особистісною харизмою, з одного боку, породжує і авторитарність спільноти, учасники якої, подібно до лідера, прагнуть домінувати одне над одним. З іншого боку, авторитарний лідер може сформувати спільноту послідовників-маріонеток, які скеровуються страхом відповідальності та волею до самозбереження.

Найбільш специфічною рисою авторитарної особистості, на думку Е. Фромма, є «ставлення до влади та сили» [Fromm, 1969: 190]. Автор пише, що авторитарна особистість розділяє людей на сильних та безсилих, що водночас дозволяє їй здійснювати розподіл на так званих «своїх» і «не своїх». «Подібно до того, як його «любов» автоматично пробуджується владою, так безсилі люди або інституції автоматично викликають у нього презирство. Сам вигляд

безсилої людини викликає бажання напасти, домінувати, принизити її», – відзначає Е. Фромм [Fromm, 1969: 190-191]. З одного боку, влада, досягнута завдяки харизмі, а також влада і сила харизми дають лідерові можливість утримувати контроль над спільнотою і все більше затверджувати свою першість. З іншого боку, реалізація сили і здійснення влади харизматичного лідера можливі лише за умови підтримки авторитарної спільноти або ж поклоніння і повної слухняності послідовників.

Парадоксальним є те, що устремління нарощувати силу шляхом розширення влади у авторитарної особистості засновується на вираженому почутті безсилля, яке вона свідомо переборює, як було відзначено вище [Fromm, 1969: 194]. Виражаючи гіперболізоване та болюче прагнення до влади, авторитарний лідер знаходить можливість скинути з себе тягар відповідальності перед спільнотою та самим собою за власні деструктивні прояви, діючи «в ім'я чогось вищого за себе,…в ім'я Бога, минулого, природи чи обов'язку, але ніколи не в ім'я майбутнього, ненародженого, того, що не має сили, або життя як такого», – пише Е. Фромм [Fromm, 1969: 194]. Спектр деструктивних проявів харизми авторитарного лідера досить широкий – від простого самоствердження у вузьких колах людей до морального пригнічення спільноти та маніпуляції нею, а також жорсткої діяльної репресивності по відношенню до її учасників.

Досліджуючи феномен тоталітаризму і диктатури тоталітарного правління А. Гітлера і Й. Сталіна, Х. Арендт аналізує принцип вождізму, який полягає у тому, що воля лідера стає ««верховним законом» у тоталітарній державі» [Arendt, 1973: 365]. Автор відзначає, що тоталітарна влада здійснюється «переконанням, авторитетною владою чи насильством» [Arendt, 1973: 325], при тому, що основною формою правління даного режиму виступає терор.

У підтвердження терористичного характеру тоталітарної влади Х. Арендт описує свавілля, що було розповсюдженим у нацистських та радянських концентраційних таборах, у яких знищувалися тисячі людей. Такі

концентраційні табори й комплекси таборів як Бухенвальд, Освенцим та інші були лабораторіями, у яких проводились кардинальні експерименти над людською природою під гаслами ідеології світового панування, єдності та всемогутності. Х. Арендт стверджує, що: «хоча і здається, що ці експерименти призвели не до зміни, а лише до знищення людини,…слід мати на увазі необхідні обмеження експерименту, який вимагає глобального контролю, щоб показати остаточні результати. Досі тоталітарне переконання у тому, що все є можливим, здається, довело лише те, що все можливо знищити. Проте, намагаючись довести, що все видається можливим, тоталітарні режими, самі того не підозрюючи, показали, що є злочини, за які люди не можуть покарати, і які не можуть пробачити» [Arendt, 1973: 459]. Можна сказати, що тоталітарне правління як свавілля харизми лідера та його спільноти продукує зло шляхом затвердження необмеженої влади, згідно з висловленням Х. Арендт, це є «абсолютне зло (абсолютне, оскільки його вже не можливо вивести з будь-яких зрозумілих людині мотивів» [Arendt, 1973: viii-ix].

Деструктивність повідомляє про некрофільний характер харизматичного лідера, що, за умови вираженої волі до тотальної влади, може лише посилюватись і неминуче здійснювати негативний вплив на спільноту, який вона може не усвідомлювати через завуальованість мотивів такого лідера. Як було відзначено вище, у своїх найжорсткіших владних проявах, авторитарний лідер стає тоталітарним, породжує тоталітарний режим і навіть формує тоталітарне суспільство, безжалісно позбавляючи послідовників свободи на все життя.

У тоталітарному суспільстві харизматичний лідер може нарощувати свою владу за допомогою партії, панування якої ініціює. Харизматичний тоталітарний лідер створює соціально-політичний режим, у рамках якого знищуються будь-які прояви індивідуальності людини та її харизми. Такий лідер тримає у жорстких рамках харизму усіх оточуючих його послідовників та спільноти, яку він очолює. Тоталітарний режим суспільства позбавляє людину свободи думки, критичності мислення, самовираження і навіть почуття,

знищуючи її особистість. Панування такого режиму під керівництвом тоталітарного вождя описує Дж. Орвелл у романі «1984». Автор пропонує поняття «поліції думки», як органу влади, затвердженого тоталітарним вождем і його партією, що здійснює контроль над усіма спонтанними проявами людини. «Член партії від свого народження до смерті живе на очах Поліції Думки. Навіть коли він залишається на самоті, він не може бути певен, що він один. Де б він не був,…його можуть перевіряти не попереджаючи, і він не знатиме, що його перевіряють» [Orwell, 1949: 265-266], – пише автор, продовжуючи: «жоден з його вчинків не викликає байдужості. Його друзі, його розваги, його ставлення до дружини та дітей, вираз його обличчя, коли він знаходиться наодинці з самим собою, слова, які він бурмоче уві сні, навіть характерні рухи його тіла – все це ретельно досліджується…Він немає свободи вибору ні в чому» [Orwell, 1949: 266]. Отже, ми бачимо, що у тоталітарному суспільстві навіть стихія мислення, що є природньо властивою людині, переслідується владою.

Для забезпечення такої влади у тоталітарному суспільстві харизматичний лідер потребує строгої дисципліни та атмосфери тотального підкорення усіх його членів. Сходинкою до такої дисципліни у названому романі Дж. Орвелла стає практика «самостопу» як набутого рефлексу людини, що повідомляє їй про термінову потребу «зупинятись на порозі будь-якої небезпечної думки» [Orwell, 1949: 267]. Небезпечною стає будь-яка думка, яка виступає проти вождя, його спільноти та режиму і, за умови її виявлення, загрожує послідовникам позбавленням волі, тортурами та навіть смертю.

Важливо відзначити, що харизма лідера тоталітарного суспільства має, з одного боку, міфологічний та ефемерний характер, з іншого, вона виявляє колосальну могутність та впливовість. Надзвичайна сила харизматичного впливу такого лідера та його спільноти забезпечується використанням специфічних маніпулятивних інструментів, широким арсеналом яких вони володіють. Як було відзначено вище, могутнім інструментом для присвоювання

влади харизматичним лідером у тоталітарному суспільстві стає ідеологія, завдяки якій він маніпулює масовою свідомістю та свідомістю спільноти.

Ідеологія як «організація всієї життєвої структури» [Arendt, 1973: 363], реалізує у соціумі харизму вождя, і передається людям у його численних виступах. Тоталітарний лідер здійснює ідеологічну пропаганду особисто, пригнічуючи волю слухачів переважаючою силою свого ораторського таланту [Fromm, 1969: 247], яким майстерно володів А. Гітлер. За переконанням Е. Фромма, ідеологія даного лідера виросла з його особистості, «яка, з її почуттям неповноцінності, ненавистю до життя, аскетизмом і заздрістю до тих, хто насолоджується життям була підґрунтям для садомазохістських прагнень» [Fromm, 1969: 262]. На думку автора, така ідеологія «була звернена до людей, які, через подібну структуру характеру, відчували потяг до цих вчень» [Fromm, 1969: 262]. Тут ми бачимо, що ораторська майстерність А. Гітлера засновується на глибинному, тонкому розумінні аудиторії, своїх потенційних послідовників (пригніченого капіталістичним устроєм, економічним занепадом та соціальною кризою представників низів середнього класу, з яких вийшов він сам). «Вони ставали палкими послідовниками людини, яка виражала їх власні почуття. Проте не лише нацистська ідеологія задовольняла нижчий середній клас; політична практика реалізувала те, що обіцяла ідеологія. Була створена ієрархія, згідно з якою кожен мав когось над собою, кому він підкорявся, і когось під собою, над ким відчував свою владу» – відзначає Е. Фромм [Fromm, 1969: 262].

Отже, якщо тоталітарний режим є формою реалізації деструктивної харизми некрофільного лідера та її продовженням, то ідеологія виступає не лише її проявом, а й засобом досягнення влади. Ідеологія виконує згуртовуючу і зомбуючу функції та дозволяє тримати людей у стані постійного страху перед харизматичним лідером та безумовного підкорення через цей страх. Проте тоталітарному харизматичному вождю недостатньо лише послуху, його некрофільна особистість жадає побачити біль і страждання. Вустами одного з героїв роману «1984», члена партії тоталітарного вождя, Дж. Орвелл задає

питання: «якщо людина не страждає, яким чином ви можете бути впевнені у тому, що вона підкоряється вашій волі, а не своїй? Влада полягає у тому, щоб завдавати болю та принижувати людей…у тому, щоб розривати їх свідомість на шматки та складати знову в нові форми, згідно з вашим власним вибором» [Orwell, 1949: 336].

Сформована лідером і «вкладена» у свідомість людей ідеологія продовжує здійснювати харизматичний вплив навіть за його фізичної відсутності. Тоталітарний вождь ніколи не буває відсутнім, його харизма нескінченна, він ніби завжди поряд, і кожної миті слідкує за усіма заради загального суспільного порядку. Такий ефект присутності досягається шляхом проведення кампаній інформаційної пропаганди, що реалізуються засобами масової інформації та кіно, які демонструють образ вождя як «кращого з кращих». Вождь виступає батьківською фігурою або «Старшим братом» [Orwell, 1949: 262], всемогутнім лідером, якому належать усі досягнення суспільства, тому він не може бути неправим, навіть якщо здійснює жорстоке правосуддя, масові «чистки» [Arendt, 1973: 431] невірних, нескорених, численні репресії та вбивства невинних людей. Водночас, пропаганда привласнює вождю значні чесноти, підкреслюючи його харизму, що проявляється у виключних розумі та мудрості. «Кожне досягнення, кожен успіх, кожна перемога, кожне наукове відкриття, все пізнання, вся мудрість, все щастя, вся відвага вважаються прямим результатом його безпосереднього керівництва і натхнення», – пише Дж. Орвелл [Orwell, 1949: 262].

Аналізуючи постаті А. Гітлера та Й. Сталіна, Х. Арендт висловлює думку, що вони не були харизматичними лідерами, проте володіли майстерністю побудови взаємовідносин, і на початку своєї кар’єри суцільно присвячували себе питанням, пов’язаним з персоналом [Arendt, 1973: 373-374]. Авторка визначає тоталітарного вождя як «чиновника від мас», «функціонера», який втілює «волю» мас, акцентуючи увагу на їх взаємозалежності [Arendt, 1973: 325]. «Без нього вони не мали б зовнішньої репрезентації і залишалися б аморфною ордою; лідер без маси – нікчемність», – пише Х. Аренд, згадуючи

слова Гітлера з його промови штурмовим загонам: «все, чим ви є, ви є через мене. Все, що я є, я є лише через вас» [Bayer, 1938: 783, що цитується у Arendt, 1973: 325].

Розвиваючи думку дослідниці, варто наголосити на тому, що по-перше, саме неймовірна самовпевненість, переконаність у своїй правочинності й надзвичайна зухвалість, якою володіли А. Гітлер і Й. Сталін, демонструють силу їх харизми. По-друге, здатність ввести не лише в оману, а й у значне екзистенціальне заціпеніння мільйони громадян Німеччини та Радянського Союзу, і разом з тим, здійснювати масову маніпуляцію ними, повідомляє про беззаперечну владну впливовість екзистенціального шарму даних тоталітарних вождів. По-третє, сам факт їх пильної уваги до відносин з послідовниками й здатність успішно формувати й очолювати революційні рухи повідомляє про потребу Гітлера і Сталіна у такому колі оточуючих, що схвалить їх харизму, затвердить її і дозволить реалізувати у суспільстві. Проте, варто підкреслити, що, ховаючи свою некрофілію і жадання влади під маскою чесноти, ці вожді змусили оточуючих поклонятися їм шляхом маніпуляції, а потім і репресій. Амбівалентність харизми даних вождів повідомляє про те, що вони виражали не конструктивну харизму як гуманістичний екзистенціальний шарм, що творить життя, а реалізували деструктивну харизму у руйнівних і навіть насильницьких проявах. Таке уточнення дозволяє нам розвинути припущення Х. Арендт, що було зазначене вище, з одного боку, визнаючи дійсність харизми названих лідерів, а з іншого усвідомлюючи її деструктивність та мінливість, іноді нещирість та маніпулятивність.

Виникає важливе питання, у чому полягає конструктивний вплив харизматичного лідера і за яких умов він стає можливим? Такі умови виникають у демократичному суспільстві, яке породжує гуманістичне харизматичне лідерство, і породжується таким лідерством. Можна погодитись з думкою Е. Фромма, про те, що «демократія – це система, яка створює економічні, політичні та культурні умови для розвитку індивіда» [Fromm, 1969: 301]. Саме у просторі дійсно демократичного суспільства однією з основних

цінностей якого виступає право на свободу людини, можлива конструктивна і продуктивна реалізація харизматичного лідера та його спільноти.

Як було відзначено вище, конструктивність гуманістичного харизматичного лідера засновується на біофільній орієнтації його особистості, тому він «служить життю», [Fromm, 1964: 47] «мотивований життям та радістю» [Fromm, 1964: 47]. Мета названого лідера полягає у тому щоб «зміцнити життєстверджуючий аспект у людині» [Fromm, 1964: 47]. Біофільний харизматик вибудовує власне лідерство на основі любові до життя та усього живого, поглиблюючи цю любов своєю продуктивною діяльністю, розвитком, творчістю, реалізуючи її у відносинах зі спільнотою та суспільством. Такий лідер спрямовує свою харизму на об'єднання і актуалізацію спільноти як біофільної структури. Водночас, він забезпечує послідовникам свободу самовираження, актуалізує і розвиває як індивідуальний, так і груповий харизматичний потенціал учасників спільноти.

Зазначений харизматичний лідер володіє світоглядною і комунікативною гуманістичністю, що є спрямованими на практику свободи людини, яка не стає свавіллям, як у випадку авторитарного некрофільного харизматичного вождя, а реалізується у контексті служіння гуманістичній місії, що об'єднує спільноту і лідера у співтворчу команду однодумців, де кожна особистість та її харизматичне Я складають безумовну цінність і грають важливу роль у розвитку та діяльності спільноти.

Демократичний суспільний режим, породжується конструктивною харизматичною особистістю лідера, проте він не виступає для нього самоціллю, тому виключає будь-який рух заради підтримання самого руху [Arendt, 1973: 326], експансію заради експансії [Arendt, 1973: 200], а спрямовує свою місію у продуктивний розвиток людства та його харизми. Тут харизма лідера, з одного боку, стає орієнтиром, що актуалізує людей на добровільний вступ у ряди послідовників гуманістичного демократичного лідера, з іншого боку, його харизма не виступає самоціллю, при цьому активно реалізуючись у співтворчій харизматичній єдності зі спільнотою.

Конструктивно-трансформуючий вплив харизматичного лідера на суспільство неможливо переоцінити, адже кожен його громадянин отримує завдяки такому лідерству можливість реалізувати свою особистість у розуміючому оточенні. На відміну від тоталітарного лідера суспільства, що реалізує свою харизму у формі принижуючого людську гідність режиму, у якому єдиною місією для всіх є служіння цьому режимові, гуманістичний лідер у демократичному суспільстві виражає власну харизму у створенні конструктивної місії для спільноти та суспільства, що звеличують людину у всій виключності її особистості та її харизматичних потенцій. У такому суспільстві уможливлюються прояви спонтанності харизми людини як результат її внутрішньої свободи. І дійсно, спонтанність виражає свободу людини бути собою та довіру власному харизматично-творчому началу і самому життю, що об'єднує її з оточуючим світом на основі щирості, внутрішньої правди і сили.

Важливо наголосити, що свобода, яку постулює гуманістичний лідер поєднується з любов'ю, тому приводить до соборності з послідовниками як «гармонії особистості та суспільства і особистості у суспільстві» [Крилова, 2022: 460], глибинної духовно-душевної єдності й цілісності, що виступає його «вищою красою» [Крилова, 2022: 474]. На думку С. Крилової, соборність не означає абсолютну безконфліктність, проте вона «є ідеєю і практикою спрямованості до абсолютної краси розв'язання конфліктів, колізій та криз» [Крилова, 2022: 475]. Автор пише, що соборність потребує постійного аналізу та самоаналізу, які мають протистояти спотворенню відносин, деформації «ланцюжка» гарних вчинків, який є красою відносин» [Крилова, 2022: 475]. Водночас, дослідниця відзначає, що соборність є «екзистенціально-психологічний стан єднання з іншими людьми, який переживається в спільній творчій справі, а не боротьбі» [Крилова, 2022: 208].

Міркуючи далі про гуманістичне харизматичне лідерство, варто додати, що гуманізм харизматичного лідера, як світоглядна основа його особистості, породжує й конструктивну харизму спільноти. Більше того, гуманізм

виключає страждання як обов'язковий елемент харизматичного ствердження лідера у суспільстві. Харизма такого лідера спрямовується на створення і розвиток гуманістично-демократичної спільноти, учасники якої утворюють потужну конструктивну групову харизму, гармонійно взаємодіючи з лідером та одне з одним. Такі харизматичні спільноти, за умови свого розвитку, формують гуманістично-демократичне суспільство, у якому людська гідність, свобода, право, та особистісна унікальність кожної людини є не лише головними цінностями, а й практикою життя. Важливо, що ідеали, які постулює такий лідер не є абстрактними лозунгами, вони реалізуються лідером та учасниками спільноти у їх комунікації, вчинках, відносинах спільних проєктах.

Варто відзначити, що Н. Хамітов, описує появу такої глобальної тенденції сучасного західного світу як тяжіння до неототалітаризму – інформаційно-пропагандистського суспільного устрою, що протистоїть гуманізму і може усунути демократичний світ [Khamitov, 2023: 22]. На думку автора, неототалітаризм частково виступає сучасною версією тоталітаризму, проте здійснює моральний тиск на людину та її свідомість, маніпулюючи нею «у соціальних мережах Інтернету, створюючи видимість активних громадських обговорень значущих питань та подаючи себе гіпердемократичною системою» [Khamitov, 2023: 22]. Автор наголошує на тому, що: «Важливо зрозуміти, що неототалітаризм зрештою прагне створення соціальних мереж, які діють лише у країні чи групі країн, об'єднаних загальної ідеологією і пропагандою» [Khamitov, 2023: 22].

Якщо продовжити думку дослідника, можна сказати, що щира і вільна харизма лідера суспільства все більше відходить на другий план, поступаючись фабрикації харизми політтехнологами та пропагандистами, які, незважаючи на те, що знаходяться «у тіні», все більше захоплюють харизматичне лідерство у інформаційному суспільстві. З одного боку, у випадку авторитарних харизматичних лідерів авторитарних суспільств, так було завжди, проте сучасні авторитарні лідери і суспільства все більше імітують гуманістичність і

демократичність [Khamitov, 2023: 22], більше того, тяжіють до «неототалітаризму» [Khamitov, 2023: 22].

Чи можна сказати, що гуманізм харизматичних лідерів, зокрема, як і взагалі гуманізм у демократичних суспільствах в сучасних світових реаліях розповсюдження неототалітаризму, інформаційних та фізичних воєн може бути утопією? Дане питання формулюється Н. Хамітовим [Khamitov, 2023: 101]. Відповідь може бути негативною, якщо сучасний харизматик-лідер стане носієм «нового гуманізму», що, на думку автора, полягає у розумінні та світоглядному діалозі [Khamitov, 2023: 34]. Н. Хамітов відзначає, що: «Наслідувати принцип «Відповідай на добро добром» не так складно, як здається на перший погляд. Потрібно просто наголосити на добрі і в собі, і в Іншому, розуміючи, що без цього кризи неминучі, а катастрофа ймовірна» [Khamitov, 2023: 103].

В умовах сучасної «війни проти людяності» [Khamitov, 2023: 21], що, згідно з думкою Н. Хамітова, постає перед людством «у жахливому сплаві фізичної війни з мета-фізичною – інформаційно-світоглядною» [Khamitov, 2023: 30], харизматичний представник нового гуманізму може відстоювати людяність як практику життя і світових відносин. У цьому випадку новий гуманізм у світогляді харизматичного лідера як теорія переходить у людяність як життєву практику й може існувати не лише у рамках одного суспільства, а й глобально розповсюджуватися на інші суспільства як потенційно дружні й варті поваги. Можна констатувати, що харизма гуманістичного лідера сучасності полягає у здатності бачити і визнавати харизму інших людей, спільнот та суспільств світу, а також вступати з ними у конструктивний, толерантний діалог. Тут людяність розкриває своє значення як готовність зрозуміти Іншого, прийняти його гідність, а не заперечувати його через відмінність від себе. «Новий гуманізм…Як мінімум…передбачає дослуховування промови опонента до кінця з акцентом на *спільних інтересах, принципах та цінностях*, як максимум – діалог з опонентом з відкритістю до його інтересів, принципів та цінностей, *які не є спільними* і які можна якщо не

прийняти, то хоча б визнати як факти культури» [Khamitov, 2023: 34]. Н. Хамітов уточнює, що такі діалогічні розуміючі відносини можливі за умови якщо інтереси, принципи та цінності опонентів не спрямовані на знищення одне одного [Khamitov, 2023: 34]. «В протистоянні …опоненту, який перетворює себе з Іншого на Чужого, потім і на Ворога, теж необхідне розуміння…Ідеалом у взаємодії з опонентом є перехід діалогу-розуміння на діалог-співтворчість, який перетворює Іншого на *Друга*…», – відзначає Н. Хамітов [Khamitov, 2023: 34].

Розвиваючи сказане, варто відзначити, що сприяння миру у планетарному масштабі можливе за умови збереження гармонії та внутрішньої цілісності харизматичних лідерів, які здійснюють не лише комунікацію зі спільнотою послідовників та суспільством, а й комунікацію з усім світом. Альтернативою силових перегонів та конкуренції харизматичних лідерів одне з одним, які призводять до руйнування людяності та розділення людей, стає толерантна діалогічна співтворчість, що веде до актуалізації конструктивного особистісного потенціалу, що розкривається у духовно-душевній єдності та повазі. «Органічне зростання можливе лише за умови найвищої поваги до особливостей особистості – іншої, а також своєї власної. Ця повага та культивування унікальності кожної людини є найціннішим досягненням людської культури», – пише Е. Фромм [Fromm, 1969: 290]. Варто додати, що унікальність кожної людини, об’єднуючись з унікальністю іншої, створюють неповторність їх союзу, що формує не лише внутрішню культуру одного суспільства, а й здійснює вплив на культуру усього світового соціуму.

5.3. Харизматичне лідерство у професійному колективі

Описуючи професійну спільноту, зокрема, професійний колектив, важливо усвідомити роль харизматичного лідера, який демонструє не лише компетентність й організаторські здібності, а й задає вектор реалізації колективу, мотивує його учасників не лише на шляху досягнення спільної мети, а й

здійснення місії організації.

Варто наголосити на тому, що харизматичне лідерство у професійному колективі виражає різні мотиви лідера, якими можуть виступати як значна фінансова, творча або владна зацікавленість, так і служіння благородній гуманістичній місії, як було відзначено раніше. Харизматичність лідерства проявляється у створенні згуртованості колег на основі взаємного переживання цілей та цінностей, у певному пафосі їх колегіальної філософії та щирості, з якою вони її реалізують у партнерстві з лідером та одне з одним. У тісній комунікації з послідовниками лідер передає їм харизматичний імпульс, що приводить до зростання їх залученості у спільну справу та прихильність їй. Проте лише харизматичного імпульсу буває не завжди достатньо задля встановлення довготривалого співробітництва у колективі. У цьому випадку харизматичне лідерство може включати індивідуалізований підхід до комунікації у співпраці, який дозволяє, шляхом аналізу особистості колег, досліджувати їх можливості й потенціал. Такий аналіз здійснюється шляхом організації тестування, анкетування, так званих загальних «брейн-штормів» та приватних співбесід з лідером, що допомагають виявити також і рівень задоволеності колег власною діяльністю у компанії і дати їм можливість висловити побажання з приводу напрямів спільного розвитку та співпраці.

Харизматичне лідерство у колективі може реалізуватися як у моральній, надихаючій комунікації, так і деморалізувати послідовників лідера, зіштовхуючи їх у конкурентній боротьбі одне з одним, знецінюючи їх особистість заради спільної справи. Тому важливо проаналізувати авторитарне і гуманістичне харизматичне лідерство, що у контексті аналізу професійного колективу набуває нових аспектів.

Авторитарне харизматичне лідерство проявляється у збереженні строгої субординативної комунікації, як було відзначено вище. Таке лідерство у колективі реалізується не через надання підтримуючих, актуалізуючих імпульсів лідера послідовникам, а через критику їх слабких професійних та особистісних сторін, можливим стає навіть приниження або погрози їх звільнення за допущені

помилки, дисциплінуючі заклики, регулярне втручання і контролювання процесу роботи. Авторитарний харизматичний лідер створює колектив підлеглих, за рахунок яких, і на фоні яких реалізується його екзистенціальний шарм. Це означає, що харизма лідера не дає можливості реалізуватись харизмі підлеглих, вона тяжіє над ними, контролюючи їх та виключаючи спонтанність їх самовираження. Співпраця колег з авторитарним харизматичним лідером означає відмову від індивідуальної харизматичної ініціативності й розчинення її у процесі служіння йому, що може посилювати їх власні авторитарні особистісні тенденції. Харизматичне авторитарне лідерство фактично виводить на перший план цінність лідера колективу замість цінності колег та спільної місії, водночас лідер постулює зворотне у своїх промовах. Хоча колективна місія може бути досить конкретно сформульована лідером для підлеглих, сама його харизма затьмарює цю місію у загальному процесі комунікативної взаємодії в колективі.

Гуманістичне харизматичне лідерство у колективі реалізується у націленості на взаємодію з колегами не лише як з підлеглими, як функціональними гвинтиками раціонально злагодженого, проте бездушного механізму, не лише як з добрими професіоналами своєї справи, а й як з потенційно харизматичними особистостями, що можуть розвиватися у процесі переживання спільної діяльності та проявляти творчий підхід, удосконалюючи її.

Гуманістичний харизматичний лідер професійного колективу проявляє глибинну зацікавленість у питанні успішної діяльності усіх його учасників. У такому колективі кожен співробітник відчуває свою пов’язаність з іншими, як партнерами, що допомагають одне одному у досягненні спільної мети. Тому гуманістичне харизматичне лідерство – це перш за все створення такої етики спілкування, яка пропонує взаємну підтримку замість конкуренції, впровадження такого сприйняття послідовниками одне одного, у рамках якого успіхи одних колег не складають моральних перешкод для інших, а сприймаються як такі, що приносять успіх усьому колективу, реалізуючи його харизматичний потенціал.

Дж. Конгер і Р. Канунго, у рамках атрибутивної теорії харизми, відзначають, що саме сприйняття підлеглих та колег оцінює поведінку їх

керівника як харизматичну. Дослідники вважають харизматичними такі риси лідера як інноваційність мислення, сміливість, здатність малювати картину майбутнього та вкладати у неї важливі смисли для більшої вмотивованості послідовників, особиста сила, що проявляється у переконливості комунікації та вірі в найкращий результат, ентузіазм та впевненість у собі, що доповнюються самовіданністю [Conger, Kanungo, 1998: 51]. З іншого боку, автори наголошують на необхідності вибудовування лідером такої комунікації з колегами, у якій він буде відкритим до них та їхніх інтересів та потреб, що уможливить його харизматичну першість [Conger, Kanungo, 1998: 49].

Важливо підкреслити, що харизматичне гуманістичне лідерство у колективі завжди згуртовує людей не лише заради процесу спільної діяльності та нагороди за неї. Таке лідерство об'єднує їх навколо цінності спільної місії, причетність до реалізації якої надає їм стратегічності мислення й переживання важливості власного особистісно-професійного й харизматичного вкладу. Харизматичний гуманістичний лідер мотивує пафосом місії, яка пронизує глибинним сенсом діяльність кожного учасника колективу. Харизма його особистості засновується на здатності реалізувати мотивуючу, актуалізуючу комунікацію, комплексне цілепокладання та забезпечити особистісне зростання учасників колективу. Саме за таких умов здійснення спільної місії стає можливим у його найкращих проявах.

Розвиваючи ідеї Дж. Бернса, Б. Бас та Б. Аволіо обґрунтовують концепцію трансформаційного лідерства як такого, що включає харизму, як окремий поведінковий аспект, а саме «ідеалізований вплив» [Conger, Kanungo, 1998: 14] і викликає емоційний відгук послідовників, що проводить до ідентифікації послідовників з лідером. Трансформаційний лідер, на думку Б. Аволіо, здійснює стимулюючу комунікацію, під час якої висловлює свої очікування від колег, мотивує їх на здійснення місії, а також сприяє розвитку лідерського потенціалу послідовників [Avolio, 1999: 2]. Такий лідер досягає професійного розвитку колег, «кидаючи їм виклик й інтелектуально стимулюючи їх, одночасно мотивуючи і надаючи їм індивідуальну увагу», – відзначає автор

[Avolio, 1999: 235-236].

Отже, харизма у контексті моделі трансформаційного лідерства виражається, з одного боку, у мотивації підлеглих та стимулюванні їх лояльності, а з іншого боку, у відстороненні лідера, що стимулює активність послідовників у досягненні цілей організації й породжує прихильність до нього [Bass, Riggio, 2006: 193]. Делегування колегам значущих завдань і обов'язків, а також невтручання лідера у їх виконання, на думку Б. Басса та Р. Ріджио, надає їм автономності [Bass, Riggio, 2006: 193]. «Лідер уникає надання керівництва та підтримки, демонструє відсутність турботи про те, що роблять послідовники, і відмовляється від обов'язків, ховаючи себе в роботі, відхиляючи прохання про допомогу, відмовляючись від будь-якої відповідальності за виконання послідовника та усуваючи себе з місця події фізично або психічно», – відзначають автори [Bass, Riggio, 2006: 193].

Коментуючи названі ідеї, можна сказати, що таке випробування лідером колег дійсно тримає їх у певному професійному тонусі й спонукає до самостійного розвитку. Проте відсторонення від взаємодії з ними як особистостями може призвести не лише до формалізації відносин, допущення стратегічних і тактичних помилок, а й до незворотних процесів у колективі, і в результаті, падіння харизматичного рейтингу лідера серед підлеглих, тому подібне відсторонення не завжди є продуктивним. З іншого боку, така модель поведінки лідера також повідомляє про паростки авторитарності, адже, за умови невдалого виконання підлеглими важливих завдань та відсутності необхідного результату, лідер знову і знову зможе затвердити свою харизму як єдину достойну в колективі, успішно виправляючи ситуацію, що склалася за його відсутності. Харизматичний лідер може на словах підтримувати розвиток колег, проте насправді використовувати у комунікації з ними перевірені ділові інструменти та маніпулятивні прийоми.

Тому варто наголосити на важливості щирої небайдужості лідера до його колег і сприйнятті їх як партнерів, а також на важливості залучення лідера у розвиток не лише професійних, а й особистісних якостей колег. Це стає

можливим через впровадження харизматичної комунікації у колективі між лідером та послідовниками й сприяє конструктивній ідентифікації з ним.

Р. Хаус, акцентує увагу на важливості лідерських «рольових моделей», відзначаючи, що: «лідери, які володіють харизматичним впливом, поводять себе так, як хотіли щоб себе поводили їх послідовники» [House, 1976: 12]. Проте рольове моделювання, за переконанням дослідника, повинно доповнюватися турботою про послідовників, що малює у їх сприйнятті портрет лідера, як особистості, що приносить користь, відгукується на їхні запити та схвалює їх ініціативу. Він також викликає у них бажання наслідувати, демонструючи свою успішність та компетентність» [House, 1976: 13].

Варто здійснити важливе уточнення з приводу описаної вище ідеї рольових моделей у харизматичному лідерстві в контексті взаємодії лідера з колегами. Для того, щоб рольова модель лідера знаходила потужний відгук у душі послідовників, вона повинна бути щирою, або лідер повинен відмовитися від неї взагалі. Адже така рольова модель може призводити до формування імітаційного харизматичного лідерства, у межах якого лідер звикає грати не себе і маніпулювати колегами за допомогою вдаваної харизми, яка зовсім не відповідає його особистості, замість того, щоб розкрити свої справжні мотиви у комунікації, переживаючи разом з іншими усі злети й падіння. В результаті послідовники, наслідуючи поведінку свого лідера, будуть взаємодіяти на основі нещирості одне з одним, що може перерости у виникнення конкуренції та інтриг у колективі замість продуктивного спільного розвитку та діяльності.

Така рольова імітація харизматичного лідерства може виникати через займання лідером та деякими його колегами посади, що не відповідає поклику їх душі, а лише забезпечує задоволення тих чи інших потреб. Обираючи діяльність, що не є властивою їх щирим вподобанням, ні лідер, ні його послідовники не зможуть реалізувати свій харизматичний потенціал. Автоматичність та монотонність дій, виконуваних на роботі буде знищувати внутрішню свободу, а з нею – будь-яку спонтанність самовираження. Вдаючи прихильність до свого робочого місця та діяльності, єдине, що учасники

колективу можуть робити, це імітувати харизму та харизматичне лідерство за відсутності глибинного єднання зі своєю особистісною унікальністю та екзистенціальним шармом колег.

Саме у руслі улюбленої праці харизматичне лідерство набуває дійсних гуманістичних проявів і є здатним викликати щиру довготривалу прихильність послідовників лідеру, що не використовує ігрових ролей та маніпулятивних прийомів. Саме у випадку коли колектив складає групу професіоналів, що сердечно прив'язані до своєї справи, ця прихильність складає найсприятливішу основу і для ефективності, і для харизматичної самореалізації його членів та лідера.

Роллю гуманістичного харизматичного лідера стає обрати на посади таких людей, які переживають щире горіння, займаючись своєю діяльністю, здійснити гармонійний розподіл сил у колективі й направляти здібності послідовників у органічне для них русло, в якому любов до своєї справи у контексті спільної місії буде мати достатньо свободи для ефективного, конструктивного розвитку. Важливо також створити простір довіри, розуміння, морального комфорту та натхнення, у якому буде розкриватися сама природа харизматичної особистості або її потенції. Це означає утворити умови для харизматичної комунікації у колективі, які актуалізують кожного його учасника. У цьому випадку харизматичному лідерові не обов'язково культивувати лідерські якості у всіх своїх послідовників, важливо відтворити почуття сили і єдності колективу, віри у його потенціал та екзистенціальної причетності до здійснення гуманістичної місії, у рамках якої вони разом будуть наближатися до себе дійсних та створювати щось важливе. Це почуття важливості місії, може й навіть її масштабності, і водночас причетності до цієї місії, пробудить відповідальність у колег, повагу до себе та лідера й, нарешті, дасть усьому колективу почуття «радості від виконаного завдання» [Mogi, 2022] й повноти власного життя через повноту спільної діяльності. Адже для харизматичного лідера є важливим внутрішній стан, з яким він працює, і якщо цей стан засновується на почутті любові як цінності, він здатний передати його своїм

послідовникам у вигляді натхнення, запалити їх серця ентузіазмом, працьовитістю і навіть творчістю.

На відміну від імітаційного харизматичного лідерства у колективі, що має недовговічний характер і може ослабнути з часом, або й зовсім втратити авторитетність у сприйнятті послідовників, дійсне конструктивне харизматичне лідерство залишається актуальним на довгий строк через свою щирість, об'ємність, цілісність, залученість у справу та харизматичну міжособистісну комунікацію. Дійсне конструктивне харизматичне лідерство зриває усі маски і актуалізує продуктивні трансформаційні процеси у професійному колективі. Т. Карлейль описує фундаментальну значущість щирості у людському бутті та відносинах. ««Ось — я!» Така щирість, як ми називаємо її, справді містить у собі щось божественне. Слово такої людини є голосом, що виходить із самого серця природи. Люди слухають, і повинні, звичайно, слухати, цей голос більше, ніж будь-що інше. Все інше, порівняно з ним, — вітер», —відзначає автор [Karlyle, 1906: 53].

Проте повернемося до аспекту щирості людини та спільноти по-відношенню до своєї діяльності та місії. Виявлення і реалізацію прихильності до своєї справи, що наповнює життя сенсом, японський дослідник К. Могі визначає як знаходження свого «Ікігай» («іки (жити) і гай (причина)» [Mogi, 2022]. Відчуття Ікігай, на думку автора, робить людину більш креативною, ефективною та успішною [Mogi, 2022]. Це – філософський принцип, за яким людина знаходить та реалізує сенс і радість життя через задоволення справами, якими вона займається й гармонію власного життя в цілому. Дана концепція частково корелює з ідеєю сродної праці Г. Сковороди, і також розкривається не лише у професійному, а й у особистісному сенсі. Ікігай означає «те, заради чого ви встаєте вранці. Це те, що безперервно мотивує вас жити своїм життям – можна сказати, це те, що пробуджує у вас апетит до життя, що змушує з нетерпінням зустрічати кожен новий день» [Mogi, 2022], – пише К. Могі. Ікігай реалізується й у радощах від будь-яких життєвих моментів та відносин, ми ж зосередимося на аналізі того, як дана життєва філософія розкривається у

професійному контексті, адже гармонія і радість життя людини неодмінно включає у себе професійну та особистісну реалізованість.

Розвиваючи думку К. Могі, можна сказати, що харизматичне лідерство у колективі є не завжди здатним забезпечити знаходження Ікігай кожному колезі, проте може залучати саме таких колег, які проявляють вірність справі, заохочуючи їх не лише до професійного, а й всебічного особистісного розвитку, що конструктивно вплине і на розвиток їх харизми та харизми колективу. Професійний розвиток, доповнений особистісним розвитком, створюють сприятливі умови для харизматичної комунікації у колективі й утворення групової харизми колективу, члени якого пишаються собою, лідером та своєю справою.

Як відзначає К. Могі, концепція «Кодаварі» – індивідуальний прояв гордості за свою справу є центральним елементом Ікігай [Mogi, 2022]. Проте гордість виникає через значну віддачу своїй діяльності, що проявляється у винятковій увазі до найдрібніших деталей [Mogi, 2022]. Кодаварі – це «особистий стандарт, якого неухильно дотримується людина», – пише автор [Mogi, 2022]. Харизматичний лідер формує такий стандарт у колективі, впроваджуючи «майстерність маленьких кроків» [Mogi, 2022], терпимо здійснюючи які, досягає справжньої досконалості своєї діяльності та її можливої корисності для суспільства.

К. Могі також відзначає, що у випадку, якщо діяльність людини відповідає її Ікігай, вона працює у «потоці», з повним залученням у процес, не помічаючи повсякденної рутини, і, водночас, звільняється від потреби отримувати чиєсь схвалення [Mogi, 2022]. Людина, на думку К. Могі, звільняє своє Его, розчинюючись у роботі не як засобі заробітку, а самоцілі (що звісно не відкидає заробіток). Автор зазначає: «важливим є не его. Важливим є накопичення нескінченних нюансів елементів, що беруть участь у роботі. Головне тут не ви, головне – це робота, і в потоці ви можете ототожнювати себе зі своєю роботою, встановивши з нею безперервний, наповнений радістю взаємозв’язок» [Mogi, 2022]. Варто відзначити, що відчуття потоку можливе

лише за умови осмисленості колективу у питанні індивідуальної та спільної місії. Бачення лідером місії підпорядковує колективну діяльність служінню не лише потребам, а й вищим цілям людини, і навіть людства.

На думку К. Могі, життя у гармонії з іншими людьми та оточуючим світом виступає найважливішим елементом Ікігай [Mogi, 2022]. «Дослідники з Массачусетського технологічного інституту опублікували експеримент, який свідчить, що визначальним чинником продуктивності команди є соціальна чутливість», – пише автор, продовжуючи, – «Ікігай кожної людини, здійснений у гармонії з іншими людьми, створює сприятливу атмосферу для творчості та вільного обміну ідеями. Пізнаючи та поважаючи індивідуальні характеристики оточуючих людей, ви втілюєте у життя «золотий трикутник»: ікігай, потік та творчість» [Mogi, 2022].

Згідно з ідеєю К. Могі, реалізація людиною свого Ікігай, особливо у сфері професійної діяльності, є тісно пов’язаною з прийняттям та розкриттям власного Я з усіма його унікальними вродженими властивостями [Mogi, 2022], а отже відмову від копіювання інших людей. «Прийняти себе часто означає звільнити себе, особливо якщо у вас є ілюзорне «я», яке ви тримаєте при собі як зразок для наслідування. Щоб прийняти себе та бути щасливим, вам потрібно відпустити ілюзорне «я» [Mogi, 2022], – зазначає К. Могі. Дана ідея корелює з розробленою у нашому дослідженні ідеєю харизматичного Я кожної людини як унікального ядра її особистості, що має свої унікальні прояви. Шлях до цього ядра виявляє дійсну харизму людини та її можливі лідерські здібності, у той час як імітаційна харизма людини, зокрема лідера, засновується на недійсному я, «ілюзорному я», що маніпулює собою та іншими, копіює інших, тому породжує копіювання або відчуження послідовників у відповідь.

«Харизматичні лідери трансформують природу самої роботи…представляючи її як більш героїчну, моральну та сповнену сенсом», – пишуть Дж. Конгер та Р. Канунго, аналізуючи дослідження харизматичного лідерства В. Шаміром та Р. Хаусом [Conger, Kanungo, 1998: 17]. Автори відмічають, що такі лідери у парадигмі В. Шаміра і Р. Хауса впроваджують

специфічне сприйняття роботи, у якому інтереси колег сходяться з інтересами організації, в результаті чого робота стає «можливістю самовираження та колективного вираження» [Conger, Kanungo, 1998: 17]. Мова йде про створення «глибинної колективної ідентичності» [Conger, Kanungo, 1998: 17], яку вміє створювати харизматичний лідер шляхом вербалізації бачення колективних перспектив, а також підтримки самооцінки колег. Почуття колективної ідентичності посилює «героїчний мотив», спонукаючи послідовників відмовитися від власних цілей задля виконання колективних [Conger, Kanungo, 1998: 18]. Описаний підхід харизматичного лідерства є конструктивним до моменту, коли послідовники під впливом лідера та його «героїчної» пропаганди, здійснюють акт самопожертви заради колективних цілей. Якщо розуміти таку самопожертву як розчинення власного Его у процесі діяльності, вона може нести продуктивний характер, адже буде відповідати щирому відгуку колег на діяльність як своє життєве призначення. З іншого боку, якщо така самопожертва буде здійснюватися не за власним бажанням, а під впливом харизматичних лозунгів лідера, це може призвести до деградації харизматичного потенціалу послідовників а також харизматичного потенціалу колективу.

Можна зробити висновок, що дійсне гуманістичне, конструктивне харизматичне лідерство у професійному колективі засновується не лише на управлінській компетентності лідера, а й на його особистісних і комунікативних якостях, а також щирій прихильності власній діяльності. Таке лідерство означає сприяння всебічному харизматичному розвитку послідовників та здійснення продуктивної, співтворчої комунікації з ними на шляху досягнення спільної гуманістичної місії.

Висновки до п’ятого розділу

1. Харизматичне лідерство є завжди підкріпленим спільнотою вірних послідовників, які підтримують лідера на добровільній або ж примусовій основі. Тому можна говорити про індивідуальну харизму лідера саме у

контексті групової харизми спільноти, як і про харизму спільноти у контексті її взаємодії з лідером. Харизматичність лідерства проявляється у створенні згуртованості колег на основі взаємного переживання цілей та цінностей, у певному пафосі їх колегіальної філософії та щирості, з якою вони її реалізують у партнерстві з лідером та одне з одним. Харизматичне лідерство у професійному колективі може реалізуватися як у моральній, надихаючій комунікації, так і деморалізувати послідовників лідера, зіштовхуючи їх у конкурентній боротьбі одне з одним, знецінюючи їх особистість заради спільної справи.

2. *Авторитарне харизматичне лідерство* – це такий процес взаємодії лідера з послідовниками, що передбачає зосередження сили в руках лідера шляхом владного впливу його екзистенціального шарму, що забезпечує йому першість у прийнятті ключових рішень, пов'язаних зі спільнотою, а також повноваження щодо вибору місії спільноти та форм її реалізації. Харизматичне авторитарне лідерство може проявлятися у *здійсненні строгого керівництва,* часткового або тотального, тому бути обмежуючим свободу послідовників, що призводить до появи індивідуалістичних комунікативних тенденцій та функціонального їх об'єднання у спільноті.

3. *Гуманістичне харизматичне лідерство* – це така система відносин лідера та послідовників, що дає їм свободу самовираження і актуалізує харизматичний потенціал у спільноті, й, через співпереживання та співтворчість, сприяє здійсненню як індивідуальної, так і спільної місії її учасників. Харизматичне *гуманістичне лідерство здійснює толерантне спрямування* спільноти, що об'єднує її учасників на основі актуалізації їх власної виключності.

4. Груповою харизмою спільноти є *екзистенціальний шарм групи особистостей,* що виникає під впливом харизматичного лідера, у атмосфері актуалізуючої комунікації. Важливо підкреслити, що така комунікація реалізується не лише через співпереживання харизматичним лідером спільноті своїх послідовників, а й через взаємодоповнюючу співтворчість з нею.

Харизматичною є спільнота, у якій відбувається об’єднання, спільна реалізація і розвиток екзистенціального шарму усіх її учасників, включаючи лідера. Таке об’єднання у спільноті може мати як деструктивну, так і конструктивну мету і прояви у суспільстві.

5. Учасники деструктивної авторитарної харизматичної спільноти об’єднують свій екзистенціальний шарм під тиском харизматичного лідера задля здійснення тиску на суспільство, що може призвести до його занепаду або навіть знищення. Вони взаємодіють одне з одним на основі амбіцій, цікавості чи внутрішнього болю, й, скеровуючись ними, підтримують маніпулятивну діяльність лідера. Члени гуманістичної конструктивної спільноти проходять шлях від практичної взаємодії до харизматичної актуалізації у діалогічній співтворчості під керівництвом лідера, що приводить до завершених результатів, які мають конструктивні соціальні та екзистенціальні наслідки.

6. У суспільстві буденного буття харизматичне лідерство буде спрямовувати спільноту у напрямку реалізації та *вираження екзистенціально-тілесної групової харизми*, при цьому сам лідер такої спільноти може проявляти екзистенціально-особистісну харизму. У просторі такої спільноти лідер може позиціонувати себе як представник голосу своїх послідовників, а тому бере на себе ініціативу вирішувати за них. Комунікація учасників спільноти у просторі такого лідерства буде відбуватися за *принципом відзеркалення* послідовниками лідера або одне одного, і разом з тим – *підпорядкування, поклоніння* лідерові.

7. Суспільство у його граничному бутті актуалізує екзистенціально-особистісне харизматичне лідерство з акцентом на інтелектуальність. Лідер може утворювати спільноти з *екзистенціально-особистісною груповою харизмою*, у яких комунікація та взаємодія учасників буде реалізуватись за *принципами конкуренції.* Учасники спільноти можуть стрімко зростати, як екзистенціально, так і професійно, перебуваючи в умовах постійних внутрішніх викликів, озвучених лідером або самими собою, доводити щось собі, лідерові,

спільноті, іншим спільнотам або світові, проте так і не досягнути внутрішньої гармонії та цілісності.

8. Харизматичне лідерство набуває якісно нових принципів комунікації та забезпечує послідовникам конструктивні особистісні трансформації у метаграничному бутті суспільства, актуалізуючи екзистенціально-комунікативну харизму спільноти. Комунікація учасників такої спільноти з лідером та одне одним реалізується за принципами *взаємодоповнення, взаємопосилення та співтворчості,* що не лише очищує їх взаємодію від постійного віддзеркалення та конкуренції, а й веде до визнання групової харизми соціумом та іншими спільнотами.

9. Харизматичний політичний лідер у авторитарному, тоталітарному чи демократичному суспільствах реалізує власний екзистенціальний шарм шляхом створення актуальної ідеології як філософії суспільного життя – від розвитку свободи думки і дії за умов демократії до її обмеження в авторитарних системах і майже повного заперечення у просторі тоталітаризму. Пропоновані лідером цінності та життєвий устрій у тканині ідеології та режиму виступають продовженням його харизми, що виявляє свій комплексний характер.

10. Імітація та формалізація харизматичного лідерства може виникати через вибір лідера або його колег діяльності, що не відповідає поклику їх душі, а лише забезпечує їм задоволення тих чи інших потреб та отримання вигідної посади. Обираючи діяльність, що є не властивою їх щирим вподобанням, ні лідер, ні його послідовник не зможуть реалізувати свій харизматичний потенціал.

11. У руслі улюбленої праці харизматичне лідерство набуває дійсних гуманістичних проявів і є здатним викликати щиру довготривалу прихильність послідовників лідеру, який не використовує ігрових ролей та маніпулятивних прийомів. У випадку, коли колектив складає групу професіоналів, які є сердечно прив’язаними до своєї справи, ця прихильність складає найсприятливішу основу і для ефективності, і для харизматичної самореалізації його членів та лідера.

12. Дійсне гуманістичне, конструктивне харизматичне лідерство у професійному колективі засновується не лише на управлінській компетентності лідера, а й на його особистісних і комунікативних якостях, а також щирій прихильності власній діяльності. У своїх вищих проявах таке лідерство означає сприяння всебічному харизматичному розвитку послідовників та здійснення продуктивної, співтворчої комунікації з ними на шляху досягнення спільної гуманістичної місії.

ВИСНОВКИ

- Харизма у дослідженні розуміється як виявлений та реалізований екзистенціальний шарм, що актуалізує Іншого і суспільство в цілому на конструктивні трансформації. Харизма є світоглядною характеристикою людини та спільноти, що, за умови своєї пробудженості та цілісності, надає їм не лише перевагу у соціумі завдяки особистим досягненням, а й виражається й у щирій любові та розумінні себе та інших. Цілісність світогляду харизматичної людини приводить як до поглиблення якостей індивідуальної харизми, так і до розширення її до масштабу харизми пари, харизми професійного колективу, харизми спільноти.
- Можна говорити про конструктивну і деструктивну харизму людини та спільноти, критерієм яких умовно виступають *щира життєвість,* що реалізується через творче здійснення місії, або ж *ігрова життєвість,* що реалізується у процесі маніпулятивного егоцентричного самовираження.
- У реаліях сучасних індустріальних та комерціалізованих суспільств харизма все більше монологізується, вихолощуючи душевність і особистісну глибину, редукуючись під впливом волі харизматичних лідерів та їх послідовників до влади та слави. Існує потреба комплексного осмислення феномену харизми в бутті людини та спільноти, її дійсних та імітаційних проявів, а також екзистенціальних та світоглядних основ, які спрямовують розвиток і самореалізацію особистості та спільноти особистостей. Тому виокремлюється авторський підхід *метаантропології харизми* – методологічної стратегії, що системно досліджує феномени дійсної та імітаційної харизми людини, пари та спільноти, їх світоглядно-екзистенціальні аспекти й потенції у буденному, граничному і метаграничному вимірах буття людини. У межах даного підходу аналізуються тілесність, духовність та душевність як прояви харизматичних особистостей, цілісність яких породжує їх дійсний екзистенціальний шарм. При цьому виокремлюються екзистенціальна-тілесна, екзистенціально-особистісна та екзистенціально-комунікативна харизма як

вияви людини, яка має відповідні до них буденний, особистісний та філософський типи світогляду.

- Харизма може бути як внутрішньою (проявленою на рівні світогляду, світовідношення, вчинків та творчих результатів особистості), так і зовнішньою (вираженою за допомогою яскравого іміджу, привабливих форм тіла з одного боку та спеціальних поведінкових прийомів — з іншого). Внутрішня харизма як екзистенціально-особистісна, є харизмою інтелектуальності. Зовнішня харизма є екзистенціально-тілесною – харизмою привабливості. На основі перших двох типів харизми виникає і третій, це – цілісна харизма як екзистенціально-комунікативна харизма духовності, душевності й тілесності.
- Екзистенціально-тілесна харизма, що виникає у буденному бутті людини та суспільства, означає деактуалізованість особистості й підкреслення фізичної привабливості, магнетичності тіла, як чоловіка, так і жінки. Така харизма виражає домінанту в людині душевності, емоційності та вітальності, надмірну акцентованість на статевих ознаках і зовнішніх їх проявах у процесі соціального самовираження, а також культивацію матеріальних цінностей, продиктованих масовою культурою.
- Екзистенціально-особистісна харизма – це такий екзистенціальний шарм людини та спільноти, що характеризується усвідомленим виявом власних інтелектуальних здібностей, талантів і активною реалізацією їх, з одного боку, а також маніпуляцією за допомогою них, з іншого. За умови загострення внутрішніх колізій особистості така харизма може набувати деструктивності, авторитарності, егоцентричності, нарцисичності, що призводить до відчуження від Іншого та соціуму. Даний вид особистісного шарму людини актуалізується у граничному бутті людини та суспільства й виникає під впливом бажання виділитися з натовпу, довести свою особистісну унікальність. Екзистенціально-особистісна харизма виражає домінанту в ній інтелектуальності за відсутності душевності.

- Екзистенціально-комунікативна харизма, що виникає у метаграничному бутті людини та суспільства гармонійно поєднує аспекти екзистенціальної чоловічості як духовності та екзистенціальної жіночності як душевності, а також доповнюється тілесною гармонією. У цьому випадку людина та спільнота набувають повноти, цілісності й дійсності екзистенціального шарму. Екзистенціально-комунікативна харизма людини – це завжди конструктивна харизма, що актуалізує харизму інших.
- Конструктивна (гуманістична) харизма є харизмою відкритості, вона виступає результатом любові до себе та світу, яка посилює людину на шляху активного розвитку та життєвого перетворення. Деструктивна харизма, заснована не на любові до себе, а на пристрасті й жалості до себе, проявляється у нарцисизмі та егоцентризмі, з одного боку, та нетерплячій вимогливості до себе і процесу свого становлення її носія, – з іншого, у авторитарності, бунтарстві, тиранії та диктаторстві як у соціальному, так і в приватному житті.
- Імітаційна харизма заснована на маніпуляції собою, іншими та власною місією. Така маніпуляція відбувається шляхом створення та використання технологій впливу задля самоствердження, влади або успіху. Дійсна конструктивна харизма людини та спільноти виражається у сміливості бути собою та активній самоактуалізації, тому вони знаходять таку мову тіла й особистісного самовираження, що стають зрозумілими для інших, більше того, надихають їх.
- Медійна харизма – це концентрований особистісний шарм людини, підготовлений і поданий загалу спеціальними засобами виразності. Це – харизма оброблена, напрацьована та підкреслена за допомогою таких інструментів як світло, монтаж, музика, різноманітні способи зйомки. Медійна харизма, виступає відтворенням вигідного, прикрашеного засобами медіа образу людини та спільноти, проте у вищих своїх проявах вона стає продовженням їх власного екзистенціального шарму.

Харизма чоловіка та жінки найбільш суттєво проявляється у їх особистості, яка, з одного боку, є вищою за стать, а з іншого – якісно

поглиблюється саме через статеву природу, визначаючи напрям самовираження цієї особистості. Це відкриває можливість якісної чоловічої і жіночої самореалізації та відносин, а на цій основі – утворення харизматичної пари у просторі любові, творчості та лідерства.

- Харизма пари – це духовно-душевна та тілесна цілісність чоловіка та жінки у союзі, яка засновує їх *подвійний* неповторний екзистенціальний шарм. Критеріями харизми пари виступають спорідненість, цілісність їх особистостей, характер комунікативної та іншої взаємодії партнерів у харизматичному союзі, що пов'язаний з цінностями партнерів, спільна діяльність та особиста місія, що об'єднують мотиви партнерів у їх індивідуальній і парній самореалізації.
- Екзистенціально-тілесна подвійна харизма виражається у впевненості, фізичній магнетичності й націленості чоловіка та жінки продовжувати життя, народжуючи здорове потомство. Проте, за відсутності особистісного єднання партнерів у союзі, існує лише *натяк на подвійну харизму*, виражену здебільшого у їх фізичному й статевому єднанні.
- Екзистенціально-особистісна подвійна харизма виражається у помітній інтелектуальній схожості чоловіка та жінки. У випадку, коли прояви фемінності та маскулінності партнерів придушуються волею до саморозвитку, творчості та влади, екзистенціально-особистісна харизма пари може набувати нарцисичного, авторитарного, деструктивного, маніпулятивного характеру.
- Екзистенціально-комунікативна подвійна харизма чоловіка та жінки у союзі виражає їх духовно-душевну цілісність, відкритість та гуманістичність у спілкуванні одне з одним та іншими, у якому вони звертаються одне до одного як до унікального і неповторного харизматичного Ти, що є вартим поваги і захвату. На основі діалогічної цілісної взаємодії харизматичних Я і Ти утворюється харизматичне Ми партнерів. В результаті така пара набуває конструктивної впливовості, формується ментально-чуттєвий взаємозв'язок із послідовниками, виникає глибинний резонанс із ними. У таких союзах партнери здатні давати духовні орієнтири не лише одне одному, а й

послідовникам у періоди екзистенціального вакууму, кризи ідентичності та важких соціальних випробувань.

- Харизматична єдність – це співтворчість особистостей, у якій відбувається взаємна актуалізація та розвиток екзистенціального шарму одне-одного через щирість співпереживання, цілісність світогляду та гуманістичність комунікації одне з одним та іншими. Для набуття повноти харизматичності такої єдності, чоловікові та жінці необхідно пройти шлях від виявлення унікальності й виключності харизми одне одного, як спільної цінності, до поглиблення харизми у парній взаємодії через досягнення духовно-душевної цілісності.
- Відносини «за розрахунком» через виражену маніпулятивність призводять до вихолощення особистісної і подвійної харизми чоловіка та жінки. Харизма маніпулятора у таких відносинах спрямована на отримання власної вигоди, тому вона все більше стає неживою і повторюваною, викорінює можливість побудови близькості, адже людина акцентується перш за все на собі й своїх внутрішніх вигодах, забезпечуючи їх отримання через пригнічення Іншого. Маніпуляція, заснована на особистісних, матеріальних або соціальних вигодах врешті-решт призводить не лише до відчуження харизми партнерів, а й до відчуження їх одне від одного.
- Спільність гуманістичної місії андрогінних, люблячих чоловіка та жінки, актуалізує харизму пари у вищих її проявах. Така місія попереджає особистісне відчуження, міцно об’єднує чоловіка та жінку у будь-які часи і, незважаючи на складність випробувань, створює спільне поле для харизматичної самореалізації та співтворчості у союзі коханих і сім’ї, що виникає на цій основі.
- Сім’я утворює світоглядну та ціннісну основу, що втілюється у харизмі особистості, й водночас, спонукає до виявлення екзистенціального шарму людини у тих чи інших його проявах. Сім’я може бути як джерелом такої сили людини, коли серед рідних і близьких людей існує харизматична комунікація, розуміння та співтворчість, так і деактуалізуючим харизму

людини началом, коли вони замінюються придушенням та домінуванням. У випадку коли члени родини стають не лише друзями, а й партнерами, які посилюють одне одного, харизма сім'ї набуває повноти і оновлює їх стосунки.

- *Авторитарне харизматичне лідерство* – це такий процес взаємодії лідера з послідовниками, що передбачає зосередження сили в руках лідера шляхом владного впливу його екзистенціального шарму, що забезпечує йому першість у прийнятті ключових рішень, пов'язаних зі спільнотою, а також повноваження щодо вибору місії спільноти та форм її реалізації. Харизматичне авторитарне лідерство може проявлятися у *здійсненні строгого керівництва,* часткового або тотального, тому бути обмежуючим свободу послідовників, що призводить до появи індивідуалістичних комунікативних тенденцій та функціонального їх об'єднання у спільноті.

- *Гуманістичне харизматичне лідерство* – це така система відносин лідера та послідовників, що дає їм свободу самовираження і актуалізує харизматичний потенціал у спільноті, й, через співпереживання та співтворчість, сприяє здійсненню як індивідуальної, так і спільної місії її учасників. Харизматичне *гуманістичне лідерство здійснює толерантне спрямування* спільноти, що об'єднує її учасників на основі актуалізації їх власної виключності.

- Груповою харизмою спільноти є *екзистенціальний шарм групи особистостей,* що виникає під впливом харизматичного лідера, у атмосфері актуалізуючої або маніпулятивної комунікації. Таке об'єднання у спільноті може мати як деструктивну, так і конструктивну мету і прояви у суспільстві.

- Учасники деструктивної авторитарної харизматичної спільноти об'єднують свій екзистенціальний шарм під тиском харизматичного лідера задля здійснення тиску на суспільство, що може призвести до його занепаду або навіть знищення. Вони взаємодіють одне з одним на основі амбіцій, цікавості чи внутрішнього болю, й, скеровуючись ними, підтримують маніпулятивну діяльність лідера. Члени гуманістичної конструктивної спільноти проходять шлях від практичної взаємодії до харизматичної

актуалізації у діалогічній співтворчості під керівництвом лідера, що приводить до завершених результатів, які мають конструктивні соціальні та екзистенціальні наслідки.

- У суспільстві буденного буття харизматичне лідерство буде спрямовувати спільноту у напрямку реалізації та *вираження екзистенціально-тілесної групової харизми*, при цьому сам лідер такої спільноти може проявляти екзистенціально-особистісну харизму. Комунікація учасників спільноти у просторі такого лідерства буде відбуватися за *принципом відзеркалення* послідовниками лідера або одне одного, і разом з тим – *підпорядкування, поклоніння* лідерові.
- Суспільство у його граничному бутті демонструє екзистенціально-особистісне харизматичне лідерство з акцентом на інтелектуальність. Лідер може утворювати спільноти з *екзистенціально-особистісною груповою харизмою*, у яких комунікація та взаємодія учасників буде реалізовуватись за *принципами конкуренції.*
- Харизматичне лідерство набуває якісно нових принципів комунікації та забезпечує послідовникам конструктивні особистісні трансформації у метаграничному бутті суспільства, актуалізуючи екзистенціально-комунікативну харизму спільноти. Комунікація учасників такої спільноти з лідером та одне одним реалізується за принципами *взаємодоповнення, взаємопосилення та співтворчості,* що не лише очищує їх взаємодію від постійного віддзеркалення та конкуренції, а й веде до визнання групової харизми соціумом та іншими спільнотами.
- Харизматичний політичний лідер у авторитарному, тоталітарному чи демократичному суспільствах реалізує власний екзистенціальний шарм шляхом створення актуальної ідеології як філософії суспільного життя – від розвитку свободи думки і дії за умов демократії до її обмеження в авторитарних системах і майже повного заперечення у просторі тоталітаризму.
- Імітація та формалізація харизматичного лідерства може виникати через вибір лідера або його колег діяльності, що не відповідає поклику їх душі,

а лише забезпечує їм задоволення тих чи інших потреб та отримання вигідної посади. Обираючи діяльність, що є не властивою їх щирим вподобанням, ні лідер, ні його послідовник не зможуть реалізувати свій харизматичний потенціал.

- Дійсне гуманістичне, конструктивне харизматичне лідерство у професійному колективі засновується не лише на управлінській компетентності лідера, а й на його особистісних і комунікативних якостях, а також щирій прихильності власній діяльності. У своїх вищих проявах таке лідерство означає сприяння всебічному харизматичному розвитку послідовників та здійснення продуктивної, співтворчої комунікації з ними на шляху досягнення спільної гуманістичної місії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aichner, T., Grünfelder M., Maurer O., Jegeni D. (2021). Twenty-Five Years of Social Media: A Review of Social Media Applications and Definitions from 1994 to 2019. Cyberpsychol Behav Soc Netw. 2021 Apr. 24(4):215-222. DOI: 10.1089/cyber.2020.0134.

2. Aberbach, D. (1996). Charisma in Politics, Religion and the Media: Private Trauma, Public Ideals. Springer: Berlin/Heidelberg, 121 p. URL: https://archive.org/details/charismainpoliti0000aber/page/n5/mode/2up

3. Abbott, A. (2001). Chaos of Disciplines. Chicago: University of Chicago Press, 248 p.

4. Adair, J. (2009). Leadership and Motivation: The Fifty-Fifty Rule and the Eight Key Principles of Motivating Others (The John Adair Leadership Library). N.Y.: Kogan page publishers. 160 p.

5. Adorno, T., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). The Authoritarian Personality. New York: Harper and Row, 989 p.

6. Anderson, L. (2012). Too much information? Political science, the university, and the public sphere. Perspectives on politics, 2012.10(2), pp. 385–396.

7. Anderson, P. (1976). Considerations On Western Marxism. London: New Left Books, 140 p.

8. Andrushchenko, V. (2021). Organized Society: Problems of social self-organization and institutionalization in the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of socio-philosophical analysis in 2 books. Book Two. Modern State Formation Philosophy / V. Andrushchenko; acad. edit. V. Saveliev. Third edition, amended and supplemented. Frankfurt am Main: GFI GmbH, 704 p.

9. Apter, D. E. (1968). Nkrumah, Charisma, and the Coup. Daedalus, Summer, 1968, Philosophers and Kings: Studies in Leadership (Summer, 1968), 97/3, pp. 757-792. URL: https://www.jstor.org/stable/20023841, p. 762-763.

10. Aquinas, T. The summa theologica. URL:https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf

11. Avolio, B. J. (1999). Full Leadership Development: Building the Vital Forces in Organizations (Advanced Topics in Organizational Behavior series) 1 st edition. London, New Delhi: Sage publications, 234 p.

12. Arendt, H. (1973). The Origins of Totalitarianism. San Diego, New York, London: A Harvest book harcourt brace & Company, 529 p.

13. Arendt, H. (1970). Man in dark times. Boston: Mariner Books Classics, 288 p.

14. Arendt, H., McCarthy M. (1978). The life of the mind. Boston: Mariner Books Classics: 544 p.

15. Arendt, H. (1969). Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil. N.Y.: Viking press, 312 p. URL: https://psv4.userapi.com/s/v1/d/hJD-IZrPqbZsZJsIiQOQrctYfhHcmLTFJbQ1BwlYnlNsGtHaxiDSicckqBPNckvpULBxjphvCfv3F_zcvZl75zHbocoEW7sE-jqDOcvtLdNn3rzs/1969_Hannah_Arendt_Eichmann_in_Jerusalem_A_Report_on_the_Banality_of_Evil.pdf

16. Aristoteles. (1909). The Rhetoric of Aristotle. Cambridge: The University press, 207 p. URL:https://www.forgottenbooks.com/en/download/TheRhetoricofAristotle_10681160.pdf

17. Badiou, A. with Truong N. (2012). In praise of love. Translated by Bush. P. New York: The New Press, 104 p.

18. Bass, B., Bass, R. (1974). The Bass hanbook of leadership. Theory, research and managerial applications. New York, London, Toronto, Sydney: Free press. 2367 p.

19. Bass, B., Ridgio R. (2005). Transformational leadership. Second edition. New Jersey London: Lawrence Erlbaum associates, Publishers Mahwah, 297 p.

20. Baudrillard, J. (1997). Illusion, désillusion esthétiques. Paris: Sens & Tonka, 46 p.

21. Baudrillard, J. (1990). Seduction (translated by Brian Singer). Montreal : New World Perspectives Culture Texts Series. 187 p.

22. Baudrillard, J. (1981). Simulacra and simulation. URL: https://0ducks.files.wordpress.com/2014/12/simulacra-and-simulation-by-jean-baudrillard.pdf

23. Baudrillard, J. (2005). The Conspiracy of Art (Translated by Ames Hodges). 247 p. URL: https://kirkbrideplan.files.wordpress.com/2012/10/jean-baudrillard-the-conspiracy-of-art.pdf

24. Baudrillard, J. (1998). The Consumer Society: Myths and Structures. Trans. C. Turner. London: SAGE Publications Ltd, 208 p.

25. Bell, D. (1993). Communitarianism and Its Critics. Oxford: Clarendon Press. 272 p.

26. Bergson, H. (1913). Laughter: An essay on the meaning of the comic. New York: The Macmillan company. 230 p. URL: https://archive.org/details/laughteressayonm00berg/page/n7/mode/2up

27. Bern, E. (1973). Games People Play: The Psychology of Human Relationships. N.Y.: Penguin, 83 p.

28. Bensman, J., Givant, M. (1975). Charisma and Modernity: The Use and Abuse of a Concept. *Social Research*, № 42(4), pp. 570–614.

29. Bolkan, S., & Goodboy, A. K. (2014). Communicating charisma in instructional settings: Indicators and effects of charismatic teaching. *College Teaching,* № 62(4), pp. 136-142. https://doi.org/10.1080/87567555.2014.956039

30. Bondarenko, V., Semenova A. (2020). Targets of strategic development of educational policy of Ukraine under integration into the European educational area: social and personal dimensions of cultural and historical integrity. *Education: Modern Discourses,* № 3. pp.13-26. https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-02

31. Bowerman, K. (Presenter). (May, 2016). Guy Goma: 'Greatest' case of mistaken identity on live TV ever? BBC News. [The official BBC News YouTube channel]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=e6Y2uQn_wvc&t=8s

32. Bradley, R.T. (1987). Charisma and social structure: A study of love and power, wholeness and transformation. New York: Paragon House, 365.

33. Britton, R. (1998). Belief and imagination. London: Routledge, 240 p.

34. Brown, F.W., & Trevino, L.K. (2003). The influence of leadership styles on unethical conduct in work groups: An empirical test. Paper presented at the meeting of the Academy of Management, Seattle, WA. https://doi.org/10.5465/ambpp.2003.13792288

35. Buber, M. (1937). I and Thou. Translated by Ronald Gregor Smith. Edinburgh and London: T. & T. Clark, 120 p. URL: https://www.maximusveritas.com/wp-content/uploads/2016/04/iandthou.pdf\

36. Bourdieu, P. (1984). Homo academicus. Paris: Minuit, 318 p.

37. Bourdieu, P. (1990). The logic of practice. 1st edition. Redwood: Stanford University Press, 340 p.

38. Bourdieu, P. (1993). The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature, New York : Columbia University Press, 322 p.

39. Bourdieu, P. (1992). Language and Symbolic Power, Oxford: Blackwell Publishing, 312 p.

40. Bourdieu, P. (2020). Habitus and Field: General Sociology, Volume 2. Lectures at the Collège de France (1982-1983). Translated by P. Collier. Cambridge: Polity Press, 446 p.

41. Burns, Mc Gregor. (2012). J. Leadership. New York: Open Road Media, 546 p. URL:https://read.amazon.com/?asin=B007MFECFU&_encoding=UTF8&ref=dbs_p_ebk_r00_pbcb_rnvc00

42. Burns, Mc Gregor. (2003). J. Transforming leadership. New York: Grove press. URL: https://books.google.am/books/about/Transforming_Leadership.html?id=d5r6dul5Mv0C&redir_esc=y

43. Cabane, O. Fox. (2012). The Charisma Myth: How Anyone Can Master the Art and Science of Personal Magnetism. London: Portfolio, Penguin, 272 p.

44. Caillois, R. (1961). Man, play and games. Translated by M. Barash. Urbana, Chicago: University of Illinois press. 208 p.

45. Campbell, J. (1968). The hero with a thousand faces. Princeton and Oxford: Princeton university press, 246 p. URL: https://www.eriesd.org/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=35845&dataid=53662&FileName=The%20Hero%20with%20a%20Thousand%20Faces.pdf

46. Cannon, W. (1932). The wisdom of the body. N.Y.: W.W. Norton & Company, Inc., 340 p.

47. Carnegie, D. (1981). How to Win Friends and Influence People. N.Y.: Dale Carnegie & Associates, 312 p. https://www.rfpmm.org/pdf/how-to-win-friends-and-influence-people.pdf

48. Carnegie, D. (1913). Lincoln the Unknown. Kingswood. Surrey: The word's work LTD, 264 p. https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.533177/page/n196/mode/1up

49. Carnegie, D., Esenwein J. Berg. (2013). The art of public speaking. N.Y.: Inspirational Classics, 285 p.

50. Cavalli, L. (1998). Considerations on charisma and the cult of charismatic leadership. *Modern Italy*, № 3(2), 159-171.

51. Chang, J., & Halliday, J. (2005). Mao: The unknown story. London: Jonathan Cape, 814 p.

52. Chubbuck, I. (2005). The power of the actor. The Chubbuck technique. N.Y.: Penguin Random House, 389 p.

53. Cialdini, R. B. Influence: The Psychology of Persuasion. N.Y.: Harper-Colins e-books. 278 p. URL: https://www.slideshare.net/slideshow/influence-the-psychology-of-persuasion-pdfdrive-pdf/254340793

54. Clark, W. (2007). Academic Charisma and the origins of the research of the university. Chicago, Ltd., London: The University of Chicago Press, 576 p.

55. Coats, W. D., Swierenga, L. (Apr., 1972). Student Perceptions of Teachers: A Factor Analytic Study. *The Journal of Educational Research* Vol. 65, № 8., pp. 357-360 https://www.jstor.org/stable/27536307

56. Conger, J., Kanungo R. N. 1998. Charismatic leadership in organizations. London, New Delhi: Sage Publications. 288 p.

57. Couch, C. J. (1989). From Hell to Utopia and Back to Hell: Charismatic Relationships. *Symbolic Interaction*, vol. 12, no. 2, pp. 265–79. https://doi.org/10.1525/si.1989.12.2.265. Accessed 14 Dec. 2023

58. Covey, S.R. (2004). The 7 Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons in Personal Change. N.Y.: Free Press, 384 p.

59. Cabbuag, S. I. (2016). Charisma and Charismatic Leaders: Weber and Beyond. *Philippine Sociological Review*, № 64(1), pp. 209–230. URL: http://www.jstor.org/stable/44211756

60. Curlew, O. T., Boston, T. B. (2004). Charisma and charismatic tendencies in Martin Luther King, Jr.'s leadership style. *Free Inquiry In Creative Sociology*.*Vol.32* № 2 November. Mississippi Valley State University., pp. 163-167.

61. Dalio, R. (2017). Principles. N.Y.: Simon and Schuster. 567 p. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/5dfc6b53305f515787db819a/5e035622ed2a277eb557c13a_Principles%20-%20Dalio%2C%20Ray.pdf

62. Day, D.V., Antonakis J. (2012). The Nature of Leadership. Los Angeles: SAGE Publications, Inc, 597 p.

63. Debord, G. (1995). Society Of The Spectacle New York: Zone books, 160 p.

64. Debord, G. (1970) Society of the spectacle. Detroit: A Black & Red translation unauthorized URL:https://monoskop.org/images/e/e4/Debord_Guy_Society_of_the_Spectacle_1970.pdf .

65. Deleuze, G. (1990). The Logic of Sense. N.Y: Columbia University Press, 393 p.

66. Deleuze, G. (1983/1986). Cinema 1: The movement-image. H. Tomlinson & B. Habberjam, Trans. Minneapolis: University of Minnesota Press.

67. Derrida, J. (1997). Of grammatology. Corrected edition. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 361 p. URL: https://monoskop.org/images/8/8e/Derrida_Jacques_Of_Grammatology_1998.p

68. Donald, H., Naftulin M. D., John E. Ware, Jr., and Frank A. Donnelly. (1973). The Doctor Fox Lecture: a paradigm of Educational Seduction. *Journal of Medical Education* № 48(7), pp. 630-635. URL: https://romanfrigg.org/wp-content/uploads/links/Dr_Fox_Lecture

69. Downton, J. (1973). Rebel Leadership: Commitment and Charisma in the Revolutionary Process. New York: Free Press, 306 p.

70. DuBrin, A. J. (1997). Personal Magnetism. Discover Your Own Charisma and Learn to Charm, Inspire, and Influence Others. N.Y.: AMACOM Books, 196 p.

71. Durkheim, (1995). E. The elementary forms of religious life. URL: https://monoskop.org/images/a/a2/Durkheim_Emile_The_Elementary_Forms_of_Religious_life_1995.pdf

72. Edvards, V. V. (2022). Cues: Master the Secret Language of Charismatic Communication. New York: Portfolio, 320 p.

73. Enkelmann, N.B. (2003): Charisma. Landsberg: Moderne Industrie, 226 p.

74. Estes, C. P. (1996). Women who run with the wolves: myths ands of the Wild Woman archetype. New York: Ballantine Books, 608 p. https://archive.org/details/women-who-run-with-the-wolves-clarissa-pinkola-estes/page/236/mode/2up

75. Fagan, R. (1965). Charismatic Authority and the Leadership of Fidel Castro. *The West- ern Political Quarterly*, XVIII (June 1965), 275-284.

76. Fischer, L. (1951). The life of Mahatma Gandhi. London: Harper Collins, 672 p.

77. Foucault, M. (1969). L'archéologie du savoir. Paris: Gallimard, 275 p.

URL: monoskop.org/images/b/b7/Foucault_Michel_L_archeologie_du_savoir.pdf

78. Foucault, M. (1980). Dits et écrits. Articles politiques conférences interviews 1954-1988. IV. 1980-1988. Paris: Gallimard. 902 p. https://monoskop.org/images/5/58/Foucault_Michel_Dits_et_ecrits_4_1980-1988.pdf

79. Foucault, M. The order of things. An archaeology of the human sciences. URL:https://monoskop.org/images/a/a2/Foucault_Michel_The_Order_of_Things_1994.pdf

80. Freud, S. (1914). On narcissism. In The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol. XIV, pp. 73–102). (James Strachey Trans). London: Hogarth Press.

81. Freud, S. (1949). Group psyhology and the analysis of ego. London: Hogarth press and the institute of psyho-analysis. URL:https://dn790009.ca.archive.org/0/items/grouppsychologya00freu/grouppsychologya00freu.pdf

82. Friedrich, C. (1961). Political Leadership and the Problem of the Charismatic Power, *The Journal of Politics, XXIII (February 1961),* p. 3-24. URL: https://www.jstor.org/stable/2127069. https://doi.org/10.2307/2127069

83. Friedland, W.H. (1968). For a Sociological Concept of Charisma. *Social Forces*, Vol. 43. pp. 18-26.

84. Fromm, E. (1949). Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics. Norwich : Jarrold and sons, LTD., 254 p.

85. Fromm, E. (1969). Escape from freedom. New York: Holt, Rinehart & Winston, Inc., Avon books, 333 p. URL: https://www.are.na/block/17827593

86. Fromm, E. (1973). The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 522 p.

87. Fromm, E. (1992). The art of being. Edited and with a foreword by R. Funk. New York: Open road. Integrated media. URL: http://www.edarcipelago.com/classici/erichfromm/the%20art%20of%20being%20-%20erich%20fromm.pdf

88. Fromm, E. (1956). The art of loving. URL: http://pdf-objects.com/files/ErichFromm_TheArtOfLoving_1956_148pp.pdf

89. Fromm, E. (1964). The Heart of Man. Its Genius for Good and Evil. New York: Harper and Row Publishers, 157 p. URL: https://dokumen.pub/qdownload/the-heart-of-man-its-genius-for-good-and-evil-1nbsped.html

90. Fromm, E. (2008). To have or to be? New York, London: Continuum, 182 p.

91. Fukuyama, F. (1992). The End of Civilization and the Last Man. N.Y.: Free Press, 448 p.

92. Fuller, S. (2000). The governance of Science: Ideology the Future of Open Society. Milton Keyens: Open University Press, 167 p.

93. Fuller, S. (2009). The sociology of intellectual life: the career of the mind in and around the academy (Published in association with Theory, Culture & Society) Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd, 192 p.

94. Fuller, S. (2018). Post-Truth: Knowledge As A Power Game (Key Issues in Modern Sociology). London: Anthem Press, 218 p.

95. Gandhi, M. K. (1993). An Autobiography or The Story of My Experiments With Truth. Translated by Mahadev Desai. India: Navajivan Publishing House, 560 p. URL: https://www.mkgandhi.org/ebks/An-Autobiography.pdf

96. Garey, J. W. (1998). Communication As Culture: Essays on Media and Society (Media and Popular Culture 1). N.Y.: Unwin Hyman, 241 p.

97. Gardner, H. (2006). Changing Minds: The Art and Science of Changing Our Own and Other Peoples Minds (Leadership for the Common Good). Brighton: Harvard business review press, 272 p.

98. Gerth H.H., Wright Mills C. (1946). From Max Weber: Essays in Sociology. (Translated and edited). New York: Oxford University Press, 488 p.

99. Glassman, R., Swatos W. H. (1986). Charisma, History, and Social Structure. Westport: Praeger. 248 p.

100. Glassman, R. (1975). Legitimacy and Manufactured Charisma. *Social Research*, vol. 42, № 4, pp. 615–36. URL: http://www.jstor.org/stable/41582856. Accessed 15 Dec. 2023.

101. Grenier, R. (1983). The Gandhi nobody knows. Nashville, TN: Thomas Nelson, 118 p.

102. Green, M. (2004). A Mother Teresa: a biography. Westport, Connecticut, London: Greenwood Presss, 152 p. URL: https://ati.dae.gov.in/ati12052021_3.pdf

103. Habermas, J. (1989). The Theory of Communicative Action: Lifeworld and Systems, a Critique of Functionalist Reason, Volume 2. Hoboken, New Jersey: Wiley. John Wiley and Sons LTD, 457 p.

104. Habermas, J. (1972). Knowledge & Human Interests. Boston: Beacon Press, 368 p.

105. Habermas, J. (1979). Communication and the Evolution of Society. Tranlsated by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 240 p. URL: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-communication-and-the-evolution-of-society.pdf

106. Habermas, J. (1993). Moral Consciousness and Communicative Action. N.Y., Boston, 248 p.

107. Habermas, J. (1998). The Inclusion of the Other. Edited by Ciaran P. Cronin and Pablo de De Greiff. Translated by Ciaran P. Cronin. Cambridge: MIT Press, 338 p.

108. Habermas, J. (1988). Theory and Practice. Translated by John Viertel. Boston: Beacon Press, 310 p. URL: https://rbb85.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/habermas-theory-and-practice.pdf

109. Habermas, J. (1984). Theory of Communicative Action, Volume I, Reason and the Rationalization of Society. Translated by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 562 p. URL: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf

110. Habermas, J. (1985). Theory of Communicative Action.Volume II. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Translated by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 463 p. URL: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-the-theory-of-communicative-action-volume-2.pdf

111. Haley, P. (1980). Rudolph Sohm on Charisma. *The Journal of Religion*, vol. 60, № 2, pp. 185–97. URL: http://www.jstor.org/stable/1202395. Accessed 14 Dec. 2023

112. Hegel, G.W.F. (1977). Phenomenology of spirit. Oxford: Oxford University Press, 631 p. URL:https://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Marxist_Philosophy/Hegel_and_Feuerbach_files/Hegel-Phenomenology-of-Spirit.pdf

113. Hegel, G. Phaenomenologie des Geistes URL:http://public-library.uk/ebooks/05/51.pdf

114. Hegel. G. W. F. (2010) The Science of Logic. New York: *Cambridge University Press*. 863 p. URL:https://static1.squarespace.com/static/58d6b5ff86e6c087a92f8f89/t/5913a3bb197aeab3e23ff4d3/1494459337924/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel__The_Science_of_Logic.pdf

115. Heidegger M. (1962). Being and time. Oxford: Blackwell, 589 p. URL: http://pdf-objects.com/files/Heidegger-Martin-Being-and-Time-trans.-Macquarrie-Robinson-Blackwell-1962.pdf

116. Hitler, A. (1940). Mein Kampf: Complete and Unabridged, Fully Annotated. New York: Reynal & Hitchcock, 1003 p.

117. Homer. (1919). Odyssey. Vol. I: Books 1-12. Translated by A. T. Murray. Revised by George E. Dimock. Loeb Classical Library Cambridge, MA: Harvard University Press, 470 p.

118. Homer. (1919). Odyssey. Vol. II: Books 13-24. Translated by A. T. Murray. Revised by George E. Dimock. Loeb Classical Library Cambridge, MA: Harvard University Press, 492 p.

119. Houpert, C. (2014). Charisma On Command: Inspire, Impress, and Energize Everyone You Meet. South Carolina, US: Create Space Independent Publishing Platform, 238 p.

120. House, R. J. (1976). A Theory of Charismatic Leadership. Working Paper Series 76-06. Toronto Univ. (Ontario). Paper presented at the Southern Illinois University Fourth Biennial Leadership Symposium (Carbondale, Illinois, October 26-28, 1976). 38 p.

121. Huntington, S. (2014). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London : Penguin, 368 p.

122. Huizinga, J. (1949). Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul, 220 p.

123. Horney, K. (1937). The Neurotic Personality Of Our Time. New York: W.W. Norton an Company, INC, 299 p. URL:https://kupdf.net/download/karen-horney-the-neurotic-personality-of-our-time-pdf_590e56f1dc0d600b25959ef7_pdf

124. Huang, Y.-C., Lin, S.-H. (2014). Assessment of charisma as a factor in effective teaching. *Journal of Educational Technology & Society.* № 17(2). pp. 284-295. http://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.17.2.284

125. Jaspers K. (1951).Way to wisdom. *Yale University Press*, 208 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL21225796M/Way_to_wisdom

126. Jones, R.A. (1986). Emile Durkheim: An Introduction to Four Major Works. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc., pp. 115-155. URL: https://durkheim.uchicago.edu/Summaries/forms.html#pgfId=6641

127. Jung, C. (1969). Man and his symbols. N.Y, London: Anchor Press, Doubleday, 320 p. URL: https://static1.squarespace.com/static/5e265eb50aee2d7e8a81ae69/t/634606fa5c87e33191e60e11/1665533705287/man-and-his-symbols%2BB.pdf

128. Jung, C. (2024). Modern Man in Search of a Soul. Kindle Edition. Rare Treasure Editions, 272 p.

129. Jung, C. (1921). Psychological types. Translation by H. Godwyn Baynes. URL: https://www.cyjack.com/cognition/(ebook%20pdf)%20jung,%20carl%20-%20the%20psychological%20types.pdf

130. Jung, C. (1966). The collected works of C. G. Jung. Vol 15. Translated by R. F. C. Hull. Ex. editor Mc Guire W. Princeton: Princeton University press. 169 p.

131. Karlyle, T. (1906). On heroes, hero worship and the heroic in history. New York, London and Bombay: Longmans, Green and Co, 281 p.

132. Kephart, W.M. (1982). Extraordinary groups. New York: St Martin's Press, 300 p.

133. Kershaw I. (2000). Hitler: 1936–1945. Nemesis. Strand, London: Penguin books. 825 p.

134. Kershaw I. (2001). The “Hitler Myth”: Image and Reality in the Third Reich. Oxford: Oxford University Press, 299 p.

135. Kierkegaard, S. Philosophical Fragments. URL:https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/philosophical-fragments.pdf

136. King, P. (2018). Magnetic Charisma: How to Build Instant Rapport, Be More Likable, and Make a Memorable Impression. San Francisco, CA.: Pkcs media inc, 188 p. URL: https://ru.scribd.com/doc/313704954/Magnetic-Patrick-King

137. Kietzmann, J.H., Hermkens, K., McCarthy, I.P. and Silvestre, B.S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. Business Horizons, 54(3), pp.241-251. DOI: 10.1016/j.bushor.2011.01.00

138. King, S. (2010). On Writing: A Memoir of the Craft N.Y.: Scribner, 288 p.

139. Kolomiets, O. (2018). Terrorism as a manifestation of the dialectic of terror and faith. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. № 03 (19).

140. Kristeva, J. (1970). Le texte du roman. Approche Approche sémiologique sémiologique d'une d’une structure structure discursive transformationnelle discursive transformationnelle. The Hague, Paris, New York: Mouton publishers. 206 p.

141. Kristeva, J. (1969). Sèméiotikè. Recherches pour une sémanalyse. Essais. Paris : SEUIL 384 p. URL: https://archive.org/details/semeiotikerecher0000kris/page/n5/mode/2up

142. Kristeva, J. (1984). Revolution in Poetic Language (European Perspectives Series) Margaret Waller (Translator) N.Y.: Columbia University Press, 271 p.

143. Krylova V. (2024). Charisma of a community as a result of the values unity of its participants: a socio-meta-anthropological analysis. *Interdisciplinary journal*

«Scientific-Discussion» № 90. P. 45-50. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2024/07/Scientific-discussion-No-90-2024.pdf

144. Krylova, V. (2024). The phenomenon of human charisma on social media: modern challenges and tendencies. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences,* № 2. p. 65-73.https://doi.org/10.30525/2592-8813-2024-2-9

145. Krylova, S., Krylova, V., Manoylo, N., Gerasymova, E., Tabler, T. (2024). Knowledge and Power Relationships between Artificial Intelligence and the Human Condition: Reflections from Contemporary Social Philosophy. *Interacción y Perspectiva. Revista de Trabajo Social Vol. 14 No 2* / julio-septiembre. p. 360-370. https://doi.org/10.5281/zenodo.10909683

146. Khamitov, N. (2023). The war in Ukraine and the new humanism: David versus Goliath. София: Кибеа, 124 p.

147. Landrum, G. N. (1996). Profiles of Power and Success: Fourteen Geniuses Who Broke the Rules. [Kindle electronic version]. Amherst, New York: Prometheus. 6056 p.

148. Landrum, G. N. (1994). Profiles of Female Genius. New York : Prometheus, 437 p.

149. Le Bon, G. (2001). The crowd. A study of Popular Mind. Kitchener: Batoche Books. 230 p.

150. Le Bon, G. (1898). The psychology of peoples. Its influence on their evolution. New York: The Macmillan co, 236 p.

151. Leigh, A. (2009). The Charisma Effect: How to Make a Powerful and Lasting Impression. New Jersey (USA): FT press, 256 p.

152. Lenze, M. (2002). Postmodernes Charisma : Marken und Stars statt Religion und Vernunft / Malte Lenze. 1. Aufl. Wiesbaden: Dt. Univ.-Verl., X, 217 p.

153. Levi, M. J. et al. (2012). Charisma, Status, and Gender in Groups With and Without Gurus. *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 51, № 1, pp. 20–41. URL: http://www.jstor.org/stable/41349926. Accessed 14 Dec. 2023.

154. Lindholm, C. (2013). The Anthropology of Religious Charisma: Ecstasies and Institutions (Contemporary Anthropology of Religion), London: Palgrave Macmillan, 259 p.

155. Lindholm, C. (1990). Charisma. Oxford: Blackwell Pub, 224 p.

156. Lindholm, C. (1988). Lovers and leaders: a comparison of social and psychological models of romance and charisma. *Social Science Information*, 27(1), pp. 3-45. https://doi.org/10.1177/053901888027001001

157. Ling, R. (1987). The production of synthetic charisma. *Journal of Political & Military Sociology*, vol. 15, № 2, pp. 157–70. URL: http://www.jstor.org/stable/45371943. Accessed 14 Dec. 2023.

158. Loewenstein, K. (1966). Max Weber's Political Ideas in the Perspetcive of Our Time (Amherst: The University of Massachusetts Press,) URL: https://archive.org/details/maxweberspolitic00loew/page/n13/mode/2up

159. Lombroso, C. (1891). The man of Genius. London: Walter Scott, 370 p.

160. Lowrie, W. (1904). The church and its organization in primitive and Catholic times; an interpretation of Rudolph Sohnm's Kirchenrecht v. 1. An interpretation of Rudolph Sohm’s Kirchenrecht. New York, London, Bombay: Longmans, Green and Co. 442 c.

161. Luhmann, N. (1995). Social systems. California: Stanford university, 628 p. URL:https://rauterberg.employee.id.tue.nl/lecturenotes/DDM110%20CAS/Luhmann-1984%20Social_Systems.pdf

162. Marcuse, H. (1964). One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. Cambridge Mass.: Harvard Univ. Press, 169 p.

163. Marcuse, H. (1998). Technology, War and Fascism: Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume 1. Edited by D. Kellner. London, New York : Routledge, 296 p.

164. Maugham, S.W. (1953). The creative impulse. Ellery Queen’s Mystery Magazine (Australia) № 72. New York: Mercury Press, 128 p.

165. McLuhan, M. (1994). Understanding Media: The Extensions of Man. Cambridge, Massachusetts (USA): The MIT Press, 396 p. URL:

https://designopendata.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/05/understanding-media-mcluhan.pdf

166. Melnik V., Andrushchenko T. V., Sushko O., Kovalova A., Andrushchenko T. I., Holovko S., Reshetova I. (2021). Power as a factor of educational and sociocultural processes. DOI: 10.24234/wisdom.v17i1.436.

167. Merton, R. K. (1968). Social Theory and Social Structure. New York : The Free Press of Glencoe, 699 p.

168. Mogi, K. (2022). The book of ikigai. Make life worth living. URL: https://fliphtml5.com/kubmw/yxgb/basic

169. Monroe, M. with Hecht, B. (2006). My story. Oxforshire: Taylor Trade Publishing, 208 p.

170. Mounier, E. (1938). A personalist manifesto. London; New York: Longmans, Green. 298. p. URL: https://archive.org/details/personalistmanif0000moun/page/n7/mode/2up

171. Moscovici, S. (2014). La machine à faire des dieux (Espace du politique). Paris: Fayard, 402 p.

172. Moscovici, S. (1976). La psychanalyse, son image et son public. Paris: Presses Universitaires de France, 512 p.

173. Moskovici, S. (1985). The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology (Translated by J. C. Whitehouse). Cambridge: Cambridge University Press, 408 p.

174. Nielsen, R., Marrone, J. A., & Slay, H. S. (2010). A New Look at Humility: Exploring the Humility Concept and Its Role in Socialized Charismatic Leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. №17(1). 33-43. https://doi.org/10.1177/1548051809350892

175. Nietzsche, F. (1964). The Will to Power. New York: Russell and Russell, 575 p.

176. Nikitchenko L., Krylova V., Arkushyna H., Davydova Z., Samborska O. (2024). Innovative approaches to learning and teaching in ukrainian higher education.

Brazilian Journal of Education, Technology and Society (BRAJETS) v.17, n.1, Jan-Mar, p. 495-505. http://dx.doi.org/10.14571/brajets.v17.n1.495-505

177. Nikolaus B. Enkelmann. Charisma. Landsberg: Moderne Industrie. 2003.

178. Nyomarkay, J. (1967). Charisma and Factionalism in the Nazi Party. Minneapolis: University of Minnesota Press, 168 p.

179. Oakes, L. (2010). The charismatic personality. Bowen Hills, Qld: Australian Academic Press, 354 p.

180. Ortega y Gasset, J. (1957). The revolt of the masses. Authorised translation from the Spanish. New York: Norton and company INC. 190 p.

181. Orwell, G. (1949). 1984. URL: https://rauterberg.employee.id.tue.nl/lecturenotes/DDM110%20CAS/Orwell-1949%201984.pdf

182. Pareto, V. (1984). The Transformation of Democracy (Social Science Classics Series) 1st Edition. Oxfordshire. 104 p.

183. Parsons, T. (1949). The Structure Of Social Action. Glencoe, Illinois: The Free Press, 835 p.

184. Parsons, T. (1971). The system of modern societies. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc. 164 p.

185. Parsons, T., Bales R. (1998). Family Socialization and Interaction Process, London: Routledge & Kegan Paul, 422 p.

186. Parsons, T. (1964). Social Structure and Personality. New York: Free Press, 376 p.

187. Parsons, T. (1977). Social Systems and the Evolution of Action Theory. New York: Free Press, 416 p.

188. Picturing royal charisma : kings and rulers in the Near East from 3000 BCE to 1700 CE.: proceedings of an international workshop (2023). Edited by Arlette David; Rachel Milstein; Tallay Ornan. Oxford: Archaeopress, 152 p.

189. Pintrich, P. R., De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology,* № 82(1), 33–40. https://doi.org/10.1037/0022-0663.82.1.33

190. Podlevska N., Krylova V., Hereha M., Halukha L., Panochko M. (2024). Intercultural communication in ukrainian higher education institutions. *Conhecimento & Diversidade, Niterói, V. 16. № 42. Abr./Jun.* https://doi.org/10.18316/rcd.v16i42.11683

191. Plato. (2018). The republic. Translated by T. Griffith. Cambridge: Cambridge University Press, 434 p. URL: https://ia802802.us.archive.org/20/items/PlatoTheRepublicCambridgeTomGriffith/Plato%20The%20Republic%20(Cambridge%2C%20Tom%20Griffith).pdf]

192. Presley, P. (1986). Elvis and Me. New York: Berkley Publishing, 320 p. URL: https://archive.org/details/elvisme0000pres

193. Popper, K. R. Open society and its enemies. Vol.2. London: URL: George and sons LTD. URL: https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/04/open-society-2.pdf

194. Qardaku, N. (2021). The impact of charismatic teachers on the intrinsic motivation to learn – empirical research. *European Academic Research, 9*(2), 976–984.

195. Ratnam, K. J. (1964). Charisma and Political Leadership. Political Studies, 352 p. URL: https://www.academia.edu/50554482/Charisma_and_political_leadership

196. Riches, D. (2010). The Charismatic Family: The Family of Love and the British Middle Class. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 16, № 4, pp. 778–96. URL: http://www.jstor.org/stable/40926180. Accessed 17 Oct. 2024.

197. Riggio, R.E. (1992). Social interaction skills and nonverbal behaviour. In R.S. Feldman (Ed.), *Applications of nonverbal behaviour theories and research.* Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 3–30.

198. Riggio, R.E. (1987). The charisma quotient. What is it, hoe to get it, how to use it. N.Y.: Dodd, Mead and Company, 224 p.

199. Roberts, A. (2015). Napoleon: A life. London: Penguin Books, 976 p.

200. Rosenfeld, L.B., Smith, V.R., Goldhaber, G. M., (1975). Experiments in human communication a laboratory manual and workbook. Holt, Rinehart and Winston, 295 p.

201. Sartre, J.-P. (1970). L'existentialisme est un humanisme. Paris: Nagel. URL:https://psychaanalyse.com/pdf/L%20EXISTENTIALISME%20EST%20UN%20HUMANISME%20-%20JEAN-PAUL%20SARTRE%201970%20(14%20Pages%20-%20106%20Ko).pdf

202. Sennett, R. (1981). Authority. New York: Vintage, 206.

203. Shamir, B. (2007). From passive recipients to active co-producers. In B. Shamir R. Pillai, M.C. Bligh, & M. Uhl-Bien (Eds.), Follower-centred perspectives on leadership. Greenwich, CT: Information Age Publishing, pp. 187-210.

204. Schlosser, Ann E. (2020). Self-disclosure versus self-presentation on social media. *Current Opinion in Psychology, Vol. 31, February 2020,* pp. 1-6. URL: https://sci-hub.se/downloads/2019-10-21/ab/schlosser2020.pdf

205. Schopenhauer, A. (1966). World As Will And Idea (Vol. 1). (E. F. J. Payne Trans.). New York: Dover Publications. 694 p.

206. Schram S. (1967). Mao Tse-tung as a Charismatic Leader. Asian Survey, № II (June), 383-388.

207. Schlosser, A.E. (2005). Posting versus lurking: communicating in a multiple audience context. J Consum Res, 32:260-265.

208. Schweitzer, A. (1984). The Age of Charisma. Chicago: Nelson Hall, 417 p.

209. Schweitzer, A. (1974). Theory and Political Charisma. *Comparative Studies in Society and History*, *vol. 16, no. 2,* pp. 150–81. *JSTOR*. URL: http://www.jstor.org/stable/178310. Accessed 17 Oct. 2024

210. Shamir, B., House R.J., M. B. Arhur. (1993). The motivational effects of charismatic leadership: a self-concept based theory. *Organization science. Vol. 4, № 4, November,* p.577-594.

211. Shils, E. (1965). Charisma, Order and Status. *American Sociological Review*, *Vol. 30, № 2. (Apr.)*, pp. 199-213. URL: https://dokumen.tips/documents/shils-e-charisma-order-and-status.html?page=1

212. Shamir, B., House, R.J., Arhur, M. B. (1993). The motivational effects of charismatic leadership: a self-concept based theory. *Organization science. Vol. 4, No. 4, November*, p.577-594 с. 583.

213. Shevchuk, D., Matusevych, T. 2017. Discursive identity and problem of social identification. *Analele de l'universite de Craiova – Serie de Philosophie* N. 39 (1/2017) 13 rue Al. I. Cuza, Craiova, ROUMANIE. URL: https://cis01.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2017/Anale39_1.pdf#page=194

214. Shostrom, E. L. (1967): Man, the Manipulator: the inner journey of manipulation to actualisation. Nashville – New York: Abingdon press. 256 p. URL: https://archive.org/details/manmanipulatorin00shosrich/page/20/mode/2up

215. Smith, P. (2000). Culture and Charisma: Outline of a Theory. *Acta Sociologica*, vol. 43, № 2. pp. 101–11. *JSTOR*, http://www.jstor.org/stable/4201192.

216. Spencer, M. E. (1973). What Is Charisma? *The British Journal of Sociology, 24(3).* pp. 341–354. https://doi.org/10.2307/588237

217. Storr, A. (1993). The dynamics of creation. N.Y.: Ballantine Books. 346 p.

218. Swatos, W. H. (1981). The Disenchantment of Charisma: A Weberian Assessment of Revolution in a Rationalized World. *Sociological Analysis*, 42(2). pp. 119–136. https://doi.org/10.2307/3710590

219. Synnott, A. (1992). Tomb, Temple, Machine and Self: The Social Construction of the Body. *The British Journal of Sociology*, № 43(1). 79–110. https://doi.org/10.2307/591202

220. Symington, N. (1993). Narcissism: A new theory. London: Karnac, 160 p.

221. Tal, D., & Gordon, A. (2015). Charisma research, knowledge growth and disciplinary shifts: A holistic view. *Social Science and Public Policy, №* 52. 351–359. DOI: https://doi.org/10.1007/s12115-015-9911-5

222. Tarde, G. (2011). On Communication and Social Influence: Selected Papers (Heritage of Sociology Series). Reprint edition. Edited and with an introduction Terry N. Clark. Chicago: University of Chicago press, 332 p.

223. Tarde, G. (1903). The lows of imitation. Translated from second French edition by Parsons E. C. New York: Henry Holt and company, 404 p.

224. Thorpe, C., & Shapin, S. (2000). Who Was J. Robert Oppenheimer? Charisma and Complex Organization. *Social Studies of Science, № 30(4)*. 545–590. URL: http://www.jstor.org/stable/285781

225. Tidwell, L. C., Walther, J. B. (2002). Computer-mediated communication effects on disclosure, impressions, and interpersonal evaluations: getting to know one another a bit at a time. *Hum Commun Res*. pp. 317-348.

226. Tillich, P. (1980). Courage to be. URL:https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/the-courage-to-be.pdf

227. Toffler, E. (1970). Future shock. URL: https://ia801209.us.archive.org/6/items/FutureShock-Toffler/Future-Shock_-_Toffler.pdf

228. Tucker, R. C. (1968). The Theory of Charismatic Leadership. *Daedalus, Summer, 1968, Philosophers and Kings: Studies in Leadership.* Vol. 97, № 3. pp. 731-756. URL: https://www.jstor.org/stable/20023840

229. Turenko, V. (2020). Philosophical view on importance of love in society: Plato vs Aristotle, *Politology bulletin*, № 85, pp. 66–76.

230. Walther, J. B, Slovacek, C. L, Tidwell, L. C. (2001). Is a picture worth a thousand words? Photographic images in long-term and short-term computer-mediated communication. Commun Res. pp. 105-134.

231. Walter, N. (1997). Humanism: What's in the Word? Lnd.: Rationalist Press Assoc., 119 p.

232. Weber, M. (1978). Economy and Society Berkeley, Los-Angeles, London: University of California Press, Ltd.1469 p.

233. Weber, M. (1919). Politics as a vocation. New York: Oxford University Press. 48 p. URL: https://archive.org/details/weber_max_1864_1920_politics_as_a_vocation/page/n3/mode/2up

234. Weber, M. (1946). The Sociology of Charismatic Authority. In From Max Weber: Essays in Sociology, edited and translated by Hans Gerth and C. Wright Mills. New York: Oxford University Press. pp. 248-249.

235. Weber, M. (2014). The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism. Translated by Parsons T. Brooklyn, N.Y.: Angelico Press, 198. p.

236. Weber, M. (2004). The vocation lectures. Translated by Livingstone R. Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 176 p.

237. Weininger, O. (1906). Sex and character. Authorised Translation from the Sixth German Edition. London: G. P. Putnam's sons. URL: https://brittlebooks.library.illinois.edu/brittlebooks_open/Books2009-06/weinot0001sexcha/weinot0001sexcha.pdf

238. Willner, A. (1985). The spellbinders: charismatic political leadership. New Haven, London: Yale Universal Press. 212 p. https://archive.org/details/spellbinderschar0000will/page/n9/mode/2up?wrapper=false&view=theater

239. Willner, A. R.,Willner, D. (1965). The Rise and Role of Charismatic Leaders. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, CCCLVIII (March). pp. 77-89.

240. Xenophon. (1998). The symposium. Translator: Henry Graham Dakyns. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/1181/pg1181-images.html

241. Zablocki, B. (1980). Alienation and Charisma. New York: Free Press. 455 p.

242. Августин, Святий. (1999). Сповідь. Переклад Ю. Мушака. Вид. третє. К: Основи, 320 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Augustinus_Aurelius/Spovid.pdf

243. Аврелій, М. Роздумування. (1986). Переклад Омеляна Омецінського. Буенос-Айрес: Науково-дослідне Товариство Української Термінології, 150 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23604/file.pdf

244. Агеєва, В. (2003). Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму: [монографія] К.: Факт, 320 с.

245. Аляєв, Г.Є. (2009). Особистість у відносинах «я-ти» і «я-ми». С. Франк і філософія діалогу, *Філософські обрії, № 22,* с. 3–19.

246. Антонова, О. Є. (2005). Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т. 456 с.

247. Андрєєв, Д. (2015). Засоби масової інформації як механізм інтелектуальної комунікації в процесі розвитку інформаційного суспільства.

Науково-практичний журнал «*Теорія і практика інтелектуальної власності».* Вип. 5. С. 53-57. URL: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2015_5/8.pdf

248. Андрущенко, В. (2006). Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу. Київ: ТОВ «Атлант ЮемСі». 498 с.

249. Андрущенко, В. П. (2002). Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: Теоретичний та науково-методичний часопис № 4 (70). С. 5-12.

250. Андрущенко, В. П. Проста розмова про вічне: у 2 книгах. Кн. 1. Перші кроки на шляху до себе. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгома-нова, 2019. 522 с.

251. Андрущенко, В. П. (2012). Світанок Європи: проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. Київ: Знання, 1099 с.

252. Андрущенко, В. П. (1996). Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. 2-ге вид., випр. й доп. / Андрущенко В. П., Михальченко М. І. К.: Генеза, 368 с.

253. Андрущенко, В. П. (2023). У пошуках свободи: історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів: наукова публіцистика: книга для читання. Наук. ред. Михайло Журба. Київ: Вид-во Людмила. 735 с.

254. Андрущенко, В. П. (2005). Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. *Філософія освіти* № 1, С. 5-17.

255. Андрущенко, Т. В. (2011). Комунікативні чинники толерантності. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Вип. 51 (№ 9). С. 497–503.

256. Андрущенко, Т. В. (2011). Ціннісний дискурс цивілізацій. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Університет «Україна». 440 с.

257. Андрущенко, Т. І. (2019). Аксіологічні виміри формотворення в сучасному мистецькому просторі. Культуротворчі виміри людини в сучасному Універсумі. За ред. М. Бровка. Київ: Видавництво Ліра-К. С. 189–211. Розділ монографії. URL: http://lira-k.com.ua/preview/12601.pdf

258. Андрущенко, Т.І. (2022). Реципієнт як складова мистецького процесу: особливості сучасномолодіжної культури. Культура в контексті практичного

формування людини: колективна монографія. Ніжин: Видавництво Лисенко М. С. 33-50.

259. Апель, К.-О. (2009). Дискурс і відповідальність: проблема переходу до екзистенціальної моралі. Пер. з нім. Купліна В. Київ: Дух і Літера, 280 с.

260. Арістотель (2002). Нікомахова етика. Пер. В. Ставнюк. К.: Аквілон-Плюс. 480 с.

261. Бабушка, Л.Д. (2003). Краса як абсолютна цінність: історико-естетичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.08 «Естетика». К., 16 с.

262. Баюрчак, Н. (2022). Теоретико-методологічний аналіз поняття «харизма»: міждисциплінарний аспект. ГРАНІ. Том 25 № 1. С. 93-98.

263. Белл, Д. (1996). Прихід постіндустріального суспільства. Пер. з англ. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія / Упоряд. В. Лях. Київ: Либідь, с. 194-250.

264. Бех, Ю. (2007). Саморозгортання соціального світу. К.: Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 248 с.

265. Бичко І., (2002). Екзистенція. / Філософський енциклопедичний словник. / авт. кол.: Бистрицький Є.К., Булатов М.О., Ішмуратов та ін. / Гол ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 742 с.

266. Біблія. Книги Священного писання Старого та Нового завіту. (2004). К: Київська Патріархія Української Православної Церкви. 1403 с.

267. Біблія. Новий Заповіт Святе Письмо Novum Testamentum, бл. 50-100 після Р.Х. (2007). Переклад з давньогрецької Іларіон (Огієнко), митрополит Вінніпезький, 1962. Апологетъ, 406 с. URL: https://ukrbible.at.ua/load/zavantazhiti_ukrajinsku_bibliju/zavantazhiti_novij_zapovit/novij_zapovit_svjate_pismo_pereklad_ivana_ogienka_pdf/6-1-0-229

268. Бондаренко, В. Д. (2007). Державне управління в умовах Європейської та Євроатлантичної інтеграції України: історія, теорія, методологія. (Моніторинг наукових досліджень і розробок): навч. посіб. / авт. кол. : Бондаренко В. Д.,

Ващук Ф. Г., Артьомов І. В. та ін.; рец. : В. Д. Бакуменко, В. І. Терехов. Ужгород : Ліра, 343 с.

269. Бондаренко, В. Д. (2019). Єдність православних в Україні як основа консолідації української нації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова.* Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія 40. С. 3-9.

270. Бодріяр, Ж. (2010). Фатальні стратегії. Пер. з франц. Л. Кононовича. Львів: Кальварія, 192 с.

271. Бойко, А. (2023). Сучасні філософські експлікації поняття соціальної дії. Людинознавчі студії. Серія Філософія. № 47. С. 11–25. DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4700.47.1.

272. Бойченко, М. (2014). Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка.* № 5. С. 110-122.

273. Бойченко, М. І. (2010). Соціально-філософське бачення системоутворюючого характеру світогляду. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка.* № 3. С. 18-22.

274. Брюкнер, П. (2013). Парадокс любові. Київ: Грані-Т, 344 с.

275. Буканова, О. В. (2012). Умови формування громадянської свідомості в світлі особливостей українського світогляду. Культурологічний вісник. Запоріжжя: Просвіта. № 29. С. 222-225.

276. Вашкевич, В. (2010). Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири: Навчальний посібник для вищ. навч. закл. К.: Світогляд, 274 с.

277. Вашкевич В.М. (2007). Маніпуляція свідомістю як спосіб панування у суспільстві. *Гілея науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. Ред. В.М. Вашкевич*. Вип. 7. К., 344 с. С. 36-43.

278. Вебер, М. (1994). Протестантська етика і дух капіталізму. Пер. з нім. О. Погорілий. К.: Основи, 261 с.

279. Вебер, М. (1998). Про внутрішнє покликання до науки. Пер. з нім. О. Погорілого // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, С. 310–337. URL: http://litopys.org.ua/weber/wbs11.htm

280. Вихрущ, А. (2020). Тоталітаризм і освіта. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті. Зб. наук. праць матер. всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю (11-12 червня, м.Львів) Львів, Вид. ЛНМУ, с. 508-511.

281. Возний, А. (2017). Філософія тілесності людини у фізкультурно-спортивному концепті. *Збірник наукових праць. Випуск 12.* С. 15-23. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/82975/1/Voznyy_wpr_12_2017.pdf;jsessionid=175C310D1B9829F99690545C7BE91E1C

282. Войнов, О. 2015. Честь як феномен людського буття: автореф. дис. канд. філос. н.: 09.00.04. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. К., 19 с.

283. Воронкова, В. Г. (2005). Рівні розвитку людини: соціально-філософський аналіз. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : [зб. наук. пр.]. Запоріжжя, ЗДІА. Вип. № 20. С. 159-161.

284. Габермас, Ю. (2005). Залучення іншого: Студії з політичної теорії / пер. з нім.: А. Дахній. Львів: Астролябія, 416 с.

285. Газнюк, Л.М. (2015). Гідність: екзистенціально-антропологічний контекст, *Практична філософія*, № 1, с.88–93.

286. Газнюк Л. (2003). Соматичне буття персонального світу особистості / Л. М. Газнюк. Харків: ХДАФК, 356 с.

287. Газнюк, Л.М. (2010). Сором як вітально-соматична фрустрація у людському бутті, *Філософські діалоги' 2010. Вип. 4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення*. – К.: Стилос, с. 256–262.

288. Газнюк, Л. (2008). Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття. Київ: Парапан, 368 с.

289. Газнюк Л., Семенова Ю. (2022). Людина і соціальний світ: екзистенційно-емоційні виклики сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 39.* С. 16-21.

290. Газнюк Л., Семенова, Ю. (2024). Театральність як «афективна реальність» у соціокультурному бутті людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»,* № (70), С. 104-112. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-8

291. Gasniuk L., Janguzhiyev M. (2023). Holiday as an event in the personal and social life of a person. *Humanities Studies: збірник наукових праць*. *Гол. ред. В. Г. Воронкова.* Випуск 17 (94). Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», С. 9-13. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2023-17-94-01

292. Гайдеггер, М. (2007). Дорогою до мови. Львів: Літопис. 232 с.

293. Гапон, Н.П. Гендерна проблематика у філософії: перспективи постмодерністичного підходу. Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В.Гнатюка. Сер. Філософія. 2001. Вип. 7. С. 63–68.

294. Гапон, Н. (2018). Мова та інтернет-комунікація: гендерні аспекти постструктуралістських дискусій. *Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та міждисциплінарні досягнення:* зб. мат. міжн. наук.-практ. конф. (19-20 квітня 2018 р. м.Львів). Львів. С. 69-72.

295. Геґель, Г.В.Ф. (2004). Феноменологія духу. Київ: Основи, 548 с.

296. Гендер і сексуальність: хрестоматія (2009). Переклад з англ. В. Гайденко; за редакцією В. Гайденко. Суми: Університетська книга. 140 с.

297. Глушко, Т. П. (2019). Філософські засади бізнесу крізь призму теорії ігор. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія, № 1 (29).* С. 10-15.

298. Говорун, Т. В. (2001). Шлюбно-сімейна звичаєвість українців. Вісник Прикарпатського університету. Вип.: 6. Івано-Франківськ, С. 92–100.

299. Говорун, Т. (1999). Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 383 с.

300. Гомілко, О. Є. (2001). Відмова від тіла: метафізична помилка сучасного фемінізму. *Філософська думка. № 1. С.* 91-100.

301. Гомілко, О. Є. (2003). Ідеї тілесності у західній метафізичній традиції / Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. Т. 21. С. 19-25.

302. Гомілко, О. (2001). Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі К.: Наук. думка, 340 с.

303. Горський, В. (1997). Історія української філософії: Курс лекцій / В. Горський. К.: Наукова думка, 286 с.

304. Гоян, І., Сторожук, С. (2020). Соборність: концептуалізація поняттєвого дискурсу / *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія».* Том 1, № 11(2). С. 64-74.

305. Грабовська, І. (2001). Жінка в українській політиці та її портрет у ЗМІ. Філософсько-антропологічні студії. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 210–219.

306. Грива, О. А. Толерантність освіти як передумова толерантного суспільства / О.А. Грива. Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. пр. К.: Український центр духовної культури, 2007. С. 3–11.

307. Дандекар, Д. Д. (2020). Соціокультурні та гендерні виміри політичного лідерства (філософсько-антропологічний аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 192 с. URL:
https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Dandekar.pdf

308. Дандекар, Д.Д. (2000). Концепції політичного лідерства: філософсько-антропологічні та соціокультурні виміри. *Грані*. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах.* Дніпро: Видавництво «Грані», С. 73-81.

309. Дандекар, Д.Д. (2020). Політичне лідерство в умовах авторитарного та тоталітарного суспільства і штучний інтелект. Людина і штучний інтелект: виміри філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць. Київ: КНТ, С. 214-221.

310. Діденко, В. Табачковський В., (2002). Світогляд. / Філософський енциклопедичний словник. / авт. кол.: Бистрицький Є.К., Булатов М.О., Ішмуратов А.Т., та ін. / Гол. ред. Шинкарук В. І. К.: Абрис, С. 569.

311. Де Бовуар, С. (1994). Друга стать. Перекл. з французької Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2 т. Том 1. К.: Основи, 390 с.

312. Де Бовуар, С. Друга стать. (1995). У двох томах, Т. 2. Пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. К.: Основи, 392 с.

313. Декарт, Р. (2023). Метафізичні твори. Київ: Фоліо, 224 с.

314. Джебран, Х. (2016). Пророк. Л. : Свічадо, 122 с.

315. Дротянко, Л. Г. (2000). Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження). Київ: Видавництвово Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 423 с.

316. Епіктет. (1976). Енхейридіон і Фраґменти (Переклад О. Омецінського). Буенос-Айрес: Видавництво Ю. Середяка, 104 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/476/file.pdf

317. Жижко, Т. А. (2014). Філософська рефлексія ідеї університету в сучасному суспільстві. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць]*. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Творче об-ня "Нова парадигма". К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 121. С. 3-12.

318. Жулай, В. І. (2004). Любов як соціальна цінність особистості в суспільних відносинах: дис: ... кандидата філософ. наук: 09.00.03. К., 186 с.

319. Жулай, В. (2023). Подієвість і моральність: проблеми самоздійснення людини в сучасному світі. К.: Наукова столиця, 160 с.

320. Іоффе, М. (2023). Особливості невербального аспекту спілкування в управлінській діяльності. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 психологія (05 Соціальні та поведінкові науки). Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ. URL: https://tnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82

%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-
%D0%86%D0%BE%D1%84%D1%84%D0%B5-%D0%9C.pdf

321. Йонас, Г. (2001). Принцип відповідальності У пошуках етики для технологічної відповідальності. К.: Лібра, 400 с.

322. Кант, І. (2022). Критика сили судження. Пер.: Віталій Терлецький. К.: Темпора, 904 с.

323. Кант, І. (2000). Критика чистого розуму. Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 504 с.

324. Карповець, М. (2013). Тіло, мода, ідентичність: постмодерні конфігурації. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Філософія. Вип. 14. С. 156-160. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2436/1/Karpovets_Filosof_Vyp_14.pdf

325. Кивлюк, О. П., Воронкова, В. Г. (2022). Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства. Humanities Studies. Вип. 11 (88).С. 109-119. DOI: https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-11.

326. Кириленко, К. М. (2019). Розширення меж філософського тексту як вияв інноваційних тенденцій сучасної науки. *Філософія тексту в сучасній культурі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф.*, м. Київ, 29 березня 2019 р. Київ : КНУКіМ, 214 с., С. 91-94. URL: http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/19/8.pdf

327. Кобзєва, І. (2018). Тілесність у філософсько-антропологічних вимірах. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філософія».* Випуск 39. С. 89-99.

328. Ковадло, Г. П. (2005). Статус моральної свободи в сучасних антропологічних інтерпретаціях. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи. К.: Наукова думка, С. 184–197.

329. Ковадло, Г. П. (2010). Толерантність у конфлікті: суспільна практика та сучасні етичні обгрунтування поняття. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. К.: Наукова думка, С. 289–313.

330. Коваль, О. А. (2001). Маніпулятивні технології у сфері релігійно-політичних відносин, що реалізуються за допомогою ЗМІ: концептуальний аналіз методів так прийомів. *Мультиверсум. Вип. 27.* К., С. 40–49.

331. Козьма, В. В. (2017). Велика особистість в історії: закономірність чи випадковість? *Науковий журнал «Політикус». Вип. № 5.* Одеса: Видавничий дім «Гельветика», С. 12–15.

332. Козьма, В. В. (2018). Влада і особистість: особливості взаємодії. Науковий журнал «Практична філософія». Київ: Парапан, Вип. № 3. С. 198–203.

333. Козьма, В. В. (2019). Особистісний вимір української політики: історикотеоретичний аналіз. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки (052 – Політологія) 05 – Соціальні та поведінкові науки. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019.

334. Козьма, В. В. (2017). Механізми входження особистості в систему політичних відносин суспільства. «Політ. Сучасні проблеми науки»: матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції. 4–7 квітня 2017 року. Київ: НАУ, С. 251–252.

335. Козьма, В. В. (2018). Роль видатної особистості у процесі виникнення первісної держави. «S.P.A.C.E. / Society, Politics, Administration in Central Europe». електронний науково-практичний журнал. Одеса: Видавництво НУ «ОЮА», Вип. № 8. С. 4–8.

336. Колісніченко, І. В. (2007). Ідентифікація та типологізація політичної харизми в контексті політичного лідерства. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Одеса. 18 с.

337. Компанієць, Ю. А. (2008). Феномен тілесності у сучасному філософсько-культурологічному дискурсі. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Харків, № 5. С.63-68.

338. Конфуцій. (2022). Бесіди і судження. К.: Арій. 224 с.

339. Конфуцій. (2023). Вислови. Х.: Фоліо. 192 с.

340. Косяк, В. А. (2006). Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції: автореф. дис. д-ра філос. наук : спец. 09.00.04. «Філософська антропологія, філософія культури» / Валерій Андрійович Косяк. К., 38 с.

341. Косяк, В. А. (2010). Людина та її тілесність у різних формах культури: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Суми: Університетська книга, 318 с.

342. Кочубей, Л. (2010). Архетипи політичного лідерства як підґрунтя маніпулятивних технологій / Лариса Кочубей, Катерина Меркотан // Публічне управління: теорія та практика. № 3-4. С. 312 –317.

343. Кочубей, Н. В. (2017). Складність дитинства в складному світі / Людина в складному світі : монографія; за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової. Суми: Університетська книга, С. 331–339.

344. Кочубей, Н. В. (2020). Діджиталізація освіти: між свободою самовираження та небезпеками втрати себе // Освіта майбутнього: концепції, методи, підходи : монографія; за ред. В. В. Любарець, Н. В. Бахмат. К.: Міленіум, С. 30-36.

345. Кремень, В. (2009). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка, 520 с.

346. Крилова, В. (2024). Буттєві прояви конструктивної та деструктивної харизми людини. *Knowledge, Education, Law, Management. № 1 (61).* С. 97-103. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2024.1.14

347. Крилова, В. (Вселена Світла). (2022). Харизма людини як духовно-душевна та тілесна цілісність: метаантропологічний аналіз. *Культурологічний альманах. Серія «Філософія». Вип. 3.* С. 131-136. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.18

348. Крилова, В. (Вселена Світла). (2022). Світогляд харизматичної людини: прояви та динаміка. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 39.* С. 28-33. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.5

349. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Харизма викладача в екзистенціальних вимірах буття. *Вища освіта України № 1 (88).* С. 87- 95. DOI: DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).11

350. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Харизма і краса людини: аспекти взаємодії. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Випуск 46, с. 93–99. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.11

351. Крилова В. (2023). Харизматична єдність чоловіка та жінки у люблячій парі: екзистенціальні й світоглядні вияви. *Interdisciplinary journal «Scientific-Discussion» № 82.* С. 10-15. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf

352. Крилова, В. (2024). Харизматичне лідерство як чинник об'єднання і розвитку спільноти. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». SÉRIE "Filozofie". № 9 (40).* С. 344-356. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-9(40)-343-356

353. Крилова, В. (2023). Сутнісні ознаки харизми і геніальності людини: компаративістський аналіз на основі метаантропології харизми. *Knowledge, Education, Law, Management. № 6 (58).* С. 66-72. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2023.6.11

354. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Текст як результат харизми автора. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 40.* С. 27-31. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.5

355. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Екзистенціальні та світоглядні основи харизми людини та їх особливості в соціокультурному просторі. *Культурологічний альманах. Серія «Філософія». Вип. 1.* С. 251-256. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.34

356. Крилова, С., Крилова В. (Вселена Світла). (2023). Харизма людини у еру інформаційних технологій та мас-медіа. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Вип. 47.* С. 84–91. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.10

357. Крилова, С., Крилова В. (Вселена Світла). (2023). Феномен академічної харизми вченого в науці та освіті. *Вища освіта України № 2 (89).* С. 46- 52. DOI: 10.32782/UDU-VOU.2023.2(89).06

358. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Екзистенціально-комунікативні основи харизми експерта як чинник соціального визнання. *Культурологічний альманах. Вип.* 2. С. 191-196. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.26

359. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Феномени харизми чоловіка та жінки в сучасному західному світі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Вип. 48.* С. 79–85. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.10

360. Крилова, В. (Вселена Світла). (2023). Харизма люблячої пари як прояв комунікативного андрогінізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* Вип. 42. С. 76-81. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.13

361. Крилова, (Світла) В. (2023). Актуалізація харизматичного потенціалу людини у просторі люблячої пари. *Перспективи. Соціально-політичний журнал. Вип. 3.* С. 12-19. DOI: https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.2

362. Крилова, В. (Вселена Світла). (2024). Медійна харизма як результат поєднання екранного образу і реальних рис особистості та її прояви у кінематографі. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип. 48.* С. 57-63. DOI: https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.9

363. Крилова (Світла), В. (2024). Харизматичний лідер і спільнота в контексті авторитарного, тоталітарного та демократичного суспільства. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». Вип. 12 (43). SÉRIE "Filozofie".* С. 289-306. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-12(43)-289-306

364. Крилова, В. (Світла В.). (2024). Осмислення проблеми харизми в історії філософії та в сучасному науковому дискурсі. *Interdisciplinary journal «Scientific-Discussion» № 96.* С. 5-13. URL: https://scientific-discussion.com/wp-content/uploads/2025/01/Scientific-discussion-No-96-2024.pdf

365. Крилова, С. (2022). Самореалізація жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільства: аспекти філософської антропології й культурології. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Випуск 42.* С. 71–75.

366. Крилова, С. А. (2022). Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. К.: КНТ, 563 с.

367. Крилова, С. А. (2012). Соціальна метаантропологія як методологія дослідження краси у суспільному бутті. *Нова парадигма. Вип. 104.* Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. с. 92-103.

368. Крилова, С. А. (2010). Гламурність як порушення цілісності людини та суспільства. *Totallogy–XXI. Постнекласичні дослідження.* К.: ЦГО НАН України, Вип. 24. С. 227– 236.

369. Крилова, С. А. (2011). Соціальне партнерство як краса відносин у відкритому суспільстві. *Мультиверсум. Філософський альманах. Випуск 62.* К.: Український центр духовної культури. С. 36–44.

370. Крилова, С. А. (2015). Краса світогляду в контексті філософської антропології як метаантропології. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. № 1 (5).* С. 19-22.

371. Кримський, С. Б. (2003). Запити філософських смислів. К.: Парапан, 240 с.

372. Купцова, І. І., (2013). Політичний імідж як складова легітимації політичної влади. *Актуальні проблеми політики. Вип. 50*. С. 201-209.

373. Купцова, Т. А. (2012). Гендерна теорія і архетипи сексуальності. *Вісник Дніпропетровського університету № 9/2 Філософія.* С. 146-149. URL: https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/31/57

374. Лаврова, Л. В. (2017). Тілесність людини у філософському вимірі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Вип. 122 (7). / Гол. ред. В. М. Вашкевич.* К.: «Видавництво «Гілея», 452 с. С. 266-269.

375. Лазарович, Н. (2003). Соціалізація особистості в культурі техногенного світу. *Вісник Льв. ун-ту. Серія "Філос. науки". Вип. 8.* Львів, С. 117–123.

376. Лебон Ґ. (2020). Психологія людських спільнот. Переклад з франц. і наукова редакція Г. Понеділка. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 206 с.

377. Левінас, Е. (1999). Між нами: Дослідження. Думки про іншого. Пер з фр. К.: Дух і Літера: Задруга, 291 с.

378. Левчук, Л. Т. (2002). Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. К.: Либідь, 255 с.

379. Лісовий, В. (2002). Цінність. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, С. 707.

380. Лісовський, П. М. (2009). Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. К., 191 с.

381. Лобанова, Л. (1995). Жінки науки в Україні. Жінка і демократія: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: Жіноча Громада, С. 160-162.

382. Лозниця, С. (2008). Маніпуляція свідомістю: історико-культурологічні засади. *Філософська думка.* № 1. С. 142–155.

383. Луман, Н. (2010). Реальність мас-медіа. Пер. з нім. за ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ: ЦВП, 158 с.

384. Любащенко, В. І. (1995). Історія протестантизму в Україні. Львів: Просвіта, 350 с.

385. Лях В. В., Пазенок В. С., Райда К. Ю., (2004). Свобода: сучасні виміри та альтернативи. Київ: Український центр духовної культури, 486 с.

386. Макіявелі, Н. (1976). Володар. Переклад М. Островерха. Нью-Йорк: G.A. Press, 164 с. URL: https://diasporiana.org.ua/proza/1201-makiyavelli-n-volodar/

387. Малахов, В. (1996). Етика спілкування. Моральні передумови спілкування: повага, співчуття, любов. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. К.: Либідь, 290 с.

388. Манойло, Н. (2022). Академічна філософія під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 42. С. 98–103. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.12

389. Манойло, Н. Г. (2021). Демократично-правова держава в контексті філософського розуміння. *Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах*: *матер. міжн. наук.-практ. конф.* (26 – 27 листопада 2021 р., м. Львів). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2021. Ч. І. С. 18 – 21.

390. Матвієнко, В. Я. (2006). Соціальні технології. К.: Українські пропілеї, 446 с.

391. Матусевич, Т. (2016). Екзистенційні азимути сучасної гендерної культури: від поліваріантності ідентифікаційних сценаріїв до еклектичності гендерних стереотипів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія. Вип. 17.* С. 238-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2016_17_26

392. Матусевич, Т.В. (2024). Філософська парадигма наукової освіти: стратегії і практики розвитку відповідального громадянства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10. – філософія освіти. Український державний університет імені Михайла Драгоманова. К., 420 с.

393. Маффесолі, М. (2018). Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Києво-Могилянська акад., 264 с.

394. Медвєдєва, Н. С. (2005). Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві : автореф. дис. канд. філос. наук / Н. С. Медвєдєва. Київ, 2005. 24 с.

395. Мельник, В. (1991). Новий тип віруючого в п’ятидесятництві. К.: Знання України. 48 с.

396. Мокієнко, М. (2018). П’ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов’я. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. Київ, 2018. 488 с.

397. Мокляк, М. М. (1995). Громадянське суспільство в Україні: соціальні тенденції та чинники становлення. *Філософська та соціологічна думка*. №11/12. С. 224–236.

398. Моральнісний сенс філософії лідерства: навчально-методичний посібник. (2020). О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, Н. В. Середа, М. К. Чеботарьов. Харків: НТУ «ХПІ», 120 с.

399. Морен, Е. (2014). Шлях. За майбутнє людства / пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 256 с.

400. Мошинська, О. Ю. (2018). Палітра сучасних мовленнєвих практик, Проблеми лінгвістики та іншомовної дидактики: теорія, методологія, практика. Харків, с. 140–148.

401. Муляр, В. (1997). Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз): Монографія. Житомир: ЖІТІ, 294 с.

402. Мучинська, Ю., Чоп, Т. (2022). Реконструкуія тілесності як соціальний чинник сучасності. ІІІ Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки» (PDT). С. 76-79. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39704/2/PDT_2022_Muchynska_Y-Body_reconstruction_as_76-79.pdf

403. Надольний, І. Ф. (2011). Толерантність як принцип діяльності суб’єкта комунікації. *Науковий вісник НАСОА. № 3.* С. 96–104.

404. Невмержицька, О. М. (2015). Краса як головна естетична цінність українського національного світогляду в філософії першої половини ХХ ст. *Грані.* № 6. *С. 51-54.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_12

405. Неживий, О. (2010). Текстологія і джерелознавство. Від основного авторського тексту до академічного видання. *Слово і час. № 12.* С. 68-76. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/142959

406. Нестерова, М. О. (2011). Постнекласичний менеджмент: монографія. К.: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 125 с.

407. Нестуля, О. О., Нестуля, С. І. (2014). Харизма і харизматичне лідерство: аналіз основних концепцій. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика* . № 1. С. 125-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_19

408. Ніцше Ф. (2022). Так казав Заратустра. Переклад А. Онишка. К.: Strelbytskyy Multimedia Publishing, 332 с.

409. Новіков, Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму: [монографія] К.: НТУУ «КПІ», 1998. 310 с.

410. Омельченко, Ю. В. (2001). Маси і натовп: соціально-філософський аналіз: дис. канд. філос. наук / Ю. В. Омельченко К., КНУТШ, 168 с.

411. Ордіна Л. Л. (2009). Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ. *Вісник націон. техн. ун-ту України "Київський політехнічний інститут".* Філософія, Психологія, Педагогіка. Київ : ІВЦ "Політехніка". № 3(27). Ч. 2. С.142-146.

412. Ортега-і-Гасет, Х. (1994). Вибрані твори. К.: Основи, 420 с.

413. Освіта і творча самореалізація людини в умовах трансформації суспільства. (2002). *Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди.* Вип. 11. Харків: „ОВС", С. 91-96.

414. Павлік, Ю. Г. (2014). Наративні моделі конструювання особистістю усвідомленої тілесності. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Національна академія педагогічних наук України Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ 2014. 244 с.

415. Павленко, Н. (2024). Віра у власний лідерський потенціал як прояв любові до себе. *Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному*

середовищі: міжнародний досвід для потреб розбудови України: зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. Київ, 11 квітня 2024 р. К., 298 с. С. 53-55.

416. Павленко, П. (1996). Погляд на християнство через призму філософії Платона. *Українське релігієзнавство.* 1996. К.: № 2. С. 23-31.

417. Падалка, О. С. Цивілізаційні зміни в освіті: проблеми їх реалізації в Україні / О. С. Падалка, В. Д. Бондаренко, І. І. Польська. *Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти : збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції*, *25 листопада 2020 р.* Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 80-88.

418. Пазиніч, С. (2022). Філософія героїзму і сучасність. *InterConf Modern scientific trends and standarts* (98). С. 162-173 URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18474

419. Панченко, О. А. (2019). Соціалізація особистості в умовах інформаційної турбулентності. *Актуальні проблеми психології. Вип. 52, Т. 1,* с. 87–92.

420. Пирожков, С., Хамітов, Н. (2020). Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. НВП Видавництво "Наукова думка" НАН України. Київ. 255 с.

421. Петлюченко, Н. В. (2014). Мовленнєвий вплив харизматичної публічної особи. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 1,* С. 76-81.

422. Петлюченко, Н. В. (2009). Харизматика: мовна особистість і дискурс: монографія. Одеса : Астропринт, 464 с.

423. Платон. Апологія Сократа. Діалоги. URL: https://readukrainianbooks.com/904-apologija-sokrata-dialogi-platon.html

424. Попович, М. (2011). Бути Людиною. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 223 с.

425. Попович, М. В. (1997). Раціональність і виміри людського буття. К.: Наукова думка, 265 с.

426. Поппер, К. (1994). Відкрите суспільство та його вороги. Пер. з англ. О. Коваленко. К.: Основи, Т.1: У полоні Платонових чарів. 444 с.

427. Предборська, І. М. (1996). Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз: дис. д-ра філос. наук: 09.00.03. Предборська Ірина Михайлівна. К., 1996. 385 с.

428. Препотенська, М. П. (2002). Метариторика: каріокнез, цілісність, креативність. *Актуальні філософські та культорологічні проблеми сучасності.* Київ, Видавничий центр КНЛУ. Вип.10, с. 296-306.

429. Препотенська, М., Кайс-Красовська З. (2020). Риторика. 10 ключових тем + практикум. Навчальний посібник (друге доповнене видання). Київ: Інтерсервіс, 295 с.

430. Препотенська, М.П. (2020). Соціоантропогенез риторики у граничному бутті. *Мультиверсум. Філософський альманах.* Київ: Український центр духовної культури, с. 191-204.

431. Препотенська, М. (2011). Філософія риторики. Екзистенційні та метаантропологічні аспекти. Навчальник посібник. Київ: Фірма «ІНКОС», с. 156-182.

432. Радченко, О.В. (2008). Ідеї демократії як субстрат ціннісної системи українського суспільства. Історичний екскурс. *Держава та регіони.* Запоріжжя: Вид-во ЗІДМУ, № 3, с. 103-107.

433. Рижко, Л. В. (2009). Два значення терміна «технонаука». Totallogy-XXI. *Постнекласичні дослідження: науковий збірник.* Вип. 5, с. 213–222.

434. Рижко, Л. В. Топологія науки. Київ: Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, 512 с.

435. Сартр, Ж. (2001). Буття і ніщо. Пер. з франц. В. Лях, П. Таращук. Київ: Основи, 854 с.

436. Свириденко, Д. Б. (2014). Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. К.: В-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 279 с.

437. Свириденко, Д. Б. (2008). Феномен віртуальної реальності в європейській філософії на межі XX-XXI ст. (історико-філософський аналіз): Дис. канд. філос.: 09.00.05. Дніпропетровський нац. ун-т., 190 с.

438. Світла В. (2020). Кіно і телебачення. Арт-терапія душі, зачарованої екраном. Вступ до екранної метаантропології. Київ: КНТ, 370 с.

439. Семенова, Ю. А. (2002). Заборона як умова процесу самоідентифікації людини. *Наукові записки Харківського військового університету. Серія "Соціальна філософія, педагогіка, психологія". Випуск 15.* Харків: ХВУ, С. 68-73.

440. Семенова, Ю. А. (2001). Розуміння тілесності як актуальна проблема філософського аналізу. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ.* Дрогобич: Вимір, С. 164-173.

441. Сенека (1995). Моральні листи до Луцілія. Київ: Основи, 603 с.

442. Сидоренко, Л. І. (2012). Проблема тілесності: філософсько-етичні виміри. *Філософські проблеми гуманітарних наук: Альманах.* № 21.С. 43-48. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-probl.htm

443. Ситніченко, Л. А. (1996). Першоджерела комунікативної філософії. К.: Либідь, 176 с.

444. Сковорода, Г. (1973). Повне зібрання творів в 2 т. Т. 1. К.: Наукова думка, с. 532.

445. Сковорода, Г. (2018). Найкраще. Пер. М. Кашуби, Г. Сварник, Н. Федорака; передм. Р. Чопика, А. Любки; іл. Д. Мовчана. Львів: Terra Incognita, 312 с.

446. Скоровода, Г. С. (1995). Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 528 с.

447. Сковорода, Г. С. (2011). Повна академічна збірка творів. Харків, Едмонтон, Торонто: Майдан. Вид-во Канадського Інституту Українських Студій. 1400 с.

448. Сковорода, Г. С. (2005). Твори. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Пер., авт. прим. М. Кашуба, пер., авт. прим. В. Шевчук, авт. передм.

О. Мишанич. 2-ге вид. Київ: Обереги. 528 с. URL: https://royallib.com/book/skovoroda_grigory/bayki_harkvsk.html

449. Скотна, Н. В. (2005). Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії: Монографія. Львів: Українські технології, 384 с.

450. Сладнева, О. Г. (2014). Харизма: релігійний вимір. *Антропологічні виміри філософських досліджень. Вип. 5.* С. 15-23.

451. Слюсар, В. М. (2008). Осмислення тілесності та предметності як соціально-культурного чинника самореалізації особистості. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філософські науки». Вип. 43.* С. 10-14. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2932/1/2_43.pdf

452. Сміт, Дж. Е. (1994). Національна ідентичність. Київ: Основи, 223 с.

453. Старовойтова, Г. М. (2013). Харизматичне лідерство як предмет соціально-філософського розгляду. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. *№ 2(54).* С. 84-90.

454. Степаненко, І. (2006). Відповідальне ставлення особистості до життя: структурно-функціональний вимір (стаття І). *Філософія освіти*, *№ 1 (3).* С. 122-132

455. Тоффлер, Е. (2000). Третя хвиля. Пер. з англ. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 480 с.

456. Сухомлинський, В. (1977). Вибрані твори в п’яти томах. Т.3. К.: Рад. шк. 668 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004854

457. Терепищий С. О. (2010). Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу): монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 220 с.

458. Васьківська Г. О., Косянчук С. В., Кизенко В. І., Барановська О. В., Шелестова Л. В., Кравчук О. П. (2021). Технології профільного навчання:

монографія. За ред. Г. О. Васьківської [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 304 с.

459. Титаренко, В. (2002). Теоретичні проблеми дослідження харизми та харизматизму. *Українське релігієзнавство. № 24.* С. 38-47.

460. Триняк, М., Руденко, С. (2023). Феномен множинної ідентичності у контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, *№ 3(58).* DOI: https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285641

461. Троян, В. (1999). Жінка і наука: шлях утвердження та компромісів. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. К.: ПЦ “Фоліант”. С. 17–25.

462. Тьоніс, Ф. (2003). Спільнота і суспільство. *Дух і Літера. № 11-12.* К., С. 434–448.

463. Трушевич, Г. Б. (2023.) Іміджмейкінг у сучасних політичних технологіях: український досвід. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю: 052 – політологія. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 200 с.

464. Туренко, В.Е. (2017). Антична філософія любові: монографія / В.Е. Туренко. Київ: Вадекс, 288 с.

465. Туренко, В. (2022). Концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 500 с.

466. Тюпія, О. В. (2003). Маніпулятивний вплив в інтерактивній взаємодії “соціальний працівник-клієнт”. Тюпія О. В., Шкуро О. П. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* КНУІТШ: збірник наукових праць. Вип.1. К., С. 152–157.

467. Філософія науки і культури: словник. (2024). За редакцією Н. Хамітова. К.: КНТ, 437 с.

468. Філософський словник соціальних термінів. (2005). ред. В. П. Андрущенко. Київ; Харків : Р.И.Ф., 672 с.

469. Франкл, В. (2016). Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. з англ. О. Замойської. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 372 с.

470. Фрейре, П. (2003). Педагогіка пригноблених. Пер. з англ. О. Дем'янчук. К.: Юніверс, 166 с.

471. Фрейре, П. (2003). Формування критичної свідомості. Пер. з англ. О. Дем'янчук. К.: Юніверс, 176 с.

472. Фройд, З. (1998). Вступ до психоаналізу. Переклад з німецької П. Таращук. Київ: Основи, 709 с.

473. Фучеджи, Д. В. (2010). Дослідження харизматичності в сучасній психологічній науці. *Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції ОНУ імені І. І. Мечникова, 24-25 вересня 2010 р*. Одеса. С. 56-67.

474. Хайруліна, Ю. О. (2011). Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 235 с.

475. Хамітов, Н. В., Крилова С.А. (2022). Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. 2-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 295 с.

476. Хамітов, Н. В. (2018). Воля до наукової новизни як умова неможливості плагіату. *Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис*. № 2. С. 13-18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vou_2018_2_4

477. Хамітов, Н. (2016). Люди туги і люди нудьги. Чернігів : ФОП Назаренко Т. В. 141 с.

478. Хамітов, Н., Крилова. С. (2015). Філософська освіта і наука в Україні: відповіді на нові виклики глобалізації XXI століття. *ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ.* № 5-6, С. 95-111.

479. Хамітов, Н. В. (2004). Екзистенціальний вимір статі. Людина в есенційних та екзистенціальних вимірах. К.: Наукова думка, С. 223–244.

480. Хамітов, Н., Гармаш, Л., Крилова, С. (2006). Історія філософії: проблема людини. К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 296 с.

481. Хамітов, Н. (2000). Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології К.: Гранослов, 251 с.

482. Хамітов, Н. В. (2002). Таїна чоловічого та жіночого. Зцілювальні афоризми. Київ : Либідь, 167 с., с. 20

483. Хамітов, Н. (2000). Філософія статі: прояснення предмета. *Філософська думка.* № 6. С. 45–55.

484. Хамітов. Н. В. (2022). ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 405 с.

485. Хамітов, Н. В., Крилова С. А. (2018). Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 394 с.

486. Хамітов Н., Шашкова Л., Крилова С. (2024). Словник новітніх термінів філософії науки і філософії культури. К.: КНТ. 293 с.

487. Хокінг, С. (2019). Короткі відповіді на великі питання. Пер. з англ. М. Климчука. Харків : Вівсянка, 224 с.

488. Хома, О. (2011). Філософські культури: терпимість, толерантність, визнання. *Філософська думка. № 4,* с. 76–89.

489. Ціцерон, М. Т. (1998). Про державу. Про закони. Про природу богів. К.: Основи, 476 с.

490. Чабанна, М. В. (2002). Засоби формування нового типу особистості у тоталітарному суспільстві. *Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск у двох частинах.* Том 20. Частина 1, с. 264-266.

491. Чміль, Г. (2001). Аудіовізуальна культура як пізнавальний світоглядний феномен. *Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка. Психологія. Випуск XII*. Харків, С. 64-70.

492. Чміль, Г. П. (2020). Тіло як реальність у знаковій системі екранної культури та сексуальність як її ідеологія / *Культурологічна думка. № 17.* С. 19-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2020_17_4.

493. Чміль, Г. (2003). Тіло екрана і тіла на екрані: ідентичність, адаптація, протиставлення. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 2.* С. 33-41.

494. Шабаліна, О. М. (2010). Тілесність як фактор гендерної історії і засіб самовираження особистості. *Культура України. Вип. 31.* С. 199-208.

495. Шабаліна, О. М. (2018). Пластичність. Мова. Тіло: монографія. Харків. держ. акад. культури. Київ: ТОВ НВФ «Славутич-Дельфін», 194 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057311.pdf

496. Шаповал, В. М. (2010). Трансцендентальні горизонти свободи: Монографія В.М. Шаповал. К.: Парапан, 312 с.

497. Шашкова, Л. О., Крилова С. А. (2023). Академічна доброчесність і академічна харизма вченого: цінності відкритості й довіри. СОФІЯ. *Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. № 2(22)/2023.* DOI: https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.17

498. Шваб, К. (2019). Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію. Харків : КСД, 416 с.

499. Шевчук, Д. (2016). До критики популістського розуму. *Критика*. *№ 9-10.* С. 22-29.

500. Шинкарук, В. (2004). Вибрані твори: у 3т. К.: Український центр духовної культури, Т.3, ч.1. 404 с.

501. Шинкарук, В. І. (1993). Громадянське суспільство і громадська творча діяльність. Світогляд і духовна творчість. К.: Наукова думка. С. 5–10.

502. Шинкарук, В. І. (1994). Віра, надія, любов. *Віче. № 3 (24).* С. 145–150.

503. Юркевич, П.Д. (1995). Вибране. Київ: Абрис, 416 с.

504. Ярмусь, С. (1975). Харизматизм: складний релігійний феномен. Вінніпег, Манітоба: [б.в.], Бібліотека БНТМ; ч. 2. Філософія релігії; Ч.1. 47 с.

505. Ярош, О. Я. (2010). Релігія і масова культура: позитивні і негативні виміри. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. К.: Наукова думка, С. 314–323.

506. Ярошенко, А., Садовська, Е. Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах вищого навчального закладу: монографія. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. 113 с.